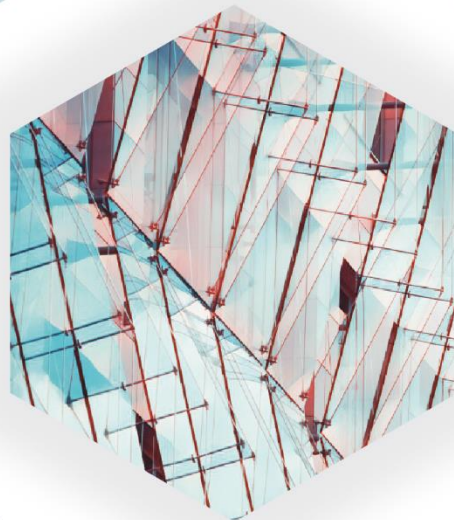

MÚLT-JELEN-JÖVŐ

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÉS NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK KAR 30 ÉVE

Társadalomtudományi és
Nemzetközi Kapcsolatok Kar

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

MÚLT-JELEN-JÖVŐ

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÉS
NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK KAR
30 ÉVE

Budapesti Corvinus Egyetem

Budapest

2019

Szerkesztette: Ványi Éva

© *Benczes Réka, Béni Alexandra, Dúró József, Endródi-Kovács Viktória, Fónai Anna, Gálik Zoltán, Hegedűs Robin, Honti Sára, Jakab Klaudia, Karamusko Nikolett, Mádi Bianka, Melegh Attila, Mikó Fruzsina, Pajor Luca Sára, Rostoványi Zsolt, Schneider Richárd, Székely Levente, Till Anilla Fatima, Ungvári Mária, Ványi Éva, Varga Ágnes, 2019*

ISBN 978-963-503-814-5

Jelen kötet az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „*Tehetségből fiatal kutató - A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban*” című projekt keretében jött létre

Kiadó: Budapesti Corvinus Egyetem
Budapest, 2019

Felelős kiadó: Láncki András

Tördelő: Aczél Borbála, Nagy Laura Emőke

Olvasószerkesztő: Székely Krisztina

Borítóképhez felhasznált fotók:

© Fortepan / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.07.028

© Budapest Corvinus Egyetem. Corvinus Image 2017.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
ROSTOVÁNYI ZSOLT	
A Társadalomtudományi és Nemzetközi Kapcsolatok Kar története.....	6
A TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁRA KÉSZÜLT TANULMÁNYOK	27
ENDRÓDI-KOVÁCS VIKTÓRIA	
A közvetlen külföldi beruházások hatásai a magyar gazdaságra	28
MELEGH ATTILA	
A migránsellenes populizmus megerősödése. Globális történeti szempontok.....	44
GÁLIK ZOLTÁN	
Integráció vagy dezintegráció az Európai Unióban.....	56
SZÉKELY LEVENTE-BENCZES RÉKA	
Forever young senior. Generációs percepciók	68
DÚRÓ JÓZSEF	
A Tusk-kormányok válságkezelése	79
VARGA ÁGNES	
Az Encsi járás támogatás felhasználási sajátosságainak elemzése.....	99
A TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁRA KÉSZÜLT HALLGATÓI ESETTANULMÁNYOK.....	118
BÉNI ALEXANDRA	
Párduc, oroszlán, gorilla... migráció?	119
HEGEDŰS ROBIN	
Az áldozatos szülő: várja vissza, amit befektetett?.....	133
JAKAB KLAUDIA-MIKÓ FRUZZSINA-UNGVÁRI MÁRIA	
#mutimitiszol - A fiatalok alkoholfogyasztási szokásai.....	144
MÁDI BIANKA-PAJOR LUCA SÁRA	
Hátrány a vidék?.....	155
SZCZUKA BORBÁLA JÚLIA	
Az elköltözés mozgatórugói	169
FÓNAI ANNA-KARAMUSKO NIKOLETT	
„Coming out of the kitchen”	186
HONTI SÁRA	
A mediterrán országok kettős teherviselésének vizsgálata a migrációs válság hatására	197
SCHNEIDER RICHÁRD	
Kiegészítő gondolatok a Kuznets-hipotézishez és a Williamson-görbéhez	212
TILL ANILLA FATIMA	
A hulladékmentes életmód mozgalom magyarországi képviselőinek kommunikációs stratégiája ..	226
A TUDOMÁNYOS KONFERENCIA PROGRAMJA.....	237

ELŐSZÓ

A Társadalomtudományi és Nemzetközi Kapcsolatok Kar a 2019/2020-as tanévben ünnepelte megalapításának 30. évfordulóját. Ebből az alkalomból egy kétnapos rendezvénysorozatot szerveztünk 2019 áprilisában, amely jó alkalmat adott arra, hogy átgondoljuk az eddig elért eredményeinket, beszéljünk múltról, jelenről és jövőről.

Különösen szerencsések vagyunk, hogy a kar egykori és jelenlegi vezetői mind elfogadták a meghívásunkat, hogy egy kerekasztal beszélgetés keretein belül fel tudjuk idézni a társadalomtudományi képzés elindulásának és vele együtt karunk alapításának és működésének harminc éves történetét. A beszélgetés nem csak egyetemtörténeti, de bizonyos értelemben tudománytörténeti érdekességeket is hordozott magában, hiszen az önálló társadalomtudományi képzési terület önállósodása az egyetemen egybeesett számos politikátörténeti eseménnyel a rendszerváltás éveiben, amely, ha nem is befolyásolta alapvetően a belső egyetemi átalakulási folyamatokat, de mindenképpen hatottak egymásra. Rostoványi Zsolt a kar történetét feldolgozó tanulmányában részletesen leírja az eseményeket és fontosabb mérföldköveket, ahogyan a mai szervezeti-és képzési struktúránk az elmúlt harminc évben formálódott.

A kari rendezvénysorozat részeként a múltunk feldolgozása mellett bemutattuk a jelenünket is: beszélgettünk egykori és jelenlegi hallgatóinkkal az elért eredményeinkről, a képzéseinkben rejlő lehetőségekről. Tudományos, szakmai eredményeinket egy akadémiai nap keretében egy tudományos konferencia keretében mutattuk be, amelyen az egyes intézetek kollégái mutatták be kutatási eredményeiket. A konferencia előadásai alapján elkészült tanulmányok adják ennek a kötetnek a gerincét, valamint a szintén a konferencia részeként bemutatásra került hallgatói esettanulmányok.

Harminc év egy emberi életben inkább még a fiatal kort jelent, egy szervezet életében viszont jelentős mérföldkőnek tekinthető. Esetünkben az önállósodás, a „felnőttéválás” a professzionalizáció voltak a legfontosabb lépések az elmúlt három évtizedben.

A jövőnk az átalakuló Corvinus Egyetemhez kötődik, amelyben reményeink szerint a társadalomtudományi képzési terület tovább tud erősödni, építkezni.

Budapest, 2019. december
Ványi Éva

Rostoványi Zsolt

A Társadalomtudományi és Nemzetközi Kapcsolatok Kar története

AZ ELŐZMÉNYEK

A Társadalomtudományi – 2015. szeptember 1-től Társadalomtudományi és Nemzetközi Kapcsolatok – Kar gyökerei az 1980-as évek második feléig nyúlnak vissza, amikor radikális változások mentek végbe az akkori Közgazdaságtudományi Egyetem lényegében 1955 óta fennálló szervezeti – ezen belül kari – struktúrájában. 1989-ben került bevezetésre az a három kari rendszer, amely három évtizeden keresztül jellemezte az Egyetemet – illetve az Államigazgatási Főiskola, majd a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem budai karainak csatlakozását követően kiválásukig az Egyetem pesti campusát.

Az 1948-ban alakult Magyar Közgazdaságtudományi Egyetemen nem voltak karok. Az ötvenes évek elején az oktatás bázisát tanszékek képezték, amelyek a szakok oktatását végezték. A szakstruktúra meglehetősen gyakran változott, s elsősorban az ágazati megoszlást követte. A fontosabb szakok a következők voltak: ipar szak, külkereskedelmi szak, belkereskedelmi szak, politikai gazdaságtan szak, pénzügy szak, de egy időben létezett például gazdaságföldrajz szak is.

A kari struktúra bevezetését a tagozatok létrehozása előzte meg, és az 1953-54-es tanévben először a tagozati rendszer átalakítására és három tagozat (ipari, kereskedelmi és pénzügyi) létesítésére vonatkozó javaslat született. Az Egyetemi Tanács 1954. november 25-ei ülésén tárgyalta az egyetem szervezeti átalakításának a kérdését (*"Előterjesztés a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem átszervezéséről"*). Az előterjesztés hangsúlyozza, hogy „egyetemünk hazánk egyetlen közgazdasági felsőoktatási intézménye lett”, ami „feltétlenül szükségessé teszi egyetemünk oktatási, szervezeti kérdéseinek egységes elvi alapokon nyugvó hosszabb távú rendezését”.

Az előterjesztés három kar felállítására tesz javaslatot, amelyek összesen hét szakot gondoznak.

1. Terv- és Pénzügyi Kar (tervezési, statisztikai és pénzügyi szakok),
2. Ipar és Mezőgazdasági Kar (ipar és mezőgazdasági szakok),
3. Kereskedelmi Kar (belkereskedelmi és külkereskedelmi szakok).

Olyan javaslat is volt, amely az egy kar, egy szak elve alapján hét kar létrehozását vetette fel, de végül a három kari struktúra valósult meg. (Természetesen akkoriban az oktatott hallgatók száma töredéke volt a mainak: az Egyetemi Tanács számára készült anyag évi 300-350 fő felvételével számol.)

A szakstruktúra 1955 elejére némiképp módosult: ipar, belkereskedelmi, külkereskedelmi, mezőgazdasági, pénzügyi és általános közgazdasági szakok jelentették a képzés alapját. Ekkorra nyerte el a kari struktúra is azt a formáját, amely három és fél évtizeden keresztül, egészen a nyolcvanas évek végéig fennállt:

- Általános Közgazdasági Kar (ahogy az egyetemi közbeszéd nevezte: Ált. kar)
- Ipar Kar
- Kereskedelmi Kar (Ker. kar)

Ebben a struktúrában meglehetősen esetleges volt bizonyos tanszékek, illetve diszciplínák kari hovatartozása. A Kereskedelmi Karhoz tartozott például a Külkereskedelmi és Belkereskedelmi Tanszékek mellett a Jogi, az Agrár (elnevezése az évek folyamán volt Mezőgazdasági, illetve Mezőgazdaság Gazdaságtana Tanszék is), a Gazdaságföldrajz és a Testnevelési Tanszék, továbbá a Nyelvi Intézet. Az Általános Közgazdasági Kar (illetve általános közgazdasági szak) esetében eleve nem volt könnyű definiálni az "általános" jelzöt. Egy 1960-as Kari Tanácsi anyag úgy fogalmazott, hogy az általános szak jellege kettős: egyrészt "a népgazdaság átfogó összefüggéseinek", másrészt "a közgazdaságtan világnézeti, kulturális vonatkozásainak a behatóbb tanulmányozása". Az Általános Kar tanszékei voltak többek között a Politikai Gazdaságtan, a Gazdaságtörténet, a Nemzetközi Gazdasági és Politikai Kérdések (később Ismeretek, majd 1963-tól Világgazdasági), a Filozófia, a Tudományos Szocializmus, a Pénzügy, később a Szociológia.

EGYETEMI REFORMOK

A hatvanas évek végén – hetvenes évek első felében Szabó Kálmán rektorsága idején átfogó reform ment végbe az egyetemen. Ennek keretében sor került többek között a társadalomtudományi képzés felülvizsgálatára is. Az Egyetemi Tanács 1973. december 17-18-ai ülése számára készült értékelő anyag („*Előterjesztés az egyetemi reform eddigi tapasztalatairól és a további feladatokról*”) megállapította, hogy míg a módszertani alapképzés és a gyakorlatias szakképzés területén komoly előrehaladást sikerült elérni, „a közgazdasági elméleti és társadalomtudományi képzés fejlesztése nem tartott lépést ezzel az előrehaladással”. Az anyag külön is kiemeli a szociológiai képzés fejlesztésének a szükségességét. Az Egyetemi Tanács 1975. december 22-ei ülésén külön napirendi pontban foglalkozott a szociológia oktatásának a programjával, az Általános Kar tanácsa javasolta az Egyetemi Tanácsnak az addigi Szociológia Kutatócsoport tanszékké szervezését.

Az 1980-as évek közepétől rendkívül nagyszabású képzés-korszerűsítési tevékenység kezdődött az egyetemen. A fő cél az addigi, "szocialista" közgazdász-képzés helyébe egy, a nemzetközi normáknak minden szempontból megfelelő oktatási struktúra kialakítása volt. Ez az egyetem helyzetét hosszú távon is meghatározó reform-program 1985-ben vette kezdetét, amikor Csáki Csaba lett a rektor és Zalai Ernő a rektorhelyettes.

Mind a belső, mind a külső környezet kedvezett a reformoknak. Az egyetemen rendkívül pezsgő szellemi élet alakult ki, óriási érdeklődést kiváltó vitasorozatokra került sor, amelyeken helyet kaptak a legkülönbözőbb reformnézetek is. A nyolcvanas évek közepén indult be a Soros-ösztöndíjprogram, amelynek keretében 73 fiatal oktató tölthetett rövidebb-hosszabb időt nyugat-európai és amerikai egyetemeken, közvetlen tapasztalatokat szerezve a "nyugati" közgazdász-képzésről. Ezen kívül öt amerikai egyetem (köztük a Harvard és a Stanford) legalább két tucatnyi oktató számára tett lehetővé amerikai tanulmányutat.

A képzési struktúra a korábbiakhoz képest radikálisan megváltozott. Bevezetésre került – egyetemi ágon – a 2+3-as rendszer, vagyis a minden hallgató számára kötelező két éves alapozó képzést követte a 3 éves szakképzés. Az egyetemi mellett főiskolai ág is létesült, ahol a képzés 2+1 éves volt. A program három szakra épült: gazdálkodási, közgazdasági és társadalomgazdasági. A gazdálkodási és közgazdasági szakok esetében az ún. szabályozott alternatív törzstárgyak blokkban négyórás órakeretben jelent meg az általános társadalomtudományi ismeretkör, amely filozófiai, politikatudományi, szociológiai, gazdaság- és társadalomtörténeti, illetve a nemzetközi kapcsolatok történetével foglalkozó tárgyakat foglalt magában. Ez a rendszer a későbbiekben 2+1+2-re, majd 3+2-re módosult, vagyis már a 3. évfolyamon megjelentek bizonyos "felvezető tárgyak", amelyek az utolsó két év szakképzését készítették elő.

AZ ÚJ KARI STRUKTÚRA LÉTREJÖTTE

Az új oktatási szerkezet szükségessé tette a szervezeti struktúra – beleértve a kari rendszert – újragondolását is. Hosszas előkészületek után az Egyetemi Tanács 1989. február 23-ai ülése tűzte napirendre a kérdést: az első napirendi pont a „*Javaslat a képzéskorszerűsítési program és az egyetemi szervezet összehangolására*” címet viselte.

Amint az előterjesztésből is kiderül, a szervezeti átalakítás kérdése a megelőző két évben különböző fórumok napirendjén szerepelt: megvitatta a Zalai Ernő vezette kibővített képzéskorszerűsítési csúcscbizottság, a dékánok javaslatait különböző egyetemi vezetőségi ülések tárgyalták, a tanszékek is véleményezték az előzetes anyagot és végül 1989. január 25-én összoktatói értekezlet tárgyalta a kérdést. A szervezetfejlesztést az tette szükségessé, hogy a képzéskorszerűsítési programnak megfelelően megváltozott a képzés struktúrája. Az előterjesztés hangsúlyozza, hogy nem egy komplex szervezetátalakítási programról, hanem egy koncepcióról és annak első lépéseiről van szó. Elsődleges feladat az oktatás tartalmi megújítása, a szervezeti átalakítások csak ezt hivatottak elősegíteni, támogatva és koordinálva az oktatás-fejlesztési együttműködést.

A képzéskorszerűsítés nyomán egy, „a korábbinál kiterjedtebb, vertikálisan összetettebb, képzési tevékenységében differenciáltabb társadalomtudományi egyetem” alapjai teremtődtek meg. Különvált ugyanis az alapozó képzés, megjelent az üzemgazdász-képzés, megváltozott a szakképzés jellege és kiszélesedett a posztgraduális képzés. Figyelemre méltó a megfogalmazás: társadalomtudományi egyetem. Az Egyetem jellege, és ebből következően fejlesztési irányai – hogy „szűken értelmezett”

közgazdasági, vagy „tágra értelmezett” társadalomtudományi – ugyanis éveken át tartó viták tárgyát képezték.

Az anyag az új képzési rend hét „koordinációs csomópontját” különíti el, amelyek révén olyan új funkciók jöttek létre, amelyek szükségessé tették önálló oktatáskoordinációs egységek létrehozását. Míg az alapozó, a főiskolai és a posztgraduális képzések esetében a koordináció volt az elsődleges feladat, az egyetemi (graduális) szinten az oktatás- és tudományszervezési, illetve a tananyag-kidolgozási feladatok együttes megszervezése volt szükséges, mégpedig „diszciplináris elvek alapján kialakított kari struktúrában”. A karok a tanszékek elsődleges koordinációs kereteiként szolgáltak.

A hét koordinációs egység azonban az előterjesztés szerint nem fogható fel hét karként. Alapvetően három, hagyományos értelemben vett karról volt szó: Gazdálkodási, Közgazdasági és Általános Társadalomtudományi Karról, amelyekhez a tanszékek a diszciplináris elv, vagyis az egyetemi szakképzésben elfoglalt helyük alapján tartoznak.

Az előterjesztés tehát négy oktatáskoordinációs egység és három kar (amelyek komplex oktatás- és kutatáskoordinációs egységek) létrehozására tett javaslatot.

A NÉGY OKTATÁSKOORDINÁCIÓS EGYSÉG:

- általános alapozó képzés
- főiskolai képzés
- tanárképzés
- posztgraduális képzés

A HÁROM KAR:

- Közgazdasági Kar (közgazdasági szak és a kapcsolódó szakirányok)
- Gazdálkodási Kar (gazdálkodási szak és a kapcsolódó szakirányok)
- Általános Társadalomtudományi Kar (társadalmi-gazdasági szak¹ és a kapcsolódó szakirányok)

¹ Az előterjesztésben pontatlanul szerepel, ugyanis a szak neve hivatalosan társadalomgazdasági szak volt.

AZ ÁLTALÁNOS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR SZERVEZETI EGYSÉGEI

Az Egyetemi Tanács számára készült előterjesztés melléklete tartalmazta a három újonnan létrehozandó karhoz tartozó tanszékek felsorolását. Az Általános Társadalomtudományi Kar tanszékei a következők voltak:

- Politikaelméleti Tanszék (később Politikatudományi Tanszék)
- Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék
- Filozófia Tanszék
- Szociológiai Tanszék
- Gazdaságtörténeti Tanszék
- Gazdasági Jogi Tanszék
- Pedagógiai Tanszék
- Politikai Gazdaságtan Oktatók Továbbképző és Információs Központ
- Testnevelési Tanszék
- Nyelvi Intézet (később Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpont)
- Tanárképző Intézet

A Kar tanszéki összetétele a kilencvenes években többször változott: tanszékek kerültek a Karra, illetve kerültek el a Karról. Fenti lista először kiegészült a Gazdaságföldrajz és az Emberi Erőforrások Tanszékekkel, majd ezek – a Gazdasági Jogi Tanszékekkel együtt – elkerültek a Karról.

A kétezres évek elején a tanszékek mellett jó néhány, központként működő szervezeti egység létezett a Karon: a tanár-továbbképzési és nyelvi továbbképzési szakokon folyó képzésért felelős Társadalomtudományi Továbbképző és Kutató Központ, a politikai kommunikáció és közpolitika szakirányokon szakirányú továbbképzést folytató Századvég Politikai Iskola, a „gender-szemlélet” meghonosítását zászlajára tűző Women’s Studies Központ, továbbá a Gender (Társadalmi Nem)- és Kultúrakutató Központ, valamint az 1991-ben eredetileg a Posztgraduális Kar által létrehozott, az innovációs politika formálását, a nemzetközi versenyképesség javítását előmozdítani hivatott, majd a Társadalomtudományi Karra került Innovációs Kutató Központ (IKU).

A nyelvi tanszékeket a Társadalom- és Gazdaságtudományi Szaknyelvi Tanszékcsoporth² fogta össze. Ugyancsak a nyelvi képzéshez kapcsolódott az Idegennyelvi Lektorátus, a Nyelvi Laboratórium és Könyvtár és a Közgazdasági Szaknyelvi Vizsgaközpont.

A kilencvenes évek közepére, második felére négy olyan szakgazda tanszék volt a Karon, amelyek a kétezres évek derekán bekövetkező szervezeti átalakításnak az alapját képezték.

A Szociológia Tanszék a nyolcvanas évek elején alakult meg a korábbi kutatócsoportból. Gázsó Ferenc, majd Andorka Rudolf, – aki később az Egyetem rektora lett –, vezetésével a tanszék, illetve az általa oktatott szociológia egyre fontosabb

² Angol Nyelvi Tanszék, Német Nyelvi Tanszék, azon belül egy Svájci Központ és Interkulturális Kommunikációs Központ, Francia-Spanyol-Olasz Nyelvi Tanszék, azon belül Orosz Szaknyelvi Csoport, Egyetemközi Portugál Központ, Egyetemközi Kanada Központ

szerephez jutott az Egyetem képzési profiljában. 1991-től Lengyel György lett a tanszékvezető, tőle 2005-ben Szántó Zoltán vette át a tanszékvezetői posztot.

A politikatudomány – Magyarországon új diszciplínaként – a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján jelent meg az Egyetem oktatási és kutatási palettáján. A korábbi Tudományos Szocializmus Tanszék alakult át Politikatudományi Tanszékké Ágh Attila vezetésével. A korábbi oktatói állomány lecserélődött, és a kilencvenes évek elejére-közepére új, fiatal, nemzetközi kitekintésű, az új diszciplína magyarországi meghonosításához jelentős mértékben hozzájáruló oktatói gárda alkotta a tanszék személyi összetételét. A tanszék vezetését 2002-től Láncki András vette át.

A Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék 1963-ban alakult meg, az újonnan létesített nemzetközi kapcsolatok szak gazdájaként Réczei László vezetésével. A Külügyminisztériummal szorosan együttműködő tanszék állományába olyan nemzetközi ismertségű szakteknétek kerültek, mint Herczegh Géza, Juhász Gyula, Hanák Péter, Bokorné Szegő Hanna, vagy Ustor Endre. A kilencvenes évek derekáig ez a tanszék volt az egyedüli, diplomátakat képező hely Magyarországon. A tanszéket 1970-től Halász József, majd 1974-től Kreskay Ferenc vezette, tőle a rendszerváltás idején, 1990-ben Jeszenszky Géza vette át a tanszékvezetői posztot. Miután őt külügyminiszterre nevezték ki, alig néhány hónap elteltével Rostoványi Zsolt lett a tanszék először megbízott, majd 1992-től kinevezett tanszékvezetője.

A legmarkánsabb profilváltás a Pedagógia – 2001-től Pszichológia és Pedagógia – Tanszéken következett be. Ez a tanszék eredetileg – Ballér Endre 1980-tól 1999-ig tartó tanszékvezetésével – a közgazdász-tanár képzésnek volt a felelőse. A Ballér Endrét követő Kovács Zoltán vezetése alatt a tanszék oktatásában erősödött a pszichológiai profil, de a fő tevékenység továbbra is a tanárképzés keretében a gazdálkodási, illetve közgazdasági szakos közgazdász-tanárok pedagógiai és pszichológiai felkészítése volt. A bolognai képzési rendszer bevezetésével ez a tanszék vált a kommunikáció-oktatás bázisává. A tanszék vezetését 2005-től Perjés István látta el.

LÉPÉSEK A KAR MARKÁNS PROFILJÁNAK A KIALAKÍTÁSA FELÉ

Létrejöttékor az Általános Társadalomtudományi Kar meglehetősen vegyes képet mutatott. A két másik kar, a Közgazdasági és a Gazdálkodási, illetve az általuk gondozott hasonló elnevezésű szakok nyilvánvalóan megfeleltek a korszerű közgazdász-képzés sztenderdjeinek. Az Általános Társadalomtudományi Kar ugyanakkor egy meglehetősen nehezen definiálható társadalomgazdasági szakot gondozott, nevében hordozva – a korábbi Általános Közgazdasági Karhoz hasonlóan – az ugyancsak nehezen meghatározható 'általános' jelzőt. A Karra azok a tanszékek kerültek, amelyek nem – avagy nem elsősorban – gazdasági jellegű diszciplínákat képviseltek, és a Karhoz rendelődött a tanárképzés, az idegen nyelvek oktatása és a testnevelés is.

A képzés az Egyetem valamennyi szakja esetében a már említett két szakaszból állt: az első szakasz a két éves közös közgazdasági alapozó képzés, a második pedig a szakosított alapképzés. Az Egyetem mindhárom szakjának első két éves alapozó képzése külön kvázi

kari jellegű oktatáskoordinációs egységhez tartozott, így a karok érdemi tevékenysége az egyetemi ágú oktatás 3-5. évfolyamaira korlátozódott. Az Általános Társadalomtudományi Kar tanszékei részint – nem túlságosan sok tárggyal – részt vettek a másik két szak oktatásában, részint pedig a saját társadalomgazdasági szak szakirányait oktatták.

A Kar jövőjét illetően meghatározó volt az Egyetem saját magáról alkotott jövőképe. Az Egyetem ugyanis – amint azt neve is kifejezte – közgazdaságtudományi egyetemként definiálta saját magát. Szakjai közgazdász diplomát adtak ki, a valamennyi szakon egységes alapozó képzés is közgazdasági képzés volt. Esetenként már korábban is felfelmerült, hogy a közgazdaságtudomány is része a szélesen értelmezett társadalomtudományoknak, és az Egyetem valójában társadalomtudományi egyetem. Már valamikor a nyolcvanas években szűkebb körben megvitatásra került az az ötlet, hogy az Egyetem társadalomtudományi jellegét hangsúlyozandó akár még a nevét is meg lehetne változtatni – esetleg Széchenyi István Társadalomtudományi Egyetemre.

A nyolcvanas évek végén bevezetett reformprogram fő képviselőinek, az Egyetem egyes meghatározó személyiségeinek az álláspontja az volt, hogy az Egyetem maradjon – erőteljes társadalomtudományi megalapozottságú – közgazdaságtudományi egyetem, és kizárólag a közgazdász diplomához vezető szakokat hirdessen. Feléledt a vita arról, hogy az Egyetem a „business school-osodás” – vagyis lényegében a fennálló helyzet fenntartása, a szigorúan (köz)gazdasági jelleg –, vagy egy szélesebb oktatási spektrumú társadalomtudományi egyetem irányában mozduljon el. Mindez ugyanis messzemenő hatással volt a társadalomtudományi képzés – a nemrégiben alakult új, identitását kereső (Általános) Társadalomtudományi Kar – helyzetére. Előbbi esetben ugyanis a Kar szerepe nem más, mint a 'betanítás' a gazdasági-üzleti, illetve közgazdasági képzésbe, utóbbi esetben viszont adottak a lehetőségek a szélesebb, társadalomtudományi jellegű képzési profil kialakítása, nem közgazdász diplomát adó társadalomtudományi szakok indítására. A Kar egyértelműen utóbbi mellett foglalt állást.

A Kari Tanács 1993. január 26-ai ülésén több javaslatot fogadott el. Az egyik az Egyetem nevének a megváltoztatására vonatkozott, hangsúlyozva, hogy az Egyetem nemcsak közgazdászokat képez. A javasolt név: Budapesti (Közgazdasági és) Társadalomtudományi Egyetem. A javaslatok között szerepelt az is, hogy a közgazdasági alapképzés mellett társadalomtudományi alapképzés is beinduljon (akár egységes, akár szakokra lebontott: nemzetközi kapcsolatok, szociológia és politikatudomány).

A Kar kezdeményezésére 1993. szeptember 1-től megszűnt a társadalomgazdasági szak, és az addigi szakirányok önálló, közgazdász diplomát adó, a közgazdasági alapképzésre épülő szakként működtek tovább (nemzetközi kapcsolatok, politikatudományi, szociológia, szociálpolitika), továbbá a tanárszak. A négy, közgazdász diplomát adó szak közül 1996-tól három szak neve megváltozott, hogy pontosabban fejezze ki a szak jellegét: a szociológia szakból szociológus-közgazdász, a szociálpolitika szakból szociálpolitikus-közgazdász, a politikatudományi szakból pedig politológus-közgazdász szak lett. A szintén közgazdász diplomát adó nemzetközi kapcsolatok szak neve változatlan maradt nemzetközi kapcsolatok szakos közgazdász.

Az a sajátos helyzet alakult ki, hogy míg a Közgazdaságtudományi és a Gazdálkodástudományi Karokon az egy kar, egy szak elve érvényesült, addig a Társadalomtudományi Karon négy szak, valamint a tanárszak működött. A Társadalomtudományi Kar szakjai ún. „kettős”, vagy „vegyes” szakok voltak, hiszen a négy féléves közgazdasági alapozó képzés megegyezett a másik két kar szakjaival, a képzés második, hat féléves, szakosított részében viszont a közgazdász képzést más társadalomtudományi diszciplínával kiegészítő integrált képzés folyt. Ezek a szakok a hallgatókat nem csupán a közgazdaságtudomány, hanem a választott szaknak megfelelően a politikatudomány, a szociológia, a szociálpolitika, illetve a nemzetközi kapcsolatok, a külügyek területén is alapos ismeretekkel látták el.

A képzés a kétezres évek elején úgy nézett ki, hogy az egyetem valamennyi hallgatója az első két évben ugyanazon a közgazdasági alapozó képzésen vett részt, azonban tanulmányi ügyeik intézése és a hallgatói jogviszony szempontjából már ekkor is a három kar valamelyikéhez tartoztak. A képzés második szakaszában viszont már különböző szakokon folytatták tanulmányaikat (ún. közgazdasági szakosított alapképzés). A Gazdálkodástudományi Karon egy (gazdálkodási), a Közgazdaságtudományi Karon ekkor már három (közgazdasági, pénzügy és nemzetközi kapcsolatok [Európa és nemzetközi gazdaság főszakirányokkal]), a Társadalomtudományi Karon négy (politológus-közgazdász, szociológus-közgazdász, szociálpolitikus-közgazdász és nemzetközi kapcsolatok külügyi főszakiránnyal) szak létezett. A tanárképzés mindezeketől eltérő struktúrában működött

A nemzetközi kapcsolatok szak helyzete ugyanis a kétezres évek elején megváltozott. Az Egyetem vezetése úgy ítélte meg, hogy a szak – lévén közgazdász diplomát ad – mintegy „profilidegen” a Társadalomtudományi Karon, ezért kezdeményezésére az Egyetemi Tanács megszavazta az 1963 óta a Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék által indított szak áthelyezését a Közgazdaságtudományi Karra, a Világgazdasági Tanszék gondozásába. A két dékán azonban megállapodott arról, hogy a két kar, illetve a két érintett tanszék (a Nemzetközi Kapcsolatok és a Világgazdasági) közösen hirdeti meg a szakot. A 2002/2003-as tanévtől így is történt: az Európa és egy újonnan létesített nemzetközi gazdasági főszakirány felügyelete átkerült a Közgazdaságtudományi Karra, s a külügyi főszakirány felelőse továbbra is a Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék maradt.

Miután a Társadalomtudományi Kar szakjait elvégzett hallgatók is közgazdász diplomát kaptak, számukra graduális szinten is kötelező volt közgazdasági tárgyak felvétele vagy a Gazdálkodástudományi, vagy a Közgazdaságtudományi Karok kínálatából, mégpedig vagy egy mellékszakirány és két kötelező tárgy, vagy egy tantárgycsomag formájában.

Ezeket a „vegyes” szakokat – pontosabban az e szakokon szerezhető közgazdász diploma szakmai megalapozottságát – egyes közgazdász kollégák részéről komoly kritika érte. Míg ugyanis a másik két kar szakjainak hallgatói a képzés második, szakosított részében is zömmel közgazdasági tárgyakat hallgattak, a Társadalomtudományi Kar szakjain tanulók viszont döntően az adott szak társadalomtudományi diszciplínájának megfelelőket. Mindezek a kritikák különösen a nemzetközi kapcsolatok szak oktatási profiljára vonatkoztak, hiszen ez a szak a kezdetektől fogva eleve több területet fed le,

vagyis a gazdaság mellett a történelem, a jog, és a politikatudomány nemzetközi aspektusai is a szerves részét képezik, nem is beszélve a civilizációs-és regionális tanulmányokról. A kritikákat megfogalmazók úgy látták, hogy miközben egyre nő az igény a professzionális ismereteket nyújtó közgazdasági szakok iránt, a nemzetközi kapcsolatok szak a közgazdász diploma mellé nem ad megfelelő közgazdasági szakismereteket.

A nemzetközi kapcsolatok szakkal kapcsolatban azonban már jó ideje egy másik, ellentétes irányú igény is megfogalmazódott, mégpedig elsősorban a szak nemzetközi, külügyi pályára orientálódó hallgatói részéről. Ők ugyanis sokallták a matematikai, statisztikai, egyéb módszertani, illetve elméleti közgazdasági tárgyakat, s ezek helyett inkább a külügyi/diplomáciai munkában jobban hasznosítható társadalomtudományi, illetve nemzetközi tárgyak programba illesztését javasolták.

„ÁTTÖRÉS”: A KÜLÜGYI/NEMZETKÖZI TANULMÁNYOK SZAK

E ponton érdemes egy kicsit elidőzni a nemzetközi kapcsolatok szaknál, amelynek a változó helyzete és státusza jól mutatja az egyetem, illetve a Társadalomtudományi Kar képzési profiljának dilemmáit. A nemzetközi kapcsolatok szak 1963-ban, „felső utasításra” jött létre a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen elsősorban azzal a céllal, hogy a magyar diplomácia számára biztosítsa a megfelelő szakember utánpótlást (sokan „diplomata szaknak” is hívták.) Önálló szak formájában működött 1963-tól, ekkor a hallgatók már az első évtől szaktárgyakat hallgattak, egészen 1968-ig, amikor is megosztott szak és szakágazat lett: a külkereskedelmi és nemzetközi kapcsolatok szak egyik szakágazata. A hallgatók az első évfolyamon általános közgazdasági, a másodikon külkereskedelmi szakképzést, a felsőbb évfolyamokon pedig nemzetközi kapcsolatok szakágazati képzést kaptak. 1976-tól ismét önálló szak lett, és az első év általános képzését követte a szakképzés.

1988-ban a nemzetközi kapcsolatok a társadalomgazdasági szak speciális, félszakos jellegű főszakiránya lett, amelynek az első két évében általános közgazdasági képzés folyt, a harmadik évfolyamon pedig mint felvezető tárgyak megjelent két nemzetközi szaktárgy, negyed- és ötödéven pedig szakirány képzés folyt, a többi szakiránynál bővebb órakeretben. A szak végül 1992-től ismét önálló képzés formájában működött. Miután ez a szak is szükségképpen illeszkedett az egyetem szakjainak képzési struktúrájához, a szaktárgyak oktatására csak negyed- és ötödévben került sor (kivéve a harmadik évfolyam két felvezető tárgyát). Tekintettel a szak erősödő multidiszciplináris jellegére, a kettős igénynek – hogy ti. egyfelől színvonalas gazdasági képzéssel kellőképpen megalapozza a közgazdász diplomát, másfelől a szakot alkotó valamennyi diszciplína kellő részletezettséggel szerepeljen a tananyagban, ráadásul mindez az utolsó két évfolyamon – egyre nehezebb volt eleget tenni.

A kilencvenes évek során hosszas vitákat követően az Egyetemi Tanács végül hozzájárult egy olyan új nemzetközi szak programjának a kidolgozásához, amelyik nem közgazdász diplomát ad. Mivel először még tabunak számított a közgazdasági alapozó képzés, az új szaknak is szükségszerűen erre kellett épülnie. Mindjárt kezdetben felmerült

azonban egy alapvető kérdés: mi legyen az új szak neve? A legtermészetesebben adódó nemzetközi kapcsolatok név már foglalt volt, hiszen ez volt a közgazdász diplomát adó szak neve. A legmegfelelőbb elnevezésnek a külügyi szak ígérkezett, okleveles külügyi szakértő diplomával, ezt a nevet tárcaközi egyeztetésen minden illetékes minisztérium támogatta, beleértve a Külügyminisztériumot is.

Az Ideiglenes Országos Akkreditációs Bizottság³ az első beadványt azonban visszadobta azzal az egyébként jogos kifogással, hogy nincs meg a megfelelő szaktávolság a létező nemzetközi kapcsolatok szakkal. Őszintén szólva nem is lehetett, mivel az első változat a közgazdasági alapozó képzésre épült.

Időközben azonban módosult az Egyetem néhány mértékadó személyiségének álláspontja, és mind elfogadottabbá vált az egyetem – eleinte óvatos – nyitása a társadalomtudományok felé. Ez a nyitás azonban hosszú éveket vett igénybe. Az Egyetemi Tanács 1997. február 24-ei ülésén tárgyalta a “tiszta” külügyi szak akkreditációjának a kérdését. A vitában az egyik hozzászóló alapkérdésnek nevezte annak eldöntését, hogy egységes legyen-e a képzés az egyetemen, vagy sem. Az egyetemi reformban meghatározó szerepet játszott kolléga levélben hívta fel az Egyetemi Tanács tagjainak a figyelmét arra, hogy az Egyetemen a 3+2-es rendszer van érvényben, a javasolt külügyi szak viszont 5 éves szak. „Igaz, hogy az Egyetemi Tanács biztatást adott – Rostoványi Zsolt ismételt kérésére – az 5 éves társadalomtudományi szakos képzésre vonatkozó javaslatok kidolgozására, de ennek megtárgyalása és eldöntése nincs megfelelően előkészítve” – állt a levélben. Végül az Egyetemi Tanács 16 igen, 2 nem és 1 tartózkodás mellett támogatta a külügyi szak akkreditációs anyagának az elkészítését és beadását.

Az Egyetemi Tanács végül is zöld utat adott egy társadalomtudományi alapozó képzési program kidolgozásának, ami az első lépése volt annak, hogy a Társadalomtudományi Karon beindulhassanak a tisztán társadalomtudományi (nem közgazdász) szakok, elsőként a külügyi szak. A szak nevét illetően azonban újabb probléma merült fel.

Az akkreditációs folyamat olyannyira elhúzódott, hogy közben országgyűlési választásokra is sor került és az új külügyi adminisztráció már nem támogatta a külügyi szak nevet. Ezután hosszas egyeztetés kezdődött az Oktatási Minisztériummal, és az új javaslat a nemzetközi diplomáciai szak lett, azonban a Külügyminisztérium ezt is megvétózta. Végül hosszas töprengés után nem maradt más lehetőség, mint a nemzetközi tanulmányok szak elnevezés. A helyzet bizonyos ellentmondásosságát mutatja, hogy a kiadott diploma elnevezése okleveles nemzetközi kapcsolatok szakértő lett, hiszen a végzetek a nemzetközi kapcsolatoknak lesznek a szakértői. Nemcsak a megfelelő név megtalálása jelentett azonban problémát. Mivel először a nemzetközi szakról volt szó, itt merültek fel azok a problémák, amelyek az alapképzés diszciplináris tisztázatlanságából eredtek: mennyire érvényesüljön multidiszciplináris társadalomtudományi jellege, milyen arányban legyenek benne a nemzetközi kapcsolatokat felölelő tárgyak, mekkora társadalomtudományi spektrumot öleljen fel. Mindenesetre az Akkreditációs Bizottság támogatását követően a már a társadalomtudományi alapozó képzésre épülő ötéves

³ A mai Magyar Akkreditációs Bizottság (MAB) elődje

nemzetközi tanulmányok egyetemi szakon a képzés 2000-ben elindult, az első végzős évfolyam 2005-ben szerezte meg a diplomáját.

A diszciplináris tisztázatlanság a szakkal kapcsolatban azonban jó ideig fennállt. Jóllehet nem közgazdasági diplomát adó szakról volt szó, mégis formailag a közgazdasági szakcsoporthoz sorolták be. Külön problémát jelentett, amikor a Nyíregyházi Főiskola 1997-ben megalapította, majd beindította – hamarosan más főiskolák is követték – a nemzetközi kapcsolatok (ekkor még nem tanulmányok) elnevezésű főiskolai szakot, amely gazdaságtudományi besorolást kapott, jóllehet nem közgazdász képzést folytatott, s tartalmában inkább a nemzetközi tanulmányok egyetemi szaknak felelt meg.

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR KÉPZÉSI PROFILJA

A graduális képzés mellett a kar oktatási tevékenysége különböző posztgraduális, illetve doktori képzésekre is kiterjedt. Graduális szinten a képzési profil fokozatosan szélesedett: a közgazdász képzés és a vegyes szakok mellett egyre bővült a nem gazdasági jellegű társadalomtudományi képzés és a tiszta társadalomtudományi szakok palettája. A nemzetközi tanulmányok szakot nem közgazdász szakként hamarosan követte az okleveles szociológus diplomát adó szociológia, majd a politológia szak, sőt meghirdetésre került és sikeresen működött az a kommunikáció-szociológia szak is, amely nemcsak okleveles szociológus, hanem okleveles kommunikáció szakos bölcsész diplomát is adott.

A kilencvenes évek közepétől a Társadalomtudományi Kar oktatási tevékenységében jelentős szerepet töltöttek be az ún. kiegészítő alapképzések. Ezek a két évig tartó képzések megfelelő főiskolai diplomával rendelkező hallgatók számára tették lehetővé az egyetemi diploma megszerzését. Gazdasági főiskolát végzett hallgatók ezen a módon nemzetközi kapcsolatok szakos, szociológus-közgazdász, szociálpolitikus-közgazdász vagy politológus-közgazdász diplomát szerezhettek. Az egyetemi szintű nemzetközi tanulmányok szak kiegészítő alapképzés formájában történő elvégzésére azoknak a főiskolai diplomával rendelkező hallgatóknak volt lehetőségük például, akik főiskolai szintű nemzetközi kapcsolatok vagy igazgatásszervező szakon végeztek. A kiegészítő közgazdász tanári képzés gazdálkodási szakon a közgazdász vagy tanár oklevéllel rendelkezők számára tette lehetővé a közgazdász tanári diploma megszerzését, tanárképző moduljait a Pszichológia és Pedagógia Tanszék biztosította.

A kétezres évek közepén a kar hallgatói állományának mintegy 20%-a tanult különböző szakirányú továbbképzéseken. Sokan vettek részt az Egyetem és a Századvég Politikai Iskola közötti együttműködési megállapodás alapján meghirdetett politikai szakértő, továbbá a Pszichológia és Pedagógia Tanszék által gondozott pedagógiai szakvizsgára felkészítő, közoktatási vezető és társadalom- és gazdaságismereti, valamint a nyelvi tanszékek oktatóinak közreműködésével folyó szakfordító-tolmács képzéseken.

A legnagyobb érdeklődés azonban a BIGIS⁴ által meghirdetett külügyi szakértő és Európa szakértő szakirányú továbbképzési programok iránt nyilvánult meg.

1991 szeptemberében több mint egy éves előkészítő munkálatokat követően a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Tanácsának egyhangú támogatásával a BKE rektora hivatalosan is megalapította a Posztgraduális Nemzetközi és Diplomáciai Tanulmányok Intézetét (BIGIS: Budapest Institute for Graduate International and Diplomatic Studies), mint posztgraduális külügyi képzést végző intézményt és Rostoványi Zsoltot bízta meg az igazgatói teendők ellátásával. Az első évfolyam 1991 szeptemberében kezdte meg tanulmányait.

A BIGIS szorosan együttműködve a Külügyminisztériummal és egy sor hazai és külföldi partner-intézménnyel tulajdonképpen diplomáciai akadémiai funkciót látott el, külügyi-diplomáciai továbbképzési lehetőséget biztosítva azok számára, akik a nemzetközi kapcsolatok valamelyik területén tevékenykednek. Az oktatói gárda nemcsak az Egyetem tanárait foglalta magában, hanem az egyes kérdéskörök legjobb hazai elméleti és gyakorlati szakértőit, a magyar külügyek bonyolítóit, külföldi társintézmények vezetőit és vendégoktatókat. A BIGIS egyetemen belüli státusza az évek folyamán többször változott: tartozott közvetlenül a rektorhoz, a Posztgraduális Karhoz, majd a Társadalomtudományi Karhoz, hiszen tevékenységének a jellege a leginkább a Nemzetközi Kapcsolatok Tanszékhez állt közel.

Az egyetemekre telepített új típusú doktori (PhD) képzés kilencvenes években történt beindulásakor a Társadalomtudományi Kar is megindította doktori programjait. Az Ideiglenes Országos Akkreditációs Bizottság 1993-ban doktori programként akkreditálta a Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Képzést. Ugyanebben az évben akkreditálták a Szociológia PhD programot, amelyet a BKE Szociológia Tanszéke és az ELTE Szociológiai Intézete közösen dolgozott ki és működtetett.

A Magyar Akkreditációs Bizottság 2000 decemberében ismét akkreditálta a doktori programokat, ekkor már doktori iskolaként. Ekkor került sor a Társadalomtudományi Kar immáron három doktori iskolájának akkreditálására: Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola, Szociológia Doktori Iskola és Politikatudományi Doktori Iskola. A kar három doktori iskolájához 2012-ben negyedikként csatlakozott az országban egyedülálló Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskola is.

A Szociológia, a Politikatudományi és a Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolák társadalomtudományi tudományterületen, szociológia, politikatudomány és kommunikáció és médiatudomány tudományágakban jogosultak doktori fokozat odaítélésére. A Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola – amint a nevében található jelző is mutatja – több diszciplínás. A 2000 decemberi akkreditáció közgazdaságtudomány (nemzetközi gazdaságtan), illetve állam- és jogtudományok (nemzetközi jog, EU jog) tudományágakban akkreditálta. A későbbiekben a jogtudomány helyébe a politikatudomány lépett, így az NKMDI két tudományágban (közgazdaságtudomány, politikatudomány) jogosult doktori fokozat kiadására.

⁴ Posztgraduális Nemzetközi és Diplomáciai Tanulmányok Intézete

ÁTTÉRÉS A BOLOGNAI RENDSZERRE

A magyarországi felsőoktatás szerkezetét radikálisan átalakító ún. bolognai rendszer, a kétciklusú képzés kétezres években történt bevezetése alapvetően új helyzetet teremtett a Társadalomtudományi Kar számára is. Az új rendszer országosan egységesítette a képzési területek és képzési ágak rendszerét, és határozottan szétválasztotta a közgazdasági, gazdálkodási és a társadalomtudományi képzési területeket – utóbbi a korábbi szakszerkezetben nem létezett önálló szakmacsoportként. Mindez komoly akadályokat gördített az interdiszciplinaritás útjába, mintegy falat húzott az egyes képzési területek köré, arra ösztönözve a szagazda tanszékeket, hogy minél inkább saját tudományterületi tartalommal alakítsanak ki egy-egy szakot. A Társadalomtudományi Kar ezzel szemben arra törekedett, hogy az újonnan létrejövő, tisztán társadalomtudományi alapszakok minél szélesebb körű közgazdasági ismereteket tartalmazzanak (ami nem mellékesen ezen szakok piacképességét növelő tényező), ami pedig a másik két karral való együttműködést igényelte.

Mind az alap-, mind a mesterszakok alapítása országos szinten a felsőoktatási szakma bevonásával, konszenzusos alapon történt. A képzési és kimeneti követelmények (KKK-k), a szaklétesítési dokumentációk kimunkálása szakmai konzorciumokban történt, amelyekben a Társadalomtudományi Kar érintett tanszékei meghatározó szerepet játszottak⁵. Mindez azért is nagy jelentőségű volt, mert a végső anyagok összeállításában erősen tükröződött az egyes intézmények érdekérvényesítő ereje.

A bolognai rendszer bevezetésével a Társadalomtudományi Kar oktatási palettájáról eltűntek a vegyes jellegű (társadalomtudományi-közgazdász) szakok. A helyüket átvevő tiszta társadalomtudományi szakokon szerzett diploma piaci értéke bizonyos szempontból elmaradt a vegyes szakokon szerzett diplomáétól.

A bolognai rendszerben egyáltalán nem létezik nemzetközi kapcsolatok szak. Nemzetközi tanulmányok (IR) alap-és mesterképzési szak létezik, amelyek a társadalomtudományi képzési terület politikatudomány képzési ágába nyertek besorolást, tipikus egy diszciplínás szakként, háttérbe szorítva a multidiszciplinaritást. Ez nagyjából megfelel az angolszász világ IR szak besorolásának, nem felel meg azonban a nemzetközi kapcsolatok, illetve -tanulmányok szakok évtizedes magyarországi oktatási gyakorlatának. E téren teljes konszenzus mutatkozott a szak anyagait kidolgozó konzorcium tagjai között, és a konzorciális megállapodás alapján a szakstruktúra mind az alap-, mind a mesterszakon megőrizte a korábbi szak(ok) multidiszciplináris jellegét. Mindez abban is megnyilvánult, hogy a nemzetközi tanulmányok alap- és mesterképzési szakok angol nyelvű elnevezése International Relations, a szakképzettség pedig az alapszakon nemzetközi kapcsolatok szakértő (International Relations Expert), a mesterszakon okleveles nemzetközi kapcsolatok elemző (International Relations Expert) lett.

⁵ A Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék konzorcium-vezető volt, és a többi tanszék is markáns résztvevője volt az adott konzorciumoknak.

A Kar 2005-ben öt társadalomtudományi alapszak akkreditációját kezdeményezte a Magyar Akkreditációs Bizottságnál: nemzetközi tanulmányok, szociológia, társadalmi tanulmányok, politológia illetve kommunikáció. A szakindítási engedélyek birtokában ezek a szakok már 2006-ban elindultak. (A szociológia alapszak a társadalmi tanulmányokhoz képest akadémiai jellegű, kisebb létszámú, inkább a tudományos utánpótlást előkészítő szakként működött.)

Az új mesterszakok tervezése 2004 végén vette kezdetét. A helyzet egyáltalán nem volt könnyű, hiszen országos szinten kialakulatlanok voltak a szabályozási keretek mind az akkreditációs követelmények, mind a pénzügyi feltételek vonatkozásában. 2006/2007-ben került sor a szociológia, szociálpolitika, politikatudomány és nemzetközi tanulmányok mesterszakok sikeres akkreditációjára, s ezek a szakok 2008 szeptemberétől be is indultak. Nem kis problémát jelentett az új képzésre történő áttérés során, hogy jó néhány évig (2006 és 2010 között) egymással párhuzamosan futottak a régi típusú képzések kifutó szakjai és az új alapszakok.

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR SZERVEZETI PROFILJÁNAK KIALAKÍTÁSA

1989-ben az ország első és majd másfél évtizedig egyedüli önálló társadalomtudományi karaként⁶ jött létre a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen az akkor még Általános Társadalomtudományi Kar. Miután a Kar szerkezetének a kialakításában nem feltétlenül konzisztens szervező elvek játszottak meghatározó szerepet, az egyik legfontosabb feladat a Kar profiljának a kialakítása volt.

A Kar szerkezete a gyorsan változó feltételeknek és igényeknek megfelelően a kétezres évek elején is állandóan módosult. A Szociológia Tanszék szociálpolitikai, a Gazdaságtörténet Tanszék társadalomtörténeti, a Pedagógia Tanszék pszichológiai oktatási és kutatási profillal bővült. Az egyes tanszékeken belül és mellett önálló központok jöttek létre. A szaknyelvi tanszékek különváltak a lektorátustól és a nyelvvizsga-központtól.

Ezen szervezeti változások szerves folytatásaként, egyúttal reagálva a belső és külső feltételrendszer jelentős változásaira a Társadalomtudományi Kar vezetése a kétezres évek közepén átfogó, a hagyományos tanszéki struktúrát átalakító szervezetfejlesztési koncepciót dolgozott ki. A struktúra újragondolását indokolta többek között először az Államigazgatási Főiskola, majd a volt Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem három budai karának csatlakozásával az Egyetem bővülése: a csatlakozó két új intézménnyel az egyetemnek hét önálló kara lett. Ezzel a kari önállóság további erősödése, az életbe lépő új felsőoktatási törvény, a bolognai folyamat által kiváltott, illetve a finanszírozás terén bekövetkezett változások is erősítették a szervezeti változások szükségességét. Az új struktúra kialakításában a bolognai típusú új képzési szerkezet vált meghatározó szemponttá.

⁶ Az ELTE Társadalomtudományi Kara 2003-ban alakult.

A szervezetfejlesztési stratégia fő célként olyan átfogó és egyben rugalmas szervezeti egységek létrehozását jelölte meg, amelyek megfelelnek a Kar hagyományainak, ugyanakkor

- lefedik egy-egy önálló társadalomtudományi képzési ág teljes képzési vertikumát (alapszakok, mesterszakok, továbbképzések, doktori képzés);
- képesek a szervezeten belüli oktatási és kutatási együttműködést elmélyíteni;
- nyitottak a Karon belüli és a karközi közös oktatási és kutatási programok iránt;
- képesek nemzetközi oktatási és kutatási programok kezdeményezésére, irányítására és végrehajtására;
- képesek idegen nyelvű képzési programokat kínálni a hazai és a külföldi hallgatók számára.

A fenti célok elérésének elsődleges eszközei a rugalmas belső szerkezetű intézetek, amelyek lehetőséget kínálnak egy-egy önálló társadalomtudományi részterület teljeskörű művelésére. A szervezetfejlesztési koncepció négy ilyen területet jelölt meg: politikatudomány, nemzetközi tanulmányok, magatartástudomány és kommunikációelmélet, illetve szociológia és társadalompolitika. Az elsődleges kritérium szerint minden intézetnek legalább egy-egy alapszakot és mesterszakot kellett gondoznia, és szakmai-tudományos hátterét tekintve képesnek kellett lennie önálló doktori program irányítására vagy kialakítására. Ennek megfelelően négy intézet felállítására került sor:

- Politikatudományi Intézet
- Nemzetközi Tanulmányok Intézet
- Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet
- Szociológia és Társadalompolitika Intézet

A négy intézet mellett újjáalakult az idegen nyelvi képzés szervezete is: létrejött az Idegennyelvi Oktató Központ (IOK) és a Corvinus Szaknyelvi Vizsgaközpont.

A strukturális átalakítások lényegében egybeestek az új bolognai típusú alap- és mesterszakok akkreditációjával, megkönnyítve a bolognai típusú képzési szervezetre történő áttérést, az egyes képzési szintekhez sorolt ismeretanyagok világos elkülönítését. Az új szakok beindítása az időközben hétkarúvá vált egyetemen ugyanakkor egyre markánsabb profilt biztosított a Társadalomtudományi Kar számára.

A szervezeti átalakítás fontos elemeként az intézetek nem tanszékekből, hanem oktatási- illetve kutatóközpontokból álltak. Ennek egyik fő oka az volt, hogy az oktatási központok, amelyek leképezik az intézeteken belüli fontosabb oktatási-szakmai irányultságokat, a tanszékekhez képest rugalmasabban kezelhetők, vagyis az új struktúra alkalmasabbnak látszott a képzési szerkezet egészét érintő, nagy horderejű változások követésére. A kutatóközpontok ugyancsak rugalmas formát biztosíthattak az egyes kutatócsoportok, illetve kutatási projektek intézményes megjelenéséhez.

Az új szervezeti struktúra kísérleti jelleggel 2005. október 1-jével került bevezetésre. Mindezt hónapokig tartó, különböző fórumokon (tanszékvezetői értekezlet, tanszéki értekezletek, kari tanács, szakszervezeti tájékoztató, egyéni egyeztetések stb.) lebonyolított, gyakran több órás viták előzték meg. Különösen nagy vitákat váltott ki a

tanszék, mint szervezeti egység tervezett megszüntetésének a kérdése. Sokak véleménye ugyanis az volt, hogy a tanszék az egyetemi oktatás hagyományosan meghatározó egysége, amelyet komoly hiba lenne megszüntetni, illetve központokkal felváltani. Értelemszerűen ezt az álláspontot képviselték azoknak a tanszékeknek a munkatársai, amelyek a koncepció szerint egy-egy intézet részévé váltak volna.

Az a sajátos helyzet alakult ugyanis ki, hogy mindegyik intézet egy-egy bázis tanszékre épült, így ez a négy tanszék (Politikatudományi, Szociológia és Társadalompolitika, Nemzetközi Kapcsolatok és Pszichológia és Pedagógia) kitüntetett szerephez jutott a Kar többi tanszékéhez képest. Ennek is tulajdonítható, hogy az első verzióban a módosított kari Szervezeti és Működési Szabályzat mint „intézethez nem tartozó szervezeti egységet” tárgyalja a tanszéket, és a négy intézet mellett még két önálló tanszék (Filozófia, illetve Gazdaság- és Társadalomtörténet) is szerepelt.

A 2006. június 29-én tartott, az új struktúra működését is áttekintő Kari Tanács ülés – két tartózkodással, ellenszavazat nélkül – megerősítette a 2005. október 1-jei hatállyal megalapított intézeti struktúrát. A Filozófia és a Gazdaság- és Társadalomtörténet Tanszékek helyzete azonban ekkor még teljes mértékben megosztotta a Kari Tanácsot: önálló tanszék formájában történő további működésükre 12-en szavaztak igennel és 12-en nemmel, ezért nem született döntés. Jó egy év elteltével azonban – amikor már körvonalazódtak az új struktúra előnyei – a Kari Tanács 2 tartózkodással, ellenszavazat nélkül támogatta, hogy a két tanszék 2006. november 13-ai hatállyal a Politikatudományi, illetve a Szociológia és Társadalompolitika Intézet központjaként folytassa további működését.

„Az idejében meghozott döntéseknek köszönhetően az intézeti átalakulás folyamata proaktív jelleget öltött: megelőzte, s ezáltal elősegítette a bolognai típusú képzési rendszer kialakítását. A kari vezetés meggyőződése szerint az intézetek létrejötte egyértelműen szükséges volt ahhoz, hogy ilyen rövid idő alatt megszilárdulhassanak az új szakok szakmai, oktatásszervezési és minőségirányítási keretei. Az átalakulás tapasztalatai azt mutatják, hogy az új szervezeti forma jelentős mértékben hozzájárult az oktatási színvonal – változó környezetben is – kifejezetten sikeres megőrzéséhez” – fogalmaz a Társadalomtudományi Kar 2008 januárjában a MAB intézményakkreditáció alkalmából készített önértékelése.

INTEGRÁCIÓS ELKÉPZELÉSEK

A kilencvenes évek elejétől a magyar felsőoktatásban teret nyert integrációs törekvések a Társadalomtudományi Kart is érintették. Először a Budapesti Egyetemi Szövetség (BESZ) öt tag-intézménye (*Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapesti Műszaki Egyetem, Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem, Államigazgatási Főiskola és az Állatorvosi Egyetem*) készített FEFA integrációs pályázatot, amelyben a fő szerepet a BKE és a BME játszotta. A „rendkívüli sürgősségű és fontosságú”, 1996. július 17-ére összehívott Egyetemi Tanácsülés meghívott vendége volt Bíró Péter, a BME rektora.

A Közgazdaságtudományi Egyetemen általános volt a félelem, hogy egy esetleges integráció esetén a BKE – lévén kevesebb kara, mint a Műszaki Egyetemnek – alárendelt pozícióba kerülne, az Egyetemi Tanácson könnyen leszavazhatják. A Társadalomtudományi Kar ugyanakkor támogatta a tervezetet, mivel a BME-n ekkor még nem létezett a Társadalomtudományi Kar profiljának megfelelő képzés, így egy esetleges integráció a Társadalomtudományi Kar pozícióját nem veszélyeztette – sőt, akár erősíthette – volna.

Végül az elképzelésből nem lett semmi. Az Egyetemi Tanács 1996. szeptember 26-ai ülésén a következő határozati javaslat került előterjesztésre: „A BKE Egyetemi Tanácsa egyetért azzal, hogy az Egyetem rektora a Tanács által előzetesen megismert főbb tartalmi elemeket magába foglaló előpályázatot a FEFA integrációs projekt keretében aláírja. Felhatalmazza a rektort, hogy a BESZ-be való belépésre szándéknyilatkozatot tegyen.” A név szerinti szavazáson az Egyetemi Tanács 9 tagja szavazott igennel, 15 pedig nemmel.

A BME rektora egy interjúban így fogalmazott: „a Közgáz kihátrált a Budapesti Egyetemi Szövetségből. A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem úgy döntött, hogy az ELTE felé mozdul. Nem hiszem, hogy az önállóságát mi jobban veszélyeztettük volna, és szerintem a közös alap is több lenne.”

Nem sokkal azt követően, hogy a BME-vel való integráció lekerült a napirendről, a BKE-nek új, potenciális integrációs partnere akadt, mégpedig az ELTE. 1997 végén új integrációs pályázat kidolgozása és beadása került napirendre, először három résztvevővel: BKE, ELTE és Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem (KÉE). Az elképzelések szerint az integrációra Budapesti Universitas néven került volna sor, mégpedig felsőoktatási szövetség formájában. Az egyeztető munkálatok komoly erővel megkezdődtek. Rostoványi Zsolt, a BKE Társadalomtudományi Kar leköszönő dékánja kapott megbízást a társadalomtudományi képzés részleteinek a kimunkálására a készülő integrációs anyagban.

Az ELTE vezetőivel és oktatóival folytatott egyeztetések során hamar kiderült, hogy egy új társadalomtudományi kar létrehozására lenne szükség – aminek persze már a szövetségi formán túlmutató konzekvenciái voltak. Véleménykülönbségek mutatkoztak viszont abban a tekintetben, hogy milyen szervezeti egységek kerüljenek a leendő társadalomtudományi karra. Ez nyilvánvalóan az ELTE esetében jelentett komoly problémát, hiszen ott ilyen kar nem volt, a BKE-n viszont már volt. Az ELTE részéről szóba jöhető szervezeti egységek különböző karokhoz tartoztak (önálló kari jogosítványokkal rendelkező Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Politológia Tanszék az Állam- és Jogtudományi Karon, Politikaelméleti Tanszék a Bölcsészettudományi Karon, továbbá egyes történelmi tanszékek a Bölcsészettudományi Karon), és egy új karra kerülésüket nem mindenki támogatta, jóllehet maguk az érintett egységek pozitívan álltak hozzá. Végül is a pályázati anyagba egy új, korszerű, az országban egyedülálló társadalomtudományi kar koncepciója került.

A Közgazdaságtudományi Egyetem Tanácsának 1998. szeptember 29-ei ülése már csak a BKE és az ELTE részvételével kialakítandó integrációt tárgyalta, miután a pályázat első fordulójában sem az opponensi vélemények, sem az Felsőoktatási és Tudományos Tanács (FTT) értékelése nem tartották kellőképpen alátámasztottnak a KÉE részvételét az

integrációban, ezért az visszalépett. A kérdésről az Egyetemen heves viták zajlottak, különböző vitaanyagok készültek. Az Egyetem akkori vezetése támogatta az integrációs pályázat benyújtását, ugyanakkor sokan ellenezték, az Egyetem függetlensége, önállósága mellett állást foglalva. Az Egyetemi Tanács 1998. október 26-ai ülésén hosszas vitát követően az integrációs pályázat benyújtásáról tartott szavazás a következő eredménnyel zárult: 6 igen, 19 nem, 6 tartózkodás.

Az 1998-as választások után felállt új kormány határozatot hozott a felsőoktatási intézmények integrációjáról.⁷ A határozat szerint az oktatási miniszternek 1999. január 28-ig kellett megtennie előterjesztését, amelynek első változata még december folyamán elkészült. Az előterjesztésben szerepelt a Budapesti Tudományegyetem létrehozása az Államigazgatási Főiskola, az ELTE (Állam- és Jogtudományi Kar, Bölcsészettudományi Kar, Természettudományi Kar) és a BKE (Társadalomtudományi Kar, Gazdálkodási Kar, Közgazdasági Kar, Posztgraduális Kar) részvételével. Végül a BKE és az Államigazgatási Főiskola integrációja valósult meg.

RANGSOROK, HALLGATÓI KIVÁLÓSÁG

A Társadalomtudományi Kar, illetve a társadalomtudományi képzési területhez tartozó, a Kar által gondozott szakok mindvégig piacvezető pozíciót foglaltak és foglalnak el a magyarországi felsőoktatásban. Erről tanúskodnak azok a ranglisták, amelyeket hosszú ideje minden évben a Heti Válasz állított, illetve a HVG állít össze. Külön is kiemelendő a hallgatói kiválósági rangsorban szinte minden évben elfoglalt első hely, ami azt mutatja, hogy a középiskolákból kikerülő legjobb, legmotiváltabb hallgatók választják hosszú évek óta a BCE Társadalomtudományi Karának a szakjait: a társadalomtudományi képzést kínáló felsőoktatási intézmények közül itt a legmagasabb az első helyes jelentkezések száma, itt a legmagasabbak a bekerülési pontszámok, továbbá itt a legnagyobb a középiskolai tanulmányi versenyeken helyezést elért tanulók száma.

Csupán néhány kiragadott példa: a HVG Diploma 2015-ös különszáma a társadalomtudományi képzési területről így fogalmaz: „a hallgatók kiválósági rangsorában e képzési területen vitathatatlan a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Karának elsőbbsége”. A Heti Válasz szerint „a Corvinus ... idén ismét első helyen végzett a társadalomtudományi képzési terület összesített rangsorában”. A HVG 2016-os felsőoktatási rangsora szerint mind oktatói, mind hallgatói kiválóság tekintetében egyaránt első a BCE Társadalomtudományi Kara a saját képzési területén. A HVG Diploma 2017-es különszáma szerint a Kar az országos összesített, a felsőoktatási intézmények valamennyi karát tartalmazó kari rangsorban a 12. helyet foglalja el. A Társadalomtudományi és Nemzetközi Kapcsolatok Kar a legújabb HVG Diploma 2020 kiadvány adatai alapján a hallgatói kiválóság alapján az első helyen áll és a második helyet foglalja el az oktatói kiválóság alapján.

⁷ A Kormány 1157/1998. (XII.9.) Korm. Határozata az Oktatási Minisztérium felügyelete alá tartozó állami felsőoktatásban végrehajtandó intézményi integráció elveiről.

A Figyelő által először 2019-ben közzé tett felsőoktatási rangsor megerősíti a Kar és a szakok piacvezető pozícióját: a társadalomtudományi képzési területen a BCE Társadalomtudományi és Nemzetközi Kapcsolatok Kara az első helyet foglalja el (az első helyes jelentkezők száma, a felvettek pontátlaga, a nyelvtudás és a külföldi hallgatók aránya alapján), s a Kar három szakja (kommunikáció- és médiatudomány, szociológia és nemzetközi tanulmányok) is a lista első helyére került⁸.

A hallgatói érdeklődés a Kar szakjai iránt e szakok indítása óta lényegében töretlen. Egyes alapszakokra igen jelentős a túljelentkezés. Sokáig a nemzetközi kapcsolatok, majd később a nemzetközi tanulmányok szak volt a Társadalomtudományi Kar legnépszerűbb, a legtöbb hallgatót vonzó szakja, amelyhez az utóbbi időben csatlakozott a kommunikáció szak, amelyre szintén jelentős túljelentkezés mutatkozik.

A Kar szakjain tanuló hallgatók összlétszáma 2013-ban 1985 fő, 2019-ben 2384 fő. A hallgatók mintegy 55-60%-a vesz részt alapképzésen. Amíg 2013-ban alapképzésen a hallgatók 8%-a, mesterképzésen 10,6%-a tanult angol nyelven, 2019-ben a megfelelő arányok alapképzésen 26%, mesterképzésen 28%. Az angol nyelven folyó programokon részt vevő hallgatók száma 2013 és 2019 között alapképzésen 92-ről 354-re, mesterképzésen 73-ről 241-re növekedett.

NEMZETKÖZIESEDÉS

A Társadalomtudományi és Nemzetközi Kapcsolatok Kar tevékenységét tekintve két szempontból is „nemzetközi”, hiszen egyik képzési területként műveli – oktatja és kutatja – a nemzetközi kapcsolatok (IR) diszciplináját, másfelől pedig kapcsolatokat ápol külföldi partner-intézményekkel, és törekszik arra, hogy idegen – mindenekelőtt angol – nyelvű programjai minél több külföldi hallgatót is vonzzanak.

A Kar már megalakulását követően célul tűzte ki idegen nyelvű tárgyak meghirdetését, programok beindítását. A Kar vezetése mindig arra ösztönözte oktatóit, hogy a lehetőség szerint idegen nyelveken is hirdessenek meg kurzusokat. Álláspontja ugyanis az volt, hogy ezen a szinten a hallgatók számára már nem idegen nyelvet kell tanítani, hanem szaknyelvet, illetve idegen nyelven kell a szakmát elsajátítani. Ezt a szándékot tükrözte a 2005-ös szervezeti átalakítás is. Mind a négy intézetben létrejött egy szaknyelvi és idegennyelvű képzési központ, amelynek a bázisát azok az addig az Idegennyelvi Oktató- és Kutatóközpontban (IOK) dolgozó, eleve szaknyelvet oktató kollégák alkották, akik nem csupán nyelvtanári képességekkel rendelkeztek, hanem képesnek tűntek arra is, hogy az adott szakmát oktassák idegen nyelven.

Ezekre az oktatási központokra építve a kétezres évek közepén valamennyi alapszak oktatásába bekerültek szaknyelvi képességeket fejlesztő, kötelező jelleggel oktatott és alternatív idegen nyelvű tárgyak. A kétezres évek második felében a szemeszterenként meghirdetett idegen nyelvű kurzusok száma 35 és 40 között mozgott. A hallgatók két angol nyelvű mellékszakirányt is felvehettek: egyik a Magatartástudományi és

⁸ Fontos megjegyezni, hogy csak ezekről a szakokról készül több intézményre kiterjedő összehasonlító elemzés

Kommunikációelméleti Intézet által gondozott Business Communication – Cross-cultural Communication, a másik a Nemzetközi Tanulmányok Intézet által gondozott Peace and Conflict Studies. Ehhez járult 2007-től egy, szintén a Nemzetközi Tanulmányok Intézet által gondozott francia nyelvű mellékszakirány beindítása, francia egyetemekkel (Institute d'Études Politiques de Paris és Sorbonne Nouvelle Paris III) kötött együttműködési megállapodás alapján.

A Szociológia és Társadalompolitika Intézet 2004-től részt vett a trentoi, a ljubljanoi és a regensburgi egyetemekkel együttműködésben indított Joint European Master in Comparative Local Development programban, amelynek hallgatói egy-egy félévet hallgattak a négy intézményben. A Kar intézetei számos külföldi partnerrel kötöttek együttműködési megállapodást, amelyek alapján a hallgatók számára lehetővé vált például Erasmus program keretében rövidebb-hosszabb időt eltölteni külföldi intézményekben.

A kétezres évek végén kezdődött a Kar alap- és mesterszakjainak, majd a doktori programoknak angol nyelven történő meghirdetése, amely napjainkra a programok nagy részét felöleli.

NEMZETKÖZI KAR

A nemzetközi kapcsolatok szerepének a fontossága, illetve a „nemzetközi kapcsolatok” jelentésének kettőssége – ti. egy diszciplína (IR), illetve egy intézmény külföldi partnerekkel bonyolított kapcsolatai – volt az egyik oka annak, hogy az elmúlt évtizedekben az Egyetemen több ízben is fölmerült egy nemzetközi kar alapításának a lehetősége. Ennek a karnak a bázisát azok a tanszékek képezték volna, amelyek tevékenysége – még a nevükbe is foglaltan – meghatározóan nemzetközi jellegű, vagyis mindenképp a Nemzetközi Kapcsolatok, a Világgazdasági és az Európa Tanszékek, de más egységek (például Összehasonlító Gazdaságtan Tanszék) e karhoz történő csatlakozásának a lehetősége is felmerült. Végül nem alakult ki konszenzus a kar profilját meghatározó rendező elv kérdésében. Meggyőző ellenérvként szolgált az is, hogy manapság jószerivel nincs olyan diszciplína, amelynek ne létezne nemzetközi aspektusa is (nemzetközi marketing stb.), így ilyen alapon voltaképpen egy sor szervezeti egység tartozhatna egy nemzetközi karhoz.

Létrejött ugyanakkor néhány olyan karközi intézmény, amelyek az Egyetemen folyó nemzetközi/külgügyi, illetve Európa-képzés és kutatás terén irányoztak elő szorosabb együttműködést különböző karokon lévő oktatási és kutatási egységek között. Az Egyetemi Tanács 1997. február 24-ei ülése megerősítette a BCE több mint három éve informálisan működő Európai Tanulmányok Központjának formális státuszát. A Központ résztvevői a következő szervezeti egységek voltak: Közgazdaságtudományi Kar, Világgazdasági Tanszék, Európa tanszéki csoport; Társadalomtudományi Kar, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék; BIGIS európai tanulmányok programja; Posztgraduális Kar, Európa Tanszék; EU Dokumentációs Központ.

A kilencvenes évek második felében alakult meg a három tanszékből – Nemzetközi Kapcsolatok a Társadalomtudományi Karon, Világgazdasági a Közgazdaságtudományi Karon és az akkor még létező Európa a Posztgraduális Karon – álló karközi Nemzetközi és Európai Tanulmányok Tanszékcsoport. Ennek az új szervezeti egységnek a működése azonban már a kezdetektől problémákat vetett fel, nem voltak egyértelműek a kompetenciák (pontosan mi a dékánok, illetve mi a tanszékcsoport vezetőjének a hatásköre stb.), és szakmai viták is felmerültek a tanszékcsoport tevékenységének fő irányjaival kapcsolatban (mennyire legyen nemzetközi gazdaság-orientált).

A három érintett tanszék közötti szorosabb szakmai együttműködés lehetősége azonban komoly vonzerő maradt, ezért felvetődött az is, hogy a Közgazdaságtudományi, illetve a Posztgraduális Karhoz tartozó két szervezeti egység – a Világgazdasági és az Európa Tanszék – átkerüljön a Társadalomtudományi Karra. A tanszéki értekezletek támogatták ezt a lépést, majd a Társadalomtudományi Kar Kari Tanácsulása – amelyen részt vettek az érintett tanszékek vezetői is – meg is szavazta a két tanszék befogadását. Végül azonban a két tanszék visszalépett, mielőtt az Egyetemi Tanács tárgyalta volna a kérdést. A Társadalomtudományi Kar 2002. szeptember 23-ai Tanácsulása pedig törölte a tanszékcsoportot a Kar szervezeti egységei közül. A későbbiekben az Európa Tanszék megszűnt, a Világgazdasági Tanszék pedig 2015-ben átkerült a Közgazdaságtudományi Karról a Társadalomtudományi Karra.

A Szenátus 2015. július 13-ai ülésén tárgyalta azt az előterjesztést, amely az Egyetem szervezeti struktúrájának az átfogó fejlesztését irányozta elő. A koncepció egyik pontja – amelyet a Szenátus egyhangúlag támogatott – a nemzetközi képzés megerősítésére vonatkozott. Ennek értelmében 2015. szeptember 1-jével a Társadalomtudományi Kar vált a nemzetközi kapcsolatok teljes vertikumának a gondozójává, átvéve a nemzetközi kapcsolatok/tanulmányok nem gazdasági szegmense mellé a Közgazdaságtudományi Kartól a gazdasági területeket is: a Világgazdasági Tanszék – Világgazdasági Intézet néven – átkerült a Társadalomtudományi Karra, a Kar neve pedig Társadalomtudományi és Nemzetközi Kapcsolatok Karra változott.

Ugyanezen a szenátusi ülésen született döntés a Gazdálkodástudományi Karon működő Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék, valamint a Gazdaságföldrajz és Jövő kutatás Tanszék átkerüléséről a Társadalomtudományi Karra az újonnan létrehozandó Gazdaságföldrajz, Geoökonómia és Fenntartható Fejlődés Intézetbe. Az indoklás szerint mindez illeszkedik a Kar újonnan kialakítandó profiljához, amelyben a világgazdaságtan mellett – azt kiegészítve – fontos szerepet játszik a fenntartható fejlődés oktatása és kutatása.

A TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁRA KÉSZÜLT
TANULMÁNYOK

A közvetlen külföldi beruházások hatásai a magyar gazdaságra

Magyarország kicsi és nyitott ország, mélyen beágyazódott a nemzetközi kereskedelembé, nagyvállalatok globális értékláncaiba. Gazdasága nagyban függ az FDI trendektől⁹. 2018-ban, az ország kereskedelmi nyitottsági mutatója (kereskedelem a GDP %-ában) 168% volt, míg a világátlag csupán 58%, az Európai Unió ugyanezen mutatója pedig 86% volt (OECD, 2019a). 2017-ben a külföldi magyar FDI állomány 75 644 millió EUR-t tett ki (MNB, 2019), ami a magyar piaci áron vett GDP 60,1%-a (Eurostat, 2019). A legtöbb FDI az iparba és szolgáltatási szektorba érkezik. A szolgáltatásokon belül az elmúlt években a pénzügyi közvetítés dominált, míg 2017-ben a kereskedelem és raktározás is népszerű befektetési területek voltak. Az iparon belül a gépek és berendezések gyártás területe vonz sok külföldi tőkét. A hazánkba érkező FDI nagy része az autóiparra és elektronikára koncentrálódik (MNB, 2019).

Németországból érkezik a legtöbb FDI: a Magyar Nemzeti Bank statisztikái alapján a teljes FDI állomány 29,03%-a származik német multinacionális vállalatoktól (MNB, 2019)¹⁰. A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján 3246 német vállalat működik ma Magyarországon, amelyek összesen 186 800 főt foglalkoztatnak (Magyarország Berlini Nagykövetsége, 2019).

A közvetlenül foglalkoztatottak száma és nettó jövedelme alapján a legfontosabb német multinacionális vállalat az Audi, amely közvetlenül 13 888 főt foglalkoztat és további 15 00 embert közvetett (például beszállítók) módon. Az Audi Hungária a tavalyi, 2018-as jubileumi 25. évében stabil eredményeket ért el: Győrben közel 2 millió motort és 100 000 autót gyártottak. Habár az eladások 2%-kal csökkentek 2017-hez képest (Portfolio, 2019a), a nettó jövedelme a legnagyobb a hazánkban működő multinacionális vállalatok közül (lásd 1. táblázat).

Egy másik fontos német külföldi leányvállalat a Kecskeméten működő Mercedes Benz, amely 2018-ban 190 000 autót gyártott és közvetlenül 4 700 embert foglalkoztatott. A vállalat 2018-ban 21%-kal tudta növelni nettó jövedelmét az előző évhez képest (Szandányi, 2019).

A német Continental hét gyára, gumibroncs-értékesítési központja és mesterséges intelligenciafejlesztő központja közvetve és közvetlenül 8 000 munkavállalót foglalkoztat Magyarországon (Portfolio, 2019b). 2018-ban a Bosch magyar leányvállalata több mint 13 500 főt foglalkoztatott közvetlenül és közel 250 millió EUR nettó jövedelmet ért el (lásd 1. táblázat).

⁹ Foreign Direct Investment ~ közvetlen külföldi tőkeberuházás

¹⁰ A második legnagyobb befektető az Amerikai Egyesült Államok (15,3%-kal).

1. táblázat: A top 10 külföldi multinacionális vállalat (MNC) Magyarországon

MNC	Beruházás éve	Ország	Magyarországon foglalkoztatottak száma (2018, fő)	Nettó jövedelem Magyarországon (2018, EUR)	A beruházás állami támogatásának összege (EUR)
Audi	1993, 2011, 2018	Németország	13 888	2 341 534 980 060	133,3 millió (2011)
Mercedes-Benz (Daimler AG)	2008, 2016	Németország	4 764	1 102 114 298 579	88,1 + 41,4 millió
Samsung Electronics	1990, 2007, 2017	Dél Korea	1 730	2 237 127 200	Nincs adat
Electrolux Lehel	1952 2004	Svédország	2 948	784 610 960	30,7 millió
Continental AG	1991	Németország	4 278	748 213 378	Nincs adat
Hankook Tire	2005, 2013	Dél Korea	3132	713 915 860	63,5 + 25,8 millió
Suzuki	1991	Japán	2 607	651 661 543 192	Nincs adat
Siemens AG	1963	Németország	1 596	312 345 481	Nincs adat
Bosch Group	(1898) 1991	Németország	3 300	248 563 485	Nincs adat
ThyssenKrupp	2016	Németország	1 412	149 779 136	34,1 millió
+ BMW	2018	Németország	Nincs adat (Tervezett: > 1000 fő)	Nincs adat	38,67 millió*

Forrás: Antalóczy – Éltető (2017), Céginformáció (2019), Napi.hu (2018) alapján saját gyűjtés

* Nem megerősített adat.

A hazánkban működő, nettó jövedelem és közvetlen foglalkoztatás tekintetében legjelentősebb multinacionális vállalatokat és közvetlen külföldi beruházásainak éveit az 1. táblázat foglalja össze. A német vállalatok mellett a japán és dél-koreai vállalatokat is érdemes megemlíteni: többek között a Jászfényszarun és Gödön működő Samsung Electronicsot, a rácalmási Hankook Tire-t vagy az esztergomi Suzukit. Ezen vállalatok jelentősen befolyásolják működési telephelyük és vonzáskörzetük gazdaságát.

Ezen vállalatok mellett más fontos multinacionális vállalatok is képviseltetik magukat Magyarországon, úgy mint a Nyíregyházán működő dán Lego, vagy az angol-svájci Nestlé,

amelynek utóbbi budapesti központi irodája mellett három gyára is működik Bükön, Diósgyőrben és Szerencsen, ezekben több mint 2 400 főt foglalkoztat (Nestlé, 2019).

Az 1. táblázatból az is kiolvasható, hogy ezen vállalatok jelentős állami támogatásban is részesülnek beruházásaik során, ez általános jelenségnek tekinthető. Az Audi a 2011-es bővülésnél 1 milliárd eurós beruházásához (Deákné, 2011) 133 millió euró támogatást kapott a magyar kormánytól (Antalóczy – Éltető, 2017). A Mercedes pedig 2018-ig összesen 1,3 milliárd eurót fektetett be Magyarországon (24.hu), amelyhez 129,5 millió euró állami támogatást kapott (Antalóczy – Éltető, 2017).

KUTATÁSI KÉRDÉS ÉS MÓDSZERTAN

A fentiek alapján felmerül a kérdés, hogy megéri-e a magyar államnak és a gazdaságnak, hogy a külföldi multinacionális vállalatok beruházásait támogassák. Mivel minden pozitív és negatív hatás számszerűsítése szinte lehetetlen, a tanulmány az alábbi, általánosabb kérdésre keresi a választ: melyek a közvetlen külföldi beruházások legfontosabb pozitív és negatív hatásai a magyar gazdaság és társadalom szempontjából.

Habár a téma sokszor ellentmondásos és az FDI hatásai nem egyértelműek, a definíciója általánosan elfogadott a szakirodalomban. A tanulmány során ezt alkalmazom: az FDI az a pénzügyi folyamat, amely révén egy multinacionális vállalat tartós befolyást szerez egy másik országban lévő cég felett (OECD, 2008a).

A multinacionális vállalatok és a közvetlen külföldi beruházások fogalmi egymástól elválaszthatatlanok. Meghatározásuk azonban már nem ilyen egyértelmű. A tanulmány során a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) általánosan használt definícióját veszem alapul, miszerint a multinacionális vállalatok olyan cégcsoportok, „amelyek különböző országokban működő vállalatokat vagy más egységeket foglalnak magukban... és ezen cégek közül egy képes döntő befolyást gyakorolni a többi tevékenységére” (OECD, 2008b, 14.). A tanulmány a kutatási kérdést mind kvantitatív, mind kvalitatív módszertani eszközöket felhasználva igyekszik megválaszolni. Először a szakirodalomra, empirikus tanulmányokra támaszkodva beazonosítja az FDI legfontosabb negatív és pozitív gazdasági és társadalmi hatásait a fogadó ország szempontjából, majd ennek mentén további szakirodalmat és adatokat gyűjtve irodalomelemzés és adatelemzés segítségével mutatja be a legfontosabb gazdasági és társadalmi hatásokat Magyarország esetében. Az alkalmazott módszertan hátránya, hogy az elsődleges adatgyűjtés nem mindig e célból történt, ami rontja az eredmények hitelességét, de ahol lehet e célból gyűjtött adatok kerülnek felhasználásra. Ennek ellenére az alkalmazott módszertan alkalmas a kérdés vizsgálatára, mivel kifejezetten e célra történő adatgyűjtést még nem végeztek Magyarországon és trendeket, általános következtetéseket ezen adatokból is láthatunk.

AZ FDI FOGADÓ ORSZÁGRA GYAKOROLT HATÁSAI

A közvetlen külföldi beruházásoknak a fogadó ország tekintetében negatív és pozitív hatásai egyaránt vannak. E kérdésben már rengeteg elméleti és empirikus tanulmány, könyvfejezet íródott, amelyek sokszor ellentmondásos eredményekre jutottak. A szerzők egy része pozitív hatást mutatott ki az FDI és fogadó ország gazdasági növekedése mögött (Borensztein et al, 1998; De Mello, 1998; Balasubramanyam et al, 1996), míg mások éppen az ellenkezőjét találták (Bende-Nabende et al, 2003; Blomström et al, 1996; Choe, 2003 és Islam, 1995). A továbbiakban az FDI legfontosabb gazdasági és társadalmi hatásai kerülnek bemutatásra.

Az FDI segítségével a fogadó állam *pótlólagos külföldi tőkeforráshoz* juthat, finanszírozási forrásai bővíthetnek. Ez az ország gazdasági fejlődését, gazdaságfejlesztését segítheti elő. Ez olyan, jellemzően fejlődő, tőkeszegény országok számára jelenthet előnyt, amelyek nem kívánják vagy nem tudják államadósságukat és annak törlesztését újabb hitelfelvétellel növelni a szűkös hazai tőkeforrások kiegészítése érdekében. Az FDI a hazai megtakarítások helyettesítője, a beruházásokhoz szükséges finanszírozási források pótló eszköze is lehet. A nemzetközi hitelekhez képest könnyebben és gyorsabb hozzá lehet jutni, ugyanakkor a portfólió-beruházásoknál stabilabb, és hosszabb távú befektetés (Katona, 2007). Segítségével az államok áthidalhatják a beruházási források hiányát, a nemzetgazdaság rendelkezésére álló devizaforrások elégtelenségét, valamint a *költségvetés* hiányát. A költségvetés „adóbázisa” bővül, növekednek az adóbevételek a multinacionális vállalatok által fizetett munkaadói és munkavállalói jövedelmek utáni adóbefizetései, valamint társasági adó fizetései révén. Ezzel ellentétben a multinacionális vállalatoknak adott állami támogatások, adókedvezmények, más pénzügyi támogatási források (pl. munkahelyteremtési támogatások, helyi infrastruktúra kiépítésének költségei) ronthatják a költségvetés mérlegét (Szentés, 1999).

Egy ország *fizetési mérlegére* is pozitív hatást fejthet ki az FDI azáltal, hogy tőke áramlik be az országba (tőkeforgalmi mérlegre gyakorolt hatás), illetve ha egy vállalat fő célja a külföldi piacokra termelés, hiszen az exporttevékenysége révén javítja a folyó fizetési mérleget. Az FDI negatívan is hathat azonban egy ország fizetési mérlegére: például ha egy (jellemzően zöldmezős) beruházást nem elsősorban a fogadó ország erőforrásaiból valósítják meg, hanem a nyersanyagok importja révén (folyó fizetési mérleg hatás), vagy ha az MNC hazaküldi a profitot (profitrepatriálás, tőkeforgalmi mérleg hatás). Általánosságban a fizetési mérleg romlására lehet számítani azon beruházások esetében, amelyek 1. a célország valamely piaci szegmensének megszerzésére vagy monopolizálására fókuszálnak, 2. nem kapcsolódnak a helyi beszállítók tevékenységéhez, a termeléshez szükséges eszközöket importtal szerzik be, 3. csekély számú és rosszul fizetett munkaerőt alkalmaznak, illetve 4. a profit egészét vagy nagy részét kivonják az országból (profitrepatriálás vagy transzferárazás alkalmazása révén) (Árva, 2002).

Az FDI további előnye lehet, hogy közvetlenül és közvetve (például beszállítók, forgalmazók révén) növelik a *foglalkoztatást* a fogadó államban. E hatás eredményességének mérésénél két fontos dolgot érdemes figyelembe venni. Egyrészt,

hogy a külföldi tőke beruházásával létrehozott leányvállalat helyi alkalmazottai közül kik azok, akik korábban munkanélküliek voltak. Akkor pozitív az FDI hatása, ha korábban munkanélküliek válnak foglalkoztatottá, más esetben a helyi vállalatoktól szívja el a munkaerőt. Másrészt, hogy mekkora a nettó növekedés vagy esetleges csökkenés a foglalkoztatottak számát tekintve a külföldi beruházás megvalósítása után (Szentés, 1999). Ezt olyan tényezők is befolyásolják, mint a munkaerő képzettsége, az infrastrukturális helyzet, a munkapiaci feltételek és a jogrend (Falusiné, 2000). Az FDI a foglalkoztatásra elsősorban akkor hat negatívan, ha egy országban a kereslet a képzett munkaerő iránt nő meg csupán, míg a képzetlenek felé csökken. (Ilie, 2014).

További fontos előnyként említendő az FDI révén megvalósuló *technológiai transzfer és tovaterjedés más szektorokban*; ami hozzájárulhat a gazdasági fejlődéshez és iparosodáshoz. Emellett *új menedzsmentirányítási technikák* is elterjedhetnek; először vélhetően csak pár vállalat esetében, majd hosszabb távon akár az ország egészére nézve is. Ez segíthet a menedzsment és szakismeret terén fennálló szakadék áthidalásában/csökkentésében (Szentés, 1999). Az új, modernebb technológia beáramlása fokozza a piaci részesedésért és nyereségért folyó versenyt a helyi és a külföldről beáramló vállalatok között, amellyel növelik a helyi cégek termelékenységét. Emellett új technológia átvétele nemcsak a gépekben, berendezésekben, szabadalmi jogokban, a hozzáértő külföldi vezetőkben és technikusokban jelenik meg, hanem a helyi alkalmazottak képzésén keresztül is - például munkahelyi képzés, tengerentúli oktatás révén (Blomström-Kokko, 1997).

Az új technológiai ismeretek elterjedésének sem minden esetben pozitívak a hatásai. Előfordulhat, hogy a nemzetgazdaság sajátosságaihoz képest nem megfelelő, túlzottan a vállalathoz köthető egyedi vagy nehezen adaptálható a technológia. Kérdés, hogy a fogadó állam műszaki-szellemi háttere mennyire képes alkalmazkodni a technológiai fejlődéshez, mennyire képes befogadni azt (Szentés, 1999).

A multinacionális vállalatok működése révén a fogadó állam és más országok között *bővíülhetnek a kereskedelmi kapcsolatok*; a kereskedelmi partnerek diverzifikációja révén pedig csökkenhet az ország gazdasági, külkereskedelmi függősége. Ennek ellenkezője is megvalósulhat azonban, ha FDI révén egy ország gazdasági kapcsolatai túlon túl egy-egy külföldi országhoz köthetők. Ha a közvetlen külföldi befektetéseket nem korlátozzák és szükség esetén nem avatkoznak be, akkor egy gyenge versenyképességgel rendelkező fogadó ország esetében ez a helyi iparágak elnyomásához, más országok technológiájától való függéshez vezethet, aminek eredményeképpen sérülhet a *nemzet- és makrogazdaság szuverenitása*. Ez kiváltképpen akkor jelenthet problémát, ha kulcsfontosságú iparágak működését, az ahhoz kapcsolódó döntéshozatalt képesek befolyásolni egy-egy multinacionális vállalat beruházásai. Azonban e hatás mértéke a fogadó ország belső körülményeitől, gazdasági fejlettségétől, politikai, illetve társadalmi viszonyaitól is nagymértékben függ (Szentés, 1999).

A külföldi befektetések kedvező hatással lehetnek a *hazai beszállítók* mennyiségére és minőségére is, amennyiben a multinacionális vállalat beszállítójává tudnak válni. Emellett előfordulhat az is, hogy a hazai beszállítók nem képesek a technológia átvételére, elvárások teljesítésére, így nem képesek a külföldi vállalatok beszállítójává válni és

külföldi versenytársak jelenhetnek meg. Ezen hatások azonban elsősorban külföldi társaság méretétől és az ágazattól is függenek. A nagyobb vállalatok könnyebben váltják ki importtal a fogadó ország gyengébb minőségű termékeit. Emellett a multinacionális vállalatok enklávé jellegű működése is jelentősen csorbíthatja az FDI pozitív hatásait (Szentes, 1999).

A külföldi vállalatok jelenléte nagymértékben segítheti a gazdasági fejlődést a *hazai verseny ösztönzésével*, és ezáltal a nagyobb termelékenységgel, alacsonyabb árakkal és hatékonyabb forráselosztással (OECD, 2002). Ha azonban a helyi kis- és középvállalkozások nem versenyképesek és/vagy az állami támogatásokkal a kkv-k számára előnytelen helyzetet teremt az állam a multinacionális vállalatokkal szemben, akkor ez a hatás a visszájára fordulhat. (Szentes, 1999).

Végül, de nem utolsó sorban az FDI-nak a foglalkoztatottságon túlmenően az alábbi hatásai lehetnek a társadalomra: megfelelő munkafeltételek és bérek biztosítása (ez a szakirodalomban ellentmondásos, elsősorban a fejlődő országokban), környezetszennyezés, ingatlanárakra történő hatás, CSR tevékenységei (pl. sporttevékenység szponzorálása). Az FDI legfontosabb hatásait a 2. táblázat foglalja össze.

2. táblázat: Az FDI fogadó országra gyakorolt hatásainak összefoglalása

Pozitív hatások	Szempont	Negatív hatások
Pótlólagos tőkeforráshoz jutás, diverzifikáció	Tőkeforrás	Túlzott függés kialakulása egy-egy beruházótól, szuverenitás csorbulása
Adóbevételek, bevételi források diverzifikációja	Költségvetési hatás	Támogatások révén több kiadás, adómentességek
Exporttevékenység növelése, tőke érkezik az országba	Fizetési mérleg hatás	Import megnövekedése, profitrepatriálás, transzferárak
Új munkahelyek teremtése, tudásának gyarapítása tréningek révén	Foglalkoztatási hatás	Más, helyi vállalatoktól szívják el a munkaerőt, brain drain
Új technológia, menedzsmenttudás elterjedése	Spillover hatások	Nem megfelelő technológia, tudás elterjedése
Diverzifikáció, egy ország bekapcsolása a nemzetközi kereskedelmi folyamatokba. Hazai cégek lehetősége beszállítóvá válni	Gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok	Egy-egy országtól való függőség kialakulása, ország sérülékenysége nő. Hazai cégek, beszállítók függősége
Megnövekedett verseny(képesség), jobb forrásallokáció	Versenyszerő hatás	Egy-egy vállalat előnybe hozása, verseny csorbulása

Stabil, kiszámítható munkahely, versenyképes bér, jó munkakörülmények	Társadalmi hatások	Növekvő egyenlőtlenségek, környezetszennyezés, munkaerő kizsákmányolása
---	--------------------	---

Forrás: Kurtishi-Kastrati (2013) and Szentés (1999) alapján saját táblázat

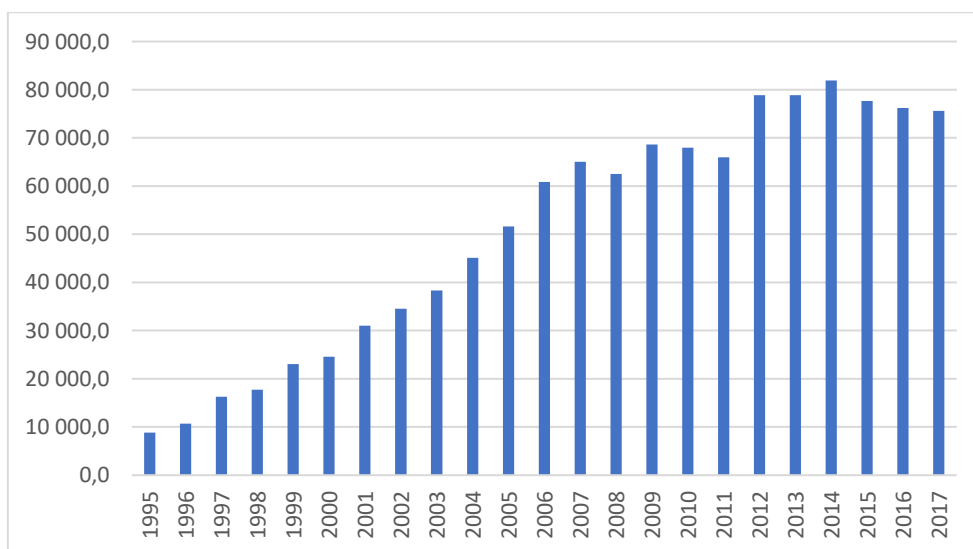
Összességében elmondhatjuk, hogy a 21. század elejére már az országok sokszor versenyeznek a külföldi közvetlen beruházásokért. Ugyan e külföldi beruházások létfontosságúak lehetnek a gazdasági növekedéshez, fejlődéshez, azonban érdemes megfontolni azt, hogy valójában olyan hatékonyak-e, ellensúlyozzák-e a pozitív hatások a negatívakat.

AZ FDI MAGYARORSZÁGRA GYAKOROLT HATÁSAI

A Magyarországra érkező közvetlen külföldi beruházásokról a demokratikus átalakulástól beszélhetünk igazán. 1989-ben amellet, hogy Magyarország a piacgazdaság és a demokrácia kiépítésének kihívásával nézett szembe, egyúttal több gazdasági nehézséggel is: az állami költségvetés nem tudott megbirkózni az állami szektor hiányosságaival, nőtt az országban a munkanélküliség, a keleti blokk országainak gazdasági összeomlásával új felvevőpiacok után kellett kutatni. Ezen kihívások megoldására jó megoldásnak tűnt a multinacionális vállalatok, illetve beruházásaik felé nyitás. A közvetlen külföldi beruházások a *rendszer váltás* során rövid távon kezelték a munkanélküliség, költségvetési hiány, pénzügyi finanszírozási problémákat, hosszabb távon pedig a gazdaság modernizálását, az ország világgazdasági folyamatokba történő integrálását segítették elő (Szent-Iványi, 2017).

A rendszer váltás óta a magyar IFDI állomány folyamatosan növekszik (*lásd 1. ábra*). Ez *pótlólagos tőkeforrás*nak tekinthető, már csak azért is, mert a magyar megtakarítási ráta sokáig alacsony volt és csupán a válság óta kezdett el növekedni (OECD, 2019b).

1. ábra: A Magyarországra érkező közvetlen külföldi befektetés állomány (nettó tartozás, millió EUR)

Forrás: MNB (2019)

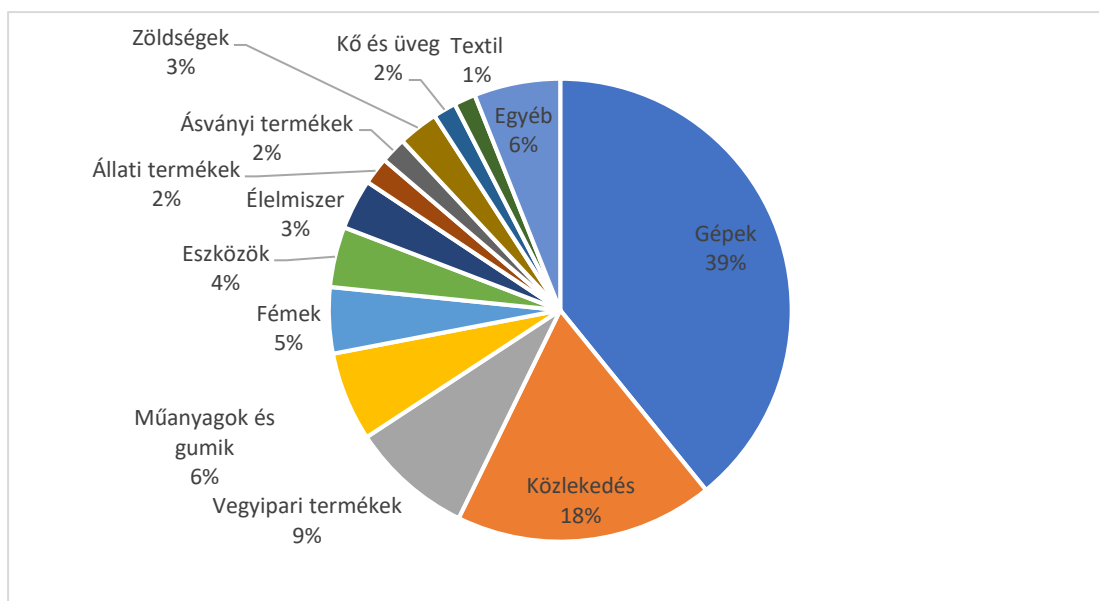
Habár egy-egy új közvetlen külföldi beruházásnak nehéz megjósolni a *gazdasági növekedés*re gyakorolt hatását, a korábbi tapasztalatokra építkezve a beruházási ráta egyszázalékpontos emelkedése 0,2 százalékponttal emeli meg a potenciális növekedést. Ezzel például a BMW Debrecenben épülő gyára kezdetben 0,1%, majd 0,2%-kal emelheti majd a magyar GDP növekedési rátáját (Csiki, 2018).

A *költségvetési* hatást illetően nincsenek pontos becslések, de általában minden jelentős beruházás kap állami támogatást (Napi.hu, 2018). Ezekre általában azért van szükség, hogy a vállalat javítsa beruházásának megtérülési idejét, csökkentse a vállalat számára a beruházás költségét. Ez sokszor döntő tényezőként jelenik meg egy-egy telephely választásakor (Antalóczy – Sass, 2000) és általában az Európai Unió által megengedett maximális mértékben segíti a magyar állam az ide települő vállalatokat, kiváltképpen, ha erős a régiós verseny egy-egy beruházás ide vonzásáért. A nálunk működő leányvállalatok ezért általában nagyon kevés társasági adót fizetnek, vagy általában semmit, mert több évre adómentességet kaptak, vagy különbözőféleképpen (továbbképzési, foglalkoztatási, K+F beruházásaik révén) csökkenthetik adóalapjukat. Rosszabb esetben transzferárazás révén „eltüntetik” profitjukat. Előbbi esetre kitűnő példa az Audi, amely vállalattal kapcsolatban mindig előkerül egy-egy cikk, elemzés (többek között lásd Tormáné, 2011; Kemenczei, 2009 vagy Ado.hu, 2016), amelyek alapján a vállalat lényegében 1993-as hazai működése óta nem fizet társasági adót. Emellett a társasági adókulcs alacsony mértéke (9% jelenleg, korábban 16+4%) miatt sem várhatnánk óriási költségvetési bevételeket, sőt van olyan vélekedés, hogy a jelenlegi mérték miatt Magyarország éppen az adóparadicsom jeleit mutatja (European Parliament, 2019). Ezek ellenére nem mondhatjuk azt, hogy a vállalat csak veszteséget termel az ország költségvetése számára, hiszen a vállalat által végrehajtott *K+F beruházások*, a felsőoktatásban, a továbbképzésben betöltött szerepe (lásd a Széchenyi István Egyetem Audi Tanszéke, a saját dolgozóknak nyújtott továbbképzések), a közvetve foglalkoztatottak száma, illetve az utánuk fizetett adók, járulékok, infrastruktúra fejlesztése ha nem is közvetlenül, de közvetve mind pozitívan hat a költségvetésre.

A *fizetési mérleg hatást* tekintve elmondható, hogy a hazánkban működő nagy ipari multinacionális vállalatok (például az Audi, a Mercedes, a Suzuki, az Opel és a Samsung, illetve a jelenlegi BMW beruházásnak is ez a célja) elsősorban külföldre, a nyugat-európai piacokra termelnek. Ez pozitívan hat Magyarország külkereskedelmi mérlegére, ezek a vállalatok erősítik a magyar exportkapacitást. Azonban arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy jelenleg a magyar export körülbelül egyharmada egyetlen szektor teljesítményéhez, a járműgyártáshoz köthető (2. ábra).

A legnagyobb értékben kivitt termékeink a személygépkocsik (10%), a gépjárműalkatrészek és tartozékaik (6%) és a benzinmotorok (3,4%) (KSH, 2018 és OECD, 2019). Ha a BMW gyár is teljes kapacitással működik majd, ez az arány elérheti a 40%-ot is, amely növeli a magyar gazdaság *egyoldalúságát*.

2. ábra: Magyarország exportösszetétele 2017-ben (%)

Forrás: OECD (2019) alapján saját szerkesztés

Emellett növeli a *magyar gazdaság kitettségét* a nemzetközi gazdasági ciklusokra, mivel az autópiac érzékenyen reagál egy-egy globális gazdasági visszaesésre (lásd a legutóbbi, 2008-2009-es válság hatásait) (Csiki, 2018). Ez egyes hírek szerint már el is kezdődött, az autóipar éppen leszálló ágba került napjainkban.

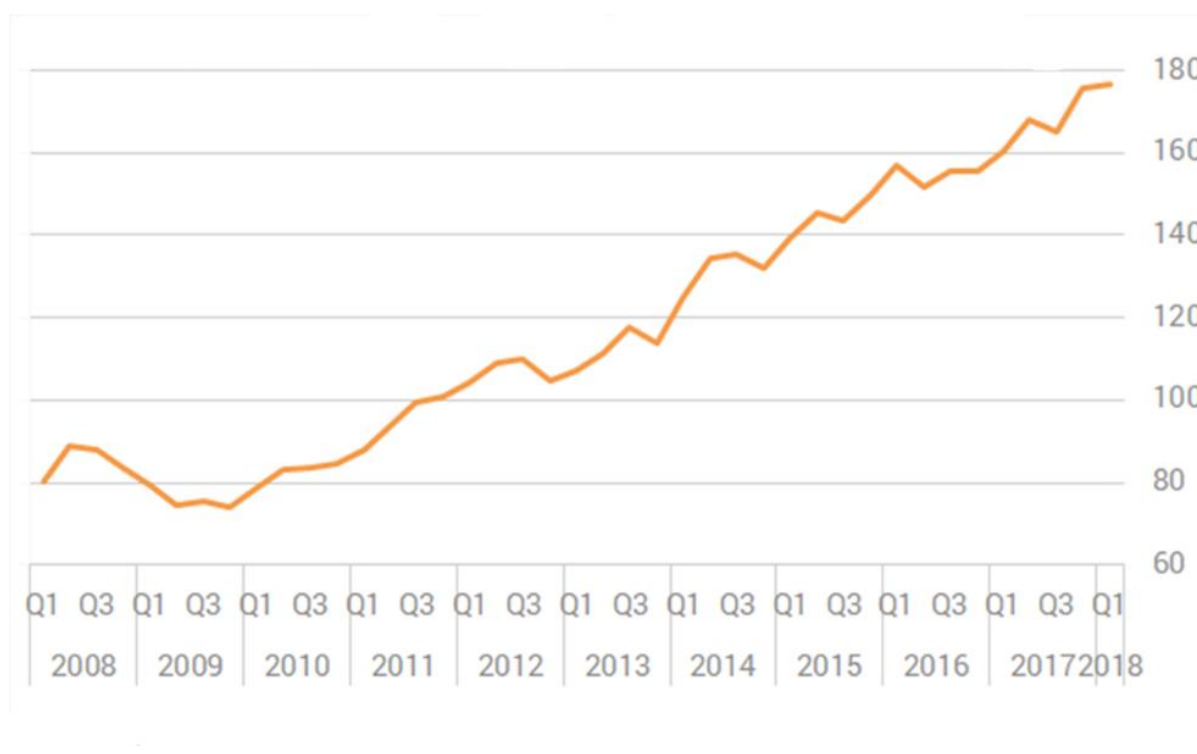
A magyar importszerkezet hasonló az exportszerkezethez: a legfőbb behozatali termékeink a gépek (38%), a közlekedési (12%) és a vegyipari termékek (9,4%), amely az iparágon belüli kereskedelem fontosságára hívja fel a figyelmet. Emellett azt is mutatja, hogy Magyarország jól beágyazott a multinacionális vállalatok globális értékláncaiba. Összességében hazánk 2017-ben többet exportált, mint importált, tehát a folyó fizetési mérlege szufficitese volt (OEC, 2019).

A *gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok egyoldalúsága* látszik a magyar gazdaság esetében. Legfőbb kereskedelmi partnereink az Európai Unió tagállamai (2017-ben az EU részaránya az export oldalon 79%, import oldalon 77% volt). Magasan kiemelkedik a kereskedelmi partnerek közül Németország: kivitelünk 27%-a ide irányult, míg az ország importrészesedése 26,5% volt 2017-ben¹¹ (KSH, 2018).

A magyar gazdaság egy szektortól való egyoldalú függőségét a magyar foglalkoztatottsági helyzet is mutatja. A járműgyártás közel 177 000 embert foglalkoztat (3. ábra), amely egyrészt növekvő tendenciát mutat, másrészt a legmagasabb arányt jelenti a feldolgozóiparon belül. A járműgyártás – a jelenlegi munkaerőhiányos környezetben - vélhetően „elszívja” a munkaerőt más, feldolgozóipari szektorból (ahonnan már közel 24 000 ember hiányzik, más becslések szerint ez a szám sokkal nagyobb, 100 000-200 000 fős is lehet) és/vagy más szektorokból, a hazai kkv-któl (Csiki, 2018).

¹¹ A második legfontosabb export célország Románia volt 5,2%-os részesedéssel. Import oldalon Ausztria áll a 2. helyen 6,2%-os részesedéssel. (KSH, 2018)

3. ábra: A járműgyártásban dolgozók száma (1000 főben)

Forrás: Csiki (2018)

Az FDI *technológiai spillover* hatásait, annak versenyképességre gyakorolt hatását több tanulmány is vizsgálta. Halpern és Muraközy (2007), valamint Békés és szerzőtársai (2009) ágazaton belüli és ágazatokon átívelő technológiai tovaterjedésen keresztül igazolják a hazai tulajdonú vállalatok termelékenységére gyakorolt pozitív hatásait. Ez a hazai-külföldi termelékenységi rés csökkenését, a fogadó ágazat, illetve a fogadó gazdaság termelékenységének és versenyképességének javulását eredményezheti (Chikán, é.n.). Azonban Chiacchio és munkatársai (2018) rámutatnak arra, hogy a válság után az anyavállalatok csökkenő *termelékenysége* nyomán hazánkban is csökkent a termelékenység az elmúlt években. Abban viszont nagyfokú egyetértés van a szakirodalomban, hogy az FDI-nak pozitív tovaterjedő technológiai hatása van Magyarország esetében, amelynek két szakasza van: a technológia először a multinacionális vállalatok értékláncában résztvevő termelékenyebb vállalatoknál terjed el, majd a hazai termelési hálózatokon keresztül tovaterjed a többi vállalathoz (Chiacchio et al, 2018).

A *hazai beszállítók* tekintetében is vegyes hatások figyelhetők meg: míg a leányvállalatok nem működnek enklávé jellegűen, megfigyelhetők a tovaterjedő hatások, valamint több hazai cég vált multinacionális cégek beszállítójává, addig jellemzően ezek a vállalatok nem elsőkörös vállalatok (a legnagyobb autóiipari beszállító vállalatok jellemzően követték az anyavállalatot), valamint sokszor a magas sztenderdek követelése kapcsán kihívások elé állítják őket a leányvállalatok, és ennek nem mindig tudnak megfelelni. További probléma lehet, hogy nagy részük nem a hazai piacra, hanem

külföldre termel, ezáltal ki van téve a nemzetközi gazdasági ciklusoknak (Magyar – Hlédik, 2018).

A társadalmi hatásokat tekintve a járműiparban az *átlagbér* közel 20%-kal magasabb, mint az országos átlag: a KSH adatai szerint 2018-ban 329 900 Ft volt a magyar bruttó átlagkereset (KSH, 2019), míg a járműiparban 390 065 Ft volt (Fizetések.hu, 2019). Természetesen ez sok tényezőtől függ, úgymint a munkavállalók képzettsége, régiós elhelyezkedés, átlagkeresetek növekedési üteme, nem bejelentett fizetések stb. De általában a nagyobb multinacionális vállalatok versenyképes béreket kínálnak és/vagy legalábbis kiszámítható módon, rendszeresen fizetnek és teljesen bejelentik a munkavállalókat. Ennek is köszönhető az agyelszívás, a munkaerő elcsábítása más vállalatoktól. A *munkakörülményeket* tekintve a multinacionális vállalatoknál dolgozók modernebb környezetben dolgoznak, azonban sokszor több műszakban, a szabadidő beosztása sokkal nehezebb, mintha a munkavállalók kkv-knál dolgoznának. A multinacionális vállalatok ugyanakkor gyakrabban folytatnak *CSR tevékenységet* (habár ennek megítélése kétes a szakirodalomban), gyakrabban szerveznek belső továbbképzéseket munkavállalóinak, mint a kkv-k, mivel általában több erőforrásuk van ezekre (Csapóné – Tóth, 2017).

Egy másik érdekes kérdés az *albérletárak/ingatlan árak* alakulása egy-egy beruházás hatására. Habár ennek számszerűsítése a jelenlegi növekvő ingatlanárak révén nehézkes, a korábbi tapasztalatok alapján egy-egy nagyobb beruházásnak jelentős hatása van ezekre. Kecskeméten a Mercedes 2012-es befektetése például az albérletárak 25%-os emelkedését hozta magával, Győrben az Audi hatása 20% volt. Emellett megfigyelhető, hogy az ingatlanárak átlagosan 5-7%-kal emelkedtek ezen beruházások hatására ezekben a városokban, illetve vonzáskörzetükben (Piac és Profit, 2018). Végül, de nem utolsó sorban a *környezetszennyezés* tekintetében az EU szigorú szabályokat alkot, amelynek Magyarország igyekszik megfelelni. Emiatt olyan mértékű vállalati környezetszennyezés, mint a fejlődő országokban nem figyelhető meg. Ennek ellenére néhány cikk, tanulmány (lásd Stubnya 2018 vagy Greenpeace, 2016) foglalkozik azzal, hogy a termelést végző multinacionális vállalatok által okozott zaj zavarja a környéken lakókat vagy egy-egy vállalat esetében jelentős a víz-, talaj- és légszennyezés.

ÖSSZEFOGLALÁS

A fentebbi elemzésből kitűnik, hogy az FDI hatásai sokrétűek és nem mindig egyértelműek hazánk esetében. A 3. táblázat az elmélet tükrében az FDI magyarországi hatásait foglalja össze.

3. táblázat: A Magyarországon megfigyelhető FDI hatások

Pozitív hatások	Szempon	Negatív hatások
Pótlólagos tőkeforráshoz jutás, diverzifikáció - √	Tőkeforrás	Túlzott függés kialakulása egy-egy beruházótól, szuverenitás csorbulása
Adóbevételek, bevételi források diverzifikációja - ?	Költségvetési hatás	Támogatások révén több kiadás, adómentességek - ?
Exporttevékenység növelése, tőke érkezik az országba - √	Fizetési mérleg hatás	Import megnövekedése, profitrepatriálás, transzferárazás
Új munkahelyek teremtése, tudásának gyarapítása tréningek révén - √	Foglalkoztatási hatás	Más, helyi vállalatoktól szívják el a munkaerőt, brain drain - √
Új technológia, menedzsmenttudás elterjedése -√	Spillover hatások	Nem megfelelő technológia, tudás elterjedése
Diverzifikáció, egy ország bekapcsolása a nemzetközi kereskedelmi folyamatokba -√ . Hazai cégek lehetősége beszállítónak válni - ?	Gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok	Egy-egy országtól való függőség kialakulása, ország sérülékenysége nő. Hazai cégek, beszállítók függősége √
Megnövekedett verseny, jobb forrásallokáció - ?	Versenyhatás	Egy-egy vállalat előnybe hozása, verseny csorbulása
Stabil, kiszámítható munkahely, versenyképes bér, jó munkakörülmények -?	Társadalmi hatások	Növekvő egyenlőtlenségek, környezetszennyezés, munkaerő kizsákmányolása

Forrás: Saját szerkesztés

Megállapítható, hogy a közvetlen külföldi beruházások a rendszerváltás során és után jelentős szerepet játszottak az ország finanszírozásában, a külkapcsolatok reorientációjában. Egyértelmű bizonyítékok vannak arra vonatkozóan, hogy megfigyelhetők a technológiai spillover hatások, amelyek növelték az ország termelékenységét. Az FDI hozzájárult Magyarország exporttevékenységének felfutásához is. Napjainkban azonban észrevehető egy erőteljes függőségi kapcsolatot, elsősorban

Németország irányába. Tovább növeli az ország sérülékenységét az is, hogy túlzottan támaszkodik a járműgyártásra. Ezek mellett a foglalkoztatottság tekintetében megfigyelhető egy agyelszívó hatás, valamint a társadalmi hatások is vegyesek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Antalóczy K – Sass M (2000): Működő-tőke áramlások, befektetői motivációk és befektetésösztönzés a világgazdaságban és Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 47(5), pp. 473-496.
- Antalóczy K – Éltető A (2017): Export- és befektetésösztönzési rendszerek a visegrádi országokban – tapasztalatok és kihívások. *Külgazdaság*, Vol LXI. November-December, pp. 32–57.
- Árva L (2002): A külföldi működőtőke-beruházások ára. *Kritika*, 2002(2), pp.2-3.
- Balasubramanyam, V.N - Salisu, M – Sapsford, D (1996): Foreign direct investment and growth in EP and IS countries. *Economic Journal*, 106 (1), pp. 92-105.
- Békés G (2004): *A vállalati telephelyválasztás mozgatórugói*. Munkaerőpiaci Tükör, 2004: Budapest: MTA-KTI.
- Bende-Nabende, A – Santoso, B – Ford, J L – Sen S (2003): The interaction between FDI, output and the spillover variables: Co-integration and VAR analyses for APEC, 1965-1999. *Applied Economics Letters*, 10(3) pp. 165-172.
- Blomström, M – Lipsey, R E – Zejan, M., (1996). Is Fixed Investment the Key to Economic Growth? *The Quarterly Journal of Economics*, 111(1), pp. 269-276.
- Blomström, M – Kokko, A (1997): *How Foreign Investment Affects Host Countries*. Ideas Online. <https://ideas.repec.org/p/wbk/wbrwps/1745.html> (Letöltve: 2019.04.03.)
- Borensztein, E – J. Gregorio, J – Lee, J (1998): How does foreign direct investment affect economic growth? *Journal of International Economics*, 45(1), pp. 115-135.
- Céginfo (2019): Céginformációk. <https://www.ceginfo.hu/> (Letöltve: 2019.04.02.)
- Chiacchio, F – Gradeva, K – Lopez-Garcia, P (2018): *The post-crisis TFP growth slowdown in CEE countries: exploring the role of global value chains*. ECB Working Paper Series No. 2143.
- Chikán A (é.n.): *A multinacionális vállalatok hatása a magyarországi belföldi versenyre és a nemzeti versenyképességre*. Vállalatgazdasági Tudományos és Oktatási Alapítvány. http://www.gvh.hu/data/cms1000742/78_VTOA_Tanulm%C3%A1ny_1.pdf (Letöltve: 2019.08.15.)
- Choe, J II (2003): Do Foreign Direct Investment and Gross Domestic Investment promote economic growth? *Review of Developments Economics*, 7(1), pp. 44-57.
- Csapóné Riskó T – Tóth E (2017): Vállalati felelősség: alkalmazottakat célzó belső CSR programok. *Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok*, 12(4), pp. 207-218.
- Csiki G (2018): *Megvan mit hoz a debreceni BMW gyár a magyar gazdaságnak*. Portfolio Online. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/autoipar/megvan-mit-hoz-a-debreceeni-bmw-gyar-a-magyar-gazdasagnak.293366.html> (Letöltve: 2019. 03.30.)

- Deákné Gál A (2011): Beruházások, FDI, gazdasági növekedés. *Polgári Szemle*, 2011. Április, Vol. 7(2), pp. 1-14. <https://polgariszemle.hu/archivum/58-2011-aprilis-7-efolyam-2-szam/433-beruhazasok-fdi-gazdasagi-novekedes> (Letöltve: 2019.07. 21.)
- De Mello, L R (1999): Foreign direct investment-led growth: Evidence from time series and panel data. *Oxford Economic Papers*, 51 (1) (1999), pp. 133-151.
- Falusiné Szikra K (2000): Külföldi beruházás - belföldi munkahely. *Közgazdasági Szemle*, 47(6), pp. 446-458.
- Halpern, L – Muraközy B (2007): Does distance matter in spillover? *The Economics of Transition*, 15(4), pp. 781-805.
- Ilie, G (2014): Positive versus negative effects of Foreign Direct Investments on host countries. *Knowledge Horizons – Economics. Faculty of Finance, Banking and Accountancy Bucharest, "Dimitrie Cantemir" Christian University Bucharest*, 6(4), pp.162-166.
- Islam N (1995): Growth empirics: a panel data approach. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(4), pp. 1127-1170.
- Katona K (2007): *A Magyarországra áramló külföldi működőtőke motiváció- és hatásvizsgálata (Makro- és mikro ökonómiai elemzés 1993-2003 közötti időszakra vonatkozóan)*. Doktori értekezés, Pécs: Pécsi Tudományegyetem, KTK Gazdálkodástani Doktori Iskola.
- Kemenczei Nóra (2009): *Az állami támogatások szerepe a magyar autóiparban*. Doktori értekezés, Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola.
- Kurtishi-Kastrati S (2013): The effects of Foreign Direct Investments for host country's economy. *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 5(1). pp. 26-38.
- Magyar M. – Hlédik E. (2018): A magyar autóipari beszállítók üzleti hálózatának vizsgálata. *A hatékony marketing – EMOK 2018 Nemzetközi Tudományos Konferencia konferenciakötete*. pp.1-12.
- Szentes T (1999): *Világgazdaságtan I*. Budapest: Aula Kiadó.
- Szent-Iványi B (2017): Introduction: The Changing Patterns of FDI. In: Szent-Iványi B (eds) (2017): *Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe. Post-crisis Perspectives*. Cham: Springer International Publishing. pp. 1-22.
- Tormáné Boris Sz (2011): *Társasági adóharmonizáció az Európai Unióban és Magyarországon – A magyar gazdasági hatások elemzése*. Doktori disszertáció, Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

24.hu (2017): *Rekordévet zárt tavaly a Mercedes Magyarországon.* <https://24.hu/fn/uzleti-tippek/2017/04/27/rekordevet-zart-tavaly-a-mercedes-magyarorszagon/> (Letöltve: 2019.07.21.)

Ado.hu (2016): *Nem fizet társasági adót az Audi.* <https://ado.hu/ado/nem-fizet-tarsasagi-adot-az-audi/> (Letöltve: 2019.08.05.)

European Parliament (2019): *Tax crimes: MEPs want EU financial police force and financial intelligence unit.* EP Press Room, 26.03.2019. <http://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20190321IPR32109/tax-crimes-meps-want-eu-financial-police-force-and-financial-intelligence-unit> (Letöltve: 2019. 08.05.)

Eurostat (2019): *Gross domestic product at market prices.*

<https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tec00001&language=en> (Letöltve: 2019.07.21.)

Fizetese.hu (2019): *Pozíciók listája.* <https://www.fizetese.hu/fizetese> (Letöltve: 2019.08.08.)

Greenpeace (2016): *Mérgezett örökségünk.* <https://hu.greenpeace.org/mergezett-oroksegunk/?ga=2.23340083.868917714.1565879815-498820708.1565879815> (Letöltve: 2019.08.15.)

KSH (2018): *Helyzetkép a külkereskedelemről, 2017.*

<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/kulker/kulker17.pdf> (Letöltve: 2019. 08.07.)

KSH (2019): *329 900 volt a bruttó átlagkereset.* KSH gyorstájékoztató.

<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/ker/ker1812.html> (Letöltve: 2019. 08.08.)

Magyarország Berlini Nagykövetsége (2019): *Magyar-német gazdasági kapcsolatok.* <https://berlin.mfa.gov.hu/page/nemet-magyar-gazdasagi-kapcsolatok> (Letöltve: 2019.07.10.)

MNB (2019): *BPM6 módszertan szerinti FDI adatok.*

<https://www.mnb.hu/statisztika/statisztikai-adatok-informaciok/adatok-idosorok/viii-fizetesi-merleg-kozvetlen-tokebefektetesek-kulfolddel-szembeni-allomanyok/kozvetlentoke-befektetesek/bpm6-modszertan-szerinti-adatok> (Letöltve: 2019.07.21.)

Napi.hu (2018): *BMW-gyár – vallott a kormány az állami támogatásról.* <https://www.napi.hu/magyar-gazdasag/bmw-gyar-allami-tamogatas-debrecen-kormany.667973.html> (Letöltve: 2019.08.19.)

Nestlé (2019): *Gyáraink.* <https://www.nestle.hu/rolunk/nestle-magyarorszagon/gyaraink> (Letöltve: 2019. 07.31.)

OECD (2002): *Foreign Direct Investment for Development*. Paris: OECD Publications Service.

OECD (2008a): *Benchmark definition of Foreign Direct Investment (4th edition)*. OECD. <https://www.oecd.org/daf/inv/investmentstatisticsandanalysis/40193734.pdf> (Letöltve: 2019.07.31.)

OECD (2008b): *OECD Guidelines for Multinational Enterprises*. Paris: OECD.

OECD (2017): *International trade, foreign direct investment and global value chains. Hungary – Trade and investment statistical note*. <http://www.oecd.org/investment/HUNGARY-trade-investment-statistical-country-note.pdf> (Letöltve: 2019.07.21.)

OECD (2019a): *Trade (% of GDP)*. <https://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS> (Letöltve: 2019.07.20.)

OECD (2019b): *Saving rate (% of GDP)*. <https://data.oecd.org/natincome/saving-rate.htm> (Letöltve: 2019. 08.05.)

Piac és Profit (2018): *Már emelkednek a debreceni lakásárak a BMW gyár miatt*. Piac és Profit Online. <https://piacesprofit.hu/gazdasag/mar-emelkednek-a-debrecei-lakasarak-a-bmw-gyar-miatt/> (Letöltve: 2019.03.30.)

Portfolio (2019a): *Jó híreket tett közzé a magyarországi Audi-gyár*. Portfolio Online. <https://www.portfolio.hu/vallalatok/cegauto/jo-hireket-tett-kozze-a-magyarorszagi-audi-gyar.325855.html> (Letöltve: 2019.07.10.)

Portfolio (2019b): *Continental: felkészültünk az elektromos autók térnyerésére is*. Portfolio Online. <https://www.portfolio.hu/vallalatok/autoipar/continental-felkeszulunk-az-elektromos-autok-ternyeresere-is.316517.html> (Letöltve: 2019.07.20.)

Stubnya B (2018): *Fellázdak a lakók a Samsung új gyára ellen*. Index, 2018.11.22. https://index.hu/gazdasag/2018/11/22/samsung_bovites_god_gyar_bovites_beruhazas_lakossagi_panaszok_onkormanyzat/ (Letöltve: 2019.08.15.)

Szandányi L (2019): *Menny és pokol: mi történt a magyarországi motor- és autógyártókkal?* Portfolio Online. <https://www.portfolio.hu/vallalatok/cegauto/menny-es-pokol-mi-tortent-a-magyarorszagi-motor--es-autogyartokkal.327157.html> (Letöltve: 2019.07.20.)

UNCTAD (2018): *World Investment Report 2017, Annex Tables*. Geneva: UNCTAD.

A migránsellenes populizmus megerősödése. Globális történeti szempontok

Az elmúlt néhány évben a világon zajló politikai viták középpontjába került a migráció kérdése. A világ szinte mindegyik befolyásos sajtóorgánuma rendszeresen foglalkozik a migráció kérdésével. A globális tévécsatornákon, a nyugati, az orosz és a nemzetközileg is jegyzett lapokban szinte minden nap megjelennek hírek a migrációval, a be-, és elvándorlókkal, a menekültekkel a migrációs politikával, a határok, falak, kerítések, a vándormunkások témájával kapcsolatban. Gyakori a migrációs válság kifejezés, bár igen érdekes módon nagyon sok nemzetközi orgánumban csak Európa vagy éppen az Európai Unió migrációs válságáról írnak. A CNN 2013-ban már „Európa bevándorlási rémálmának kezdetéről” cikkezett (CNN, 2013). A New York Times már 2014 augusztus 31 szerkesztőségi véleményében „Európa migrációs válságáról” írt (NYT, 2014). Frank Duvell neves migrációs kutató az oxfordi Compass Intézetnél 2014 októberében már a második világháború óta nem látott méretű „migrációs válságtól” féltette Európát.

Folyamatosak a politikusi megnyilvánulások, amelyekben a pontosan meg nem határozott „bevándorlás” állandó a veszélyt jelent „Európára” biztonsági, kulturális vagy éppen szociális szempontból. Ebben élen járnak térségünk politikusai és kormányai, amelyek Calais vagy Spanyolország szögesdrótjaihoz hasonlóan kerítéseket húztak Bulgáriában, Magyarországon és mára már jelentős politikai fordulatról beszélhetünk.

Mi áll e válsághangulat és félelmek mögött? Milyen diszkurzív kereteket kap a „válság”? Ekkora változást mutatnak a demográfiai és migrációs folyamatok? Megemelte-e a globalizáció a migráció intenzitását és átstrukturálta-e a folyamatokat, illetve ezzel összefüggésben hogyan hathatott a globális munkaerőpiaci átalakulása globális szinten? Ezekre a kérdésekre keressük a választ az alábbi elemzésben, ahol a globális történeti szempontok alapján próbáljuk megvilágítani a migrációellenes populizmus európai megerősödését.

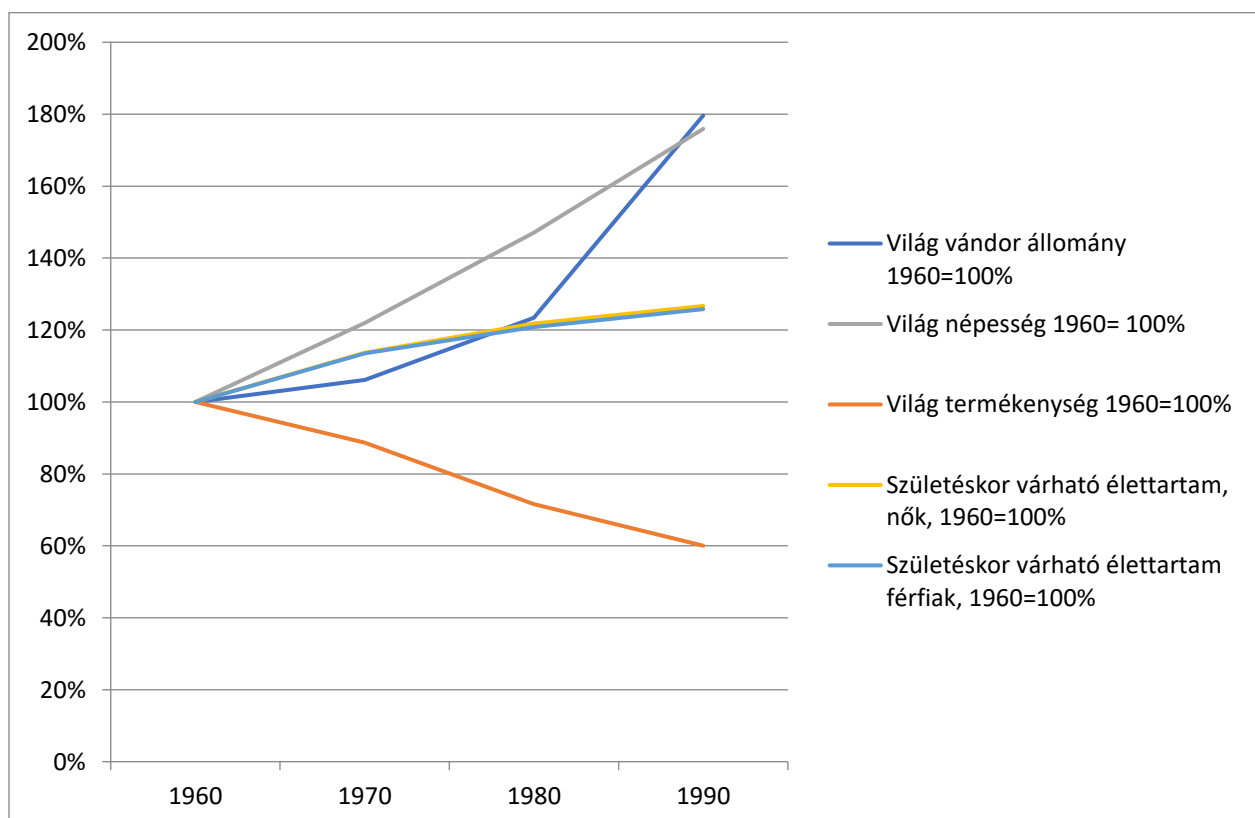
STRUKTURÁLIS VÁLTOZÁSOK: A GLOBÁLIS NYITÁSI CIKLUS ÉS A MIGRÁCIÓ NÖVEKEDÉSE

A világ népességének és vándorlói állományának történeti változása az ötvenes évek végétől három szakaszra bontható az ENSZ és a Világbank népességszámra vonatkozó adatai és a migrációs mátrixokban megjelenő vándorok (születési ország szerinti) adatai alapján (1. ábra).¹² A hatvanas évek elejétől a nyolcvanas évek közepéig mind a világ

¹² McKeown joggal kritizálja a világbankos migrációs mátrixadatokat, amelyeket kiindulópontként mégis el kell fogadnunk, hiszen az időbeli változás, még a szisztematikus hibák mellett is értelmezhető. McKeown a következő problémákat veti fel: van, ahol a születési országból indultak

népessége, mind a születési országokon kívül élő emberek száma dinamikusan nőtt. A világ népessége 3 milliárdról 5,3 milliárdra, a világ emigráns állománya pedig 93 millióról nagyjából ennek másfélszeresére nőtt, de a kilencvenes évekre a vándorok állományának növekedése már követte, sőt meghaladta a népességnövekedés ütemét. A migrációs növekedés egy részét úgy nevezett „statistikai vándorok” tették ki: azok, akik a nagyobb országok mint például a Szovjetunió felbomlása miatt nagy számban más országokba kerültek, bár megjegyzendő, hogy ezek egy jelentős része tényleges vándorrá vált a későbbiekben (Sanders et al, 2014, Molodikova, 2008). A 2000-es évek közepétől a vándorok állományának növekedése meghaladta a népességnövekedést, sőt az olló egyre inkább kinyílt a növekedés ráta tekintetében épp a 2010-es évekre. A vándorok állománya 2017-re elérte a világnépesség 3,4%-át a nyolcvanas évek 2,7% körüli értékéhez képest. Tehát a 2000-es évektől ténylegesen beszélhetünk a migráció relatív felgyorsulásáról szemben a kilencvenes évekkel, amikor még igaz volt Czaika és de-Haas megállapítása, hogy a migráció népességszámhoz mért relatív szintje nem lépte túl a korábbi évtizedek szintjét (Czaika és de-Haas, 2014, 296; lásd 1-2. ábra). A kétezres évektől tehát ez a gyorsulás alapot adhat a migráció szerepének növekedését (pozitívan vagy éppen negatívan) előtérbe állító diskurzusok megerősödésének, különösen, ha a globalizációs világgazdasági rendet adottnak vesszük.

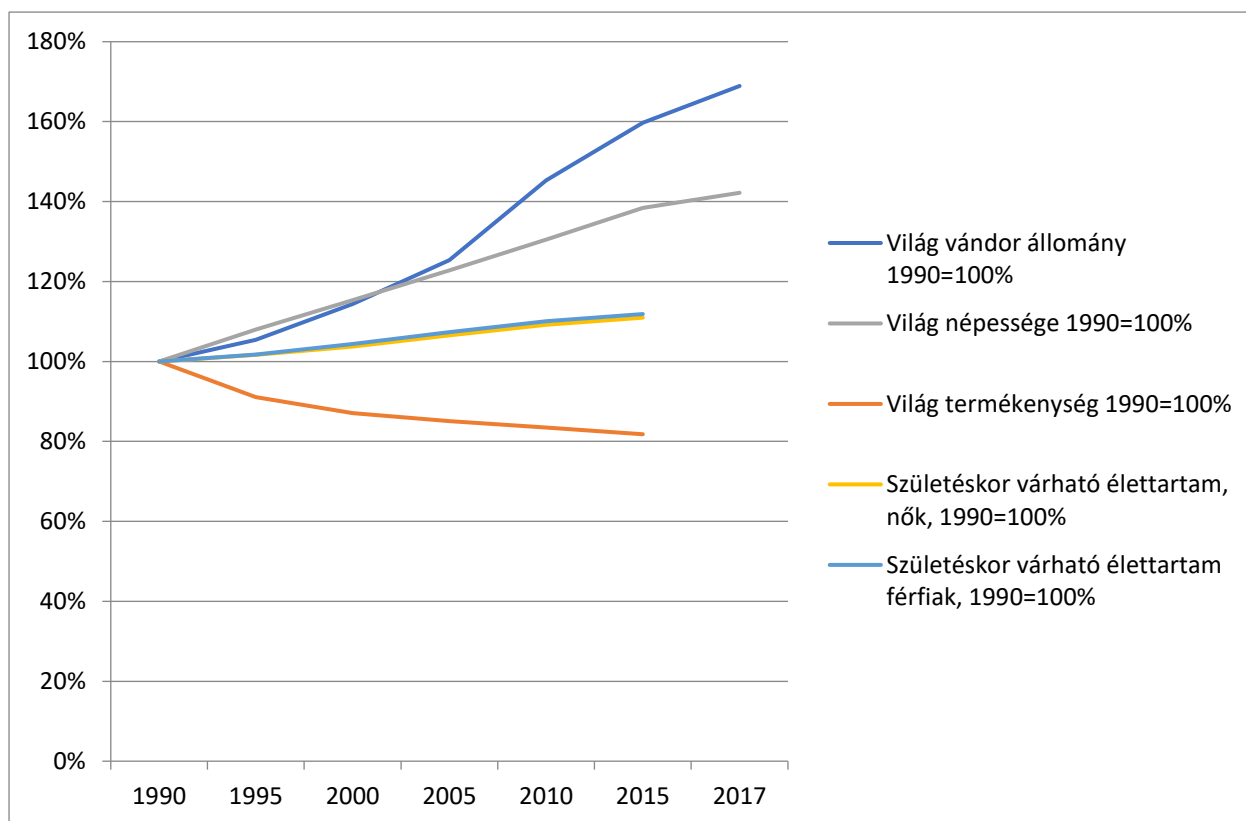
1. ábra: A vándorok állományának és a népesség számának növekedése 1960-hoz viszonyítva

Forrás: Global Bilateral Migration Worldbank and World Population Prospects 2017 revision.

ki, és van, ahol a külföldi állampolgárságból, amennyiben az illető nem vált honossá. Az adatok továbbá magukban foglalják a határváltozások következményeit is (McKeown, 2004. 183).

2. ábra: A vándorok állományának és a népesség számának növekedése 1990-hez viszonyítva

Forrás: ENSZ United Nations, Department of Economic and Social Affairs. Population Division (2017). Trends in International Migrant Stock: The 2017 revision (United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2017). World Population Prospects 2017 revision.

Különösen így van, ha azt is látjuk, hogy a népesedési folyamatok egy másik, diskurzusok szintjén kiemelt tényezője, a világtermékenység a globalizáció idején is tovább csökkent a globalizáció kiteljesedését megelőző évtizedekhez képest, bár némileg meglepő módon a csökkenés üteme igazából visszaesett. A világtermékenységben 1960 és 1990 között negyven százalékos csökkenés zajlott le a világ társadalmában, míg 1990 óta ez húsz százalék, ami persze még így is igen jelentős, akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy történetileg már egy jóval alacsonyabb szintről indultunk el a kilencvenes években. Ez abból a szempontból is elemzendő, hogy nem a globalizáció tényezői hatnak a legerősebben, hanem tulajdonképpen még az ezen ciklikus nyitást megelőzően elindult egy dinamikus csökkenés függetlenül attól, hogy a világ gazdasági egyenlőtlenségei csökkentek volna, vagy hogy megvalósult volna a két évszázados malthusi jóslat, és a világ szegényebb része nem csökkentette volna a termékenységét. Wilson elemzése szerint a fejlődő államok legnagyobb része maga mögött hagyta a 6-7 fős teljes termékenységi szintet és áttért a 2-3 fős szintre, amely szint körül korábban csak a kiemelten gazdag kapitalista és a szocialista államok csoportosultak. E folyamat eredményeképp már 2000-ben is a világ nyolcvan százalékát kitevő népességnek több mint a fele már 4 fő alatti termékenységi szinttel rendelkezett, míg ez az arány 1950-ben nem érte el az egy százalékot (Wilson, 2001, 191). Másképpen megfogalmazva nagyon komoly konvergencia zajlik a termékenységi magatartásban. Az emberiség tehát a globalizáció korában még

inkább ellenőrzése alá vonta a termékenységet, miközben a történetileg alakuló korösszetétel miatt még egy ideig, a termékenység csökkenése ellenére is tovább folytatódó népességnövekedés idején, a migráció növekedése új lendületet kapott. Ez pedig paradox módon felerősíthet minden olyan diskurzust, amely a termékenység csökkenését szembeállítja a migráció növekedésével, illetve összekapcsolja azt a még zajló népességnövekedéssel a világ nem-nyugati területein. Más oldalról pedig megerősíthet olyan diskurzusokat is, amelyek a népesség lassuló növekedését, a termékenység csökkenését vagy alacsony szintjét (legalábbis egyes térségek szintjén a migrációs egyenleg nulla) pozitívan kapcsolja össze a migráció növekedésével mint ellenszerrel. Hallgatólagosan tehát, strukturális okoknál fogva ez utóbbi diskurzusok az adott gazdasági rend fenntartása mellett, a migrációs „erőforrások” iránti versengést támogathatják az emberiség történetének e szakaszában, miközben egy másik diszkurzív blokk az alacsony termékenységű országok esetében a termékenységnövekedést preferálhatja, és a migráció visszaszorítását hangoztathatja egy olyan korban, amikor a vándorlás szintje és abszolút mértéke a történeti strukturális okoknál fogva jelentősen megnőtt. Természetesen elképzelhető egy szélsőségesen populcionista változat is, amely mind a termékenység mind pedig a migráció szintjét növelni szeretné, illetve egy olyan változat is elképzelhető, hogy a jóléti rendek érdekében mindkettő szintjét csökkenteni szeretné.

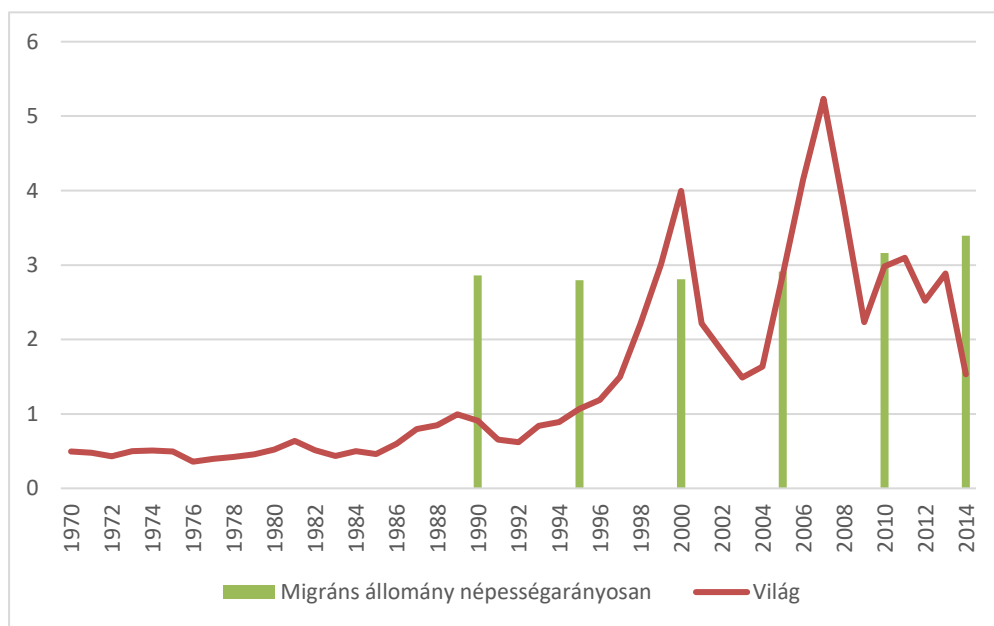
Fontos megjegyezni, hogy a demográfiai folyamatok harmadik komponense, a halandóság is komolyan javul az 1960-as évektől, bár igen érdekes módon a javulás megint csak erősebb volt a globalizáció kiteljesedése előtt, mint utána. 1960 és 1980 között, azaz húsz év leforgása alatt a születéskor várható élettartam majd húsz százalékos javulást mutatott az 1960-as évhez viszonyítva mind a nők mind pedig a férfiak tekintetében, miközben a globalizációs nyitás idején összességében alig 10 százalékos javulást tapasztalunk, miközben a gazdasági egyenlőtlenségektől való jelentős meghatározottságában, szemben a termékenységgel a halandóság nem mutat jelentősebb konvergenciát, különösen a felnőtt (50 év alatti) halandóság tekintetében. E történeti dinamikában természetesen szerepet játszik, hogy a halandóság korábbi javulásában nagyon komoly szerepet játszott a csecsemőhalandóság javulása, amely egy alacsonyabb szint elérése után már nehezen javítható úgy, hogy jelentősen befolyásolja a születéskori várható átlagos élettartamot. Összefoglalóan tehát történeti, de valószínűleg strukturális okoknál fogva is a halandóság kisebb ütemben javul a globalizáció korában és a termékenység csökkenése is némileg lelassul, miközben a migráció növekedése felgyorsult, és 1990-hez képest több mint hatvan százalékos növekedést mutat (Vallin, 2006). A migráció és a halandóság kérdése ettől még több szinten összekapcsolódhat, hiszen az alacsony termékenységből fakadó öregedés igen komoly kihívást eredményezhet. Az idős, 60 év feletti korcsoportok növekedése az ENSZ adatai alapján (WPP 2017) 1960 óta majd négyszeres: 237 millió főről 906 millióra nőtt, azaz majdnem egy milliárdra 2015-re. Az időskori eltartottsági arány (65+ évesek és a 15-64 évesek száma) az egész világon megnőtt 10-ről majd 13%-ra (WPP 2017). A növekvő idős népesség, az idős eltartottak ellátása pedig igen komoly gondozási terheket róhat a fiatalabb korosztályokra mind a munkatermelékenység, mind a gondozási feladatok

terén, különösen akkor, mint azt lejjebb látni fogjuk, ha az állami redisztribúció mértéke globális szinten nem nő már hosszabb ideje (Böröcz, 2016). A demográfiai átalakulás miatt globális szinten is növekedhet az állami szolgáltatásokért folytatott verseny az adott gazdasági renden belül és ez a folyamat paradox problémákhoz vezethet el. Egyszerre állhat elő ugyanis az a helyzet, hogy a gazdagabb, idősödő népesség egyre inkább igényli a migráns háztartási munkát saját ellátása érdekében (különösen, ha az állami jóléti szolgáltatások köre nem bővül, vagy éppen csökken), illetve utasíthatja el ezen bevándorlókat, amennyiben a háztartási alkalmazottak (a bevándorlók általában) szintén kérnek, vagy akár csak kérhetnek az állami járadékokból és a helyi erőforrásokból (Dancygier, 2010, Melegh et al, 2018). Sőt maguk a bevándorlók is egyre inkább törekedhetnek arra, hogy belépjenek gazdagabb országok ellátó rendszerébe, hiszen a magas gyerekszámhoz kapcsolódó „tradicionális” idősellátás gazdasági, és demográfiai okoknál fogva is megroppanhat (illetve éppen ez lehetett az egyik oka a termékenység hosszú távú csökkenésének), és egyre tömegesebb lehet egy széleskörű egészségügyi és időskori ellátás iránti igény. E téren pedig a globálisan is szerveződő és egyre inkább piaci alapú háztartási munka kapcsán a vándormunkások növekvő jelentősége aligha tagadható, azaz a migráció szerepét kritikusan vagy támogatólag kezelő diskurzusok egyaránt bőven találhatnak igazolást. Összefoglalóan az eltartottsági arányok romlása, az idősödés, a szociális ellátás kiszakadása az ellátottak közvetlen környezetéből és neoliberais korszak gazdaságpolitikai szorításai miatt az ellátásért és a járadékokért folytatott verseny mindenképpen nőhetett, és feszült viszonyt teremthet a migráció kapcsán. Ez a kapcsolódó politikai és társadalmi viták élesedéséhez vezethetett (Dancygier, 2010; Mihályi-Szelényi, 2019, 103-125).

Ez a migrációs történeti dinamika összekapcsolható a globális gazdaság egy újabb nyitási (globalizációs) ciklusának más elemeivel is. Christopher Chase-Dunn egy hosszú távú elemzésben megállapította (Chase-Dunn et al, 1999, 2000), hogy amennyiben a GDP összértékre rávetítjük a viszonylag jól számba vehető FDI értékeket, akkor ez arány ciklikusan változott a fél és a tíz százalék között és a legutóbbi emelkedési ciklus a hetvenes évektől indult meg. Ez az indikátor már csak azért is fontos lehet számunkra, mert Sanderson-Kentor igazolta már 2009-ben, hogy némi késleltetéssel (a szerzők szerint átlagosan 10-15 éves csúszással) makro szintű migrációs kapcsolatokat tehet intenzívebbé a külföldi tőke növekvő állománya (Sassen, 1988, 2001, Sanderson and Kentor, 2009). A külföldi tőke beáramlása és a migráció közötti viszony természetesen igen bonyolult, de az viszonylag könnyen belátható, hogy a külföldi tőkebefektetés szintjének és súlyának megemelkedése előtt, olyan intézményi és gazdaságpolitikai változásokra van szükség, amelyek ezt a beáramlást lehetővé teszik. Ez megfelelő pénzügypolitikát, a nemzeti és a külföldi áruk összekapcsolását, a nemzeti szubvenciók leépítését, a nemzeti versenytárs cégek felvásárlását, és a tulajdonosi profit esetleges kivételét jelenti, miközben különösen éles fordulatot jelenthet olyan országokban, ahol korábban ez a védettség nagyobb volt, vagy éppen nem-kapitalista gazdasági rendszer volt uralmon. Tehát a külföldi tőkebefektetések megjelenése előtt is már van egy globalizációs előkészítő szakasz (a migrációs szakirodalom kifejezésével „gyökérvésztes”, Polányi Károly szavaival „kiágyazás”, mert a piaci viszonyok hirtelen leéptik az adott

csoportok stabilabb és nem piaci kapcsolatokon alapuló társadalmi védőhálóját), amikor már a migráció intenzitása megnőhet, miközben persze tudnunk kell, hogy a migrációs hatás kibontakozása időt igényel. Azt is nagyon fontos látni, hogy, amint egyszer a külföldi tőke, vagy az azt szolgáló gazdaságpolitika már „kiágyazta” a vonatkozó csoportokat vagy megingatta a helyi struktúrákat, akkor lehetséges, hogy idővel megindul a migráció és már követheti a saját autonóm kumulatív oksági folyamatait is a globális egyenlőtlenségi rendszerekben.¹³ Ez Sanderson és Keaton alapján fel is tételezhető a 3. ábra szerint, hiszen a migráció globális intenzitása némi késéssel megemelkedett, azaz a kilencvenes évek nyitása globálisan valószínűleg nem vezetett olyan azonnali migrációs növekedéshez, amely meghaladta a népességnövekedést, bár a migrációs flow adatokat már erősen megemelhette Abel adatai szerint (Abel, 2017, 826-827). Persze itt most nem országspecifikus szinten elemzünk mint Sanderson és Kentor: nem az érdekel bennünket most közvetlenül, hogy azokban az országokban nő-e meg vagy csökken-e az elvándorlók állománya, ahol, megnő vagy csökken az FDI gazdasági szerepe. Itt még globálisan elemzünk ciklikus változást, azaz a migráció átlagos intenzitás változása áll szemben a külföldi tőkebefektetés átlagos súlyával szemben. Jól tudjuk, hogy a migrációs és tőke áramlásnak és állománynak az eloszlása földrajzilag, illetve centrum-periféria tekintetében nagyon egyenlőtlen. Az összefüggés pedig azért is bonyolult, mert egy adott kisebb ország szempontjából, egy, a világ teljes állományában kicsi arányt képviselő tőkebefektetés is jelentős hatást tud elérni.

3. ábra: Külföldi működő tőke nettó beáramlása a GDP százalékában 1970-2014

Forrás: Világbank, Fejlődési indikátorok. World Development Indicators, The World Bank, 12 November, 2015

¹³ Sanderson és Kentor azt találta, hogy az elsődleges szektorba való tőkebeáramlás hat, míg a szekunder szektor esetében ellentétes a hatás. Megjegyzendő, hogy Kelet-Európa esetében, ahol nagy szocialista ipari szektor omlott össze a hatás más irányú is lehet. Ezt lejjebb elemezni fogjuk. Ugyancsak fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a függő változó a vándorlási egyenleg és ez azt is jelentheti, hogy a külföldi tőkebeáramlás megnöveli a bevándorlást és ezzel „ront” a vándorlási egyenlegen.

Az ábrán jól látható, hogy a nyolcvanas évek közepétől a külföldi tőke beáramlásának a szerepe jelentősen megnőtt a világban, majd a kilencvenes évek végén és a 2000-es évek végén és még a 2010-es években is újabb és újabb nekilödulésnek lehetünk tanúi. Azt is láthatjuk, hogy némileg később a születési ország szerinti migrációs állomány jobban meglődul és a népesség növekedéséhez képest jelentősen megnő. Tehát egy késleltetett kapcsolat a tőkeáramlás és a migráció között felvethető most anélkül, hogy ezt statisztikailag modelleznénk. Amennyiben ez a kapcsolat fennáll, akkor egyszerre jelentkezhethet a gazdasági nyitás támogatása, illetve annak kritikája, illetve ez összekapcsolódhat mindkét oldalról a migráció kérdésével is, bár ez egyáltalán nem szükségszerű, hiszen lehet támogatni egyiket és elutasítani a másikat. Az 1-es táblázat foglalja össze a külföldi tőkebefektetés és a migráció közötti lehetséges kapcsolatokat.

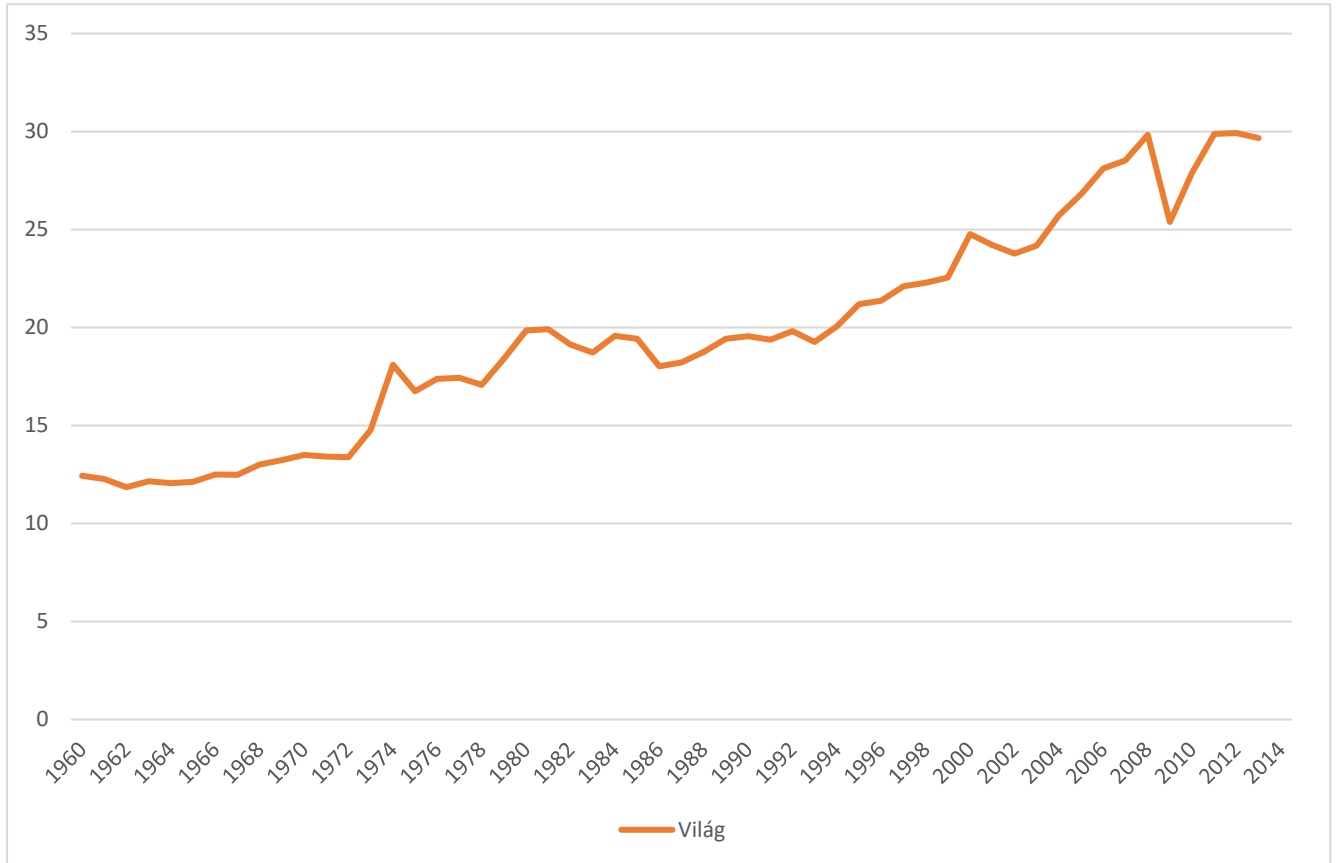
1. táblázat: A külföldi tőkebefektetés és a migráció összefüggései

külföldi tőkebefektetés versus migráció		migráció	migráció
külföldi tőkebefektetés	+	+	-
külföldi tőkebefektetés	-	+	-

Forrás: saját szerkesztés

Felhasználva Chase-Dunn egy másik indikátorát, azaz a GDP-re vetített import értéket (kereskedelmi globalizációnak nevezi a szerző), akkor szintén jelentős növekedést figyelhetünk meg a világban és ennek szintén lehet migrációs hatása. Valószínűleg ez az összefüggés a gazdaság nyitottsága, a kereskedelmi globalizáció révén csak igen közvetett formában, éppen a „kiagyazási” folyamatok révén érvényesülhet. Az irodalom már hosszabb ideje foglalkozik a kereskedelem és a migráció mint egymást helyettesítő kapcsolat problémájával (Stalker 2000, 34-57). Stalker is végig elemzi a helyettesítési hatásokat, azaz a kereskedelem (vagy éppen a tőke) szabadsága lecsökkenti-e az elvándorlást és végső konklúziójában a kereskedelmi globalizáció esetében is a Polányi Károly által használt „kiagyazás” irányába mutat, és a kereskedelmi globalizációhoz kapcsolódó gazdasági szerkezetváltásból eredő talajvesztésben látja a megnövekedő migrációs hajlandóság okát a világgazdaság szegényebb országaiban a kilencvenes években.

4. ábra: Import a GDP-re vetítve százalékban, 1960-2014

Forrás: Világbank, Fejlődési indikátorok. World Development Indicators, The World Bank, 12 November, 2015

VÁLTOZÁSOK A MUNKA SZEREPÉBEN ÉS A GLOBÁLIS MUNKAVISZONYOKBAN: ÚJ FESZÜLTSEGEK?

A világgazdaság fenti globalizációs ciklusában átalakul és egyre csökken a munka szerepe. Ez egyrészt a háztartásgazdaságokon alapuló paraszti gazdaságok leépülése, a globálisan növekvő oktatási időszak, a technológiai átalakulás, és más szerkezeti változások következtében történik így. A Világbank adatai alapján csökken a foglalkoztatottak aránya a 15-64 évesek között mind a nők mind a pedig a férfiak körében (57-ről 54%-ra és 84-ről 80%-ra), és globálisan mindenütt csökken a munkajövedelmek aránya a GDP-hez képest (Capaldo, 2014)

Ebből pedig az következik a jelenleg is zajló népességszám növekedés mellett (a 15-64 évesek száma kb 3,2 milliárdról megnőtt majd 5 milliárdra 1990 óta, a részarányuk mindkét nem esetében pedig 60-61%-ról 65%-ra), hogy a gazdaságok egyre kisebb arányban függenek a munkától és a munkát adó emberek számától, ami növelheti a munkában állók közötti versenyt, és amely a fenti migrációs és tőkefolyamatokkal összefüggésben számunkra fontos lehet a migrációellenes populizmus, illetve diskurzusok változása kapcsán. Ez a feszültség persze még összekapcsolódhat további munkaerőpiaci folyamatokkal.

A migrációs elméletek között több olyan elmélet is van, amelyek a bérvizonyok átrendeződését összekapcsolják a migráció kérdésével. Az egyik ilyen a Heckscher-Ohlin-modell, amely a neoklasszikus, makró és piaci alapú magyarázat egyik legfontosabb eleme. Lényege az, hogy szabadpiaci viszonyok között a munkaintenzív, illetve a tőkeintenzív gazdaságok termelési tényezőinek árai konvergálnak, azaz a munkaintenzív és szegényebb országok bérei felzárkóznak, illetve a tőkeintenzív és gazdagabb országok bérei relatíve csökkennek, vagy legalábbis konvergálnak, míg a tőke ára esetében a folyamat épp fordított (többek között Massey, 1999, Williamson, 1995). Ugyanígy szerepet játszhat az új nemzetközi munkamegosztás elmélete is, amely a nyolcvanas években született meg, és arra fókuszált, hogy a fejlett kapitalista országok azon befektetői, akik munkaintenzív termelést folytattak a globalizáció kezdetével egyre inkább áttelepülnek azon országokba, ahol a munkabér relatíve olcsó és a munkaerő az iparban jól hasznosítható, és a kommunikációs technológiai fejlődéssel együtt külföldi tulajdonlású, export-vezérelt globális termelési szerkezetek jönnek létre (Charwock-Starosta, 2016, 79-100, Sassen, 1988). Ezen változás összefügg azzal a feszültségforrással, hogy a fejlett államokban főképp klasszikus ipari munkahelyek szűnnek meg, illetve megnő a migráció a különböző térségek között. Ezek átalakítják az új termelési helyszínnek választott térségek gazdaságpolitikáját és nemzetgazdasági rendszerét, hiszen a globális láncok maguk is mozgatnak embereket, illetve összekapcsolnak igen távoli területeket egységes termelési láncolatokba (Sassen, 1988, 1999). Az elmélet persze azt is megjegyzi, hogy ezt a hatást az állampolgársági és migráció-ellenőrzési rendszerek nagyban korlátozzák és szabályozzák a munkaerő számára hátrányos módon. Mindkét fenti elméletben közös azonban, hogy a globális piaci nyitás eredményeképp a migráció kérdésével összefüggésben némi konvergencia indul el, és a fejlett országok egyes munkáscsoportjai komoly relatív veszteségekkel kell, hogy szembenézzenek. Szelényi és Mihályi egyenesen járadékvesztésről írnak legújabb könyvükben, és erre vezetnek vissza többek között az európai nemzetállamok ellenforradalmát a migráció kapcsán (Mihályi-Szelényi, 2019). Valószínűleg persze csak történelmi érvek hiányában lehet a fejlett országok munkásainak bérelőnyét „járadéknak” tekinteni, hiszen tulajdonképpen inkább a szegényebb országok munkásainak végtelenül előnytelen helyzetét (azaz egy negatív járadékot) kellene magyarázni, és hogy ezt részben a gazdag országok munkásai is kihasználhatták relatíve olcsó termékek formájában. Mindenesetre a privilegizáltak veszteségét kifejtő elmélet igen plauzibilis és könnyedén teremt feszültséget. Sajnos nehéz megbízható adatot találni a bérek mai konvergenciája kapcsán, hasonlóan ahhoz, amit a globalizáció egy korábbi időszakára például Williamson már modellezni is tudott (az amerikai bérek alig nőttek, miközben a kibocsátó térségben, Európában a bérek felzárkóztak egy ugyanilyen szabadpiaci korszakban), és azt össze tudta kapcsolni a transzatlanti migráció folyamatával az európai és észak-amerikai kapcsolatrendszeren belül (Williamson, 1996). Némi bizonyítékot azonban mi is találunk erre a konvergenciára, mégpedig az ILO (*International Labour Organization*) modellezése alapján, amely szerint 2005 és 2017 között a fejlett országok bérnövekedése rendre elmaradt a világtátlagtól és főképp Dél-, és Délkelet-Ázsiával szemben. Még a kelet-európai tendenciák is ebbe az irányba mutattak a kezdeti időszak komolyabb bérnövekedési

előnyei ellenére, miközben egyes időszakokban igen komoly haszonélvezői voltak ennek a „versenynek”.

Hasonló, a hierarchiákat alapjában érintetlenül hagyó, korlátozott bérkonvergenciára figyelt fel Albrecht Scott és Roberto Patricio Korneinewicz (Scott és Korneinewicz, 2014) Ők következésképpen fogalmazznak a Union Bank of Switzerland 1970-es évektől gyűjtött adatai és a világ egyre több városát magában foglaló minta keretében rendelkezésre álló ténylegesen megfigyelt munkaspecifikus bérek alapján:

„Az adatok azt is mutatják, hogy az elmúlt 20 évben (értsd 2012 előtt) a világ munkaerőállományának néhány szegmense jelentős felfelé mobilitást tapasztalhatott meg különösen a világkereskedelemben értékesíthető termékek előállítói esetében. Ezek a termelők javítottak relatív helyzetükön (a) azokkal szemben, akik ugyanabban a városban a kereskedelmi forgalmon kívül eső szektorokban dolgoztak (mint pl. a szolgáltatások); (b) azokkal szemben, akik a kereskedelmi forgalomban értékesíthető termékeket állítottak elő a gazdagabb városokban. Általában, az a széles szakadék, amely elválasztotta a magállamokban és a periférián megszerzhető béreket az 1990-es évek előtt, el kezdett csökkenni az elmúlt két évtized során, különösen a kínai és még néhány félperifériás és perifériás ország bérnövekedésének köszönhetően.”

Tehát úgy fogalmazhatunk, hogy ilyen tendenciák fennmaradása esetén a bérelőnyök részben lecsökkennek a világ azon részében, ahol egyrészt jellemző a bevándorlás, illetve ahol globálisan privilegizált munkáscsoportok élnek a maguk történetileg adott szemléletmódjukkal és identitáselemeikkel.

KONKLÚZIÓ

Összefoglalva, a munkában és kapcsolódó ellátásokban egyre inkább versengő és egyre mobilabb népesség van jelen világunkban. Szemben a huszadik századdal, amikor az egymás közötti versengésben az egyes államok és a területükön koordinált közösségek sokkal inkább a termékenységtől, a termékenységi szintek eltérésétől és változásától függtek, illetve a föld versus élelmiszer problémáktól, mára egyre inkább a migráció és a tőke kapcsolatának problémáival küszködnek (az ötvenes évekbeli állapotokról lásd Bashford, 2014). Ezen kapcsolat megerősödése közben pedig az állami redisztribúció aránya 1994 óta nem változik, amint azt Böröcz megmutatta világbanki adatok alapján (Böröcz, 2016). Ez szintén azt jelzi számunkra, hogy a munkáltatók közötti, illetve a munkavállalói és a jóléti juttatásokért folytatott versengés élesedhet. Ez az általános bizonytalanság pedig konfliktusokat generálhat a migráció kapcsán (Dancygier, 2010). Sőt ebből azt is feltételezhetjük, hogy a társadalmi kirekesztésnek is valószínűleg növekednie, élesednie kell, ami fontos szempont lehet a diszkurzív változások megértésben. Összefoglalóan a globális társadalmi és demográfiai folyamatok és feszültségek egyértelműen tehát abba az irányba mutattak, hogy a migráció kérdése körüli viták strukturális történeti változások okán is élesebbé kellett, hogy váljanak és

igazán nem meglepő, hogy a 2010-es évekre igen komoly ellentétek alakulhattak ki, ha a migrációt és a demográfiai folyamatokat mechanikusan, társadalmi kontextusa nélkül erőforrásként vagy absztrakt veszélyforrásként kezelik az adott diszkurzív terekben.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bashford, Alison (2014): *Global Population: History, Geopolitics, and Life on Earth. Columbia Studies in International and Global History*. New York: Columbia University Press.
- Böröcz József (2016): Global Inequality in Redistribution. *Intersections: East European Journal Of Society And Politics* 2: (2) pp. 57-83.
- Capaldo, Jeronim (2014): *The Trans-Atlantic Trade and Investment Partnership: European Disintegration, Unemployment and Instability*. Global Development and Environment Institute. Working Paper No. 14-03.
- Charwock, Greigh and Guido Starosta (eds) (2016): *The New International Division of Labour. Global Transformation and Uneven Development*, Palgrave, London.
- Chase-Dunn, C; Kawano, Y; Brewer, BD (2000): Trade Globalization since 1795: Waves of Integration in the World-system. *American Sociological Review* Volume: 65. Issue: 1. pp. 77-95.
- Czaika, Mathias; and Hein de Haas (2014): The Globalization of Migration: Has the World Become More Migratory, 48 *International Migration Review*.
- Dancygier, R. (2010): *Immigration and Conflict in Europe (Cambridge Studies in Comparative Politics)*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511762734
- Massey, Douglas S. (1999): Why Does Immigration Occur? A Theoretical Synthesis. In Hirschman, Charles – Kasinitz, Philip – DeWind, Josh (eds.): *The Handbook of International Migration: The American Experience*. Russel Sage Foundation, New York, pp. 34–52.
- McKeown, Adam (2004): Global Migration, 1846–1940. *Journal of World History*, 15(2), pp. 155–189.
- Melegh, Attila, Dóra Gábrriel, Gabriella Gresits és Dalma Hámos (2018): Abandoned Hungarian Workers and the Political economy of Care Work in Austria. *Review of Sociology of The Hungarian Sociological Association* 28(4), pp 61-88.
- Mihályi Péter and Iván Szelényi (2019): *Rent-Seekers, Profits, Wages and Inequality. The Top 20%*. Palgrave Macmillan, London.
- Molodikova, Irina (2008): Patterns of East to West Migration in the Context of European Migration Systems. Possibilities and Limits of Migration Control. *Demográfia English Edition*, 51(5), pp. 5–35.
- Sander, Nikola, Guy Abel, and Fernando Riosmena (2014): The Future of International Migration. In *World Population and Human Capital in the Twenty-First Century*. Edited by Wolfgang Lutz, William P. Butz, and Samir KC. Oxford, Oxford University Press. pp. 333-396.

- Sanderson, Matthew R. and Jeffrey D. Kentor (2009): Globalization, Development and International Migration: A Cross-National Analysis of Less-Developed Countries, 1970-2000. *Source: Social Forces*, Vol. 88, No. 1 (Sep., 2009), pp. 301-336
- Sassen, Saskia [1988] (2006): Foreign Investment: a Neglected Variable. In Messina, Anthony M. – Lahav, Gallya (eds.): *The Migration Reader. Exploring Politics and Policies*. Lynne Rienner Publishers, London, pp. 596–608.
- Sassen, Saskia (1999): *Guests and Aliens*. The New Press, New York.
- Scott Albrecht and Roberto Patricio Korzeniewicz (2014): Global Wages and World Inequality: The Impact of the Great Recession. In: Christian Suter and Christopher Chase-Dunn (Eds.): *Structures of the World Political Economy and the Future Global Conflict and Cooperation*, Lit Verlag, Berlin/Münster/Wien/Zurich/London, 2014 pp. 33-53.
- Stalker, P. (2000): *Workers Without Frontiers: The Impact of Globalization on International Migration*. London and Boulder, CO: Lynne Rienner.
- Vallin, Jacques (2006): From the Globalization of the Transition to the Return of Uncertainty (1940–2000). In: Graziella Caselli, Jacques Vallin, and Guillaume Wunsch with contributions by Daniel Courgeau, Nico Keilman, Eva Lelièvre, James Vaupel, Anatoli Yashin, and John Wilmoth *Demography : Analysis and Synthesis : a Treatise in Population Studies*. Academic Press, Amsterdam. pp. 67-97.
- Williamson, Jeffrey G. (1996): Globalization, Convergence, and History. *The Journal Of Economic History*, Vol. 56, , No. 2.
- Wilson, Chris (2001): On the Scale of Global Demographic Convergence 1950-2000. *Population and Development Review*, Vol. 27, No. 1. pp. 155-171.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- CNN (2013): Why Europe's immigration nightmare is only beginning.
<https://edition.cnn.com/2013/10/30/opinion/europe-immigration-debate-koser/>
- NYT (2014): Europe's Migration Crisis.
<https://www.nytimes.com/2014/09/01/opinion/europes-migration-crisis.html>

Integráció vagy dezintegráció az Európai Unióban

Az európai integráció történetének három súlyos válságába sodródott a 2008-as évet követő évtizedben. A globális pénzügyi válság következtében kialakult európai szuverén adósságválság az euróövezetet rengette meg. A 2015-es menekültválság a tagállamok közötti koherenciát alapjaiban ásta alá, míg a Brexit az integráció egyik legnagyobb és lebefolyásosabb államát távolította el az Unióból.

A kihívásokra az integrációs eltérő dinamikájú és intenzitású válaszokat adott. Kétségtelen, hogy a három válságkezelés közül a szuverén adósságválság kezelése okozta a legnagyobb fejtörést. A déli uniós tagállamok, elsősorban Görögország, majd Portugália, Spanyolország és Olaszország, valamint az integráció egyik legtündöklőbb pályafutását felmutató Írország a század első nagy adósságválságának közepére sodródott. Az adósságválság kezelése az Európai Gazdasági és Monetáris Unió (EMU) első igazán nagy megmérettetése. Sokan kongatták a vészharangot az euró felett, sőt, egyes elemzések már az Európai Unió végét jósolták. A tanulmány a három válság közül erre a területre koncentrál. Megvizsgálja milyen okok vezettek a kialakult helyzethez, milyen veszélybe került az euróövezet, megoldást jelenthet-e egy vagy egyszerre több ország, kilépése az EMU-ból, valamint szeretné a kilépés alapvető problémáira felhívni a figyelmet, és végül megvizsgálja, a válság hatását az integráció fejlődési pályájára.

A SZUVERÉN ADÓSSÁGVÁLSÁG KIALAKULÁSA ÉS HATÁSA AZ INTEGRÁCIÓRA

Az Európai Gazdasági és Monetáris Unió fenntarthatóságát már annak létrejötte előtt tucatnyi szakértő vonta kétségbe. Nem volt ez másként az elmúlt évtizedben sem. Főleg az angolszász országok közgazdászai hívták fel a figyelmet az EMU tervezési hibáira. A vészjósló hangok ellenére az Európai Központi Bank és az euró kifejezetten jól teljesített, a világ egyik meghatározó valutájává tette a közös európai fizetőeszközt. A 2008-ban nyilvánvaló vált világgazdasági válság következményei felszínre hozták a rendszer gyengeségeit, a válság közvetlenül és közvetetten okozója lett a kialakult helyzetnek. Az válság első három éve alatt megsokasodott az euróövezet felbomlását jövendő kritikus hangok száma. A görög adósságválság kitörését követően, 2010 tavaszán sokan már csak hónapokat adtak EMU túlélésére. Hiába azonban a vészjósló hangok, az EMU tovább élt, és valószínűleg erősen megváltoztatott körülmények között tovább fog élni. Hiba lenne azonban csupán a világgazdasági válságra fogni az eseményeket. Az EMU tervezői is

követtek el hibákat, az elmúlt évtizedben pedig az Európai Unió tagállamai felelőtlen magatartásukkal letértek a tervezők által meghatározott útról.

2011 júliusának elején minden eddiginél erőteljesebben tértek vissza azok a jelek, amelyek bő egy évvel korábban megkongatták a vészharangot a monetáris integráció felett. A görög mentőcsomag a megszorítások dacára nem volt elegendő, újabb megszorításokra és mentőcsomagra volt szükség. Írország, amely az európai integráció egyik legsikeresebb integrációs pályáját tudhatta magáénak az 1990-es évektől, a válság egyik első áldozata lett 2010-ben. Az ír központi költségvetés nagyban részt vett a válságba került bankrendszer megsegítésében, aminek következtében óriási, 32%-ot meghaladó költségvetési deficitet ért el. Írország és Görögország mellett Portugália, Ciprus, majd Spanyolország is segítségre szorult. Félő volt, hogy a válság az 1990-es évek óta magas államadóssággal rendelkező Olaszországra is átterjedhet, és könnyen új világgazdasági válságot idézhet elő. A sor sajnos nem áll meg, és a világgazdasági válságot a többiektől elérően, kifejezetten sikeresen kezelő Franciaország is feltűnt a horizonton, mint az olasz államadósság egyik legfontosabb külföldi finanszírozója. A Moody's hitelminősítő 2011 júliusában Görögország államadósságát Caa1 minősítésbe sorolta, ami mindössze három szinttel van a csőd felett, Portugália három szintet zuhanva Ba2 minősítés kapott, ami például az állami nyugdíjalapoknak már nem tette lehetővé, hogy portugál állampapírokat vásároljanak. Írország Ba1 minősítésre zuhant, és kétséges volt, hogy nem szorul-e újra segítségre. A görög államkötvények hozama az egekben járt, 2011-ben a 150%-ot is meghaladta, a spanyol 6.37% és az olasz 6% körüli szint pedig kivetítette a pénzügyi piacok bizalmatlanságát a nagy gazdasági súllyal bíró tagállamok irányába.

Az Unióban 2010 tavasza óta domináns napirendi pont lett a válság kezelése, az uniós felsővezetők és a tagállamok megszámlálhatatlanul sok ülést tartottak az ügyben. A magyar EU Tanács elnökség kiemelt feladata volt a gazdasági válság hatásainak kezelésére kialakítandó szerződéses és intézményes együttműködés létrehozása. Az újabb görög mentőcsomag pedig felkorbácsolta az EMU fenntarthatóságáról szóló vitákat.¹⁴

A POLITIKAI INTEGRÁCIÓ ÉS A MONETÁRIS INTEGRÁCIÓ TÖRTÉNETÉNEK ÖSSZEFONÓDÁSA

Az európai integráció huszadik századi megvalósítása politikai, azon belül is elsősorban biztonságpolitikai projekt, a gazdasági integráció pedig eszköze a megvalósításnak. Az Európai Szén- és Acélközösség a hadigazdaság alapjául szolgáló acél és széntermelést helyezte közös irányítás alá, az Euroatom a békés célú nukleáris energiával kapcsolatos tevékenységeket. Az Európai Gazdasági Közösség az államok alatti gazdasági szereplők érdekviszonyait mélyítette el kölcsönösen. A monetáris integráció igénye már az európai integráció korai szakaszában felmerült, és szorosan összekapcsolódott a politikai integráció megvalósításának kísérleteivel. A történelmi tapasztalatok ugyanis azt mutatták, hogy politikai célok elérése nem lehetséges erős, nemzetállamok feletti

¹⁴ Costas Lapavistas (ed) (2012): *Crisis in the Eurozone*. Verso, London

intézményi struktúrák nélkül. A „puha” nemzetközi intézményi keret létrehozása helyett ezért jöttek létre hatóságként az integráció alapintézményei. A monetáris integráció létrehozására tett kísérletek átszövik az integráció történetét, korántsem a fejlődés egyik végső koronájaként, inkább köztes eszközöként próbálták a tagállamok megvalósítani azt. A többi európai integrációs együttműködéssel szemben nemzetek feletti intézményi struktúrája azonban csak az ezredfordulóra épült ki.

A rövid életű Európai Fizetési Unió (1951-1958) a második világháború után hozzásegítette a nyugat-európai államokat pénzügyi kapcsolataik normalizálásához, és sikeresen hozzájárult az árfolyam-ingadozások csökkentéséhez. Elszámoló központja a Nemzetközi Fizetések Bankja volt. A valuták konvertibilitásának részleges megvalósulása után (a teljes konvertibilitást egészen a nyolcvanas évek végéig nem sikerült elérni) az EFU megszűnt, a monetáris integráció csíráit az Európai Újjépítési és Fejlesztési Szervezet által 1955-ben létrehozott Európai Pénzügyi Egyezményt (EPE) képviselt. Legfontosabb feladata a fizetési mérleg-hiánnyal szembesülő tagállamok megsegítése volt. Ezen országok számára a „Európai Alap” elnevezéssel közös pénzalapot hozták létre, amely kedvező feltételekkel nyújtott hitelt a deficittel bíró államoknak. Az EPE-t 1972-ben szüntették meg, arra hivatkozva, hogy a Nemzetközi Valutaalap hasonló tevékenységének duplikálása felesleges.

A monetáris integráció intézményesítésére nem történtek komoly kísérletek egészen a hatvanas évek végéig. Willy Brand német kancellár és Georges Pompidou francia köztársasági elnök 1969 decemberében, a Hágai Csúcsértekezleten hitet tett a monetáris unió létrehozásáról. Az ún. Werner-terv a Pierre Werner luxemburgi miniszterelnök által vezetett bizottság javaslatára 1979-re tervezte a monetáris integráció megvalósítását. A monetáris unió egyik fő célja a meggyengült breton woodszi pénzügyi rendszer hátrányait elszenvedő nyugat-európai államok gazdasági együttműködésének erősítése volt. A tíz évesre tervezett átmeneti időszak végére a valutáknak teljesen és visszavonhatatlanul konvertibilisnek kell lenniük, a hivatalos árfolyamokat pedig végérvényesen rögzíteni kell. A monetáris integráció a politikai integráció felé vezető út egyik konkrét területeként került az integráció jövőjét tervező Tindemans jelentésbe 1975-ben. A hetvenes évek világgazdasági válsága azonban nem tette lehetővé, hogy a tervek megvalósuljanak.

1979-ben a módosított elképzelés azonban sikerhez vezetett. Az Európai Monetáris Rendszer (EMR), benne az Európai Árfolyam Mechanizmus, az ECU és az intervenciók alap létrehozása hozzájárult a tagállamok közti árfolyamkilengések csökkentéséhez, a valutaárfolyamok finom közelítéséhez. Az EMR tagság megalapozta a későbbi monetáris unióhoz vezető utat, de nem minden ország számára jelentett sikertörténetet. 1992. szeptember 16-án az Egyesült Királyság (aki nem sokkal korábban, 1990 októberében határozta el magát a belépés mellett) hatalmas spekulációs támadások miatt kényszerült kilépni az árfolyamrendszerből.

Az Európai Gazdasági és Monetáris Unió (EMU) nyolcvanas évek végén felvázolt és a kilencvenes években megvalósított nagyszabású terve szorosan összekapcsolódik a politikai integráció tervével. A Tindemans jelentésben felvázolt célok azonban felemásan valósultak meg. Kétségtelen, hogy az Európai Unió létrehozása és az EMU nagyszabású politikai projekt volt, mint ahogy magának az európai integrációnak a létrehozása is bő

három évtizeddel korábban. A hidegháború után alapvetően átformálódó európai térség addig nem látott kihívások elé állította az integrációt. Németország egyesülése új keretek közé helyezte az integráció tengelyének számító francia-német együttműködést. Németország a világháború lezárulása óta szuverenitásának fokozatos visszanyerését nagyban az európai integrációs intézményekben való beágyazódásával érte el, cserébe pedig a közösség finanszírozásában játszott meghatározó szerepet (főleg a Közös Mezőgazdasági Politika vonatkozásában: a transzferek nagy része Franciaországhoz áramlott, ezt hívjuk a komplementaritás alaplogikájának). François Mitterand a német újraegyesítés francia támogatásának egyik feltételeként szabta a nyugatnémet márka feladását, és az egyesített Németország elköteleződését az új, közös pénz létrehozására. A monetáris integráció tervének kidolgozása, majd létrehozása, a német gazdasági (elsősorban monetáris) modell európai szintű megvalósítása a német gazdasági hatalom multiplikálásával az egyesített Németországot az integráció változatlan elkötelezettjévé tette (a német modell más elemei is átkerültek a maastrichti szerződésbe ld. pl. szubszidiaritás elve). Franciaország számára a Bundesbank hegemoniájának megtörését, a német monetáris politika közösségi felügyeletét is jelentette a monetáris unió projektje. Németország bevonása mellett az elsődleges cél az integráció meghatározó világgazdasági szerepének fenntartása, a világpolitikai befolyás növelése volt. A Delors-terv alapján három fázisban megvalósuló monetáris integráció a jegybankok közti együttműködés intézményi elmélyítését, a nemzetek feletti döntéshozatali kompetenciákkal rendelkező intézményrendszer létrehozását, végül a rögzített árfolyamrendszer bevezetését tartalmazta.

A monetáris integráció létrehozásának mikéntje már a kezdeti időszakban szembeállította egymással Franciaországot és az NSZK-t. A francia modell – amely a hetvenes években nagyobb részt külső hatásokra megbukott – a pénzügyi- valutáris integrációt hangsúlyozta, elsősorban az árfolyamkülönbségek szűkítésén keresztül érte volna el a gazdaságpolitikák összehangolódását. A franciák álláspontja szerint nincs értelme a gazdaságpolitikai koordinációból kiinduló megközelítésnek, addig, amíg a tagállamok nem állapodnak meg egy, a fizetésimérleg problémákkal küszködő országok számára segítséget nyújtó mechanizmusról. Hiszen az adott ország kormánya probléma esetén úgyszólván elsősorban a saját portáját szeretné rendbe tenni, feláldozva ezzel a közös célokat.

A német megközelítés ellentétes irányú volt, és a gazdaságpolitikák harmonizációját vette volna alapul a monetáris integráció eléréshez. Az elképzelés szerint az együttműködés elmélyülése az árfolyam ingadozások fokozatos csökkenésével jár, amit a nagyobb, stabilabb tagállamok segítenének. Monetáris tartalékaikat egy közös európai alapba helyeznék, amelynek felhasználásával vészhelyzetben megakadályozhatják a gyengébb valuták árfolyam-ingadozását. A német modell egyrészt az 1979-ben megindított EMR-ben, másrészt a kilencvenes években kidolgozott Európai Gazdasági és Monetáris Unió tervében valósult meg. Franciaország azonban azóta is többször került

eltérő álláspontra Németországgal szemben az EMU gazdaságpolitikai kereteinek meghatározásában¹⁵.

A maastrichti szerződés a politikai integráció felé jelképes és valódi lépéseket tett. A Közös Kül- és Biztonságpolitika megfogalmazása, az Európai Unió név bevezetése az előbbi, míg a monetáris integráció felgyorsítása és intézményi kereteinek kiépítése a utóbbi kategóriába tartozik. A monetáris unió gazdasági előnyei nyilvánvalóak voltak: az árfolyamkockázatok és a tranzakciós költségek megszűnése, az egységes pénzügyi piac megvalósulásának felgyorsulása, az összehasonlíthatóvá váló árak miatt a piaci hatékonyság javulása, a tartósan alacsony árszínvonal elérése az euróövezet országaiban.

MAASTRICHT: A MONETÁRIS UNIÓ KÖRBEBÁSTYÁZÁSA

Húsz évvel ezelőtt – akárcsak napjainkban – nyilvánvaló volt, hogy a teljes gazdasági uniót a tagállamok ellenállása miatt nem lehet létrehozni. Az integráció eme területének elnevezése ennek ellenére magában hordozza azt, amit tervezői szükségesnek láttak elérni: Európai *Gazdasági és Monetáris Unió*. Ebből a monetáris unió megszületett de a gazdasági unió megvalósítása a mai napig nem történt meg (az EU az „konstruktív kétértelműség” módszerével gyakran játszik az elnevezésekkel: állít valamit, miközben még nem is az). Az EMU létrehozásával a gazdasági irányítás három nagy eszközéből (fiskális, monetáris és árfolyam-politika) az utóbbi kettő föderális szintre került. Klasszikus, tankönyvszerűen kivitelezett föderális megoldás született: valódi, nemzetállamoktól független intézményrendszerrel, a föderalista elméletek által megkívánt alapítószerződéssel (statútummal).

Hamis az az érvelés, ami azt a látszatot kelti, hogy az EMU megalkotói nem foglalkoztak a teljes gazdasági unió gondolatával, vagy egyszerűen monetáris integrációt akartak volna létrehozni gazdasági integráció nélkül. Mivel lehetetlen volt az egyszerre történő elmozdulás a gazdasági unió irányába, ezért olyan eszközökkel bástyázták körbe a monetáris integrációt, amelyek biztosítják hatékonyságát és fenntarthatóságát. Ha az EMU sikerességét értékeljük, akkor az ott kialakított mechanizmusnak életképességét kell elsősorban elemeznünk.

Nyilvánvaló volt az EMU tervezői számára, hogy a közös monetáris és árfolyam-politikának a motorja a fejlett országok, elsősorban az egyesítés gondjaival terhelt, de még így is gazdasági vezető hatalom Németország lesz, haszonélvezői pedig a kisebb gazdasági erővel rendelkező tagállamok lesznek.

Közgazdasági oldalról megközelítve az integrációt egyértelmű volt, hogy a monetáris unió tagállamai nem képeznek ún. optimális valutaövezet. A közgazdasági ellenérvek egyértelműek voltak a monetáris unió tervezőinek is, mégis politikai döntést hozva belevágtak a projektbe. Az EMU a német monetáris politika modelljét vette alapul, a

¹⁵ Szűcs Anita (2019): *Gazdasági és külpolitika*. In: (szerk.) Gazdag Ferenc: Franciaország a XXI. század elején. Dialóg Campus, Budapest.

Bundesbank megközelítése tükröződik a statútumban, elsődleges célként az árstabilitás biztosítását tűzve ki célul, és az összes többi makrogazdasági célt ennek veti alá. Az Európai Központi Bankot jogi személyiségként hozták létre a tagállamok, és az EKB kizárólagos joggal dönthet a bankjegykibocsátásról az euróövezet országaiban.

Korábban létezett monetáris uniók összeomlásának tapasztalatai azt mutatták, hogy leggyakrabban a tagállami fiskális problémák monetáris eszközökkel való kezelése (pénzesítése / monetization) döntötte azokat romba, úgymint a Skandináv Monetáris Uniót (1872-1924) és a Latin Éremuniót (1865-1927). Az EMU tagság pedig nyilvánvaló veszélyt jelenthetett a monetáris unió előnyeit élvező tagállamoknak: alacsony kamatszínhez, olcsó hitelekhez juttathatja őket, így felelőtlen gazdaságpolitika esetén az állam túl tud költekezni¹⁶.

Az EMU alkotói ezért "körbepátyázták" a közös monetáris politikát: megakadályozták, hogy a tagállamok felelőtlen költségvetési politikájából fakadó veszteségek a közös monetáris politikát bármilyen módon érintsék. A tagállamok (elsősorban Németország fellépésére) több alapvető féket építettek a rendszerbe:

1. A Stabilitási és Növekedési Paktum hivatott garantálni a felelős tagállami államháztartás vezetését. A tagállam nem léphet túl egy bizonyos költségvetési hiányt, nem adósodhat el jobban gazdasági teljesítőképességének egy bizonyos mértékéhez képest, ezáltal nem sújthatja a többi tagállam gazdaságát magasabb kamatlábakon keresztül, valamint az euróövezet gazdasági stabilitásába vetett bizalmat. Azt is mondhatjuk, hogy a Gazdasági Unió „puha” formáját, első, bártortalan lépését jelentik ezek a kritériumok.¹⁷
2. A másik fontos tényező a gazdasági nehézségekkel küszködő országok Uniós szintű kisegítésének tilalma, az ún. „no-balout clause” a maastrichti szerződésben (MSZ 125 cikk). Németország rendkívül szigorúan ragaszkodott ahhoz, hogy ez a passzus kerüljön be a szerződésbe, mintegy megüzenve a felelőtlen gazdaságpolitikával működő országoknak, hogy ne játszanak arra, probléma esetén úgymint megmenti őket az Unió.
3. A harmadik fontos eszköz, hogy az Európai Központi Bank a maastrichti szerződés megalkotóinak akarata szerint nem kapta meg a végső hitelező („lender of last resort”) szerepkört, azaz nem nyújthat forrásokat bajba került bankok megmentésére (mint ahogy pl. az Amerikai Egyesült Államokban a Federal Reserve, vagy az Egyesült Királyságban a Bank of England, vagy Magyarországon a Nemzeti Bank megteheti). Az EKB ezen kívül nem vásárolhat az elsődleg piacon kormánykötvényeket.

¹⁶ Heikki Patomaki (2012): The Great Eurozone Disaster. From Global Crisis to Global New Deal. Palgrave Macmillan, New York

¹⁷ A paktumot 1997. júniusában fogadták el a tagállamok (1466/1997/EK rendelet a tagállamok költségvetési egyenlegének felügyeletére és gazdaságpolitikáik összehangolására és 1467/1997/EK rendelet a túlzott hiány eljárásának alkalmazására.)

Az európai szuverén adósságválság kialakulásához több tényező is hozzájárult

- az EK szerződés által kifejezetten nemzállami kezekben hagyott költségvetési politikák területén elkövetett tagállami hibák: a versenyképesség csökkenés, az EMU „burok” alatt felvett olcsó hitelek, amelyet mind a tagállamok mind a tagállamokban működő pénzügyintézetek felelőtlenül kezeltek,
- a gazdasági növekedés megtorpanása majd a hosszantartó recesszió, világgazdasági válság hatásainak elhibázott kezelése, a banki mentőcsomagokban történt állami szerepvállalások mértéke,
- az euróövezet „bástyáinak” leomlása: a EUSZ szerződésekor lefektetett majd később megerősített alapelvek megsértése.

A Stabilitási és Növekedési Paktum, amely a tagállamok politikai döntése miatt fellazult, gyakorlatilag a válság kitörését megelőző években már megbukott. Betartatásának mechanizmusa elégtelennek bizonyult, a kialakított szankciórendszer gyengén teljesített, hiszen a tagállamok már a világgazdasági válság előtt megszegték a szabályokat. 2004-ben és 2005-ben különösen erős támadás indult a paktum szabályainak fellazítására. Franciaország (aki folyamatosan a paktum lazítását szeretné elérni) és Németország is hibáztatható azért, hogy 2005 márciusában módosításra került sor. A fő paraméterek megmaradtak, de a túlzott hiány eljárás elindítása megnehezedett¹⁸.

2007 nyarától kezdve az EKB rendkívül erőteljesen avatkozott be a pénzügyi műveletekbe, biztosítva a rendszer működéséhez szükséges likviditást. Nagy viták bontakoztak ki arról, hogy az EKB, megsértve az alapítószerződést végső hitelezőként működik-e (ez a tagállami jegybankok feladata), vagy, összhangban a szerződéssel csak a likviditás biztosítja. Az elemzők többsége szerint az első csomag a szerződéssel összhangban volt, a későbbiek azonban már nem. Az EKB folyamatosan kölcsönt folyósított azoknak a bankoknak, amelyek a hitelfelvételi nehézségekkel küszködő országok kötvényeiből vásárolták. Ezen felül az EKB mintegy 75 milliárd euró értékben vásárolt közvetlenül ezektől az országoktól államkötvényeket a kötvénypiac egyensúlyát megőrizendő.

¹⁸ „A túlzott hiány gyors kiigazítása érdekében a túlzott hiánnyal rendelkező tagállamoknak hatékony intézkedéseket kell hozniuk, és az egyszeri és ideiglenes intézkedésektől mentes, ciklikusan kiigazított egyenlegükben egy minimális éves költségvetési javulást el kell érniük. Viszonyítási alapként a túlzott hiánnyal rendelkező országoknak a ciklikus hatásoktól megtisztított, egyszeri és átmeneti intézkedésektől mentes, éves minimális költségvetési erőfeszítést kell teljesíteniük.” „A túlzott hiány esetén követendő eljárás során hozott tanácsi határozatok eljárási határidejét meg kell hosszabbítani annak érdekében, hogy az érintett tagállam jobban illeszthesse fellépését nemzeti költségvetési eljárásához és koherensebb intézkedéscsomagot alakíthasson ki.”

HIBÁK AZ EURÓPAI GAZDASÁGI ÉS MONETÁRIS UNIÓ LÉTREHOZÁSAKOR

1. A monetáris integráció is politikai döntés következménye, hasonlóan az Európai Közösség sok korábbi stratégiai döntéséhez. A bővítések sokszor estek ebbe a kategóriába (pld. éppen Görögország, vagy a keleti bővítések közül néhány), hiszen a csatlakozó államok integrációérettsége többször alapvetően megkérdőjelezhető volt. A monetáris integráció esetében sokkal technokratább megközelítés kellett volna használni.

2. Hiba volt megengedni a hagyományosan fiskális lazasággal működő országok azonnali csatlakozását. A több körös bővítés, a kivárás, azaz a két évnél hosszabb EMR tagság előírása nagyobb felkészülésre és ellenőrzésre adhatott volna lehetőséget.

3. A monetáris integráció létrejöttétől kezdve be kellett volna vezetni azokat a fiskális monitoring, ellenőrzési és felügyeleti rendszereket, amelyek egyrészt a már euróövezeti tagállamok pénzügyi rendszerét, másrészt magukat a tagállami államháztartásokat kezelték volna, harmadrészt pedig a tagságra aspiráló tagállamok vonatkozásában folyamatosan figyelemmel kísérték volna a csatlakozási feltételek betartását. A görögök az euró bevezetés során az Eurostat-ot és az egész euróövezetet „átverték” makrogazdasági mutatóikkal. De az euróövezet tagállamai sem játszottak tiszta játékot, hiszen Olaszország esetében a szürkegazdaság megbecsült teljesítményével javítottak az arányszámokon. Mindenekelőtt furcsa előjáték volt, hogy 1997-ben még csak egyetlen ország, Luxemburg, felelt meg a kritériumoknak, rá két évvel pedig 15 tagállammal indulhatott az monetáris unió.

A hibák közgazdasági szemmel nézve nem bocsáthatók meg, politikailag mégis érthetőek, hiszen Németország alapvetően politikai projektként fogta fel az EMU létrehozását. A közös monetáris politika Németország hatalommultiplikátora. Az előnyök egyértelműek: egyrészt az alkalmazkodás költségei (transzformációs költségek) alacsonyak, hiszen a korábbi német monetáris politika valósul meg európai szinten. A német gazdaság mérete és európai beágyazottsága miatt a monetáris unió előnyeit messze a leghatékonyabban tudja lefölözni a tagállamok között. És ne feledkezzünk meg arról, hogy Németország még a szuverén adósságválságból is többféleképpen profitál: a válság sújtotta gyenge euró az exportorientált német gazdaságnak kifejezetten kellemes, a bajba jutott országoknak juttatott kölcsönök pedig nem adományok, hiszen a kölcsönadók beszédtek a kamatot értük.

A pénzügyi válság során sokan megfeledkeztek a monetáris integráció sikereiről. Az EMU létrehozását követő tíz év folyamán az Európai Központi Bank jelesre vizsgázott fő feladatának teljesítésében: sikerült tartósan alacsonyan tartania az árszínvonalat az euróövezet országaiban, átlagosan 1.97%-on. Figyelembe véve azokat a nemzetközi rendszerben 1999-óta bekövetkezett gazdasági és biztonságpolitikai eseményeket, ez kiemelkedő teljesítmény. Az euróövezet korábban magas inflációval sújtott gazdaságai a második világháború óta soha nem tapasztalt biztonságba kerültek ezen a területen.

SOHA NEM LÁTOTT POLITIKAI VÁLSÁG

Az euróövezet egyes tagállamainak gazdasági összeomlása az integráció történetének eddigi legnagyobb gazdasági és politika válságához vezetett. A politikai válság eddig soha nem látott módon érintette az Uniót: felvetődött az unilineáris fejlődési modell megtörése. Lineáris, mert az integráció dinamikája az elmúlt hatvan évben változó intenzitású, de egyenes irányú volt. A neofunkcionalista integrációelmélet a szabadkereskedelmi övezet, a vámunió, a közös piac, a gazdasági unió, végül pedig a politikai unió vonalára fűzte fel az európai integráció modelljét. Az elmélet népszerűsége a hetvenes években megkopott, de a kilencvenes évek politikai integráció megvalósításának lehetőségével újra előtérbe került. A lineáris fejlődési pálya töretlennek mutatkozott az integráció történetében. Újabb és újabb funkcionális területek kapcsolódtak be, visszalépés (spill back) egészen az Egyesült Királyság kiválásáig nem történt (tekintsünk el Grönland kilépésétől, és a szavazási rendszerek néha túlzottan óvatos manipulálásától).

Univerzális, mert egészen a kilencvenes évek elejéig a közösségi vívmányokat az összes tagállamnak át kellett vennie, az újonnan csatlakozók pedig nem lehetett tárgyalási alap az *acquis* akár csak egy részének is az elutasítása. Az univerzalitás a kivétel rendszerrel (opt-out) a kilencvenes évek elején meggyengült. Az Egyesült Királyság és Dánia pontosan a monetáris integráció területén kapott lehetőséget a távolmaradásra, a rugalmas együttműködés bevezetése pedig egyre előrébb vetítette a több sebességes integráció képét. Ha az univerzális megközelítés meg is gyengült, egy adott szintről való visszalépésre még nem volt példa.

A közösségi majd az uniós szerződések midig is kínosan ügyeltek arra, hogy a dokumentumok szövegezése az unilineritást sugallja, és határozottan kerülték a visszafordítás (kilépés, elhagyás, visszavonás) szabályozását.

A politikai válság másik jele a bizalmi válság kialakulása lehet a kilépő és a bent maradó országok között.¹⁹ Túl azon, hogy a kilépés önmagában is megkérdőjelezné a monetáris unió fenntarthatóságát (és a bizalomvesztés globális szinten érzékenyen érintené az eurót, így az euróövezet tagállamokat) a kilépő ország gazdaságpolitikai kényszerpályája során hozott intézkedéseket sokan tisztességtelennek tarthatják. A leértékelés (még inkább a sorozatos leértékelés), aminek a célja a versenyelőnyhöz juttatása a kilépő országnak versenyhátrányba hozza a bent maradókat. Egy-két alkalommal talán elnézik ezeket (hiszen az egyik fő cél a valuta gyengítésén keresztül a versenyképesség növelése lenne), de hosszú távon nem tolerálják. A tőkemenekülés miatt tőkére éhes ország pedig olyan eszközökhöz folyamodhat a tőke visszacsalogatására, amely ismét csak ütközőpont lehet a kiváló és a bent maradók között. A jelenlegi rendszerben a még nem EMU tagországok (Dánia kivételével) az EMR tagság vállalásával az euró felé konvergálnak, és nem ellentétes irányba. A helyzet türelmetlenséget válthat ki egyes tagállamokban, akik valamilyen módon a hátrányok kompenzálására törekedhetnek.

¹⁹ Jürgen Habermas (2012): *The Crisis of the European Union*. Polity Press, London

AZ INTEGRÁCIÓ IRÁNYÁBA TETT LÉPÉSEK: AZ EURÓPAI GAZDASÁGI KORMÁNYZÁS ALAPJAINAK LERAKÁSA

A szuverén adósságválság következményeinek kezelésére az európai integráció már 2011-ben megkezdte a gazdasági integráció kiszélesítését, az európai gazdasági kormányzás alapjainak lerakását²⁰. Az integráció kiépítése két fő területet célt: az EU szintjén létrehozott új mechanizmusokat és a tagállami szintű harmonizációs kezdeményezéseket. A fő cél az volt, hogy az Unió nagyobb átláthatóság szerezzen mind a tagállami fiskális politikák területén, mind a tagállamokon belül, a pénzügyi piacokon zajló folyamatokról.

Az Unió szintű mechanizmusokkal kiépültek a bajba jutott tagállamok megmentésére szolgáló pénzügyi stabilizációs rendszerek: az ideiglenes Európai Pénzügy Stabilitási Mechanizmus (EFSM) és az Európai Pénzügy Stabilitási Eszköz (EFSF), majd az állandó Európai Pénzügyi Mechanizmus (ESM). Ez utóbbi 704,8 milliárd eurós eszköz állományával és 500 milliárd hitelezési képességével az EU éves közel 150 milliárd eurós költségvetési kerete mellett látható Unió szintű fiskális kapacitásokat hozott létre.

Az Európai Szemesztert a tagállami költségvetési és gazdaságpolitikák uniós koordinálására hozták létre. Feladata, hogy az egyes tagállamok költségvetési tervezési folyamata átláthatóvá váljon, és már a tervezés idején kiszűrhetőek legyenek a rendszerszintű és tagállami kockázatok.

Az EU gazdasági kormányzási rendszere keretében kiépültek azok a hatósági szintű intézmények, amelyek a pénzügyi rendszer átláthatóságának növelését célozták. Létrejött a Pénzügyi Felügyelet Európai Rendszere (European System of Financial Supervision, ESFS) részeként mind a makro- mind a mikroprudenciális felügyelet elindult a megvalósítás irányába. Az Európai Rendszerkockázati Testület (European Systemic Risk Board, ESRB), az Európai Bankhatóság (European Banking Authority, EBA), az Európai Biztosítás- és Foglalkoztatónyugdij-hatóság (European Insurance and Occupational Pensions Authority, EIOPA), az Európai Értékpapírpiaci Felügyeleti Hatóság (European Securities and Markets Authority, ESMA) és az Európai Felügyeleti Hatóságok Vegyes Bizottsága (Joint Committee of the European Supervisory Authorities).

A tagállamok 2012. március 2-án írták alá a Gazdasági és Monetáris Unió Stabilitási, Koordinációs és Kormányzati Szerződését, amelynek célja a tagállami költségvetések egyensúlyba hozása. Az aláírók vállalták, hogy a „költségvetési egyensúly szabály”-t, amely a Stabilitási és Növekedési Paktum (SNP) szigorított rendszere, a belső jogrendszerük részévé teszik. A kritériumokat megszegőket az Európai Unió Bírósága szankcionálhatja, amely akár a tagállam GDP-jének 0,1%-a is lehet. A rendszer kiépítésének egyik nyilvánvaló célja az automatikus szankcionálási lehetőség beépítésével a politikai feltételesség megszüntetése volt. Az új rendszer az SNP-nél is szigorúbb kritériumrendszert vezetett be azzal, hogy maximum fél százalékban határozta meg a strukturális hiány küszöbét. Az euróövezet tagállamain kívül Dánia, Románia, és az

²⁰ Markus K. Brunnermeier, Harold James, Jean-Pierre Landau (2016): *The Euro and the Battles of Ideas*. Princeton University Press, New Jersey.

akkor még nem euróövezeti tag Lettország és Litvánia is belépett a rendszerbe. A gazdasági kormányzásról szóló úgynevezett „hatos csomag” és „kettes csomag” elfogásával és megvalósításával egyértelműbbek és átláthatóbbak lettek a szabályok, hatékonyabban koordinálhatók a nemzeti szakpolitikák.

A következő lépés az Európai Bankunió létrehozása volt. A pénzügyi, banki szféra több tagállamban is súlyos válságba került, néhol (Írország, Ciprus, Spanyolország) maga volt a válság előidézője. Az integráció a Bankunió létrehozásával az európai bankszektor biztonságos, stabil, átlátható működését célozta, valamint az kívánta megakadályozni, hogy a csőd-közeli helyzetbe került bankok megmentése a tagállamok adófizetőinek pénzéből történjen. A Bankunió 4 pilléren épült: az egységes szabálykönyv kidolgozására, az egységes felügyeleti mechanizmus megvalósítására, az egységes szanálási mechanizmus kiépítésére, valamint a közös betétbiztosítási rendszer megvalósítására. Az első három területen viszonylag lendületesen sikerült létrehozni az alapokat, a betétbiztosítási rendszer azonban nem valósult meg a válságkezelés évtizedében. A gazdasági integráció további lépése a tervezett tőkepiaci unió, amely az Unió tőkepiaci kapcsolatainak elmélyítését és a piacok szorosabb integrálását célozza.

AZ INTEGRÁCIÓ TÁVLATI IRÁNYAI

A fiskális stabilizációs rendszer kiépülése és gazdasági kormányzási rendszer jogszabályi és intézményi elemei alapjainak lerakása csak az első lépés a hosszú integrációs folyamatban. Az új mechanizmusok úgy épültek ki, hogy az Unió alapszerződése nem került módosításra a lisszaboni szerződés óta. Ennek egyik oka, hogy több rendszer (például a korábban említett Fiskális Paktum) az Unió jogrendszerén kívül került megvalósításra. A közeljövő fontos feladata ezek beemelése, vagy közelítése a közösségi jogba.

Az euróövezetre vitathatatlanul egyre nagyobb szerep hárul az integráció keretein belül. Emmanuel Macron francia köztársasági elnök az euróövezeti költségvetés létrehozását tartotta a francia Európa-politikai egyik fontos céljának. A korai ambíciók gyorsan találkozott az északi államok ellenvetésével, azonban a 2021-től induló költségvetési keret mellett az tagállamok létrehozzák a korlátozott fiskális kapacitásokkal rendelkező párhuzamos rendszert is. Innen már csak egy ugrás az új költségvetés politikai céljainak meghatározása, a gazdasági kormányzás rendszerének bevezetése ezen a területen, és egy gazdasági miniszteri pozíció megvalósítása.

Nagy kérdés az Európai Stabilitási Mechanizmus banki jogosítványokkal való ellátásának kérdése, és kapacitásainak növelése, akár ezermilliárd euró feletti szintre, vagy az Európai Központi Bank reformja és a végső hitelező szerep megadása.

Mindezek a kérdések előrevetítik az integráció szorosabbra fűzésének irányait. Az Egyesült Királyság kiválásával bizonyos folyamatok felgyorsulhatnak, hiszen a francia-német tengely megerősödése felerősítheti az EU fiskális integrációjának folyamatát. Az egyéb kezdeményezések (digitális Európa, biztonság és védelempolitika, határvédelem)

előretörésével az integráció az elkövetkező években – tanulva a bevezetőben említett három válság következményeiből – jelentősen megerősödhet.

FELHASZNÁLT IRODALMAK

Costas Lapavistas (ed) (2012): *Crisis in the Eurozone*. Verso, London

Szűcs Anita (2019): *Gazdasági és külpolitika*. In: (szerk.) Gazdag Ferenc: Franciaország a XXI. század elején. Dialóg Campus, Budapest.

Heikki Patomaki (2012): *The Great Eurozone Disaster. From Global Crisis to Global New Deal*. Palgrave Macmillan, New York

Jürgen Habermas (2012): *The Crisis of the European Union*. Polity Press, London

Markus K. Brunnermeier, Harold James, Jean-Pierre Landau (2016): *The Euro and the Battles of Ideas*. Princeton University Press, New Jersey.

Forever young senior. Generációs percepciók

„Soha nem láttunk még olyan, a 65. életévét betöltött csoportot, amely ennyire jól informált, jól szituált és ennyire jó egészségnek örvend ... ez az öregedés újradefiniálása. Egy új átmeneti korszak, a „gerontolescence” tanúi vagyunk” (Alexander Kalache, a WHO Health of the Elderly program korábbi igazgatója)

Az utóbbi évszázadban megindult egy folyamat, mely abban mutatkozik meg, hogy egyre tovább élünk (és reményeink szerint ez tovább folytatódik a jövőben). Mindez azt is jelenti, hogy az emberi élet hagyományos hármas tagolása, amely gyermekkorra, felnőttkorra és időskorra osztja életünket újragondolásra szorul. Laslett (1996) megkérdőjelezi ennek a hármas tagolásnak a létjogosultságát, és kétségeit nem nehéz nekünk sem osztanunk, hiszen jelentős számban találkozhatunk kifejezetten aktív, a Baby boomer nemzedékhez tartozókkal, akik szembemennek az időskor általánosan elfogadott sztereotípiáival – azaz az elesettséggel és a szellemi és fizikai leépüléssel. Egy olyan, tevékeny és fiatalos generáció van jelen ma közöttünk, amely fogyasztóként is meghatározó és ebből adódóan a piac is épít rájuk.

A fejlett világban az időskor és öregedés újraértelmezése zajlik tehát, ahol a sikeres öregedés („successful ageing”; Rowe & Kahn, 1987) a tét. Az idősödés már nem feltétlenül jár együtt fizikai és kognitív fogyatékok megjelenésével, hanem aktív társadalmi élet és érzelmi kiegyensúlyozottság jellemezheti (e.g., Depp & Jeste, 2009). A sikeres öregedés ugyanakkor szemben áll az időskorhoz kapcsolódó negatív vélekedéssel és az idősekkel szembeni negatív sztereotípiákkal is (Hummert et al., 1994).

Korábbi kutatások alapján megállapítható, hogy ezek az attitűdök az ausztrál angolban is kirajzolódnak. Jól elkülöníthető sztereotípiák alakultak ki ugyanis az „idősebb felnőtt” különböző, konvencionálisnak tekinthető elnevezéseire (Benczes et al. 2017, 2018):

- *the elderly*: szegények, betegek, nem képesek ellátni magukat, ebből fakadóan terhet jelentenek a társadalom számára;
- *older people*: társadalmilag elkötelezettek, bölcsök és megbízhatóak, de hajlamosak a konzervativizmusra;
- *seniors*: egészségesek, nyitottak, aktívak, jómódúak és boldogok.

A kutatások arra világítottak tehát rá, hogy az öregedés újradefiniálása, újrakonceptualizálása a nyelvben is kirajzolódik – az ausztrál angolban legalábbis létezik olyan, konvencionálisan használt kifejezés az idősebb felnőttekre (*seniors*), amely a sikeres öregedés feltételeinek megfelel.

Nem biztos azonban, hogy mindez általánosítható, különösen a harmadik kategória, azaz a *seniors* tűnik különlegesnek. Kiváltképpen akkor, amikor a történelemben még soha nem volt annyi fiatal, mint napjainkban, miközben társadalmunk mégis öregszi.

A látszólagos paradoxon a mediatizált világképünkről is fellebbenti a fátylat és látni engedi azt, hogy az öregedés egyáltalán nem globális jelenség. A demográfiai tendenciáknak köszönhetően néhány évtized múlva 10 milliárd ember él majd a földön. A demográfiai folyamatok nem csupán az emberiség összlétszámának drámai növekedésében mutatkoznak meg, hanem a belső struktúra megváltozásában is. Míg a fejlődő világban a belépő nagy létszámú új generációk megfelelő oktatáshoz, munkalehetőséghez és felelős családtervezési ismeretekhez juttatása a fő feladat, addig a fejlett világban a társadalmak előregedése²¹ és az ehhez kapcsolódó új feladatok (elsősorban szociális, egészségügyi) jelentik a kihívást. Utóbbit, a mindennapi megtapasztalhatósága miatt jellemzően valóságosabbnak is érzékeljük és csupán a migrációs válság világított rá, hogy a világ másik részén a népességrobbanás következtében alapvetően fiatalos társadalmak léteznek. A számok ennek ellenére továbbra is nagyon idegenül hatnak, amikor azzal szembesülünk, hogy Magyarország életkori mediánja – olyan középérték, amely a társadalmat számszerűen két egyforma lélekszámú részre választja – 42 év, miközben a világ a maga 30 évével olyan országokból is áll, ahol bőven 20 év alatt van a medián életkor. Ilyen országok közé tartozik például Niger 15,3, Uganda 15,7, Mali 16,2, Malawi 16,5, vagy Zambia 16,7. Néhány ország a világ legfiatalabb társadalmi közül, ahol összességében több mint 100 millió ember él.

Világviszonylatban szemlélve a fentiek alapján már nem is annyira meglepő, hogy a legnépesebb korcsoport a 0-14 éveseké, akik 1,9 milliárdos lélekszámát szinte eléri a második legnépesebb korcsoport, a 15-29 éveseké, amely 1,8 milliárd főt számlál. A sorban következő 30-44 éves korcsoportot másfél milliárd fő alkotja, a 45-59 éveseket 1,2 milliárd, míg a 60 évesek vagy annál idősebbek korcsoportja „mindössze” 900 millió főt számlál az ENSZ számai alapján.

A magyarországi adatokat szemlélve természetesen teljesen más kép tárul elénk. A KSH legfrissebb népszámlálásának (2011) adatai alapján Magyarországon 1,7 millió 65 évesnél idősebb ember él. A jelenlegi trendek alapján ennek a korosztálynak a száma 70 százalékkal lesz magasabb 2070-re. Magyarország öregedési folyamata igazodik a fejlett világ trendjeihez, a hazai életkori medián, mint fentebb említettük, közel 42 év. A nemek arányát a népességben belül a születéskor várható élettartam, a természetes szaporulat és a migrációs trendek befolyásolják. A KSH 2016-os adatai alapján Magyarországon a nők születéskor várható élettartama 79 év, míg a férfiaké 72 év, amely megduplázódott az elmúlt évszázadban. Tovább élünk tehát és ez természetesen jó, ugyanakkor a társadalom öregedése sok megoldandó problémát is jelent. A jelenség a demográfusok figyelmén kívül felkelti az egyéb társadalomtudósok érdeklődését is. A szociológusokat az idősök társadalmon belüli szerepének átalakulása foglalkoztatja. A politológusok számára fontosak a generációk közötti konfliktusok, a közgazdászokat pedig az idősök

²¹ Az ENSZ jelentése szerint 2050-ben a 60 éves vagy idősebb népesség lélekszáma megkétszereződik és meghaladja majd a kétmilliárd főt (UNFPA, 2012).

ellátórendszerekre gyakorolt hatása érdekl. Kommunikációtudományi szempontból pedig az idősekről és az idősekkel kapcsolatos kommunikáció és médiareprezentáció jelent izgalmas kutatási területet. A gyakorlati szakemberek természetesen – ahogy fentebb is említettük – leginkább új fogyasztói csoportként tekintenek az idősebb nemzedék tagjaira, akiket ugyanúgy próbálnak paraméterezni, szegmentálni, generációként azonosítani, mint a fiatalabbakat.

GENERÁCIÓS KARAKTEREK – NEMZEDÉKI ÉLMÉNYEK

A generációk azonban nem csupán a gyakorlati szakembereknek hasznosak és nem csak a napilapok hétvégi mellékleteinek *népszerű tudomány* rovata számára kínálnak tartalmat, ennél jóval több van ebben a gondolatban. A generációelmélet szerint nem minden nemzedék tagjai alkotnak egyformán jellegzetesnek mutatózó generációt, az ilyen típusú generáció létrejöttéhez szükség van még valamire az azonos születési éveken kívül. Leginkább egy esemény vagy folyamat, amely azonos (közös) élmény, vagy az életet meghatározó körülmény szükséges ahhoz, hogy az egykorúak karakteres nemzedékké formálódjanak, és ekképp a nemzedék elkülönüljön a többi korosztálytól. Hasonlóan gondolkodik erről Mannheim (1969) is, aki szerint a generációk közötti különbségek nem életkori jellegűek, hanem a megélt szocializációs tapasztalat különbözőségeiből erednek. A Strauss és Howe (1991) által alkotott modell szerint a generációk (karakterükben) ciklikusan, körülbelül 20 évenként váltják egymást, és a ciklikusság alapját a társadalom vagy a közhangulat változásainak megfelelően a csúcsidezőszakok, ébredések, felbomlások és krízisek sorozata adja. Az alapvetően amerikai társadalmat leíró generációs felosztásban a leggyakrabban említett ma velünk élő generációk a Veteránok, a már hivatkozott Baby boom és az X, Y és Z generáció tagjai. Habár az Egyesült Államokra és Nyugat-Európára érvényes generációs felosztások Magyarországon nem minden esetben igazak, ugyanakkor jobb híján a magyarországi felosztásokban is ezek az elnevezések jelennek meg. Ráadásul, ha elfogadjuk, hogy a generációk karakterét a Baby boom nemzedéke óta elsősorban a média határozza meg, akkor azt is mondhatjuk, hogy az Y generáció gyakorlatilag behozta azokat a lemaradásokat, amelyek korábban a magyarországi eltérő médiakörnyezet miatt jellemzőek voltak.

Az elnevezésekben kevesebb, az életkori határokból annál nagyobb ellentmondás jellemző: ahány munka, annyiféle besorolás létezik arra vonatkozóan, hogy hol kezdődik és hol végződik egy-egy karakteres nemzedék. Magyarországon a különböző generációk határai a médiafogyasztási szokások alapján az *1-es táblázatban* feltüntetettek szerint alakulnak (Székely, 2014).

1. táblázat: Magyar médiafogyasztási generációk

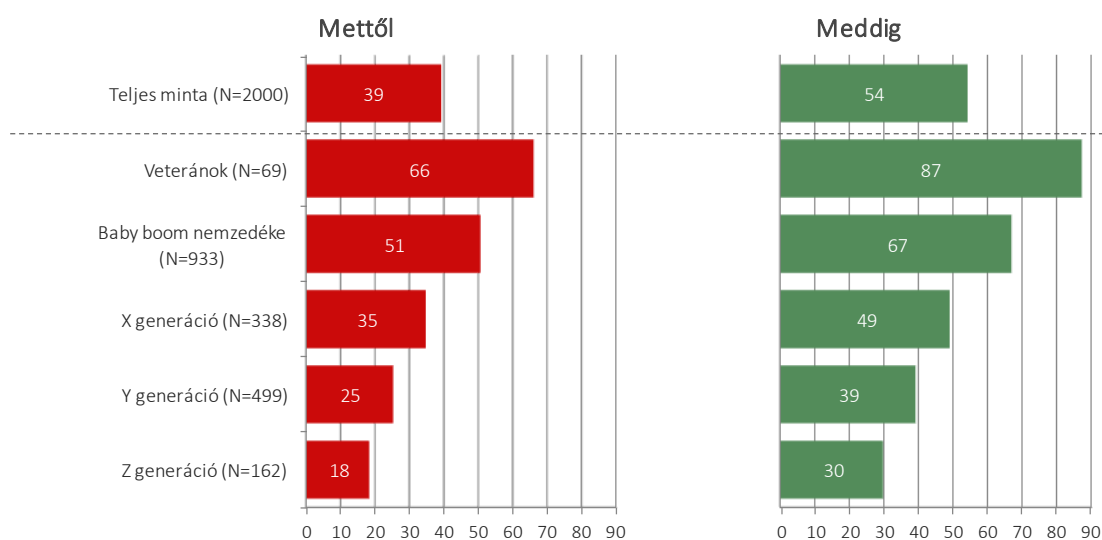
Generációk	Generációs határok
Veteránok	1938/1939 előtt születettek
Baby boom nemzedéke	1940/1941 - 1968/1969 között születettek
X generáció	1970/1971 - 1978/1979 között születettek
Y generáció	1980/1981 - 1991/1993 között születettek
Z generáció	1994/1995 után születettek

Forrás: saját szerkesztés

Az azonos időben születetteket az elméleti munkák vagy az empirikus vizsgálatok generációkba terelhetik, de vajon a külsődleges azonosítást követte-e, vagy társult-e hozzá immanens azonosság? Erre a kérdésre kerestük a választ a Kutatópont közvéleménykutató csapatával 2017 őszén. Több egymást követő nagyminta – hullámonként 2000 fő megkérdezésével készült – reprezentatív kutatásában arra kértük válaszadóinkat, hogy jellemezzék saját generációjukat (lásd 1. ábra). A veteránok saját generációjukat átlagosan 66 és 87 év közé tették, a Baby boom nemzedéke pedig 51 és 67 év közé helyezte saját nemzedékét. Az X generáció úgy gondolja, hogy ők átlagosan a 35 és 49 év közötti korcsoportot képviselik, az Y generáció tagjai 25 és 39 év közöttinek gondolja saját korosztályát, a Z generáció tagjai pedig 18-30 évesnek tartják saját nemzedéküket.

1. ábra: Generációs önazonosítás

(Kérdés: Kérem, gondoljon az Ön generációjára, nemzedékére! Az Ön megítélése szerint hány évesektől hány évesekig tart az Ön generációja?)
(N=2000, generációk szerinti bontás; átlagok)

Korábban foglalkoztunk azzal, hogy az egyes nemzedékbe tartozók számára vannak-e olyan közös tulajdonságok, amelyek meghatározóak, azaz generációs jellegűek (Székely, 2018). A korban a két leginkább élen járó nemzedék önreflexiója hasonló, de eltérések is jellemzik. A veteránok saját nemzedékükre vonatkozóan kiemelkedően sokszor említették, hogy „idős”, ezen kívül, hogy „beteges”, „sokat dolgozott”, „nyugdíjas”, „öreg”. A Baby boom nemzedék saját magával kapcsolatban is hasonló jelzőket alkalmazott, esetükben a „(sok) munka” emelkedik ki a többi megítélés közül a leginkább. Mellette a „beteges” és „nyugdíjas” fordulnak még elő jelentősebb számban.

Mindezek és a korábbi kutatási tapasztalatok arra ösztönöztek minket, hogy megvizsgáljuk, hogy a magyarországi idősebbekre vonatkozóan is vannak-e eltérő jelentéstartalommal bíró kifejezések. Kutatási kérdésünket a következőképpen fogalmazhatjuk meg: vannak-e attitűdbeli különbségek a magyar nyelvben található, idősebb felnőttekre használt különböző kifejezésekben?

Az empirikus kutatásunkban négy olyan kifejezést vizsgáltunk meg, amelyekkel az idősebb embert jellemezhetjük a magyar nyelvben. Ezek a következők voltak: *idős*, *öreg*, *nyugdíjas*, *senior*. Az empirikus tesztelés során arra voltunk kíváncsiak, hogy ezekhez a kifejezésekhez milyen asszociációk társulnak. Feltételeztük az eltérő értelmezést és a különböző polaritást.

A vizsgálandó kifejezések közül a *senior* esetében éreztük azt, hogy megváltozott a jelentéstartalma, ahhoz képest, ami a *Magyar Értelmező Kéziszótárban* található. A *Magyar Értelmező Kéziszótár* a *seniorral* kapcsolatban elsősorban protestáns egyházi és sporthoz köthető jelentéseket tartalmaz. Ilyen (1) a protestáns teológusok választott ifjúsági vezetője vagy valamelyik kollégium tanári munkájában résztvevő, frissen végzett kollégista, (2) protestáns esperes, (3) valamely közösség legidősebb tagja, (4) az ifjúsággal ellentétben felnőtt versenyző, (5) az aktív korúval ellentétben, a hivatásos sportolástól már visszavonult sportoló. Mindezek alapján a hipotéziseink a következők voltak:

H1: Idősebb felnőttekre használt különböző kifejezések – idős, senior, nyugdíjas és öreg – eltérő jelentéssel bírnak, amely jelentések az időskor különféle értelmezéseit tükrözik;

H2: A senior pozitív, egészséggel és aktivitással kapcsolatos asszociációkat fog előhívni.

Az idősekhez, nyugdíjasokhoz, öregekhez, seniorokhoz kapcsolódó nyelvi asszociációk és sztereotípiák vizsgálata kérdőíves módszertannal történt 2017. december 1. és december 19. között. A konkrét vizsgálat²² négy darab 500 fős kérdőíves kutatásból állt, amelyek a 18 éves és idősebb magyarországi lakosságra nem, életkor, településtípus és iskolai végzettség tekintetében reprezentatívnak tekinthetők.

Minden egyes 500 fős minta esetében arra kértük a válaszadókat, hogy szabad asszociáció révén mondják el azt a legfeljebb három szót, amely eszükbe jut az *idős*, a *nyugdíjas*, az *öreg* és a *senior* szó hallatán. Fontos megjegyezni, hogy minden egyes

²² Az adatfelvétel több nagymintás (2000 fős) reprezentatív adatfelvételt magában foglaló kutatássorozatba ágyazódott, amelyet 2017 őszén (október-november-december) végzett a Kutatópont.

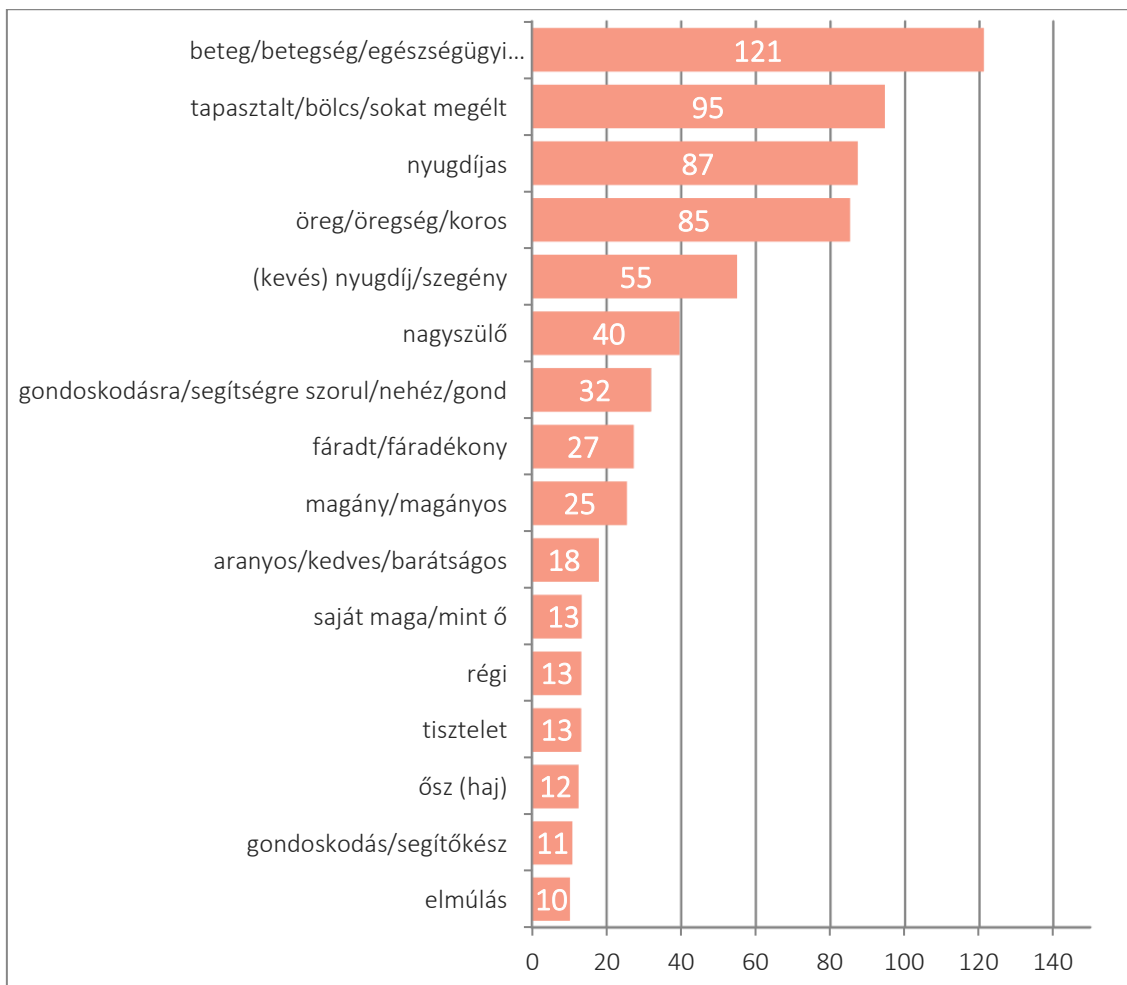
válaszadó csak egy fogalommal kapcsolatban nyilváníthatott véleményt (a többi vizsgálandó fogalomról nem is rendelkezett információval). A mintaválasztás során a véletlen határozta meg azt, hogy a válaszadó melyik fogalommal kapcsolatban mondhatja el asszociációit.

EREDMÉNYEK

Sorba állítva az asszociációkat aszerint, hogy hányszor említették azokat, hasonlóságokat és különbségeket is felfedezhetünk az egyes fogalmak esetében. Az *idős* megítélésében (lásd 2. ábra) a leggyakrabban megjelenő asszociációk *betegséggel* és *egészséggel* voltak kapcsolatosak (121 említés). Ezt követően a *tapasztalatot* és annak szinonimáit (95 említés), illetve két olyan fogalmat láthatunk, amelyeket szintén vizsgáltunk, így a *nyugdíjas* (87 említés) és az *öreg* (85 említés) fogalma kerül elő.

Az ezt követő asszociációk már jóval kisebb számban jelentek meg, ezek közé tartoztak az *anyagi problémák* (55 említés), a *nagyszülőség* (40 említés), a *gondoskodásra szorulás* (32 említés), vagy a *fáradtság*, a *magány*, és a *kedvesség*.

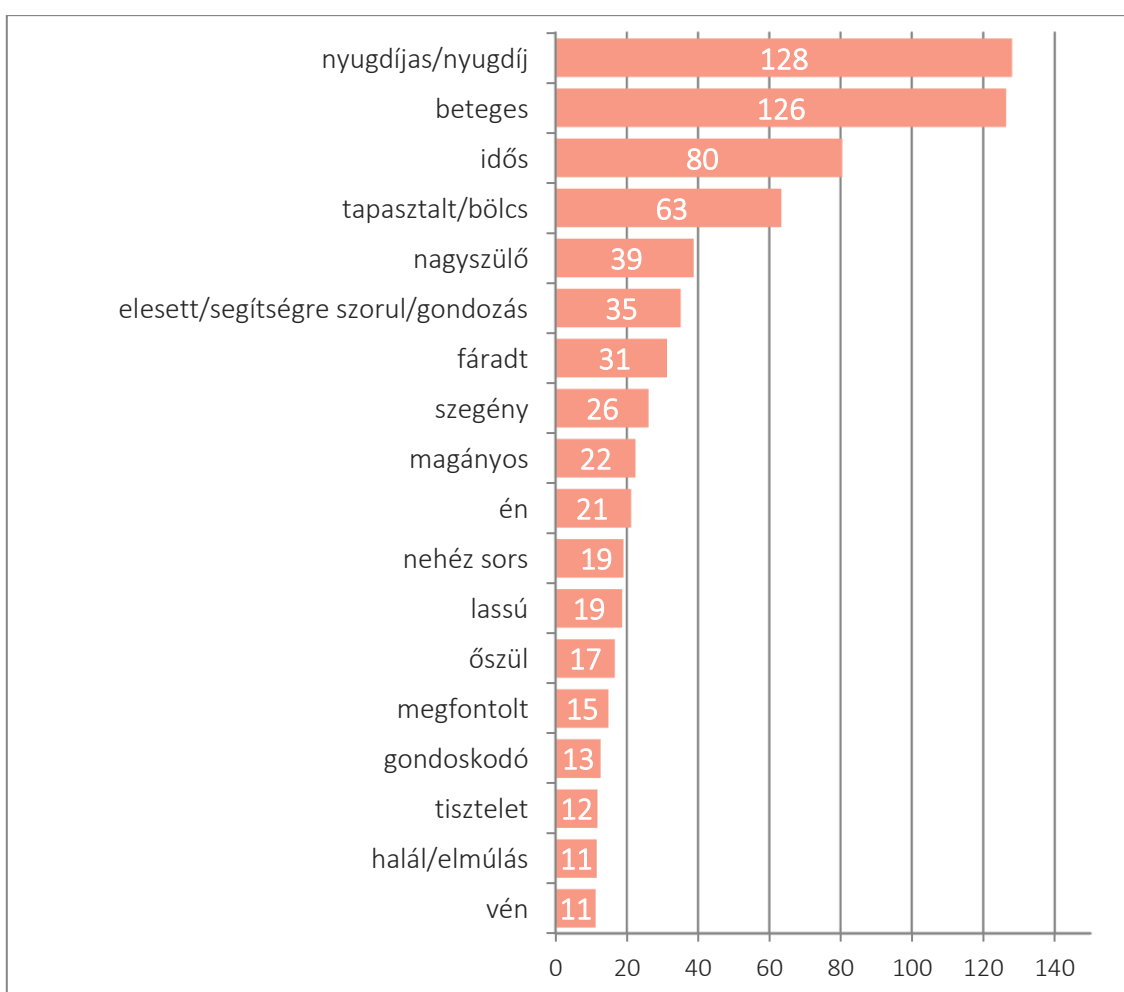
2. ábra: Idős: asszociációk
(Kérdés: Mi az a három dolog, ami eszébe jut, ha azt hallja, hogy idős?)
(N=502, említések gyakorisága)

Az *öreg* fogalmához kapcsolódó asszociációkban az első helyen a szintén vizsgált *nyugdíjas, nyugdíj* (128 említés) és a *betegség* (126 említés) fogalmait találjuk (lásd 3. ábra). Majd ezt követően jelenik meg a szintén vizsgált *idős* fogalma (80 említés). Jelentős képzettársításnak tekinthető még a *tapasztalt, bölcs* (63 említés), a *nagyszülő* (39 említés), a *gondoskodásra szorulás* (35 említés), a *fáradtság* (31 említés). Illetve megjelenik a *szegénység*, a *magányosság*, és a válaszadó önreflexiója is: „*én*”.

A vizsgált fogalmak közül csupán az *öreg* és az *idős* fogalmához kapcsolódóan társították a válaszadók a *halál* és az *elmúlás* fogalmait, bár ezekben az esetekben is igencsak alacsony, mindösszesen 10-11 említést találunk.

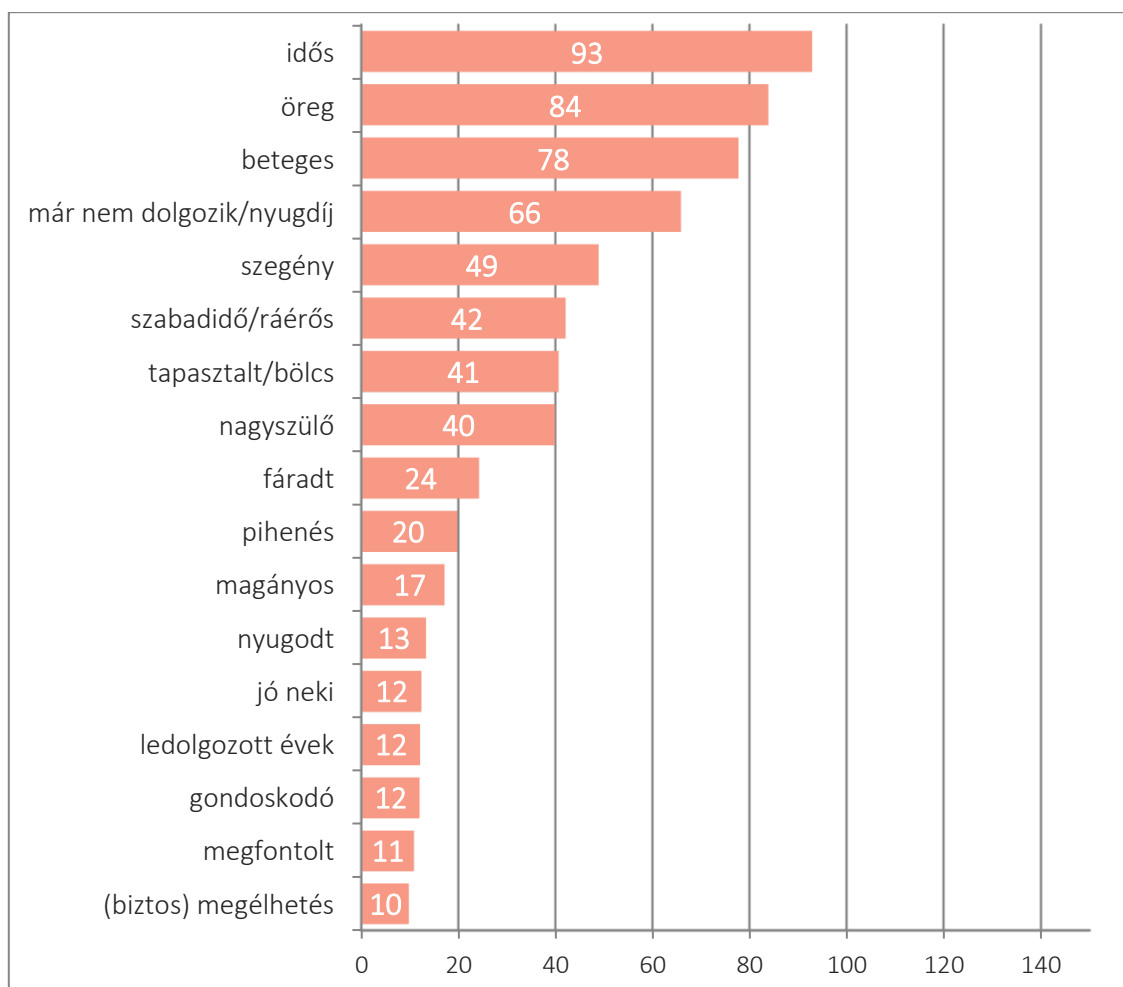
3. ábra: Öreg: asszociációk
(Kérdés: Mi az a három dolog, ami eszébe jut, ha azt hallja, hogy öreg?)
(N=513, említések gyakorisága)

A *nyugdíjashoz* kapcsolódó asszociációk közül (lásd 4. ábra) az első két leggyakrabban említett fogalom az *idős* (93 említés) és az *öreg* (84 említés) fogalma, amelyek szintén a vizsgálat részét képezték. A harmadik helyen a *beteges* (78 említés) fogalma szerepel, nagyon hasonló említésszámmal az első két fogalomhoz képest, amely mind az *idős*, mind az *öreg* esetében az első helyek valamelyikén található. Kiemelkedőnek számít a *nyugdíjas* fogalommagyarázata is: olyan ember tehát, aki *már nem dolgozik* (66 említés).

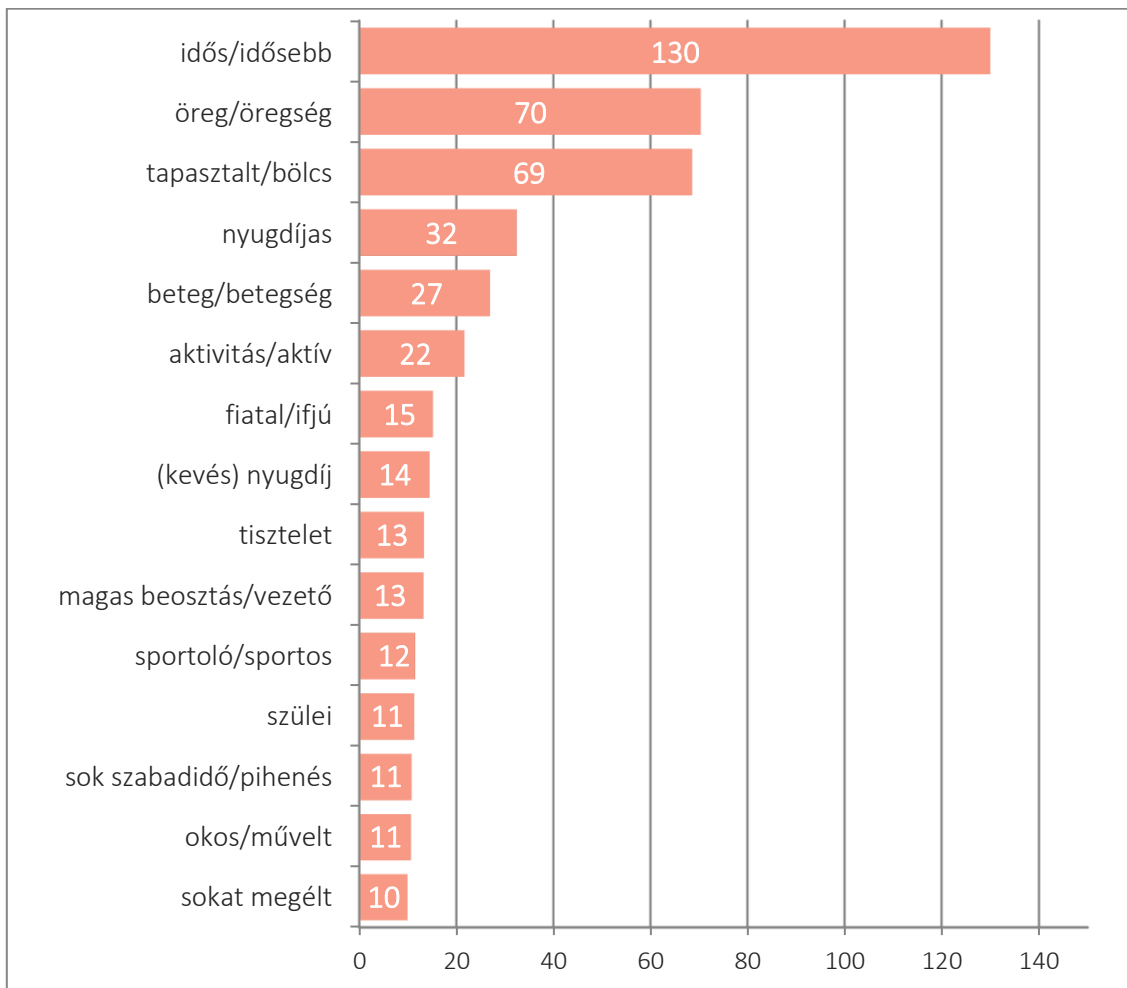
Jelentős számban társították még a *nyugdíjassal* kapcsolatban, hogy *szegény* (49 említés), hogy *(bőséges) szabadidővel* rendelkezik (42 említés), hogy *tapasztalt* (41 említés) és azt, hogy *nagyszülő* (40 említés).

4. ábra: Nyugdíjas: asszociációk
(Kérdés: Mi az a három dolog, ami eszébe jut, ha azt hallja, hogy nyugdíjas?)
(N=471, említések gyakorisága)

Kétségtelen, hogy a *senior* fogalmához kapcsolódó asszociációk különülnek el legjobban ebből a négyesből. Kiemelkedő az *idős* és *idősebb* társítás (130 említés), amelyek kétszer olyan gyakran fordulnak elő, mint az azt követő második leggyakrabban említett fogalom, a szintén vizsgált *öreg* és *öregség* fogalma (70 említés), valamint a *tapasztalat*, *bölcsesség* (69 említés). Ezekről jócskán elmaradva szerepel a *nyugdíjas* (32 említés) és a *betegség* (27 említés). A *senior* tehát az a fogalom, amelynek esetében megjelenik számos olyan új asszociáció, ami a másik három fogalom esetében nem volt látható (lásd 5. ábra). Ilyen az *aktivitás/aktív*, a *fiatal/iffjú*, de a magasabb státuszt jelölő *tisztelet*, a *műveltség*, a *magas beosztás*, *vezető pozíció*, továbbá az egészség vonatkozásában pozitív megítélés is (*sportosság*). Megjegyzendő, hogy a sportosság a *senior* konvencionális jelentéséből is adódhatott (ahogyan ez a *Magyar Értelmező Kéziszótár* 4. és 5. jelentésében is szerepel – lásd feljebb).

5. ábra: Szenior: asszociációk
 (Kérdés: Mi az a három dolog, ami eszébe jut, ha azt hallja, hogy szenior?)
 (N=486, említések gyakorisága)

Kutatásunkban megvizsgáltuk a társadalmi távolságot a *fiatalok* fogalma és a kutatásba bevont, fentebb tárgyalt fogalmak között. Arra kértük a válaszadókat, hogy mondják el, szerintük mekkora a távolság a magyar társadalomban az idősek/öregék/nyugdíjasok/szeniorok és a fiatalok között. Alapvető különbségeket nem találtunk, de az jól látható, hogy az egyes fogalmakra más-más módon reagáltak. Az *idősek*, *öregék* és *nyugdíjasok* esetében a megkérdezettek nagyjából fele (48-53 %) nagy, vagy nagyon nagy távolságot látott a fiatalokhoz képest. Ezzel szemben a *szeniorokkal* kapcsolatban mindösszesen a megkérdezettek valamivel több mint harmada (36 %) látta ugyanilyen jelentősnek a távolságot. Ez a jelenség azonban szintén magyarázható a *szenior* sporthoz köthető konvencionális jelentéséhez (amely alapján *szenior* sportolónak minősülhet akár egy fiatal felnőtt versenyző is).

KONKLÚZIÓ

A generációkhoz kapcsolódó megnevezések és asszociációk empirikus vizsgálata során számos tapasztalattal gazdagodtunk. Megfigyelhettük egyrészt, hogy a generációs önazonosításban a nemzedéki kohorszok szűkülnek. Az idősebbek jóval tágabban értelmezik a velük egy nemzedékbe tartozókat, szemben a fiatalokkal, akik jóval nagyobb különbséget látnak a náluk egy-két évtizeddel idősebbek vagy fiatalabbak között.

Kutatásunkból kiderül, hogy nemzedékenként eltérő asszociációk jellemzőek az időskorúak különböző megnevezéseire. Az *idős* fogalmával kapcsolatban egy esetben találtunk szignifikáns különbséget: a legfiatalabbak számára az *idős* inkább pozitív jelző. A *nyugdíjas* fogalmával kapcsolatban általános vélekedésnek mutatkozik a pihenés, míg az idősebb válaszadók a szabadidőt emelik ki. Az *öreg* fogalmával kapcsolatban két általános képzettársítást találunk, egyrészt az önazonosítást – „én vagyok az öreg”, másrészt az ősz haját, mint fizikai tulajdonságot. A fiatalabb válaszadók esetében felülreprezentált három további kapcsolódó gondolat a megjelenés, a nehéz sors és a lassúság. A *senior* fogalmával kapcsolatban két általános asszociációt találunk, ez a két asszociáció pedig az aktív és a fiatal.

Megállapíthatjuk, hogy a korban előrébb járó embertársainkra használt fogalmak különböző asszociációkat hívnak elő, a *senior* megnevezés pozitívabb képzettársításokat eredményez és egyben csökkenti a társadalmi távolságot.

Mindezen eredmények alapján nem tekintjük kutatásunkat lezártnak, sőt úgy véljük, hogy ezek az eredmények további vizsgálatokat sürgetnek az idősek társadalmi helyzetével kapcsolatban. Konklúzióként és életvezetési tanácsként annyit érdemes megfontolnunk, hogy ha örökké fiatalok nem is maradhatunk, mindenképpen érdemes szeniorokká válnunk!

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Benczes, R., K. Allan, K. Burrridge & F. Sharifian (2018): Old Age revolution in Australian English: Rethinking a Taboo Concept. In: Andrea Pizarro (ed.), *Cognitive Perspectives on Linguistic Taboo*. Berlin & New York: Mouton, 99–116.
- Benczes, R., F. Sharifian, K. Allan & K. Burrridge (2017): Ageing and Cultural Linguistics: What Naming Practices Can Reveal about Underlying Cultural Conceptualisation. In: Farzad Sharifian (ed.), *Advances in Cultural Linguistics*. New York: Springer, 607–24.
- Depp, C. A. and D. V. Jeste (2009): Definitions and Predictors of Successful Aging: A Comprehensive Review of Larger Quantitative Studies. *Focus* 7(1): 137–50.
- Hummert, M.L., T. A. Garstka, J.L. Shaner & Sharon Strahm (1994): Stereotypes of the Elderly Held by Young, Middle-aged, and Elderly adults. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences* 49 (5): 240–9.
- Kalache, Alexander (2012) How the Baby Boomers Are Reinventing Old Age. *The Huffington Post*. 4 April 2012. <http://www.huffingtonpost.com> (accessed 15 July 2015).

- Laslett, Peter (1996): *A Fresh Map of Life: The Emergence of the Third Age*. 2nd ed. Basingstoke: Macmillan.
- Mannheim, K. (1969): A nemzedéki probléma. In: Huszár, T. – Sükösd, M. (szerk.), *Iffúságszociológia*. 31-67.
- Rowe, J. W. and R. L. Kahn (1987): Human aging: Usual and successful. *Science* 237: 143-49.
- Strauss, W. – Howe, N. (1991): *Generations. The History of America's Future, 1584 to 2069*. New York, William Morrow&Company.
- Székely, L. (2018) A generációk megközelítése és önreflexiója. *Médiapiac* 15(3-4): 12-4.
- Székely, L. (2014) *Média multitasking. Az új generációk megváltozó médiafogyasztási és kommunikációs szokásairól*. Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola. DOI 10.14267/phd.2014015

A Tusk-kormányok válságkezelése

A 2008-ban kirobbant pénzügyi válság éveinek, valamint a 2011 körül induló adósságválságnak az időszakában Lengyelország politikai fejleményeit alapvetően meghatározta az a tény, hogy egyetlen európai uniós tagállamként minden negyedévben pozitív GDP növekedési adatot volt képes produkálni az ország. A válság által valószínűleg legkevésbé érintett tagállamban ennek megfelelően – ámbár nem kizárólag ezért – 2011-ben újraválasztották a regnáló jobbközép kormánykoalíciót.

A világméretű pénzügyi és gazdasági válság nem érintette mélyen Lengyelországot, ráadásul a relatíve nagy belső piac, a nettó export és a közvetlen külföldi befektetések képesek voltak növekedést generálni. Ennek következtében a regnáló kabinet politikájának fókuszába a gazdaság és a vállalalkozási kedv élénkítése mellé más ügyeket is beemelhetett. Az ország látványos eredményeket produkált a külpolitikában: rendezte kapcsolatait Németországgal, amelynek egyik legfontosabb szövetségesevé vált. Emellett egyértelműsítette középhatalmi státuszát az Unión belül.

A társadalmon belüli feszültségek és negatív trendek nem erősödtek fel, sőt a válság hatására csökkent az elvándorlás, növekedett a külföldről – elsősorban Írországból – hazatelepülők száma. A legnagyobb társadalmi/demográfiai gondot azonban továbbra is az angol nyelvű területeken élő fiatalok magas aránya jelentette.

A lengyel pártrendszer – paradox módon – a válság során mutatta az eddigi legkomolyabb stabilizálódási trendet. A 2011-es parlamenti választáson immár egymás után harmadszor végzett az első két helyen ugyanaz a két párt, ráadásul ezt erősítették a 2014-es európai parlamenti választások is. Emellett pedig a 2007-es voksoláshoz képest 2011-ben egyetlen új párt került be, Palikot Mozgalma (*Ruch Palikota*, RP), amely azonban nem tudta stabilizálni pozícióját a pártrendszeren belül.

A VÁLSÁG GAZDASÁGI HATÁSAI ÉS A VÁLSÁGKEZELŐ INTÉZKEDÉSEK

A lengyel makrogazdasági adatok – elsősorban a GDP-növekedés (1. ábra) – azt jelzik, hogy noha az országot is érintette a válság, végig képes volt bővíteni a gazdaság. Mindezt annak ellenére sikerült elérni, hogy Lengyelország gazdasági kapcsolatai erősen függenek az Uniótól és különösen az eurózónától, ráadásul a bankok tulajdonosainak mindössze 35 százaléka hazai, további 55 viszont az Európai Unió valamely más tagállamából került ki (IMF, 2013: 4).

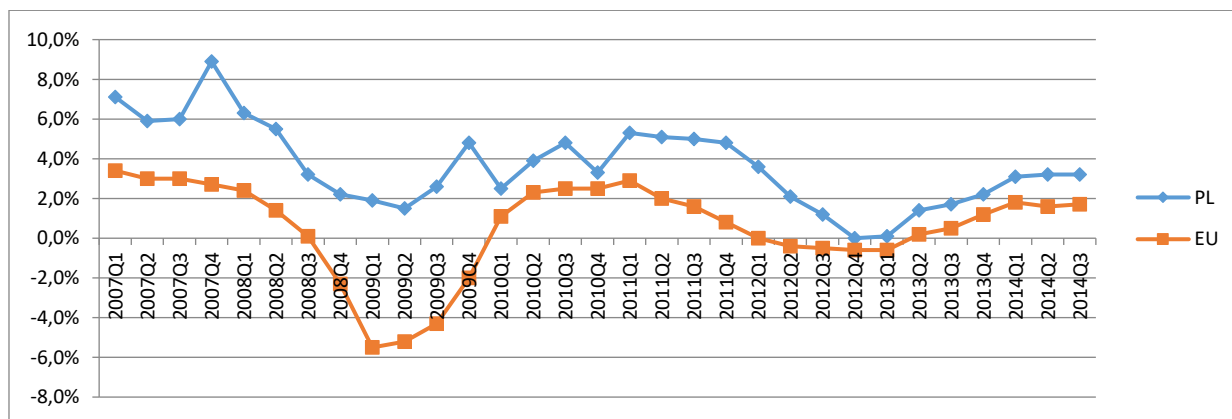
A növekedés tartósságát csak részben lehet azzal magyarázni, hogy 2008 ősze előtt annak üteme messze meghaladta az EU-s átlagot: Szlovákia például Lengyelországnál is gyorsabban növekedett, mégis negatívba fordult ezen adat 2009-ben. Fontos szerepet játszott ebben az, hogy a lengyel társadalom viszonylag kevésbé volt eladósodva, a

gazdaság kisebb mértékben függött a tőke- és hitelbeáramlástól, mint a térség kis és nyitott gazdaságai, lényegesen kevésbé volt exportorientált a relatíve magas belső kereslet miatt, és nem eurózónatag az ország, így a zloty értékvesztésével versenyképességi előnyökre tudott szert tenni (Rae, 2013: 417). Ez különösen azért volt fontos, mert a lengyel export negyede Németországba ment, ahol pedig a 2009-es gazdaságélénkítő csomagnak köszönhetően volt kereslet a lengyel árucikkekre és szolgáltatásokra (Duszczyk, 2014: 372).

A növekedési trend fennmaradását segítették az állami beruházások, amelyek elsősorban a 2012-es – Ukrajnával közösen rendezett – labdarúgó Európa-bajnoksághoz kötődtek. Noha a GDP-növekedés egyik alapjának számító belső fogyasztás növekedési üteme 2008 után lassult, de végül annak egyik alapja maradt. Mindennél többet mondó adat, hogy 2010-ben a kormányzati beruházások (*public investment*) aránya a GDP 5,6 százalékát tette ki, amely a legmagasabb volt a 10 kelet-európai uniós tagállam között (Rae, 2013: 418). Emellett 2009-ben, a legkritikusabb évben a nettó export, később a közvetlen külföldi beruházások (FDI) képesek voltak gazdasági bővülést generálni (IMF, 2013: 7). Mindezt csak segítette Lengyelország uniós tagsága, ugyanis az országba éppen a legkritikusabbnak tűnő években, 2009 és 2012 között érkeztek a legnagyobb arányban az uniós források (Duszczyk, 2014: 373).

Látva a gazdaság teljesítményének visszaesését a lengyel kormány a Nemzetközi Valutaalaphoz fordult. 2009. május 6-án kötötték meg a rugalmassági hitelkeret-megállapodást, amelyet később 2010-ben, 2011-ben és 2013-ban is – növekvő rendelkezésre álló összeg mellett – meghosszabbítottak, a kormány azonban nem élt a válság éveiben a hitelkeret összegének lehívásával.

1. ábra: GDP-növekedés az előző év azonos időszakához képest

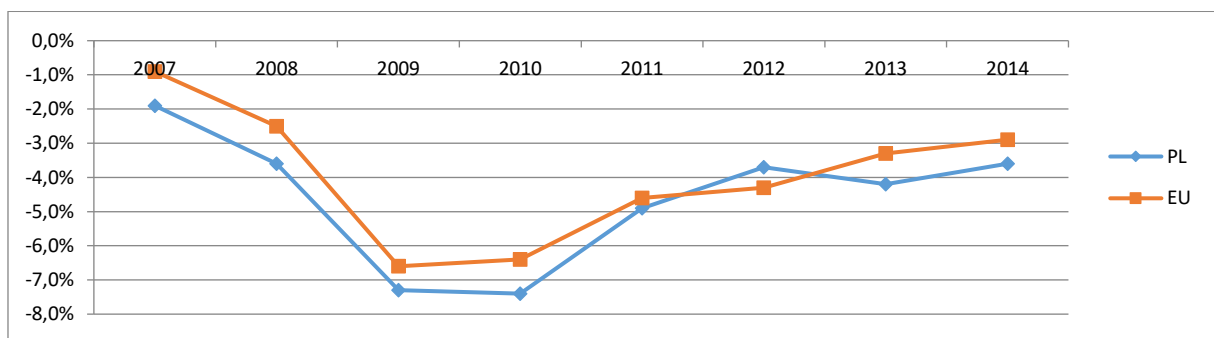

Forrás: OECD

A 2011 őszi újraelválasztott jobboldali kormánykoalíciónak 2012 elejétől az eurózóna mélyülő válsága miatt ismét a növekedési ütem lassulásával kellett szembenéznie. Ezúttal azonban a Tusk-kabinet már nem folytathatta az addig – anticiklikus – gazdaságpolitikát. A kedvező GDP-adatok „ára” ugyanis a költségvetési hiánynál (2. ábra) és a GDP-arányos államadósnál (3. ábra) jelentkezett. A 2007-ben hivatalba lépő első Tusk-kormány – amely először a 2008-as büdset hajthatta teljes egészében végre – lazított a fiskális fegyelmen, ami miatt Lengyelország ellen túlzottdeficit-eljárás (EDP) folyt. A költségvetés

konzolidációjának érdekében a kabinet már első ciklusa végén, 2010-ben elkezdte az egyenlegjavító intézkedések bevezetését, ugyanakkor – vélhetően a közelgő választásokra való tekintettel – ezek a csomagok inkább csak kisebb, technikai jellegű változtatásokat tartalmaztak. 2010 nyarán a kormány – privatizációs lépések mellett – bejelentette az áfakulcsok 2011. januártól kezdődő emelését: az általános kulcs 22-ről 23, a gyógyszerek és lakásépítési, illetve közüzemi szolgáltatásokra vonatkozó kulcs 7-ről 8, a feldolgozatlan élelmiszereké pedig 3-ról 5 százalékosra nőtt, miközben a feldolgozott élelmiszerekre kivetett forgalmi adó 2 százalékponttal 7-ről 5 százalékra csökkent (Polish Market, 2010). Mindez segítette a piaci bizalom helyreállítását: az ország CDS-felára (IMF, 2013: 11) és a tízéves futamidejű államkötvények hozama is csökkent (Trading Economics, 2013).

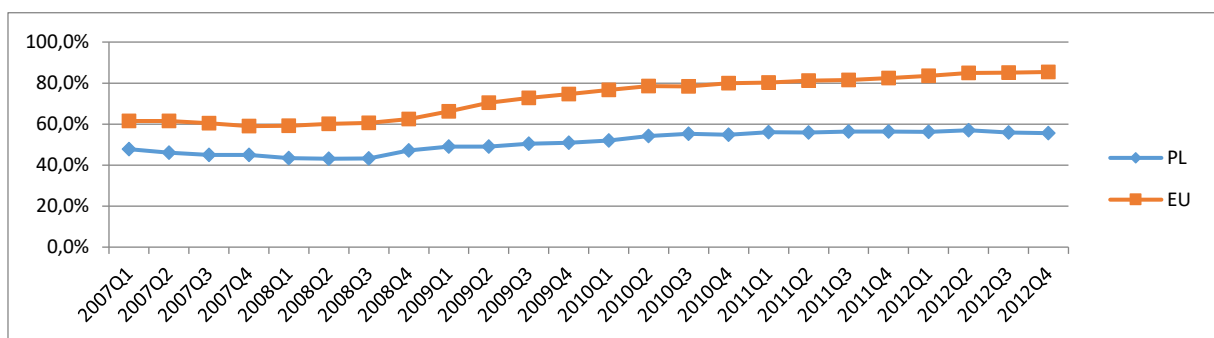
2. ábra: A költségvetési hiány a GDP százalékában

Forrás: Eurostat

A kiigazító intézkedésekre azonban nem kizárólag a magas hiány miatt volt szükség: a lengyel alkotmány 216. paragrafusa ugyanis előírja, hogy az államadósság nem haladhatja meg a GDP 60 százalékát. Éppen ezért a mindenkori kormánynak lépéseket kell tennie, amennyiben az államadósság a GDP 55 százaléka fölé kerül (ez 2010 nyarán megtörtént, 4. ábra).

3. ábra: GDP-arányos államadósság

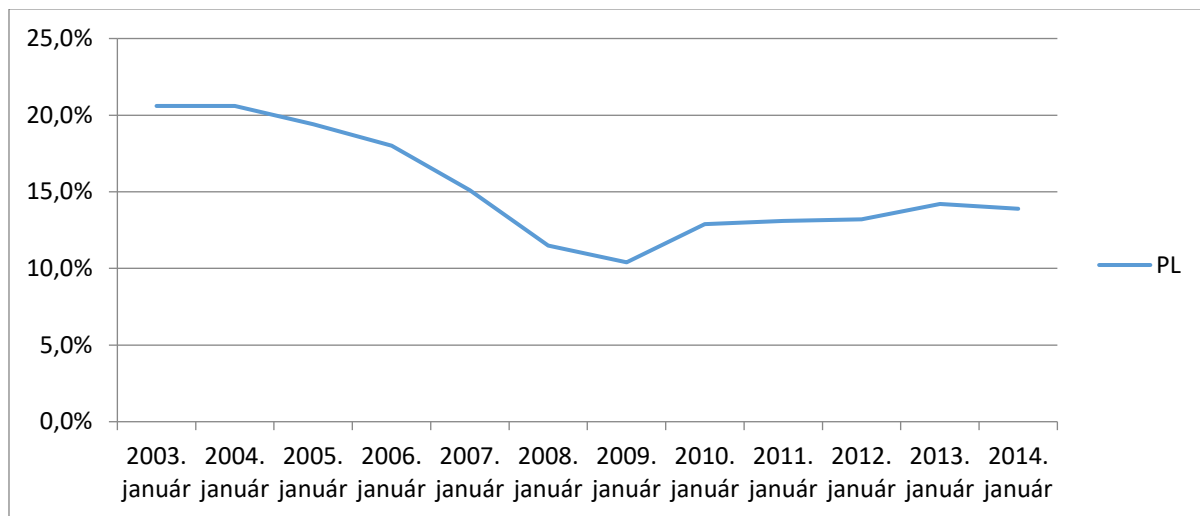

Forrás: Eurostat

Az áfaemelés vártnál alacsonyabb bevételei miatt a kormány a közkiadások és a közszférában dolgozók létszámának csökkentésére kényszerült (IMF, 2013: 5). Mivel azonban a magánszektor az elbocsátottak többségét képtelen volt felszívni, a munkanélküliségi ráta – amely a 2000-es évek első felében 20 százalékot is meghaladta –

2011-et követően ismét emelkedni kezdett (4. ábra). Noha ez a ciklus közepétől csökkent, a PO népszerűségére a felsorolt intézkedések negatívan hatottak.

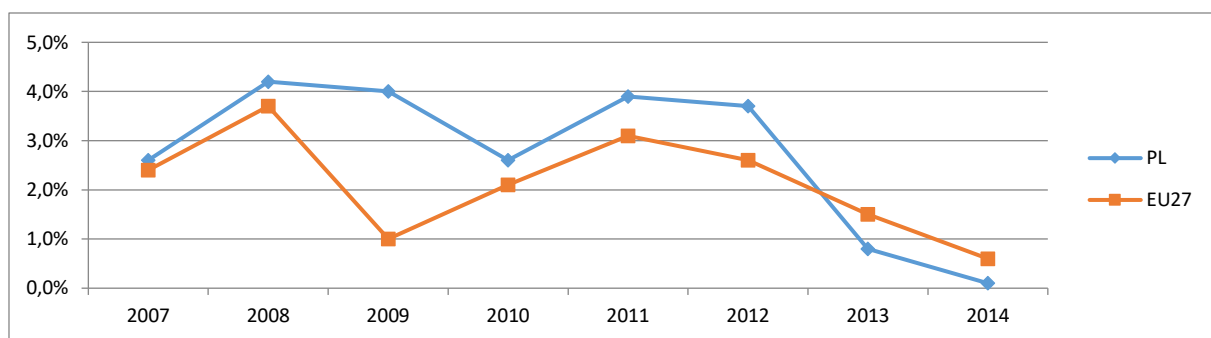
4. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása.

Forrás: GUS

Lengyelországban az infláció annak ellenére sem okozott komolyabb gondot, hogy 2008 és 2012 között valamennyi évben a jegybanki inflációs cél (2,5%) fölött mozgott ez az érték (6. ábra). Ennek oka egyrészt a 2008-as évben egy általános, szinte egész Európára kiterjedő megugrás volt, illetve 2008 és 2009 nyara között a zloty árfolyama mintegy 40 százalékos gyengült, ami szintén felpörgette a pénzromlás mértékét. Emellett a belső fogyasztás sem esett annyira vissza, hogy az negatívan befolyásolja a növekedést, így a lakosságra lehetett hárítani az árfolyam gyengüléséből adódó veszteségeket. A 2010-es – viszonylag alacsony – értéket követően 2011-től az az évben életbe léptetett áfaemelések hatottak negatívan az inflációra.

5. ábra: Infláció (éves átlag, az előző évhez viszonyítva).

Forrás: Eurostat

A 2011-es választást követően megalakult második Tusk-kormány komolyabb szerkezeti reformokba is belekezdett. Megkezdődött a nyugdíjreform, amelynek biztos pontjává a kötelező magánnyugdíjpénztárak államosítása vált. Szintén a nyugdíjreform részét képezte a nyugdíjkorhatár fokozatos kitolása 67 évre (férfiaknál a jelenlegi 65-ről 2020-ig, nőknél 60-ról 2040-ig), illetve szigorították a bányászok és egyenruhások nyugdíjazási feltételeit. Emellett sor került az egyházi foglalkoztatottak

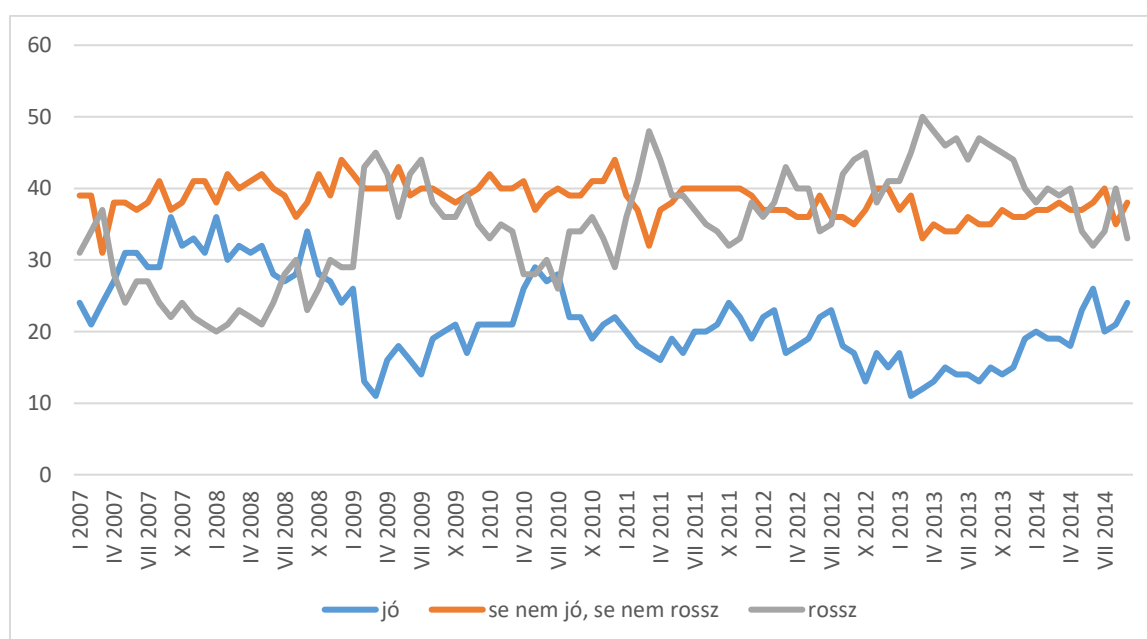
társadalombiztosítási rendszerbe történő bevonására, valamint a gazdák egészségbiztosítása tekintetében is változások léptek életbe (Wisniewski, 2012: 18).

Összességében elmondható, hogy a lengyel gazdaság növekedését a belső fogyasztás és az export biztosította, később az infrastrukturális beruházások és az FDI jelentették a növekedés alapját. A Tusk-kormány a fiskális fegyelem lazításával próbált úrrá lenni a válságon, amely a hiány és ezzel közvetve az államadósság növekedésével járt. Utóbbi csökkentése érdekében adóemeléseket és 2011-től strukturális reformokat vezetett be a kabinet, ez azonban az jegybank inflációs céljával volt kevésbé összhangban. Utóbbira negatívan hatott az is, hogy a viszonylag kedvező környezet hatására 2012 második felétől a Lengyel Nemzeti Bank (NBP) hónapról hónapra – általában 25 bázisponttal – vágta az alapkamatot.

A VÁLSÁG TÁRSADALMI HATÁSAI

A választók gazdaságról alkotott képe nagyjából együtt mozgott a növekedési adatok javulásával/romlásával (6. ábra). Az első komolyabb visszaesést (2009 eleje) követően 2010 elején ismét emelkedni kezdett a növekedés mértéke, amely láthatóan javította a választókban a gazdasági helyzet megítélését. Az eurózóna elmélyülő válsága miatti második recessziós szakasz ismét visszavetette ezt az értéket, jól láthatóan Lengyelországban olyan mértékben, mint a gazdasági válság első szakaszában (ahogy a növekedés is olyan szintre esett vissza. Ami azonban még inkább aggodalomra adhatott okot a kormánypártoknak, az az, hogy 2013-ban azok aránya, akik szerint a gazdasági helyzet rossz, meghaladta azokét, akik semlegesen gondolkodtak a kérdésről. Ennyiben a gazdasági helyzetet a lengyelek 2013-ban rosszabbnak ítélték, mint a pénzügyi válság éveiben.

6. ábra: A jelenlegi gazdasági helyzet megítélése

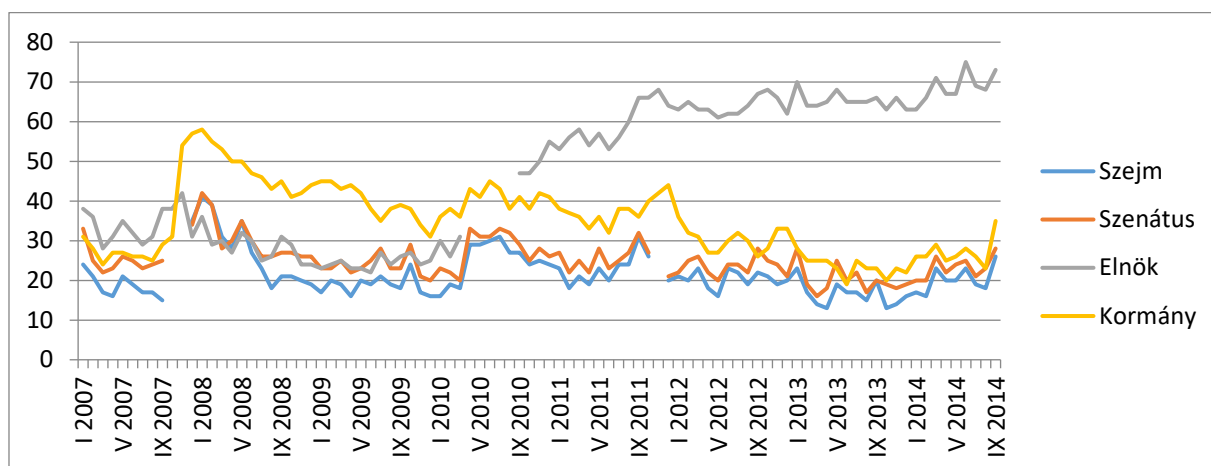
Forrás: CBOS

Összességében a gazdasági helyzet megítélése nem hatott relevánsan a kapitalizmus – és általában véve a rendszerváltás – megítélésére. Míg 1991-ben a lengyelek 80, addig 2009-ben is még 71 százaléka támogatta a kapitalizmusra való átállást (Pew, 2009: 1), ami a posztkommunista országok közül még mindig az egyik legmagasabb értéket jelenti. Hozzá kell tenni, hogy a második adatfelvétel éppen akkor történt, amikor a gazdasági válság miatt a kapitalizmus megítélése alapvetően mélyponton volt. Ugyanezt támasztják alá az étellel kapcsolatos elégedettséget vizsgáló adatok is, hangsúlyozva, hogy a fiatalok között az elégedettség az átlagnál is jobban javult Lengyelországban (Pew, 2009: 15-17). Mindemellett a lengyelek 47 százaléka gondolta jobbnak a gazdasági helyzetet 2009-ben, mint a kommunizmus alatt, miközben csak 35 százalék rosszabbnak, 70 százalékuk pedig azt gondolja, a szabadpiaccal jobban járnak az emberek, mint a kommunizmussal (Pew, 2009: 40-41).

Lengyelország azonban nem csak a gazdasági teljesítményével lóg ki az európai uniós tagállamok sorából, hanem a demokrácia megítélésében is. Történelmi távlatokba helyezve az tapasztalható, hogy Lengyelországban nem romlott a demokrácia megítélése: míg 1991-ben a lakosság 66, addig 2009-ben már 70 százaléka támogatta a többpártrendszert az egypártrendszerrel szemben (Pew, 2009: 30). A kelet-európai tagállamok állampolgárai körében jellemző ugyanakkor, hogy a gazdasági prosperitást, az anyagi jólétet még mindig többre értékelik, mint a demokráciát, illetve egyes demokratikus értékeket. A lengyelek 55 százaléka szerint az erős gazdaság fontosabb, mint a jó demokrácia, míg fordítva mindössze 36 százalékuk gondolta 2009-ben, ráadásul a gazdasági prosperitást többre értékelték, mint az őszinte választásokat, illetve a szólás- és sajtószabadságot (Pew, 2009: 24-25). Hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy a térségbeli országok közül egyedülként a lengyelek tartották a prosperitásnál fontosabbnak a *fair* bíráskodást és a vallásszabadságot, és azon három ország közé tartoztak, amelyek lakosai többségében az erős vezetővel szemben a demokratikus kormányzatot választották (Pew, 2009: 24-26).

Lengyelországban – szemben az Unió-szerte tapasztalható trendekkel – a válság első évei alatt nem csökkent drasztikusan a nemzeti kormányba vetett bizalom (7. ábra). Ennek nyilvánvalóan az egyik fő oka az, hogy az intézményi bizalom szintje Lengyelországban még a posztkommunista tagállamok között is az egyik legalacsonyabb volt. A nemzeti kormány bizalmi indexének időszakonkénti növekedéséhez valószínűleg nagymértékben hozzájárult a sikeresnek mondható válságkezelés. A gazdasági válság mélypontját (2009. második fele) követően a Tusk-kormány bizalmi indexe egészen a választásokig stabil maradt. A későbbi visszaesést vélhetően a lassuló gazdasági növekedés és a kormány újraválasztása után bejelentett reformintézkedések okozták. Ezzel együtt 2012-ben még mindig lényegesen magasabb volt a bizalom a nemzeti kormányban, mint a 2007-es évben, amihez hozzájárulhatott az is, hogy 2007 őszén – a választások előtt – a regnáló PiS-vezette kormánnyal a lengyelek elégedetlenek voltak. Ugyanakkor 2012-re a Tusk-kormányban is meginogott a lengyelek bizalma, amely csak a miniszterelnök lecserélését követően, 2014 őszén emelkedett.

7. ábra: Az egyes nemzeti politikai intézmények megítélése.

Forrás: CBOS

Összességében a kormány, az elnök és a parlament két házának megítélését (7. ábra) illetően egyetlen fontos trend rajzolódik ki, ez pedig a kormány egyre kevésbé pozitív megítélése a válság második hullámában. A parlament két házának munkájáról alkotott vélemény a választási időszakokat (ide számítva az elnökválasztást is) leszámítva nagyjából a 20-30 százalék közötti sávban mozgott, ugyanakkor 2013 tavaszán ez is negatív csúcsot döntött. Jól látszik, hogy a GDP-növekedés ütemének újabb lassulása a lengyelek hangulatát nagyobb mértékben – de legalábbis negatívabban – befolyásolta, mint a válság első, 2008-09-ben lezajlott hulláma tette. Ez elsősorban a kormány és a parlament, másodsorban pedig a nagyobbik kormánypart, a Polgári Platform (*Platforma Obywatelska*, PO) megítélését rontotta: a jobbközép párt kormányra kerülése óta nem volt olyan népszerűtlen (8. ábra), mint ekkortájt.

Összességében az látszik, hogy a lengyel politikai intézmények többsége – az elnök megítélése teljesen kilóg a trendből – népszerűségben követte a GDP-növekedés alakulását, a válság második, 2011-ben kezdődő szakasza azonban mind a kormány, mind a parlament, mind a nagyobbik kormánypart népszerűségét alaposan visszavetette 2012-13-ra. A romló közhangulat azonban nem feltétlenül csapódott le protestpartok támogatásának formájában, a leginkább ilyennek tekinthető formáció, a *Te Możliwość* (korábban *Palikot Możliwość*) támogatottsága is csökkent a 2011-es parlamenti választások után.

Noha a pénzügyi, majd adósságválság hatására érezhetően csökkent az Európai Unió támogatottsága Lengyelországban is, még mindig az egyik leginkább pozitív kép ebben az országban él az EU-ról. A lengyelek a legelégedettebbek között voltak az uniós demokrácia működését illetően, nőtt azok aránya, akik szerint az ország érdekei jól érvényesülnek, és az uniós intézményekbe vetett bizalom szintje sem csökkent érdemben. Mindez annak ellenére is igaz, hogy az egyik legerősebb euroszeptikus párt, a Jog és Igazságosság (*Prawo i Sprawiedliwość*, PiS) is éppen Lengyelországban működik. Összességében jól kiviláglik az, hogy a lengyelek alapvetően nem tűntek (sokkal) elégedetlenebbeknek az Európai Unióval szemben, mint a válság kitörése előtt. Ezt elsősorban azzal lehet magyarázni, hogy a pénzügyi válság kevésbé érintette az országot, illetve a térségben az

egyik legjobban éppen Lengyelország tudja lehívni az uniós pénzeket (InsideEurope, 2012). 2012 végéig az ország a támogatások 51,3 százalékát tudta sikeresen felhasználni, ami Németországhoz hasonló arány, miközben az uniós átlag ekkor még mindig 45 százalék körül mozgott. Összehasonlításképp: a másik három visegrádi ország rátája 40 százalék körül alakult.

Lengyelországban a szociális feszültségek jellemzően nem etnikai/nyelvi dimenzióban, hanem sokkal inkább a munkaerőpiacon jelentkeztek a rendszerváltást követően. A 2000-es évek elején a munkanélküliség csúcsot döntött, 2003-ban meghaladta a 20 százalékot a regisztrált munkanélküliek aránya (4. ábra). Ezt a mértéket a válság alatt egyetlen alkalommal sem közelítette meg a munkát keresők aránya. A magas munkanélküliség ugyanakkor az ezredfordulót követően magával hozta a lengyelek – elsősorban a fiatal generáció – kivándorlását. Az uniós csatlakozást követően a célország főként az Egyesült Királyság, kisebbrészt Írország volt. Míg a 2000-es évek elején az Egyesült Királyságban élő lengyelek száma 60-80 ezer fő körül mozgott, addig 2008 végére ez a szám a hivatalos statisztikákban is elérte a félmilliót (ONS, 2011: 1). Becslések szerint ugyanakkor a szigetországban élő lengyelek száma már 2007 nyarán 1 millió fő körül alakult (Guardian, 2007; Telegraph, 2007). A brit Nemzeti Statisztikai Hivatal (ONS) adatai szerint az országban élő lengyelek közel 60 százaléka a 20-34 éves korosztályba tartozott (ONS, 2013: 23). A 2009-es, 2010-es és 2011-es évben is több mint 20 ezer lengyel gyermek született az Egyesült Királyságban. 2009 és 2012 között minden évben több lengyel született az országban, mint pakisztáni, indiai vagy bangladesi (Daily Mail, 2012).

Írországot illetően a trend kissé másképpen alakult. A népszámlálási adatok szerint a 2006-os 63 ezerről 2011-re kis híján megduplázódott (122 ezer fő) a lengyelek száma (CSO, 2011: 33). A képet árnyalja, hogy a 2008-ban indult válság hatására az írországi lengyelek száma is drasztikusan csökkent, a csúcsot a válság előtti 170 ezres populáció jelentette (Irish Independent, 2008). A statisztikák szerint a 25-44 éves korosztály tette ki a lengyel származású népesség mintegy háromnegyedét (CSO, 2011: 33).

A Lengyelországon belüli társadalmi egyenlőtlenségek a válság alatt a lengyelek 71 százaléka szerint nőttek, ugyanakkor a gazdagok és a szegények közötti szakadék csupán a lakosság 54 százaléka szerint nagy probléma, ami a legnagyobb uniós tagállamok átlaga alatt van (Pew, 2013: 17). Az ország megosztottsága leginkább egyfajta kelet-nyugat dimenzióban jelenik meg, amely a pártpreferenciákban is tükröződik (8. ábra). Az iparosodottabb északi, nyugati és sziléziai részek, illetve a legtöbb nagyváros korábban a baloldal, manapság a Polgári Platform fellegvárainak számítanak, míg a keleti és déli területek mindig is a jobboldal, a Szolidaritás, majd pedig a Jog és Igazságosság (PiS) bázisának tekinthetők. A szociális megosztottság tehát alapvetően nem erősödött fel annyira, hogy ez radikálisan átalakítsa a pártpreferenciákat.

A PÁRTRENDSZER VÁLTOZÁSAI 2007 ÉS 2014 KÖZÖTT

A baloldal összeomlását követően a pártrendszer – a korábbi nagyfokú változékonysággal szemben – viszonylag nagy stabilitást mutatott. A 2007-es parlamenti választásokon két

párt esett ki a törvényhozásból, míg 2011-ben egyetlen új tömörülésnek sikerült csak bekerülnie, a két legtöbb szavazatot kapó párt pedig 2005 óta mindig a PO és a PiS. A stabilitást mutatja az is, hogy míg az elvesztett szavazatok aránya 2005-ben meghaladta a 10 százalékot, 2007-ben és 2011-ben is alig volt több mint 4 százalék. A pártrendszer koncentráltabb volt 2011-ben, mint 2005-ben, noha a csúcst 2007-ben érte el.

1. táblázat: A 2005-ös, 2007-es és 2011-es lengyel alsóházi (Szejm) választás eredménye

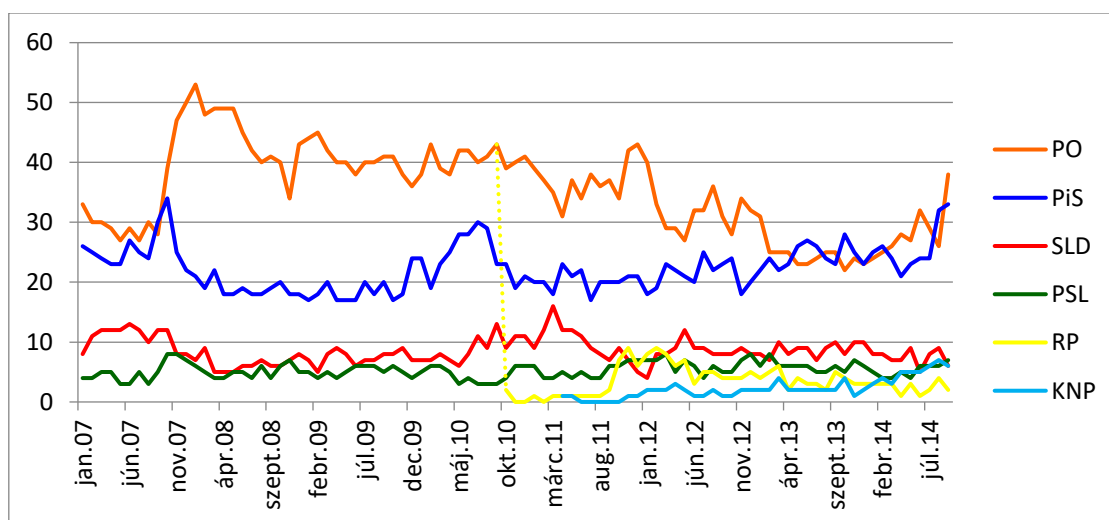
	2005			2007			2011		
	Sz	%	M	Sz	%	M	Sz	%	M
PO	2.849.259	24,14		6.701.010	41,51		5.629.773	39,18	
PiS	3.185.714	26,99		5.183.477	32,11		4.295.016	29,89	
SLD*	1.335.257	11,31		2.122.981	13,15		1.184.303	8,24	
PSL	821.656	6,96		1.437.638	8,91		1.201.628	8,36	
SRP	1.347.355	11,41		247.335	1,53		9.733	0,07	
LPR	940.762	7,97		209.171	1,30		-	-	
RP	-	-		-	-		1.439.490	10,02	
Összesen	11.804.676			16.142.202			14.369.503		

Forrás: PKW

*2005-ben az SLD a Munka Unióval (UP) közös listán indult, 2007-ben pedig több kisebb párttal együtt szerepelt Baloldal és Demokrácia (LiD) néven

A stabilitást erősítették a közvélemény-kutatási adatok is (8. ábra). A 2007 óta kormányzó, jobbközép Polgári Platform (PO) szinte végig a legnépszerűbb párt tudott maradni. A választási győzelmek után (2007. és 2011. október) támogatottsága minden esetben megugrott. A váltópárti státuszban lévő Jog és Igazságosság (PiS) ellenben a 2007-es – szorosnak ígérkező, ám végül sima PO-győzelmet hozó – választásokat leszámítva sokáig egyetlen esetben tudta támogatottságát – átmenetileg – növelni, ez pedig a regnáló elnök, Lech Kaczyński 2010. áprilisi halálát követő időszak. A párt szavazóinak aránya azonban az elvesztett elnökválasztást követően ismét csökkent.

8. ábra: A pártok támogatottságának alakulása

Forrás: CBOS

A 2010. tavaszi – Lech Kaczyński elnök halála miatt előrehozott – elnökválasztáson a két nagy párt (PO, PiS) jelöltjei mellett csupán a baloldal aspiránsa tudott számottevő eredményt elérni. A kisebb pártok jelöltjei számára ugyanakkor nemhogy az 5, de a 2 százalékos eredmény elérése is komoly kihívássá vált 2010-re. Jól mutatja a pártrendszer koncentrálódását az is, hogy a 2005-ös választáshoz képest – magasabb részvétel mellett is – képes volt a támogatottság arányát is növelni a két nagy párt jelöltje. A 2010-es választásokon egyértelműen segítette a PiS jelöltjét, Jarosław Kaczyńskit a testvére halálát követő, országszerte tapasztalható gyász, valamint az, hogy kevésbé konfrontatív, elsősorban közpolitikai kérdésekre reagáló jelöltként tűnt fel (Rosset, 2011: 243).

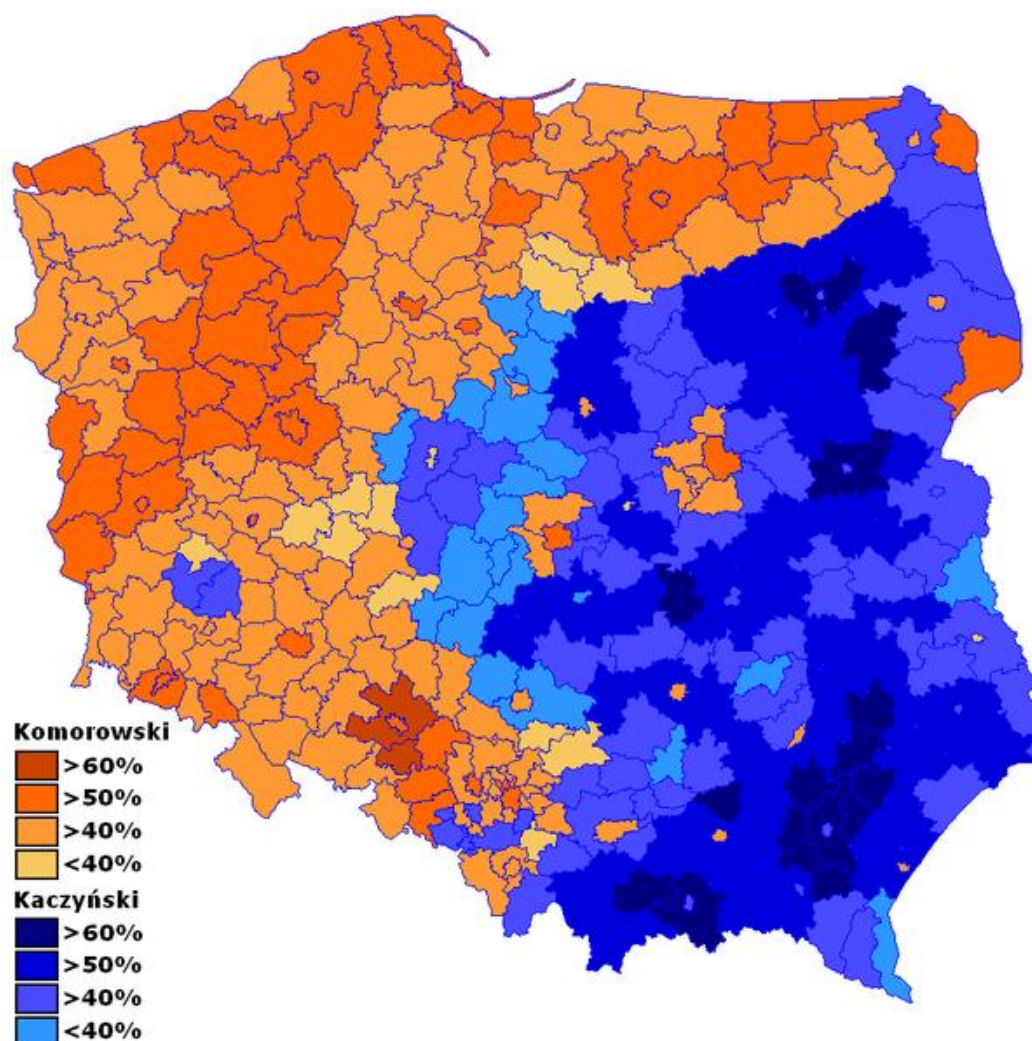
2. táblázat. A 2010-es köztársaságielnök-választás eredménye

Név	Párt	1. forduló		2. forduló	
		Szavazat	%	Szavazat	%
Bronisław Komorowski	PO	6.981.319	41,54	8.933.887	53,01
Jarosław Kaczyński	PiS	6.128.255	36,46	7.919.134	46,99
Grzegorz Napieralski	SLD	2.299.870	13,68		
Janusz Korwin-Mikke	WiP	416.898	2,48		
Waldemar Pawlak	PSL	294.273	1,75		
Andrzej Olechowski	ftlen	242.439	1,44		
Andrzej Lepper	SRP	214.657	1,28		
Marek Jurek	PR	177.315	1,06		
Összesen		16.806.170		16.853.021	

Forrás: PKW

A 2010-es elnökválasztás kapcsán rajzolódott legmarkánsabban ki az ország területi megosztottsága (9. ábra). Míg az első világháború előtt Oroszországhoz és az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó, a két világháború közötti Lengyelország magvát képező területeken hagyományosan a PiS erős, addig a második világháborút követően az országhoz csatolt területek korábban a baloldal, jelenleg a PO fellegvárát jelentik. A fentiekhez képest kivételt képeznek a nagyvárosok, ahol alapvetően a Polgári Platform hívei vannak többségben, illetve néhány keleti területen – a hagyományosan baloldali fehérorosz nemzetiség magasabb aránya miatt – szintén az SLD, illetve a PO erősebb.

9. ábra: A 2010-es lengyel elnökválasztás első fordulójának térképe

Forrás: Electoral Geography

A 2011-es parlamenti választásokon újraválasztották a PO-PSL-koalíciót, aminek számos oka van. Sokołowski (2012) arra hívja fel a figyelmet, hogy a Tusk-kormány újraszámolásának legfontosabb tényezője a „zöld sziget” (*green island*) volt, nevezetesen az, hogy – ahogy az a tanulmány első felében bemutatásra került – a lengyel gazdaság képes volt végig növekedni a válság éveiben. A második, hogy a pártrendszer rendkívül zárttá vált, és mivel mind a PSL, mind az SLD a PO potenciális partnere volt, a PiS-nek abszolút többségre lett volna szüksége a kormányalakításhoz, ami viszont rendkívül valószínűtlennek tűnt ekkoriban. Nem elhanyagolható tényező emellett a Polgári Platform sikerében a lengyel média sem. A 2007-es választás követően ugyanis a lengyel média is elkezdett pártossá válni, döntő többségük vagy Tusk pártját, vagy a PiS-t támogatja azóta is, ugyanakkor e téren a PO jelentős helyzeti előnyben van vetélytársával szemben. Ugyanakkor Szczerbiak (2013) arra is felhívja a figyelmet, hogy a Polgári Platform sikerét erősítette az is, hogy el tudták hitetni a választókkal, az alternatíva (egy újabb PiS-kormány) sokkal rosszabb.

2013 tavaszán – a PO visszaesésével párhuzamosan – a PiS ismét képes volt új támogatókat szerezni. Nagyban segítette a PiS-t az, hogy 2014. júniusban titokban rögzített hangfelvételek kerültek nyilvánosságra, amelyen Marek Belka akkori jegybankelnök a pénzügyminiszter leváltását kérte Bartłomiej Sienkiewicz belügyminisztertől a kormány gazdaságpolitikájának támogatásáért cserébe, illetve Radosław Sikorski külügyminiszter a lengyel-amerikai szövetséget nevezte értéktelennek. Donald Tusk 2014. őszi távozása (az Európai Tanács elnöke lett) utána Ewa Kopacz vette át a miniszterelnöki posztot, amely lökést adott a PO támogatottságának. Ugyanakkor a hangfelvételek ügye nem csitult, amely nagyban hozzájárult Andrzej Duda (PiS) győzelméhez a kampány elején még rendkívül népszerű, regnáló ellen, Komorowski ellenében a 2015-ös elnökválasztáson, majd az ettől kezdve lendületben lévő PiS nagyarányú győzelméhez az őszi parlamenti választáson (Szczerbiak, 2017).

Jól látható, hogy a Demokratikus Baloldali Szövetség (*Sojusz Lewicy Demokratycznej*, SLD) érdemben nem tudott kilépni a 10 százalék körüli sávból, és viszonylag stabil volt az agrárjellegű Lengyel Néppárt (*Polskie Stronnictwo Ludowe*, PSL) támogatottsága is. A 2011-es parlamenti választás kampányában képes volt betörni a lengyel politikába a leginkább polgárpukkasztó megnyilvánulásairól és radikális antiklerikalizmusáról ismert Palikot Mozgalma (RP). Palikot korábban a PO képviselője volt, ám elsősorban társadalmi kérdésekben pártjánál lényegesen liberálisabb álláspontot képviselt. A párt támogatottsága ugyanakkor az első hónapok stabilitása után a – mondanivalóval párhuzamosan – fogyni kezdett.

Érdekesség, hogy az RP-n kívül sokáig nem tudott érdemben egyetlen új párt sem megerősödni. 2010 őszén a PiS piacpárti szárnyának néhány képviselője megalakította a Lengyelország az Első (PjN) nevű pártját, amely azonban a szavazatok mindössze 2 százalékát volt képes megszerezni. A libertárius, euroszkeptikus jobboldalt egyesítendő, Janusz Korwin-Mikke is új politikai erőt hozott létre Új Jobboldal Kongresszusa (KNP) néven, ám a párt mindössze a szavazatok 1 százalékát kapta. Korwin-Mikke pártja végül a 2014-es EP-választáson – döntően az alacsony részvételnek köszönhetően – képes volt mandátumot szerezni, de a 2015-ös elnök- és parlamenti választáson sem sikerült az áttörés. A 2011-es választást követően a Szejmben és a Szenátusban is önálló frakciót hozott létre a Szolidáris Lengyelország (SP), ám a közvélemény-kutatások szerint a párt végig az ötszázalékos küszöb alatt maradt, a 2014-es EP-választáson nem szerzett mandátumot, és 2015-ben a PiS-szel indult szövetségben. 2013-ban hozta létre Lengyelország Együtt (*Polska Razem*) nevű pártját a második Tusk-kormány első igazságügy-minisztere, Jarosław Gowin. Gowin 2013-ban elindult Donald Tusk ellen a pártelnökválasztáson, és a vártnál jobb eredményt (20%) ért el (Szczerbiak, 2017: 406). A sikertelen EP-választások után azonban Gowin is a Jog és Igazságossággal keresett szövetséget.

3. táblázat: A 2004-es, 2009-es és 2014-es EP-választások eredménye

Párt	2004			2009			2014		
	Sz	%	M	Sz	%	M	Sz	%	M
PO	1.467.775	24,10	15	3.271.852	44,43	25	2.271.215	32,13	19
PiS	771.858	12,67	7	2.017.607	27,40	15	2.246.870	31,78	19
SLD+UP	569.311	9,35	5	908.765	12,34	7	667.319	9,44	5
KNP	-	-	-	-	-	-	505.586	7,15	4
PSL	386.340	6,34	4	516.146	7,01	3	480.846	6,80	4
PD*	446.549	7,33	4	179.602	2,44	-	-	-	-
SdPL	324.707	5,33	3	PD		-	-	-	-
SRP	656.782	10,78	6	107.185	1,46	-	-	-	-
LPR*	969.689	15,92	10	83.754	1,14	-	-	-	-
Összesen	6.091.531		54	7.364.763		50	7.069.485		51

Forrás: PKW

* Az LPR 2009-es eredményénél a Libertas eredménye van feltüntetve

A HAGYOMÁNYOS PÁRTOK ÉS PALIKOT MOZGALMÁNAK ALKALMAZKODÁSI STRATÉGIÁI

Mivel a gazdasági válság első hulláma nem érintette mélyen a lengyel gazdaságot, sőt az képes volt növekedést produkálni, ezért a pártprogramok kevésbé voltak válságközpontúak 2011-ben. Az egyetlen érdemleges változást a PiS gazdaságpolitikai balratolódása jelentette, bár ez is sokkal inkább retorika és üzenetek, semmint konkrét közpolitikai lépések terén mutatkozott meg. A Lengyel Néppárt (PSL) programjai a gazdaságpolitika terén kevés konkrétumot tartalmaztak, ami elsősorban a párt agrárháttéréből adódik. A Demokratikus Baloldal Szövetségének (SLD) 2004-es – szinte teljes – hitelvesztése tartósan befolyásolta a párt támogatottságát és szövetségkötési potenciálját: komolyabban soha nem merült fel, hogy a hatalom közelébe kerüljenek.

Ahogy arról már volt szó, a főbb pártok programjaiban érdemleges változások alig-alig álltak be. A Polgári Platform neoliberalisnak elkönnyvelt gazdaságpolitikája már 2007-ben sem volt minden területen az: a közszférában beígért fizetésemelések és a nyugdíjasok életkörülményeinek javítása az állami kiadások növekedését vetítették előre (Rae, 2013: 414). A Polgári Platform 2007-es és 2011-es programjai közötti fő különbséget az jelenti, hogy mi az, amit képesek voltak megvalósítani, és mi az, amit a válság miatt nem. Előbbi kategóriába tartozik az adórendszer egyszerűsítése, illetve a privatizáció folytatása, utóbbiba az egykulcsos szja, az áfareform és a fiskális konszolidáció (PO, 2007: 23-31). Éppen ezért a 2011-es program az szja-rendszer további egyszerűsítését tűzte ki célul. Fontos megjegyezni, hogy noha az első Tusk-kormány idejében (2009) lépett életbe a háromkulcsos szja-rendszert felváltó kétkulcsos szisztéma, azt még a Kaczyński-kormány idején fogadták el. Ennek értelmében a 19 százalékos sávot 18-ra mérsékeltek, eltörölték a 30 százalékos sávot, és évi 85.528 zloty (ez havi kb. félmillió forintnak felel meg)

jövedelem felett a 40 százalékos sávot 32 százalékosra csökkentették. Utóbbi kategóriába az adófizetők mindössze másfél százaléka esik (Rae, 2013: 418).

A PO-PSL-kormány először az áfakulcsok átmeneti megemelésével próbálkozott, ám azok vártnál kisebb hatása mellett kénytelen volt befagyasztani a közsférában dolgozók bérét és szigorítani a kedvezményes nyugdíjba vonulást (Rae, 2013: 419). Emellett az egészségügyi szolgáltatások piacosítása is a tervek között szerepelt, ezt azonban Lech Kaczyński elnök megvétózta. További fontos bevételt jelentett a központi költségvetés számára az adóemelés alternatívájaként a privatizáció felgyorsítása. 2008 és 2011 között 562 céget adott el a kormány (Rae, 2013: 419).

Ahol a leginkább megmutatkozott a párt pragmatizmusa, az a nyugdíjreform kérdése volt. A legtöbb kelet-európai uniós tagállamhoz hasonlóan Lengyelországban is bevezették a '90-es években a nyugdíjrendszer második pillérét, a magánnyugdíjpénztárakat. 1999-ben az akkori jobboldali kormány, amely a Szolidaritás Választási Akcióból (AWS) és a liberális Szabadság Unióból (UW) tevődött össze, az 50 év felettiek számára meghagyta az első pillért, míg a bruttó fizetések 7,3 százalékát a magánnyugdíjalapokba helyezték. Jacek Rostowski pénzügyminiszter (PO) a rendszert rákfenének nevezte (Rae, 2013: 241), és a hozzájárulás csökkentésében, majd megszüntetésében a közkiadások mérséklését látta. A fenti intézkedéseknek köszönhetően az államadósság növekedése gyakorlatilag megállt, a költségvetési hiányt pedig közel a felére sikerült csökkenteni a 2010-eshez képest 2011-ben. Összességében a PO a kormány politikáját igyekezett úgy alakítani, hogy az ne veszélyeztesse az újraválasztást (Myant et al., 2013: 392). A 2010-es elnökválasztást követően a kormány mozgástere is megnőtt, Komorowski elnök ugyanis egyrészt kevésbé konfrontatív személyiség, mint elődje, másrészt Donald Tusk pártjából jött.

2007-es választási programjában a Jog és Igazságosság a Marcinkiewicz- és Kaczyński-kormányok adócsökkentését, illetve folytatásának szükségességét, az EU-alapok hatékonyabb felhasználását és a fiskális konszolidációt hangsúlyozta (PiS, 2007: 20-24). Ehhez képest 2011-re a fókusz teljesen máshova tolódott, már a párt programjának címe is állampárti fordulatot sejtetett: Modern, Szolidáris, Biztonságos Lengyelország. A hosszúra nyúlt, ám konkrét számok terén kevésbé részletezett program elsősorban szociális téren, illetve a vidékkel, az elmaradott régiókkal való szolidaritást hangsúlyozta (PiS, 2011: 192-197).

A két, kormányalakításra esélyes párt programjaiban alapvető változások nem álltak be. Ennek fő oka, hogy a lengyel társadalmi és gazdasági problémák 2007 és 2011 között érdemben nem változtak. Az egyetlen jelentősebb változás az volt, hogy a PiS-nél a hangsúly a szociális témák felé tolódott.

Mint az az 1. táblázatból is látszik, egyetlen új pártnak sikerült bekerülnie a parlamentbe 2007 és 2014 között, ez pedig Palikot Mozgalma. A pártot a Polgári Platform polgárpukkasztásairól híres fenegyereke, Janusz Palikot alapította, hivatalosan 2011 nyarán, ugyanakkor a mozgalom alapjait már 2010-ben, a szmolenszki katasztrófát és az

előrehozott elnökválasztást követően lerakta²³ (Gałązka és Waszak, 2013: 204). Palikot 2005-től volt a PO szejmbéli képviselője, mandátumáról 2011-ben lemondott, ám az őszi parlamenti választáson ismét megválasztották.

Palikot radikálisan antiklerikális nézetei mellett a kisebbségek védelméről vált ismertté, ugyanakkor vélhetően nem kapott volna pártja 10 százaléknyi szavazatot a vezető szokatlan performanszai nélkül. Az egyik legelső ilyen volt, amikor 2007-ben, akkori pártja a PO egyik sajtótájékoztatóján „Az SLD-vel vagyok” és „Meleg vagyok” feliratú pólóban jelent meg, melynek célja az volt, hogy felhívja a kisebbségek védelmére a figyelmet (TVN24, 2007a). Nem sokkal később akkori választókerületében, Lublinban tartott sajtótájékoztatót egy állítólagosan rendőrök által elkövetett nemi erőszak ügyében. Egy pisztolyt és egy vibrátort mutatott fel mint a jog és igazságosság modern jelképét, utalva az akkori legnagyobb kormánypárt, a konzervatív Jog és Igazságosság nevére (TV24, 2007b). Palikot PiS-ellenessége ezt követően is többször megnyilvánult. 2008-ban egyszerűen fajnának nevezte a regnáló elnök Lech Kaczyńskit (TVN24, 2008), majd 2010-ben, az elnökválasztás második fordulóját követően őt hibáztatta a szmolenszki katasztrófáért (TVN24, 2010). A legkirívóbb Kaczyński-ellenes megmozdulására már új pártja vezetőjeként, 2013. áprilisban került sor, amikor a szmolenszki baleset évfordulóján pezsgővel akart koccintani Leszek Millerrel, a Baloldali Demokratikus Szövetség (SLD) vezetőjével, aki ettől határozottan elzárkózott (TVN24, 2013). A párt 2013 őszén változtatta nevét Te Mozgalmadra (*Twój Ruch*, TR).

A TR programjának alapját a liberális, radikálisan antiklerikális nézetrendszer adja. A lengyel katolikus egyház folyamatos támadása mellett a klasszikus szociálliberális témák kerülnek elő a párt kommunikációjában: a könnyűdrogok legalizálása, a homoszexuálisok jogainak (házasság, adoptálás) szélesítése és a mesterséges megtermékenyítés közpénzből való finanszírozása (Gałązka és Waszak, 2013: 207). A párt gazdasági programja nem nélkülözi az ellentmondásokat. Miközben az egykulcsos szja, tao és áfa pártján állnak, maga Palikot a kapitalizmust minden vallás legkegyetlenebbjének nevezte, és az állam feladatának tartja a teljes foglalkoztatottság biztosítást (Gałązka és Waszak, 2013: 216). Palikoték elképzelései nem nélkülözik a politikai rendszer – néhol populista jegyeket hordozó – átalakítását sem. Feloszlátják a Szenátust, csökkentenék a parlamenti és helyi képviselők számát, eltörölnék a járási szintnek megfelelő *powiatokat* és fellépnének az „örökös politikusok” ellen (Gałązka és Waszak, 2013: 208).

Ahogy az a 8. ábrán is látszik, Palikot pártjának támogatottsága a kampány finise előtt is rendkívül alacsony volt: szeptemberben még a szavazók alig 2 százaléka támogatta az RP-t, ezzel szemben a parlamenti választásokon²⁴ 10 százalékos eredményt ért el. Maga a párt – vezetője mellett – alapvetően négy dolognak köszönheti a sikerét. Az egyik az

²³ 2010. április 11-én a Lech Kaczyński lengyel elnököt, a feleségét és több magas rangú lengyel politikust szállító repülőgép az oroszországi Szmolenszk közelében lezuhant. A katasztrófának nem voltak túlélői. A tragédiát követően az elnöki palota előtt egy keresztet, a gyász jelképét állítottak fel, mely szeptemberig kint volt. Palikot az egyház újabb térnyerését látta a jelképben és végig hevesen ellenezte azt.

²⁴ Palikot Mozgalma nem indított jelölteket a szenátusi választásokon, kizárólag az alsóházi (Szejm) mandátumokat célozta meg.

elitellenes pártok iránti kereslet a lengyel választókban, illetve pontosabban fogalmazva a lengyel pártok iránti alacsony bizalmi szint. Másodsorban a lengyel baloldal válsága is hozzájárult Palikot sikeréhez (Gałązka és Waszak, 2013: 198). A harmadik a párt által hatékonyan használt internetes kampány: az RP Facebook-oldala volt a leglátogatottabb, a párt kampányvideóját több mint százezren nézték meg (Gałązka és Waszak, 2013: 208-209).

A negyedik tényező pedig az újdonság. Lucardie (2000) szerint az új pártok három típusba sorolhatók: az erős ideológiai motivációval rendelkező, ám a politikai palettán más párt által már foglalt pozíciót elfoglaló pártok a tisztítók (*purifiers*), az új pozíciót megszerzők a próféták, a gyenge motivációval rendelkező, más pártok által el nem foglalt helyet pedig a szószólók (*prolocutors*) szerzik meg. Ezt egészítette ki Sikk (2012) az újdonság projektjével, amely a gyenge ideológiai motivációval rendelkező, más pártok által birtokolt mező megszerzésére irányuló pártok jellemzője. Palikot Mozgalmának esetében az erős ideológiai motiváció mindenképpen jellemző, parlamentbe kerülésüket követően a párt tagjai – és különösen maga Palikot – a kulturális-ideológiai dimenzió ügyeire fókuszáltak. Ilyen jelképes dolognak számít, hogy a párt adta az első transzszexuális, illetve az első nyíltan homoszexuális képviselőt Lengyelországban. Emellett a párt már a Szejm alakuló ülése előtt követelte, hogy az ülésteremből – továbbá az iskolákból, hivatalokból és minden más közintézményből – távolítsák el a feszületet, amely szerintük a katolikus egyházat jelképezi. Az RP bírósághoz is fordult ennek érdekében, azonban a taláros testület elutasította a beadványt (Reuters, 2013). A fentihez hasonló, a lengyel társadalom többségében megütközést keltő eset volt az, amikor a párt képviselői marihuánás cigarettát terveztek elszívni a Szejm épületében, ám ezen tervüktől végül elálltak (TVN24, 2012).

Ami a párt szavazóit illeti, a TNS OBOP szerint felülreprezentáltak voltak közöttük a férfiak (63,1%), a fiatalabb korosztályok (a szavazók 32 százaléka 18 és 25 év közötti, további 30,2 százaléka pedig 25 és 39 év közötti), az 50 ezer főnél kisebb településen élők (62,5%), illetve a középfokú végzettséggel rendelkezők (57,5%). Foglalkozást tekintve a diákok (18,6%), az egyéni vállalkozók (12,7%), valamint a vezetők és szakértők, illetve a nyugdíjasok (12,3-12,3%) jelentik a legnagyobb csoportokat. Palikot szavazói döntően a Polgári Platform korábbi választói közül kerültek ki: 47,4 százalék szavazott a 2007-es választáson Donald Tusk pártjára, míg a 2010-es elnökválasztáson közel kétharmaduk (66,3%) támogatta a PO jelöltjét, Bronisław Komorowskit. A párt bázisának 17,5 százaléka nem szavazott az előző parlamenti választáson és ugyanekkora az arány a legutóbbi elnökválasztás tekintetében is. A fiatal szavazók csoportját külön érdemes kiemelni, később ugyanis ugyanez a korosztály biztosította Paweł Kukiz sikerét a 2015-ös elnök- és parlamenti választáson, de felülreprezentált a korosztály Janusz Korwin-Mikke és mindenkori pártja szavazói között is.

A 2011-es választásokon résztvevők arányában is készült felmérés, ezt a CBOS (2011) végezte el. E szerint a férfiak 12, a nők 8 százaléka választotta Palikot Mozgalmát, a 18-24 év közöttiek 21, a 25-34 év közöttiek 13 százaléka, a faluban élők 11, a 100 és 500 ezer közötti városokban élők 15 százaléka, a középfokú végzettségűek 11, a diplomások 13 százaléka. Jellemzően a nem vallásos csoportok szavaztak az RP-re: a templomba soha

nem járók ötöde, az egy évben néhányszor templomba menők 17 százaléka voksolt az antiklerikális pártra. A jövedelmi csoportok tekintetében nincsenek nagy különbségek.

A választások után a párt egy év alatt „elsütötte összes puskaporát”, 2013-ra Palikot az egyik legnépszerűtlenebb politikussá vált (CBOS, 2013. április), a mondanivaló kiüresedésével párhuzamosan a párt támogatottsága is jelentősen csökkent. Ezt látva 2013 tavaszán a párt kezdeményezésére elindult a baloldali pártok összefogása, amiből azonban a Leszek Miller vezette SLD kimaradt. Az Europa Plus néven létrejövő szövetség ugyanakkor képes volt megnyerni a korábbi köztársasági elnököt, Aleksander Kwaśniewskit (1995-2005), illetve több kisebb pártot. A szövetség végül képtelen volt átlépni az ötszázalékos küszöböt a 2014-es európai parlamenti választáson, amely után rövidesen meg is szűnt. A TR jelentéktelenné válásához pedig hozzájárult, hogy 2015-ben a parlamenti választásokon a

KONKLÚZIÓ

Lengyelország az EU tagállamai közül egyedülként képes volt a gazdasági válság alatt valamennyi negyedévben növekedést produkálni. Ez részben az ország szerencsés gazdasági szerkezetének köszönhető, részben azonban a Donald Tusk nevével fémjelzett jobbközép kormányok (2007-14) válságkezelő intézkedéseinek. Lengyelországot a pénzügyi válság kevésbé érintette súlyosan, ekkor ugyanis a kormány képes volt a költségvetési hiány elengedésével növekedési pályán tartani a gazdaságot. Mindez jelentős szerepet játszott abban, hogy 2011 őszén a parlamenti választáson újraválasztották a regnáló kormányt – az ország rendszerváltás utáni történetében először. Az adósságválság okozta visszaesés már csak azért is érintette súlyosabban az országot, mert ekkor már nem tudta a hiány és az államadósság növelésével stimulálni a gazdaságot.

A második megtorpanás a társadalmat is komolyabban érintette, megrendült a bizalom a kormányban és a parlamentben, valamint megcsappant a PO népszerűsége is. Ezt a fajta protesthangulatot egyetlen új szereplő tudta kihasználni. 2011-ben – tehát még a második visszaesés elején – Palikot Mozgalma tört be a lengyel politikai arénába, amely azonban sokkal inkább megbotránkoztató stílusával, harcos antiklerikalizmusával és – kihasználva a megcsappant bizalmat a politikai intézményekben és pártokban – elitellenességével toborozta híveit. Noha mindkét nagy pártból váltak ki újabb tömörülések a vizsgált időszakban, ezek nem tudtak releváns szereplőkké válni, sőt Palikot Mozgalma is hamar elvesztette szavazótábora jelentős részét.

A kormányzásban és a 2014 nyarán kitört lehallgatási ügyekben megtépzott népszerűségű Donald Tusk az Európai Tanács élére került 2014 őszén, utódja, Ewa Kopacz pedig képes volt – átmenetileg – lendületet adni a kormányzásnak. Ugyanakkor a PO – épp a botrányoknak és a PiS stratégiaváltásának köszönhetően – elvesztette mind az elnökválasztást, mind pedig a parlamentet 2015-ben. Ez azonban már egy másik történet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

CBOS

Eurobarometer

Eurostat

GUS <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2019,4,1.html>

OECD <https://data.oecd.org/gdp/quarterly-gdp.htm>

Pew (2013) <http://www.pewglobal.org/2013/05/13/the-new-sick-man-of-europe-the-european-union/>

Duszczuk, Maciej (2014) 'Poland under Economic Crisis Conditions' *Perspectives on European Politics and Society* Vol. 15, No. 3, pp. 370-384.

Gałązka, Marta – Waszak, Martin (2013) 'From Alternative Politics to the Mainstream: The Case of the Palikot's Movement' In: Mesežnikov, Grigorij – Gyárfášová, Oľga – Bútorová, Zora (eds.) *Alternative Politics? The Rise of New Political Parties in Central Europe*. Intitute for Public Affairs, Pozsony

Lucardie, Paul (2000) 'Prophets, Purifiers and Prolocutors: Towards a Theory on the Emergence of New Parties' *Party Politics* Vol. 6, No. 2, pp. 175-185.

Myant, Martin – Drahokoupil, Jan – Lesay, Ivan (2013) 'The Political Economy of Crisis Management in East-Central European Countries' *Europe-Asia Studies* Vol. 65, No. 3, pp. 383-410.

Rae, Gavin (2013) 'Avoiding Economic Crisis: Pragmatic Liebralism and Divisions over Economic Policy in Poland' *Europe-Asia Studies* Vol. 65, No. 3, pp. 411-425.

Rosset, Jan (2011) 'The 2010 presidential election in Poland' *Electoral Studies* Vol. 30, No. 1, pp. 241-244.

Sikk, Allan (2012) 'Newness as a winning formula for new political parties' *Party Politics* Vol. 18, No. 4, pp. 465-486.

Sokołowski, Jacek K. (2012) 'The 2011 Elections in Poland: Defining a New Cleavage' *Journal of Representative Democracy* Vol 48, No. 4, pp. 461-473.

Szczerbiak, Aleks (2013) 'Poland (Mainly) Chooses Stability and Continuity: The October 2011 Polish Parliamentary Election' *Perspectives on European Politics and Society* Vol. 14, No. 4, pp. 480-504.

Szczerbiak, Aleks (2017) 'An anti-establishment backlash that shook up the party system? The October 2015 Polish parliamentary election' *European Politics and Society* Vol. 18, No. 4, pp. 404-427.

Wisniewski Anna (2012) Lengyelország.

PO (2007)

http://www.swietokrzyski.platforma.org/files/files/6/35106/program_wyborczy_po7e_book.pdf

PO (2011) http://platforma.org/media/dokumenty/Program_PO_100dpi.pdf

PiS (2011) <http://www.pis.org.pl/dokumenty.php?s=partia&iddoc=157>

RP (2011) <http://www.ruchpalikota.org.pl/materialy>

SLD (2011) http://www.sld.org.pl/public/ckfinder/userfiles/files/program_sld.pdf
<http://www.pewglobal.org/2009/11/02/end-of-communism-cheered-but-now-with-more-reservations/>
<http://www.pewglobal.org/2009/03/05/eastern-europe/>

Polish Market 2010 <http://www.polishmarket.com/90150/Government-announces-temporary-VAT-rise-to-cope-with-fiscal-pressures.shtml>

Reuters (2013) ' Polish court rejects call to remove crucifix from parliament'
<http://www.reuters.com/article/2013/01/15/us-poland-cross-idUSBRE90E0M620130115>

Warsaw Voice 2013a
<http://www.warsawvoice.pl/WVpage/pages/article.php/24005/news>

Warsaw Voice, 2013b
<http://www.warsawvoice.pl/WVpage/pages/article.php/24129/news>

Warsaw Voice, 2013c
<http://www.warsawvoice.pl/WVpage/pages/article.php/24148/news>

IMF 2013-as országjelentés <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr1321.pdf>

Office for National Statistics (ONS) http://www.ons.gov.uk/ons/dcp171780_229910.pdf

RP (2013): <https://ruchpalikota.org.pl/aktualnosci/powstal-zespol-polityczny-europy-plus-poczatek-budowania-koalicji-centrolewicowej>

TVN24 (2007a) <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/palikota-gej-z-sld,16818.html>

TVN24 (2007b) <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/palikota-walczy-pistoletem-i-wibratorem,19324.html>

TVN24 (2008) <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/janusz-palikota-uwazam-prezydenta-za-chama,65274.html>

TVN24 (2010) <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/lech-kaczynski-ma-krew-na-rekach,138976.html>

TVN24 (2012) <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/zapalil-w-sejmie-kadzielko,197926.html>

TVN24 (2013) <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/kwasniewski-nalega-miller-mowi-nie-i-wypomina-palikota-wi-zdjecie-z-glupawym-usmieszkiem-i-szampanem,318112.html>

<http://www.tradingeconomics.com/poland/government-bond-yield>

<http://www.wybory2005.pkw.gov.pl/SJM/EN/WYN/W/index.htm>
<http://pe2004.pkw.gov.pl/WynGI/WGXXPYYYYYY.htm>
<http://wybory2007.pkw.gov.pl/SJM/EN/WYN/W/index.htm>

<http://pe2009.pkw.gov.pl/PUE/PL/WYN/W/index.htm>
<http://wybory2011.pkw.gov.pl/wyn/en/000000.html#tabs-1>

<http://insideurope.eu/taxonomy/term/35>

http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/LC_household_budget_survey_in_2011.pdf

<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1565532/Polands-politicians-fly-to-UK-ahead-of-election.html>

<http://www.guardian.co.uk/books/2007/jul/11/news.poland>

http://www.ons.gov.uk/ons/dcp171776_310441.pdf - ONS 2013

<http://www.dailymail.co.uk/news/article-2223009/A-quarter-babies-born-UK-children-immigrants-mothers-Poland-India-Pakistan-birth-record-numbers.html>

<http://www.independent.ie/business/irish/poles-flee-ailing-irish-economy-26487998.html>

<http://wybory.onet.pl/parlamentarne-2011/kim-sa-wyborcy-janusza-palikota,1,4875788,aktualnosc.html>

https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:d2owrvAtT-4J:www.cbos.pl/EN/publications/reports/2011/149_11.pdf+&hl=hu&gl=hu&pid=bl&srcid=ADGEESjO-N3zl8xQj-

[Tptrip3uUz4B8wtlB9Ew5E3L4x4eQTKj5xCQ5Yl1_rzR6xUFtoIPjd483zosui_7NSy2IiVjz1bRLHmbc_FgFD2Rqlaa24g4vkDqA2Bp_hlqawmtYGfzxEvsQg&sig=AHIEtbSIQzzgTuWDsSGG0z08ZOhYIW8F0w](http://www.cbos.pl/EN/publications/reports/2011/149_11.pdf)

<http://isp.org.pl/uploads/filemanager/pliki/PresentationISPBratislava.pdf>

Az Encsi járás támogatás felhasználási sajátosságainak elemzése

Az Encsi járás a Szikszói és Gönci járásokkal a történelmi Abaúj vármegye országhatárainkon belül maradt, központjait veszítette,²⁵ a halmozottan hátrányos helyzet jellegzetes tünetegyüttesét (Kanalas – Kiss, 2006) kiterjedt földrajzi térben magán hordozó terület. Az Encsi járás által lefedett terület régóta a hazai területfejlesztési politika célterületei között szerepel, egyike hazánk legelmaradottabb vidéki térségeinek, amely elaprózott településrendszerrel, a központoktól való nagy távolsággal, szegényes infrastruktúrával, gyenge humán erőforrással, alacsony életszínvonallal és kiugró munkanélküliséggel jellemezhető. Az elmúlt évtizedekben számtalan pénzügyi és egyéb jellegű támogatás érkezett a perifériák fejlesztésére mind nemzetközi (Európai Unió), mind pedig hazai fejlesztéspolitikai forrásokból. Ezek az erőfeszítések azonban gyakran nem képesek a kívánt hatást elérni a leghátrányosabb helyzetű járások lemaradásának visszafordításában. A háttérben meghúzódó okok között részben a térségbe érkező támogatások fragmentált felhasználása, valamint a helyben hiányos tudástőke következtében a kivitelezők révén a források térségből való kiáramlása áll.

A tanulmány első felében annak járunk utána, hogy az Encsi járás összességében, vagy valamelyik elmaradottsági dimenziójában realizált-e felzárkózást szűkebb, vagy tágabb környezetéhez képest a 2007-2013-as Európai Unió programozási ciklus során. A tanulmány második felében pedig egyrészt azt mutatjuk be, hogy a térség nyertes pályázatai milyen arányban valósultak meg, és a megvalósulás során milyen nehézségekkel néztek szembe a települések. Másrészt vizsgálatra kerül, hogy a megítélt támogatások területi különbségei hogyan viszonyultak az Encsi járás komplex mutató által mért fejlettségében megmutatkozó különbségeihez.

Jelen tanulmányt a szerző egyedül jegyzi, de az itt közreadott eredmények egy nagyobb kutatócsoport eredményeinek egy részét tükrözik. A kutatás egy, az Encsi járásban 2004 és 2014 közötti időszakban elnyert támogatások felhasználását vizsgáló, a Budapesti Corvinus Egyetem több szervezeti egysége (Agrárközgazdasági- és Vidékfejlesztési Tanszék, Gazdaságföldrajz Tanszék, Szociológia- és Társadalompolitikai Intézet) közreműködésével 2012 és 2016 között megvalósult OTKA kutatás²⁶ a szerző által gondozott részterületének főbb eredményeit ismerteti. A kutatásban a támogatásfelhasználások és kvantitatív elemzések (utóbbi részbeni) felelőseként a tanulmányban közölt eredmények kialakításának aktív részese voltam, de azok végső formába öntésében kutató kollégáim (Juhász Pál, Korompai Attila, Jeney László, Nemes

²⁵ A vármegye központját Kassát, illetve a járásszékhelyeket Tornát, Szepsit és Hernádzsadányt.

²⁶Realized and missed synergies in development policies – Effects of EU and domestic development aid in territorial framework című, K 101025 számú OTKA kutatás.

Gusztáv) és a terepmunkák során a hallgatók kérdőívek felvételében nyújtott segítsége nélkül ezen eredmények nem állhattak volna elő²⁷. *A periferizáció újratermelődése az Encsi járásban*

Az Encsi járást is magában foglaló dél-abaúji térség települései a legtöbb magyarországi tipológiában (Lettrich, 1976; Enyedi, 1977; Beluszky, 1979; Beluszky – Sikos, 1982; 2007; Csatári, 2000a; 2000b; Csatári – Farkas, 2006; Kovács et al., 2015) hátrányos helyzetű, periférikus, leszakadó területi egységként jelentek meg. Az Encsi járást ért sorozatos történelmi veszteségek hatásai és azok hosszútávú következményei a mai napig meghatározók a járás társadalmi-gazdasági helyzetében és a fejlesztési kezdeményezések várható eredményeiben is.

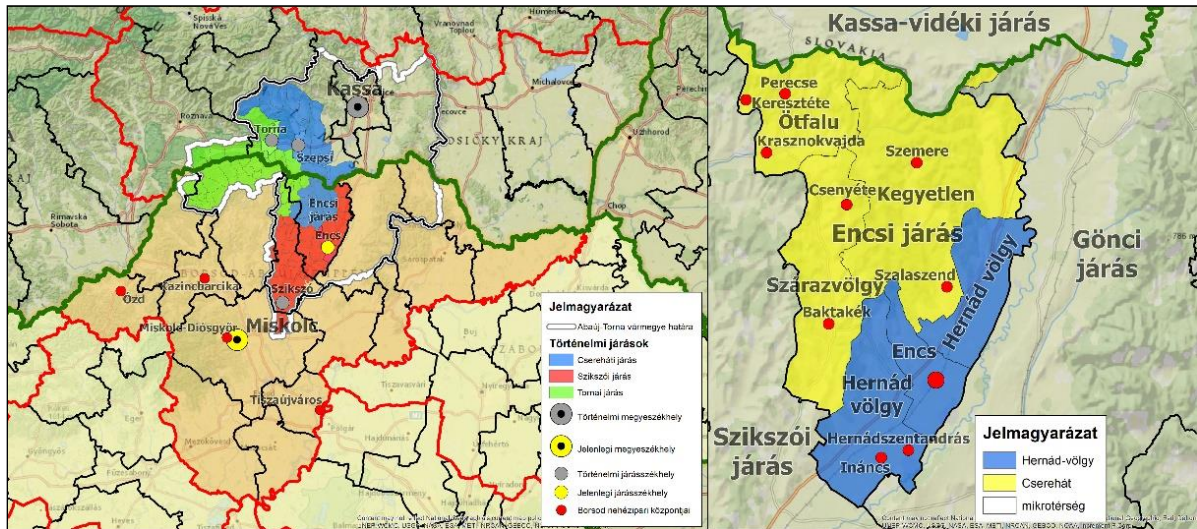
Az Encsi járás természetföldrajzilag a Cserehátra és a Hernád völgyére tagolódik (Marosi – Somogyi, 1990; Dövényi, 2010). A Cserehát a főbb közlekedési tengelyeken kívül eső dombvidék, míg a Hernád völgye a Miskolc–Kassa, illetve tovább Szlovákia és Lengyelország keleti területei felé vezető fő északnyugat–délkeleti természetes közlekedési folyosó tengelyében fekszik. Az úthálózat az északnyugat–délkeleti csapású völgyek futását követi, a dombokat átszelő harántirányú kapcsolatok ritkák, ami alapvetően meghatározza a járás térszerkezetét is.

A járás a külső, földrajzi térben többször is perifériára, határmenti helyzetbe került: elsőként a Magyar Királyság és a Török Birodalom határára. Később, az osztrák császár fennhatósága alá kerülő térség elmaradottsága konzerválódott, így ekkor a belső társadalmi térben, társadalmi-gazdasági értelemben vált perifériává, amelynek hátterében több tényezőt is azonosíthatunk. Egyrészt a népesség betelepítése alapvetően megváltoztatta a térség társadalmi-gazdasági szerkezetét, ugyanis a korábbi állattartó-szőlőművelő profillal szemben a kisebb szakértelmet igénylő gabonatermesztő nagybirtok vált dominánssá, amelynek a talajadottságok nem kedveztek. Ráadásul olyan helyi erőforrásokkal sem rendelkezett, ami a mezőgazdasági árutermelés vagy a helyi ipar, bányászat kibontakozását szolgálhatta volna. Másrészt az ország XIX. század végi Budapest-központú iparosítási hulláma is elkerülte a térséget. A borsodi nehézipari fejlesztések viszont hatottak az abaúji társadalomra is, ami az elvándorlást, ingázást, előregedést, a társadalom összetételének megváltozását hozta magával.

A trianoni határmegvonás következtében a korábban belső perifériának számító térség újra külső perifériává vált, ami tovább erősítette a kedvezőtlen társadalmi folyamatokat. Az egykori Abaúj-Torna vármegye déli részének tradicionális vonzáskörzet-központja Kassa Csehszlovákiához került, miközben az egykori Csereháti és Tornai járások központjai, Szepesi és Torna is a csehszlovák oldalra kerültek (1. ábra). Az 1920-ban mesterségesen létrehozott Encsi járás így két jól elkülöníthető részből, a Csereháti és Tornai járások központ nélküli déli maradékából és a Szikszói járás Hernád-völgyi, Encs környéki szintén városiányos részeiből jött létre.

²⁷ A tanulmányban szereplő eredményeket részleteiben tartalmazó a szerző által is jegyzett tanulmányok: Jeney – Varga 2016; Nemes et al. 2016; Varga et al. 2018a; 2018b.

1. ábra: Történelmi közigazgatási határok az Encsi járás jelenlegi területén

Forrás: saját szerkesztés

A centrumhiányos térségben egyedülként Encs ugyan várossá vált 1984-ben, azonban a szocialista településhálózat-fejlesztési és iparpolitika hatására a térség lemaradása tovább fokozódott és a cserehāti falvak sorvadásnak indultak. Egyrészt a környező jelentős nehézipari központok, szocialista iparvárosok (Miskolc-Diósgyőr, Kazincbarcika, Ózd) irányába erőteljes ingázás, illetve végleges elvándorlás indult meg. Másrészt a hosszú ideig tartó fejlesztési korlátozások, tiltások a kistalvak krónikus elnéptelenedéséhez vezettek: 1970 és 1990 között évente átlagosan majdnem fél százalékkal fogyott a térség népességszáma (Jeney, 2014).

Az Encsi járás számos településének társadalmi-gazdasági periferizációja tovább folytatódott a rendszerváltoztatás után is. A piacgazdasági átmenet nyomán az észak-magyarországi iparvidékek szerkezeti válságba kerültek, aminek hatása elérte Encs térségét is, mivel a kistelepüléseiről a nagyobb ipari központokba ingázókat tömegesen bocsátották el, így megszűntek a korábbi munkalehetőségek. Másrészt a piaci körülmények között számos közszolgáltatás (közlekedés, közművek, kommunikáció, oktatás, egészségügy) esetében „racionalizálási” szempontokra való hivatkozással elhanyagolták a ritkán lakott vidéki térségeket, ami tovább nehezítette a kistalvak életkörülményeit, erősítette periferizációját. A foglalkoztatási lehetőségek beszűkülése, a falusi életkörülmények romlása így az elvándorlás újabb hullámát indította el.

Az elvándorlás sajátos társadalmi csoportokra korlátozódott, ami megváltoztatta a térség településeinek társadalmi-etnikai összetételét. Elsősorban a fiatalabbak, a képzetesebbek és az ambíciózusabbak mentek el. A kistelepüléseken pedig főleg az idősebbek maradtak, így jó néhány falu népessége nagymértékben elöregedett. A folyamat következtében többnyire az alacsony iskolai végzettségűek, sok esetben munkanélküliek maradtak helyben, akik kevésbé voltak innovatívak, aktívak, ebből következően nem tudtak rugalmasan alkalmazkodni a piacgazdaság munkaerőpiaci viszonyaihoz (G. Fekete, 2001). Az elnéptelenedő periferikus helyzetű kistelepülések egy másik sajátos csoportja, a település megszűnését elkerülendő, egy-egy polgármester tudatos településpolitikája hatására elindult az üdülőfaluvá válás útján. Ez kétségtelenül

egy vonzó, esztétikus lakókörnyezetet eredményezett, azonban funkcionális értelemben ez sem tudta megakadályozni a klasszikus „élő” falu kihalását.

Az elvándorlás által érintett települések egy harmadik jellemző típusában a zuhanásszerűen visszaesett ingatlanárak erőteljes etnikai átalakuláshoz vezettek, mivel a falvak a mélyszegénységben élő, elsősorban cigány lakosság vándorlási célterületévé váltak. A nagyobb számban bevándorló, mélyszegénységben élő cigányság és az eredeti lakosság kulturális különbségeiből eredő társadalmi integráció nehézségeiből adódó feszültségek további elvándorlási hullámot indítottak el az őslakosság köréből, igaz a vizsgált térség vándorlási veszteségét kompenzálta az újonnan betelepültek magasabb születési rátája (Kovács 2013). E falvakban a szegregáció kérdése nem jelentkezik, mivel az elcigányosodó településekről idővel szinte teljesen eltűnik az eredeti nem cigány népesség (Baranyi et al. 2003). A folyamat révén e harmadik falutípus esetében a kihalás helyett inkább a társadalmi-etnikai struktúra változásával együtt járó szociális problémák, devianciák kerültek előtérbe. A rendszerváltoztatás óta az Encsi járásban – ha kismértékben is (évente átlagosan 0,2 %), de – növekszik a népességszám, ami figyelemre méltó, hiszen országosan és különösen Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a népesség fogyásának vagyunk tanúi. A vizsgált periféria azonban a demográfiaiak kívül valamennyi dimenzióban elmarad a magyarországi átlagtól, a fenti folyamatok révén az ország leghátrányosabb térségei²⁸ közé tartozik. Az Encsi járás 2007-es kormányzati lehatárolás szerinti kedvezményezett státusza révén a hozzá tartozó települések a fejlesztéspolitika hangsúlyozottan fontos célterületévé váltak.

AZ ENCSI JÁRÁS FEJLETTSÉGI POZÍCIÓJÁNAK DIMENZIONÁLIS VÁLTOZÁSA

Az Encsi járás fejlettségi pozíciójának változásait egy, a társadalmi, gazdasági és infrastrukturális fejlettségi dimenziókra is koncentráló komplex mutató segítségével kívántuk mérni. A komplex mutató megalkotásához a térségek kedvezményezettiségi kategóriákba történő besorolásáról szóló 2007-es (311/2007. (XI. 17.)) kormányrendeletben alkalmazott módszertanból és indikátorkészletből indultunk ki. A kormányrendeletben ismertetett komplex mutató indikátorkészletén azonban változtatni kellett, amelyet egyrészt az indokolt, hogy időközben az egyes jelzőszámok elérhetősége megszűnt, így nem volt alkalmas az időbeli változás nyomon követésre, másrészt egyes indikátorok települési szinten nem bizonyultak relevánsnak (urbanitás/ruralitás indexe). Egyes jelzőszámok tehát változatlanul megmaradtak, másokat kisebb mértékben kiigazítottunk, illetve újakat is bekapcsoltunk közéjük. A kormányrendelet módszertanához hasonlóan a jelzőszámokat egy 1 és 5 közötti értékskálára alakítottuk át, azonban nem pontozásos módszerrel, hanem az eredeti értékek normalizálásával. A fordítottan értelmezett jelzőszámok (pl. a közlekedési elérhetőség értékei, az elvándorlási

²⁸ Encs térsége 2007-ben a 311/2007. (XI. 17.) Korm. rendelet szerint a 8. legrosszabb helyzetben lévő komplex programmal is támogatandó leghátrányosabb helyzetű kistérség, 2015-ben pedig a 106/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet szerint ugyancsak a 8. legrosszabb helyzetben lévő komplex programmal is fejlesztendő járásnak számított.

és halálozási ráta, a laksűrűség, a segélyekben, támogatásokban részesülők, a veszélyeztetett kiskorúak aránya és az álláskeresési mutatók) esetében természetesen az adatsor minimuma kapta az „5”, a maximuma pedig az „1” értéket.

A vizsgálatban alkalmazott összesen 33 jelzőszámot – illeszkedve a 2007. évi kormányrendeletre – 5 csoportba (dimenzióba)²⁹ soroltuk be (Faluvégi – Tipold 2007). Megtartottuk a gazdasági, az infrastrukturális, a szociális és a foglalkoztatási dimenziókat, az LHH-lehatárolásnál szereplő, nehézkesen értelmezhető társadalmi dimenzió helyett bevezettük a demográfiai dimenziót (ezekbe kerültek a népmozgalmi és korszerkezeti jelzőszámok is). A dimenziók értékei a hozzájuk tartozó jelzőszámok egyszerű, súlyozatlan számtani átlagából számíthatók ki, maga a komplex fejlettségi mutató is az öt dimenzió értékeinek ugyanilyen átlaga. A korlátozó tényezők függvényében a komplex mutatót a 2008 és 2013 közötti időszakra számítottuk ki.

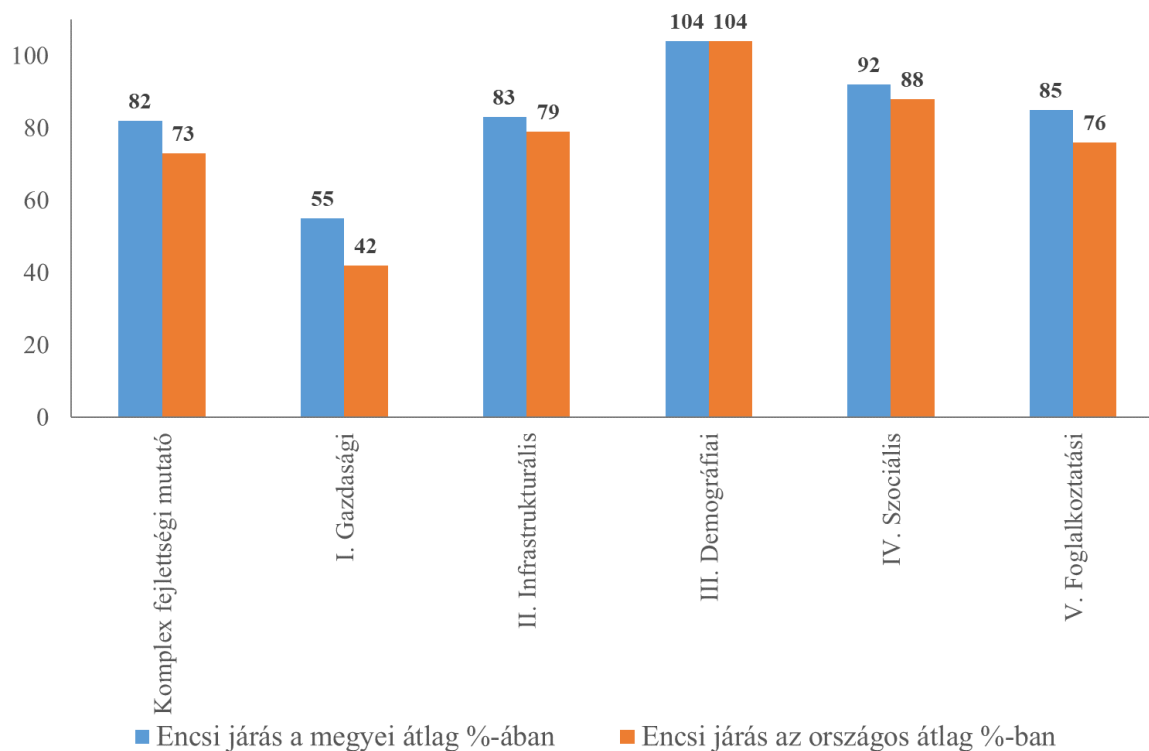
A komplex fejlettségi (vagy találékos) mutató igazolta azt a feltevésünket, hogy az Encsi járás egészének átlagos fejlettsége jelentősen elmarad mind a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei, mind az országos átlagtól. A vizsgált járás a megyei átlagos fejlettségi szint körülbelül négyötödét, az országosnak pedig mintegy háromnegyedét érte el. Vagyis, bár a térség már több évtizede a fejlesztéspolitika kiemelt

²⁹ I. Gazdasági mutatók: 1.* A regisztrált vállalkozások ezer lakosra jutó száma; 2.* A kereskedelmi és magán szálláshelyeken regisztrált vendégéjszakák ezer lakosra jutó száma (utolsó 5 év átlaga); 3. A kiskereskedelmi boltok ezer lakosra jutó száma; 4.** A vendéglátóhelyek ezer lakosra jutó száma; 5. Az önkormányzatok helyi adóbevétele egy lakosra, forint/év (utolsó 5 év átlaga) II. Infrastrukturális mutatók: 6. A közüzemi vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya, %; 7. Az egy km vízvezeték-hálózatra jutó zárt csatornahálózat hossza, méter; 8. A vezetékes gázt fogyasztó háztartások aránya a lakásállomány százalékában; 9. A hétköznapi elérés mutatója, perc; 10. A gyorsforgalmi csomópontok elérés mutatója, perc; 11.** A számítógépet használó általános iskolások aránya, %; 12.** A kiépített önkormányzati utak és köztér aránya, % III. Demográfiai mutatók: 13.* Bevándorlási ráta, időszak közepi ezer fő népességre jutó évi átlag, ezrelék (utolsó 5 év átlaga); 14.* Elvándorlási ráta, időszak közepi ezer fő népességre jutó évi átlag, ezrelék (utolsó 5 év átlaga); 15.** Születési ráta, időszak közepi ezer fő népességre jutó évi átlag, ezrelék (utolsó 5 év átlaga); 16.* Halálozási ráta, időszak közepi ezer fő népességre jutó évi átlag, ezrelék (utolsó 5 év átlaga); 17. Fialalodási index (a 15 évesnél fiatalabbak a 60 éves és idősebbek százalékában); 18.** Az aktív korúak a 15–59 évesek aránya a teljes népesség százalékában IV. Szociális mutatók: 19. Az épített 3 és annál több szobás lakások aránya az időszak végi lakásállományból, % (utolsó 5 év átlaga); 20.* A személygépkocsik ezer lakosra jutó száma; 21. Az egy állandó lakosra jutó szja-alapot képező jövedelem, forint; 22.** Laksűrűség (száz lakásra jutó népesség); 23.** Az épített lakások tízezer főre jutó száma, darab (utolsó 5 év átlaga); 24.** Az épített lakások átlagos alapterülete, m² (utolsó 5 év átlaga); 25. Az önkormányzatok által rendszeres szociális segélyben részesítettek évi átlagos száma ezer lakosra, fő; 26.** Az adófizetők aránya, %; 27.** A közgyógyellátottak aránya, %; 28.** A lakásfenntartási támogatásban részesültek aránya, %; 29.** A veszélyeztetett kiskorú gyermekek a 15 évesnél fiatalabbak százalékában (utolsó 2 év átlaga); 30.** Az ismertté vált bűncselekmények százezer főre jutó száma; 31.** Az ismertté vált bűnelkövetők (lakóhely szerint) százezer főre jutó száma V. Foglalkoztatási mutatók: 32. A nyilvántartott álláskeresők arányának évi átlaga a munkaképes korú népességből, %; 33. A tartósan – legalább 12 hónapja folyamatosan – nyilvántartott álláskeresők arányának évi átlaga a nyilvántartott álláskeresőkből, % A leghátrányosabb helyzetű térségek 2007. évi lehatárolásánál alkalmazott mutatókhoz képest módosított mutatószámok sorszámát *-gal, az új mutatókét **-gal jelöltük..

célterületei közé tartozik, mégsem valósult meg a felzárkózása sem országos, sem megyei szinten. A 2008 és 2013 közötti évekre kiszámított komplex fejlettségi mutató értékében jelentős mértékű, határozott irányú változás ugyanis nem következett be, így megállapítható, hogy a kedvezményezett fejlesztéspolitikai státusz ellenére az elmúlt években e járás számottevően nem tudott felzárkózni, igaz további leszakadása sem mutatható ki.

A megyei és az országos színvonaltól való elmaradás mértéke azonban dimenzióként jelentősen eltér egymástól (2.ábra). A járás egy kivétellel valamennyi vizsgált dimenzióban elmaradt a megyei és az országos átlagtól. Az Encsi járás elmaradottsága a gazdasági dimenzió tekintetében a legjelentősebb, amely egybecseng a térségre vonatkozó LHH tervezés helyzetfeltáró megállapításaival, ezért a térségnek nagyobb arányú gazdaságfejlesztési – Gazdaságfejlesztési Operatív Program (GOP) finanszírozású – forrásokat irányoztak elő (Margitics, 2010). A gazdasági téren megfigyelhető jelentősebb elmaradás ismeretének ideális esetben tükröződnie kellene a területi kiegyenlítést célzó fejlesztéspolitikában is, bár rögtön hozzá kell tennünk, hogy a járás igazán mélyszegénységben élő falvai csak akkor lesznek képesek abszorbeálni a gazdaságfejlesztési támogatásokat, ha azt megelőzik az ezekre fogadóképes helyi társadalmat formáló helyi közösségfejlesztések. Így fordulhat elő, hogy a szükséges rövidtávú akut beavatkozások nem feltétlen a legnagyobb problémák kezelésére kell, hogy irányuljanak.

2.ábra: Az Encsi járás komplex fejlettségi mutatója a megyei és az országos átlag százalékában, 2013

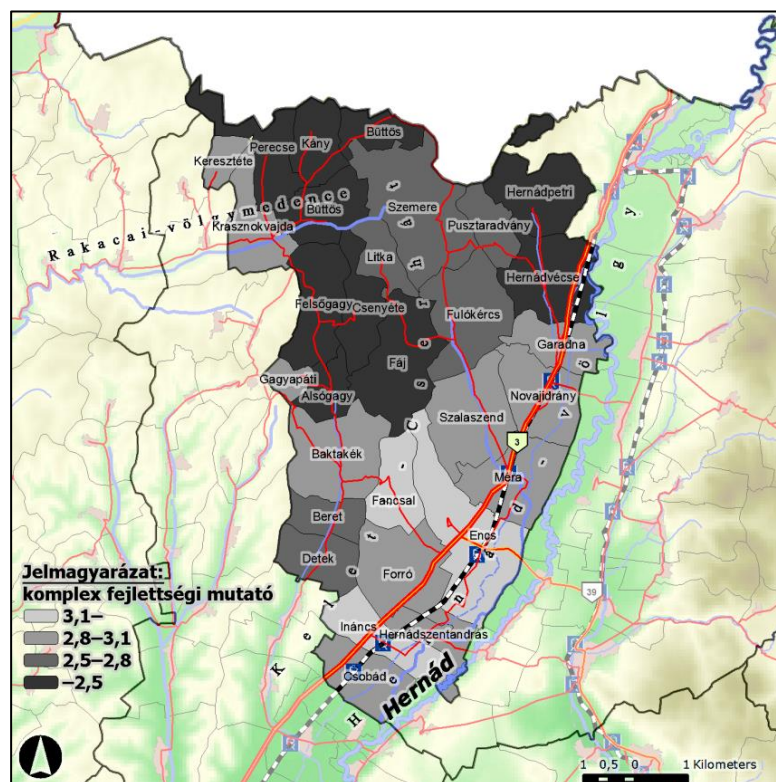

Forrás: a KSH T-Star, az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR), a Nemzeti Adó- és Vámhivatal (NAV) és a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (NFSZ) adatai

Az Encsi járás elmaradása az infrastrukturális és a foglalkoztatási dimenzió esetében közepes mértékű, mind országos, mind pedig megyei szinten. Érdeemes megjegyezni, hogy országos viszonylatban a foglalkoztatás terén súlyosabb a lemaradás, a megyei átlagtól viszont infrastrukturális szempontból jelentősebb az Encsi járás elmaradása. Az eredmények értékelése során azonban szem előtt kell tartani, hogy egyrészt az infrastrukturális mutatókban szerepet játszaak a megye borsodi térségeinek korábban szebb időket megélt, infrastrukturálisan már a szocializmus évtizedei alatt relatíve jobban felszerelt iparvidékei (például Kazincbarcika, Miskolc, Ózd vagy Tiszaújváros), másrészt pedig a foglalkoztatási mutatókban megjelennek a megye szerkezeti átalakulással küzdő depressziós iparvidékei, amelyektől viszont már nem túl nagy a lemaradása az abaúji periferiának. Az Encsi járás egyedül a demográfiai dimenzióban teljesít jobban az országos és még inkább a megyei átlaghoz képest. Ez a relatíve kedvező helyzet azzal függ össze, hogy a népmozgalmi mutatószámok (szaporodási ráta, bevándorlás) az országosnál és különösen a megyei átlagnál magasabbak.

A komplex mutató alapján mért fejlettség térbeli különbségei az Encsi járáson belül a komplex fejlettségi mutató értékeinek térbeli differenciái kirajzolják a térségen belüli különbségeket. A fejlettségi térszerkezetben a komplex fejlettségi mutató alapján egyrészt kimutattuk a járásszékhely környékének vezető szerepét, másrészt a járás társadalmi-gazdasági fejlettségi térszerkezetében régóta megjelenő észak-déli kettőséget a történelmileg öröklött és újratermelődő relatív pozitív helyzetű Hernád-völgyi települések javára (3. ábra).

3. ábra: Településszintű fejlettségi különbségek az Encsi járásban, a komplex fejlettségi mutató alapján, 2013

Forrás: az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR), alaptérképének felhasználása alapján saját szerkesztés

A földrajzilag is kettős arculatú Encsi járás északi része – a dimbes-dombos Cserehát (és kisebb részben a Rakacai-völgymedence) – falvai hagyományosan elmaradottabbak. A csereháti térség kedvezőtlen földrajzi fekvéséhez ma is hozzájárul a kevésbé fejlett infrastrukturális hálózat, a „forgalmi árnyék” helyzet és az elégtelen közösségi közlekedési lehetőségek. A csereháti falvak közül csupán a mikrotérségi központok tűntek ki, valamint néhány tudatos és aktív fejlesztéspolitikát folytató apró- és törpefalu.

A járáson belül a legkedvezőbb helyzetben a járásszékhelyhez közelebb fekvő települések vannak: Encs, Fancsal, illetve Ináncs. A járási átlaghoz (2,92) közeli pozícióban vannak a Hernád-völgyi települések, egyes mikrotérségi központok (Baktakék, Krasznokvajda) és egyes tudatos és aktív fejlesztéspolitikát folytató aprófalvak (Gagyapáti, Keresztéte). A felsoroltak szomszédságában lévő települések azonban már nagyobb mértékben elmaradnak a térségi átlagtól. A leghátrányosabb helyzetű települések közé pedig a nehezen megközelíthető, jelentős számú cigány népességgel rendelkező belső-csereháti falvak, valamint az északkeleti periférián lévő települések (Hernádpetri és Hernádvécse) tartoznak.

AZ ENCSI JÁRÁSBA ÉRKEZŐ FEJLESZTÉSPOLITIKAI TÁMOGATÁSOK ÁGAZATONKÉNTI ÉS TÉRBELI KÜLÖNBSÉGEI

A fejlesztéspolitika szabályozási és működési elve és struktúrája miatt bizonyos esetekben szelektív hatékonyságú lehet a vidéki térségekben, konzerválhatja, sőt mélyítheti a meglévő szakadékokat (Balogh, 2012). Nem véletlen, hogy a vidékkel, a vidéki folyamatok értékelésével foglalkozó tanulmányok közül egyesek e folyamatok számszerűsítésére, a fejlesztéspolitika eredményességének vizsgálatára tesznek kísérletet (Fertő – Varga, 2015). A hátrányos helyzetű térségekben a földrajzilag eltérő támogatás abszorpciók képesség akár még fokozhatja is a lemaradást, vagy a periferezáció újratermelődését eredményezheti. Épp az Encsi járás szegényebb északi részének (Kegyetlen mikrotérség) tanulmányozásakor jegyzi meg Farkas: „A rosszul osztott támogatás nagyobb bajt okoz, mint a támogatások hiánya” (Farkas, 2002 62.).

FEJLESZTÉSI KÖRNYEZET

Kutatásunk vizsgálati időszakában a támogatások legfőbb forrása azEurópai Unió támogatási alapjaiból érkezett: 2004 és 2006 között a Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT), a 2007 és 2013-as tervezési időszakban pedig az Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT) és az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) keretében megpályázható pénzügyi források voltak. Az ÚMFT részeként a jelenlegi Encsi járás településeit is érintette a „*Nem mondunk le senkiről*” zászlóshajó program (későbbiekben: LHH-program), amely garantált, bár a problémákhoz mérten eléggé csekély fejlesztési keretösszeget biztosított az akkori kistérség számára. A hazai fejlesztési támogatások azonban az európai uniós támogatásokkal párhuzamosan fokozatosan elapadtak. A 2004 és 2009 közötti időszakban jelentősebb hazai fejlesztési támogatások voltak: a Terület-és Régiófejlesztési Célelőirányzat (TRFC), Területi Kiegyenlítést Szolgáló Önkormányzati

Fejlesztések Támogatása (TEKI), Céljellelű Decentralizált Támogatás (CÉDE), Leghátrányosabb Helyzetű Kistérségek Felzárkóztatásának Támogatása (LEKI), Települési Önkormányzatok Szilárd Burkolatú Belterületi Közutak Burkolatfelújításának Támogatása (TEUT), Települési Hulladék Közszolgáltatás Fejlesztésének Támogatása (TEHU).

Az előbbi források kiegészítéseként az önkormányzatok legjelentősebb állami támogatásai a különböző munkaügyi támogatások (közfoglalkoztatás, Start-munka programok), az ÖNHIKI (önhibáján kívül hátrányos helyzetben lévő, forráshiányos helyi önkormányzatok támogatása), amelynek célja az volt, hogy az önkormányzatok rendezni tudják a 60 napon túli közüzemi díjtartozásaikat, az önkormányzati intézmények ellátottjainak élelmezésével összefüggő adósságokat, valamint a közoktatási intézmények fenntartásához kapcsolódó forráshiányokat. Utóbbihoz hasonló a MÜKI (működőképesség megőrzését szolgáló kiegészítő támogatás) és a különböző vis major támogatások. Ezen kívül az egyes önkormányzatok pályázhattak egyedi önkormányzati támogatásokra is.

Az Encsi járás támogatás-felhasználási, forráslekötési kapacitását az NFÜ EMIR³⁰ és az Abaúj Leader Egyesület honlapján található nyertes pályázati listák alapján elemeztük a 2004 és 2014 közötti időszakra³¹ vonatkozóan³². Az adatbázis a beruházás helyszíne szerint rögzítette a nyertes pályázatokat, de arra nem tartalmazott információt, hogy a pályázat megvalósításra került-e, vagy hogy mennyi volt a tényleges kifizetés. Terepi kérdőívezésünk célja részben annak feltérképezése volt, hogy a nyertes pályázatok közül melyek és milyen arányban valósultak meg, és az adminisztratív és pénzügyi terhek mennyiben érintették érzékenyen a kedvezményezetteket. A helyi tudás és anyagi tőke hiánya gyakran komoly nehézségként jelentkezik a periférikus területek a központi forrásokhoz pályázati úton történő hozzáférése terén.

A NYERTES PÁLYÁZATOK MEGVALÓSÍTÁSÁNAK NEHÉZSÉGEI AZ ENCSI JÁRÁSBAN

2015 végén az OTKA kutatás keretében egy kérdőíves terepi felmérést végeztünk az Encsi járásban, melynek során 2004–2014 között az Encsi járás területére megítélt EU-s támogatások pályázóit kerestük fel, hogy feltérképezzük a nyertes pályázatok megvalósulásának arányát, és annak adminisztratív és pénzügyi körülményeit.

Az Encsi járás mikrokörzeti beosztása alapján az alábbi 4 vizsgálati területet határoztuk meg. Kis lakosság száma miatt összevontuk a Szalaszend központú Kegyetlen és a

³⁰ <https://www.palyazat.gov.hu/> - 2016. 03. 30.

³¹ 2004. május 1. és 2014. december 31. közötti időszak.

³² A terepi kutatás adatbázisa kiegészítésre került az NFT nyertes pályázataival (43 db). A terepkutatás nem tartalmazta a LEADER-en kívüli agrár- és vidékfejlesztési támogatásokat, mivel azok adatstruktúrája és hozzáférhetősége a többi pályázattal jelentős inkonzisztenciát mutatott. Erről részletesebben lásd. a kutatás zárójelentését (Nemes et al. 2016), amely az MVH támogatások részbeni elemzését is tartalmazza.

Krasznokvajda központú Ötfalu mikrotérségeket, Encs városát viszont külön kezeltük a Hernád völgyétől az alábbiak szerint (1.táblázat).

1.táblázat: A támogatások megvalósulásának kérdőíves felméréséhez alkalmazott térségi beosztás

mikrotérség	kérdőívesítésnél használt területek
Hernád-völgy (Encs mikrotérsége)	Encs járásszékhely
	Hernád-völgy (Encs környéke)
Szárazvölgy (Baktakék mikrotérsége)	Szárazvölgy
Kegyetlen (Szalaszend mikrotérsége)	Észak
Ötfalu (Krasznokvajda mikrotérsége)	

Összesen 299 megítélt EU-s támogatás érkezett az Encsi járás területére 2004–2014 között NFT, ÚMFT/ÚSZT és Leader forrásokból. Ebből 91 fejlesztést tudunk lekérdezni, amely a járás egészének átlagában 30 százalékos lefedettség. A legtöbb kérdőívet Encs városában töltöttünk ki, a lefedettség mikrokörzetenként 23–46 százalékos között ingadozott (2.táblázat). A 91 lekérdezett megítélt támogatás átlagértéke közel 40 millió Ft volt.

2. táblázat: A járásba megítélt és lekérdezett támogatások mikrotérségenkénti és forrásonkénti megoszlása

mikrotérség	megítélt támogatás	kérdőív	%	forrás	megítélt támogatás	kérdőív	%
Encs	121	28	23	NFT	41	15	37
Hernád-völgy	87	25	29	ÚMFT/ÚSZT	178	58	33
Szárazvölgy	45	17	38	Leader	80	18	23
Észak	46	21	46				
Encsi járás	299	91	30	Encsi járás	299	91	30

A kérdőívek földrajzi és források szerinti belső struktúrája többé-kevésbé megfelel a megítélt támogatásokénak. A kérdőívek között alulreprezentáltabb a járásszékhely és környéke, és valamivel felülreprezentáltabbak a csereháti térségek (3.táblázat). Ebben szerepet játszott az a tény, hogy mikrotérségek szerinti csoportokban végeztük a felmérést, abban a mikrotérségben ahová összességében több támogatást ítélt meg, ott arányaiban nem töltöttünk ki több kérdőívet. A források szerinti megoszlásnál a Leader támogatásokat kevésbé sikerült elérni, így az NFT és az ÚMFT/ÚSZT támogatások felülreprezentáltak a kérdőíves mintában.

3. táblázat: A kérdőívek reprezentativitása a különböző mikrotérségek és források alapján

mikrotérség	belső megoszlás, %		forrás	belső megoszlás, %	
	megítelt támogatás	kérdőív		megítelt támogatás	kérdőív
Encs	40	31	NFT	14	16
Hernád-völgy	29	27	ÚMFT/ÚSzT	60	64
Szárazvölgy	15	19	Leader	27	20
Észak	15	23			
Encsi járás	100	100	Encsi járás	100	100

A FEJLESZTÉSI PÁLYÁZATOK FŐBB JELLEMZŐI

A kérdőívek eredményei alapján a 91 lekérdezett megítelt támogatás közül csupán egy nem valósult meg önrész hiányában (egy LEADER forrásból megpályázott játszótér és közterület felújítása), vagyis ha egy pályázat már elfogadásra került nagy eséllyel meg is valósult.

KÜLSŐ SEGÍTSÉG A PÁLYÁZATÍRÁS SORÁN

A megvalósult fejlesztési támogatások túlnyomó többségénél (77 %) a pályázó a pályázatírás során igénybe vett külső segítséget, kisebb részük nem (19 %), a maradék nem tudta vagy nem válaszolt. A pályázatírási segítséget igénybe vevők közel egyharmada (32 %) nem adta meg a segítőjét. 52 támogatás esetében viszont ismert a pályázatíró, a segítség leginkább (40 százalék) Miskolcra érkezett, egyharmaduk Abaújból (jellemzően encsi székhelyű ATÖSZ-től és az Abaúj Leader Egyesülettől, valamint Fancsalról), 27 százalékuk pedig más országrészekből (főleg Budapestről és Debrecenből). Jelentős eltérés figyelhető meg a mikrotérségek között a pályázatíró hovatartozását illetően. Miközben Encsen és a Szárazvölgyben viszonylag kiegyenlítetten bíztak meg pályázatíró járás–megye–ország viszonylatban, az Északi mikrotérségekben a támogatások kétharmadánál miskolci, a Hernád-völgyben a támogatások közel felénél pedig járason belüli pályázatíró foglalkoztattak (4.táblázat).

A mikrotérségek közötti különbségek hátterében megfigyelhető, hogy a járási fejlesztési szervezetek nem tudták kellő mértékben betölteni integrátori szerepüket a járás egészére. Az északi, csereháti falvakban inkább a miskolci pályázatírói segítséget kaptak, a Hernád-völgye települései sokkal inkább hozzátartoznak az ATÖSZ és az Abaúj Leader akcióterületéhez. Jelentősek az eltérések a pályázatírói segítség hovatartozásában az egyes finanszírozási forrásoknál. A Leaderen keresztül folyósított támogatások

esetében a helyi Abaúj Leader Egyesület maga is segítette a hozzá benyújtott fejlesztési pályázatokat, így a járáson belüli segítség meghatározó (58 %) volt, az NFT és az ÚMFT/ÚSzT támogatások esetében viszont már a legtöbbször Miskolcra érkezett pályázati segítség, utóbbi esetében már megyén kívülről is.

4. táblázat: A pályázatok megoszlása az igénybe vett pályázati segítség szerint

mikrotérség (támogatás)	járás	megye	ország	összes	forrás (támogatás)	járás	megye	ország	összes
Encs (14)	29	36	36	100	NFT (7)	43	43	14	100
Hernád-völgy (18)	44	33	22	100	ÚMFT/ÚSzT (33)	21	45	33	100
Szárzsvölgy (11)	27	36	36	100	Leader (12)	58	25	17	100
Észak (9)	22	67	11	100					
Encsi járás (52)	33	40	27	100	Encsi járás (52)	33	40	27	100

Jellemző, hogy a helyi/járási pályázati segítséget az alacsonyabb összegű támogatás esetében vették igénybe, míg nagyobb támogatásoknál kívülről (miskolci vagy megyén kívüli) vettek inkább igénybe segítséget. A járáson belüli pályázati segítség esetében a támogatások átlagos összege nem éri el a 14 millió Ft-ot, míg a megyei és országos léptékű segítségnyújtást igénybe vett fejlesztési pályázatok esetében a támogatások átlagértéke meghaladta az 50 millió Ft-ot.

A PÁLYÁZÁS PÉNZÜGYI ÉS ADMINISZTRATÍV NEHÉZSÉGEI

A kérdőívben különböző oldalról kérdeztük rá a pályázás során felmerülő pénzügyi és adminisztratív nehézségekre. A válaszadók körében a támogatott fejlesztés megvalósítása során a legnagyobb gondot az utófinanszírozás jelentette (40 %). Ettől nem sokkal maradt el (35–35 %) az önrész és a pályázat adminisztratív körülményei (5.táblázat). A legkevésbé a hitelfelvétel okozott nehézséget (18 %).

A pályázás során felmerülő nehézségek a járásszékhelyre megítélt támogatások megvalósítása során jellemzően kevésbé jelentettek gondot. Különösen figyelemreméltó, hogy a hitelfelvétel szinte elhanyagolható esetben (4 %) jelent meg súlyos nehézségként. A járás falvaiban azonban már jóval gyakrabban számoltak be a pályázók súlyos nehézségekről. A pályázók a Hernád-völgyben az utófinanszírozást a biztos válaszok közel kétharmadában (63), az önrészt közel felében (46) súlyos problémaként értékelték. A Szárzsvölgyben az utófinanszírozás mellett a hitelfelvételt is súlyos gondként értékelték (33 %). A pályázat adminisztratív követelményei a járás északi mikrotérségeiben

jelentkeztek. Érdekes, hogy Északon az utófinanszírozás (13), a Szárazvölgyben pedig az önrész (25) nem jelentkezett súlyos nehézségként.

A leggyakrabban a LEADER-finanszírozású fejlesztési pályázatok esetében számoltak be a kérdőívet kitöltők anyagi vagy adminisztratív problémákról. A súlyos nehézségekre adott „igen” válaszok aránya a LEADER források esetében mind a négy probléma esetében felülreprezentált. A legkirívóbb az utófinanszírozás, amely négy Leader pályázatból háromnál súlyos nehézségként jelent meg.

5. táblázat: A támogatások megoszlása a pénzügyi és adminisztratív terhek nehézségeire adott válaszok alapján

mikrotérség	utófin	önrész	hitel	adminisztráció	forrás	utófin	önrész	hitel	adminisztráció
Encs	33	28	4	35	NFT	29	36	25	23
Hernád-völgy	63	46	21	33	ÚMFT/ ÚSZT	33	32	14	36
Szárazvölgy	47	25	29	31	Leader	75	41	27	41
Észak	13	37	25	41					
Encsi járás	40	35	18	35	Encsi járás	40	35	18	35

Általánosságban igaz, hogy a kisösszegű támogatások esetében gyakrabban számoltak be a válaszadók súlyos nehézségekről, ami érthető hiszen általában kisebb tőkével (társadalmi, anyagi) rendelkező pályázókról beszélünk, egy nagyobb pályázatot finanszírozni tudó, tőkeerősebb szervezet esetén ezek általában már nem jelentenek nehézséget. A nehézségekre adott „nem” válaszoknál átlagban rendre magasabb volt az egy fejlesztésre jutó támogatás értéke. A nehézség és a támogatás volumene közötti kontraszt az utófinanszírozás esetében jelentkezett a legélesebben, itt azon támogatások, ahol „nem” jeleztek problémát, 2,5-szer nagyobb értékű volt mint a másik csoport esetében. A pályázat adminisztratív követelményeinél ez a hányados kétszeres. Az önrész és a hitel nehézségei esetében a „nem” és az „igen” válaszú támogatások között csak másfélszeres volt az átlagos értékhányados.

A pályázat során jelentkező nehézségek egymással is összefüggenek. Általában, ahol valamely nehézséget „igen”-nel jelölt egy válaszadó, ott egy másikra is „igen”-t mondott, ahol adott nehézséget nem tekintettek saját pályázatukra nézve problémaként, ott egy másikat sem. Ha a nehézségeket párba állítjuk, és megnézzük, hogy adott pályázatnál hogyan jelentek meg, megállapíthatjuk, hogy többségben vannak az azonos irányú válaszok, tehát „igen-igen” vagy „nem-nem”, és kisebbségben a fordítottak. A legerősebb összefüggés az utófinanszírozás és az önrész között figyelhető meg (válaszok 84 %

megegyeztek), a legkevésbé erős összefüggés, de még mindig többségben egyirányú válaszokkal az adminisztráció és az önrész, valamint az adminisztráció és az utófinanszírozás között figyelhető meg.

A TÁMOGATÁSOK TÉRBELI MEGOSZLÁSA A KOMPLEX FEJLETTSÉGI MUTATÓ DIMENZIÓI SZERINT

Az Encsi járás támogatás-felhasználási, forráslekötési kapacitását a Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT) és az Új Magyarország Fejlesztési Program (ÚMFT) keretein belül elnyert támogatások területi elemzésén keresztül is megvizsgáltuk, az Egységes Monitoring Információs Rendszer (EMIR)³³ adatbázisa alapján. Az Encsi járás települései a két fejlesztési terv keretein belül 14,16 milliárd Ft összegű támogatást nyertek el.

Az elnyert támogatások földrajzi megoszlása épp ellentétes a periférikus járás belső térszerkezetével. A támogatások nagy része Encsre, illetve az Encs környéki, a járás déli részén lévő, eredendően is jobb helyzetben lévő településekre érkezett, miközben hat – jellemzően északi – aprófalú egyáltalán nem nyert támogatást. A térségközpontok felülreprezentáltsága a megítélt támogatásokból általános hazai jelenség, ahol a térségközpontok forráslekötő ereje elsősorban népességszámuktól és nem a járáson belüli népességarányuktól függ (Jablonszky, 2011). Ennek tükrében meglepő, hogy a viszonylag kis lélekszámú (6500 fős) járásszékhelynek számító Encs igen jelentős mértékben (a megítélt támogatások 55,14 %-a, 7,8 milliárd Ft Encsre érkezett) koncentrált a járás területére megítélt NFT és ÚMFT támogatásokat. A járás többi települése között már egyenletesebb a források eloszlása (a második legnagyobb támogatást nyert település pusztán a támogatások 8,3 százalékát kötötte le). Ezt tükrözi a támogatások járás egészére (0,32), illetve a járásszékhely nélküli területére (0,17) kiszámított Hirschman-Herfindahl index értéke is.

A támogatásokat célterületeik, a kiváltani kívánt hatás alapján csoportosítottuk (gazdasági–foglalkoztatási, humán és infrastrukturális támogatások) annak érdekében, hogy összevethetők legyenek a periférikus folyamatokat jellemző komplex mutató főbb tendenciáival. (A csoportosítás eredményeként így a különböző operatív programokba tartozó, de azonos célú támogatások is egy kategóriába kerültek.)

Az uniós fejlesztési támogatások csak részben követték a települések társadalmi–gazdasági problémáinak mintázatát. A gazdaság- és foglalkoztatás-fejlesztési támogatások – bár a járás elmaradottsága a gazdasági dimenzióban a legnagyobb mértékű – arányukban (az összes támogatás 13,62 %-a) nem érték el a szükséges szintet a járás alacsony vállalkozássűrűsége, ezáltal alacsony támogatás megkötő képessége miatt. A vizsgált periféria egészében és valamennyi mikrotérségében a gazdasági dimenzióban figyelhető meg a legnagyobb mértékű lecsúszás az országos átlagtól (2. ábra).

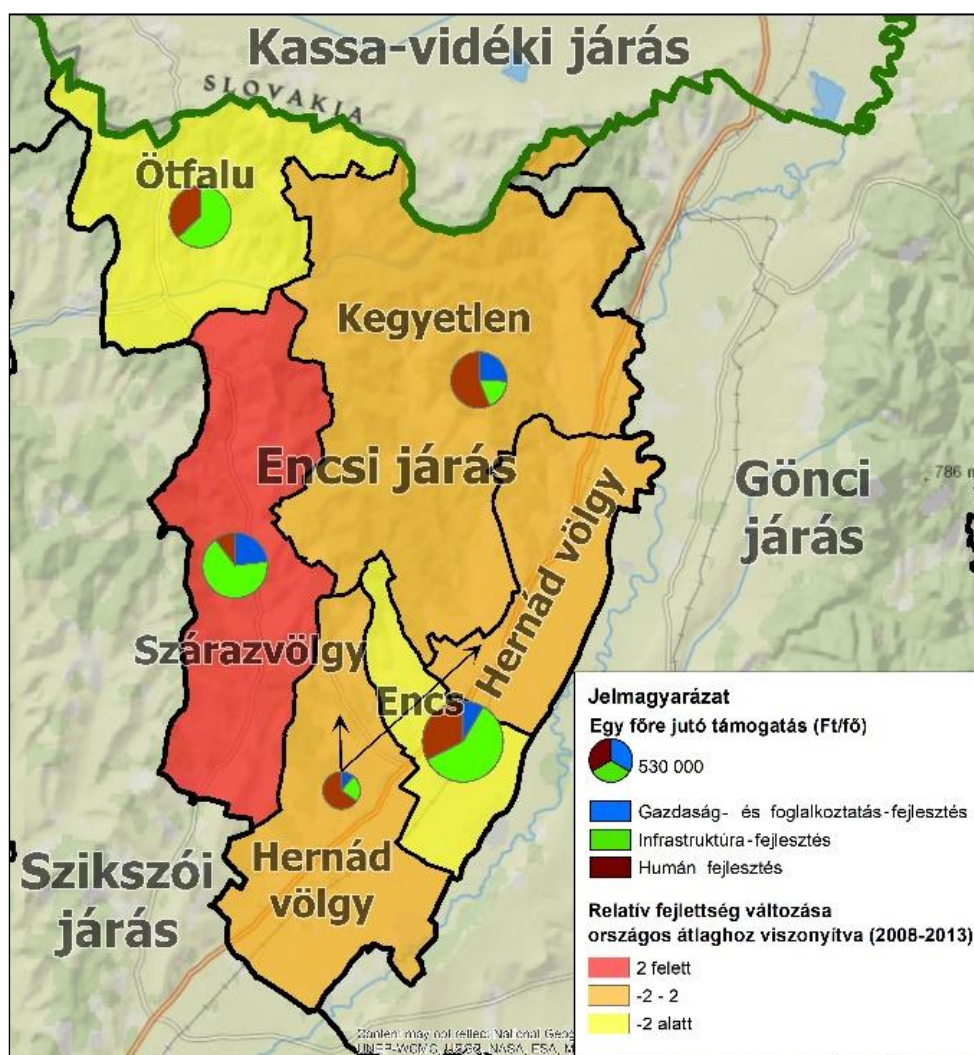
A gazdaság- és foglalkoztatásfejlesztési támogatások mind számukban, mind hatásukban nagyobb erőt képviselnek a járás déli, jobb közlekedési helyzetben lévő

³³ <https://www.palyazat.gov.hu/> – 2016. 03. 30.

területein és a Nyugati mikrotérségben. Jobbára csak itt vannak olyan potens helyi vállalkozók, akik fejlesztéseik révén hatást tudnak gyakorolni környezetükre is (foglalkoztatás, beszállítás stb.), ahogy azt néhány jó gyakorlat példázza (4. ábra).

A gazdaság- és foglalkoztatás-fejlesztési támogatások nagyobb arányban szerepeltek az Észak mikrotérség támogatás portfóliójában (4. ábra). Az alapvetően alacsony befektetési potenciállal jellemezhető Nyugati mikrotérségében azonban jobbára csak a térségen kívülről érkezett, jobb gazdasági tőkével rendelkező bírók tudtak élni a támogatások kínálta lehetőségekkel. A gazdaság- és foglalkoztatási támogatások ugyanakkor teljes mértékben hiányoznak Északnyugat területéről. Ebben a térségben még alacsonyabb a befektetési tőkével rendelkező, így az önerőt biztosítani tudó vállalkozók aránya.

4. ábra: Az Encsi járás mikrotérségeibe megítélt fejlesztési támogatások egy főre jutó nagysága, célterületenkénti összetétele és a komplex fejlettségi mutató országos átlaghoz viszonyított pozíciójának változása 2008–2013 között

Forrás: Az Egységes Monitoring Információs Rendszer (EMIR), a KSH T-Star, az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR), a Nemzeti Adó- és Vámhivatal (NAV) és a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (NFSZ) adatai alapján saját szerkesztés

Vizsgálataink alapján azt tapasztaltuk, hogy az infrastruktúra-fejlesztési pályázatok koncentrációja (6.táblázat) lényegesen nagyobb volt, mint a gazdaságfejlesztést és foglalkoztatást érintő pályázatoké. A Hirschman-Herfindahl index meglepően magas értéke háttérben részben az egyes járásközponti funkciókhoz kapcsolódó, így Encsen regisztrált, de a járás többi települését is érintő nagy volumenű projektek állnak. Így a statisztika szerint főként a járásszékhelyre, Encsre koncentrálódó infrastruktúrafejlesztések valójában a járás több településére is hatással voltak. A támogatások és a népesség megoszlása közötti Hoover index azonban jól illusztrálja azt a jelenséget, hogy mind a gazdaság- és foglalkoztatás-fejlesztési, mind pedig az infrastruktúra-fejlesztési pályázatok között találunk olyat, ahol kistelepülésen egy-egy projekt nagy támogatásban részesült. Ezen fejlesztések társadalmi hatása – terepi tapasztalatink alapján – nincs minden esetben szinkronban a támogatás mértékével.

6. táblázat: Pályázatok térbeli eloszlásának jellemzői

céletterületek	Hirschmann-Herfindahl index	Hoover index
Gazdaság- és foglalkoztatás-fejlesztés	0,21	42,83
Humán fejlesztés	0,22	32,28
Infrastruktúra-fejlesztés	0,50	48,51

Forrás: Az Egységes Monitoring Információs Rendszer (EMIR)

Jellegükből adódóan (pl. iskolai hálózatot érintő támogatások, egészségügyi projektek) a humán támogatások népességarányosabban és a térben kiegyenlítettebben oszlanak meg. Ezek megvalósításáért legtöbb esetben valamilyen helyi közigazgatási vagy ahhoz kapcsolódó szervezet felel. A humán fejlesztést érintő pályázatok egy részére azonban számtalan különböző hatékonyságú helyi civil szervezet is pályázik. Esetükben kérdésként merül fel, hogy a pályázatokon elnyert pénzek mennyire szolgálják a szervezetek által képviselt teljes közösséget, eljut-e a támogatás a marginalizált, sok esetben cigány emberek szintjéig (Farkas, 2001).

KONKLÚZIÓ

Az Encsi járás 2008 és 2013 között nem tudott javítani relatív fejlettségi pozícióján, ugyanakkor e tény háttérben jelentős dimenzionális és térbeli különbségek húzódnak meg. Míg a fejlettségi dimenziók tekintetében általában az országos és megyei átlaghoz képesti viszonylag hasonló mértékű (80 % körüli) lemaradást realizált, addig gazdasági téren a megyei átlag 55 százalékát érte csak el, míg a demográfiai dimenzióban mind az országos, mind a megyei átlagot meghaladta. A térbeli különbségekben pedig egyértelműen kirajzolódnak a történelmi útfüggőséggel terhelt térségfejlődési pályák következményeit magukon viselő, és forgalmi árnyékban lévő északi részek lemaradásában a járás déli területén lévő a fő közlekedési tengely mentén sorakozó falvakkal szemben.

Az uniós fejlesztési támogatások csak részben voltak adekvátak a települések társadalmi-gazdasági problémáinak mintázatához képest. Bár a járás elmaradottsága a gazdasági dimenzióban a legnyilvánvalóbb, a gazdaságfejlesztési támogatások sem arányaiban, sem térbeli mintázatukban nem voltak kielégítőek. Egyrészt a gazdaságfejlesztésben megítélt támogatások földrajzilag erősen koncentráálódtak a járás déli részén lévő azon falvakra, amelyek már eleve nagyobb gazdasági potenciállal rendelkeznek. A gazdaságfejlesztési projektek alacsonyabb támogatásintenzitása ugyanis nem teszi lehetővé a gyengébb gazdasági potenciállal rendelkező északi települések bekapcsolódását a támogatások révén történő vállalkozás- és egyéb gazdaságfejlesztésbe. Ez pedig hosszabb távon tovább növeli a járáson belüli belső gazdasági fejlettségi polarizációt. Másrészt a járásban mérhető alacsony vállalkozás-sűrűség általában is kedvezőtlenül hat a térség abszorpciós képességére a gazdaságfejlesztési támogatások tekintetében. A fejlettség területi különbségei és az azon belül megnyilvánuló dimenzionális területi differenciák tehát a gazdaságfejlesztési támogatások lehívása, és a nem közszolgáltatásokhoz kötődő, a helyi közösség aktivitását jobban tükröző pályázati források abszorbeálása során jelennek meg leginkább.

Az Európai Unió támogatási rendszer nem csökkenti a perifériák társadalmi lemaradását azáltal, hogy a pályázati rendszerben meglévő támogatásokat a periférián belül a magasabb gazdasági, kulturális és társadalmi tőkével rendelkező rétegek tudják csak önmaguk, jobb esetben szélesebb társadalmi csoportok helyzetének javítására felhasználni, vagyis a legszegényebb társadalmi csoportok kimaradnak a támogatások jelentette potenciális hasznokból, amit az Encsi járásban szerzett tapasztalataink is alátámasztanak. Vagyis a több rétegű periféria mélyebb szintjein élők a mostani pályázati rendszerből sok esetben eleve kizárattatnak.

A perifériák talán egyetlen esélye, ha olyan térség-specifikus, erősen koncentrált, nem pusztán pályázati alapon működő támogatási rendszer kerül kidolgozásra, amely túlmutat a jóléti intézkedéseken. A jól átgondolt és jobb esetben hosszútávon tanuló rendszerekként működő állami közpolitikai beavatkozások hozzájárulhatnak a perifériák felzárkózásához, amennyiben képesek valamennyi kedvezményezett számára a saját elmaradottsági szintjének megfelelő feltételekkel biztosítani a térség belső erőforrásainak megerősödését, saját lábára állását, amelynek talán első példáit láthatjuk a jelenleg is működő magyar közfoglalkoztatási programban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balogh P. (2012): *Kontraproduktivitás a fejlesztéspolitikában? – Az EU-források felhasználásának gazdaság-szociológiai elemzése*, PhD értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Intézet, p. 284
- Baranyi B. – G. Fekete É. – Koncz G. (2003): A roma-szegregáció kutatásának területi szempontjai a halmozottan hátrányos helyzetű encsi és sellyei-siklói kistérségekben. – *Kisebbségkutatás* 2. 344–362.

- Beluszky P. – Sikos T. T. (1982): *Magyarország falutípusai*. – Budapest: MTA Földrajztudományi Kutató Intézet
- Beluszky P. – Sikos T. T. (2007): Változó falvaink a magyarországi falvak típusai a harmadik évezred kezdetén. – *Tér és Társadalom* 21 (3): 1–29.
- Beluszky P. (1979): Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi településeinek típusai (Településformáló folyamatok a megye falusi térségeiben) – *Földrajzi Értesítő* 28 (3–4): 339–370.
- Csatári B. – Farkas J. (2006): A magyar vidékies kistérségek új kategorizálása, különös tekintettel a városi hatásokra és a földhasznosítás változásaira. – *Tér és Társadalom* 20 (4): 97–109.
- Csatári B. (2000a): Kísérlet a magyarországi kistérségek komplex fejlődési típusainak meghatározására – In: Dövényi Z. (szerk.): *Alföld és nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek*. – Budapest: MTA FKI 151–168.
- Csatári B. (2000b): *A magyarországi kistérségek vidékiség-kritériumai – Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. – Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja 193–217.
- Dövényi Z. (2010): *Magyarország kistájainak katasztere*. – MTA Földrajztudományi Intézet, Budapest.
- Enyedi Gy. (1977): A falusi életkörülmények területi típusai Magyarországon. – *Földrajzi Értesítő* 26 (1): 67–85.
- Faluvégi A. – Tipold F. (2007): A területfejlesztés kedvezményezett térségeinek 2007. évi besorolása. – *Területi Statisztika* (6) 523–540.
- Farkas T. (2001): *Együttélés a Kegyetlen térségében*. – Budapest: Pro Professione Közhasznú Társaság
- Farkas T. (2002): Helyi társadalom a Kegyetlen kistérségben. – *A Falu* (3): 42–49.
- Fertő I. – Varga Á. (2015): A jóllét területi különbségei Magyarországon: egy lehetséges térségfejlettségi index alkalmazása. – *Statisztikai Szemle* 92 (10) 1–18.
- G. Fekete É. (2001): Aprófalvak az ezredfordulón. A Cserehát–Hernád–Bódva vidék. – In: Dormány G. – Kovács F. – Péti M. – Rakonczai J. (szerk.): *A földrajz eredményei az új évezred küszöbén*. – Földrajzi Konferencia, Szeged 1–15.
- Jablonszky Gy. (2011): *Területi forrásallokációs vizsgálatok*. – Tematikus füzetek, Nemzeti Fejlesztési Ügynökség Központi Monitoring Főosztály. – Budapest: NFÜ
- Jeney L. – Varga Á. (2016): A felzárkóztatás eredményei és kudarcai az Encsi járásban. – *Területi Statisztika* 56 (2) 183–208.
- Jeney L. (2014): Geographic Differences in the Long-term Demographic Processes of the Settlements of the North Hungarian Border Region. – *Cross-Border Review* (1) 37–53.
- Kanalas I. – Kiss A. (2006): *A periféraképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete.
- Kovács A. D. – Farkas J. Zs. – Perger É. (2015): A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai kísérlete. – *Tér és Társadalom* 29 (1) 11–34.
- Kovács K. (2013): Területi, társadalmi hátrányok és beavatkozási politikák. – In: Kovács K. –Váradi M. M. (szerk.) *Hátrányban vidéken*. – Budapest: Argentum Kiadó 25–47.

- Lettrich E. (1976): Faluhálózatunk fő vonásai. – *Földrajzi Értesítő* 25 (2–4) 313–319.
- Margitics Gy. (2010): Észak-Magyarországi LHH-s tapasztalatok – regionális ügynökségi nézőpontból, *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, VII. évf., 2. sz. 52-57.
- Marosi S. – Somogyi S. (1990): *Magyarország kistájainak katasztere I–II.* – Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet
- Nemes G. – Jeney L. – Varga Á. – Juhász P. – Korompai L. (2016): *Megvalósult és elmaradt szinergiák a fejlesztéspolitikában – Uniós és hazai támogatások kölcsönhatásai földrajzi keretben (Szinergiák).* Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem. OTKA Kutatási zárójelentés.
- Varga Á. – Karácsonyi D. – Jeney L. (2018a): „The Dimensions of Peripherization from the Viewpoint of the Development Policy through the Example of a Hungarian Periphery, the Encs District”. *Часопис соціально-економічної географії* 25 5–18.
- Varga Á. – Jeney L. – Karácsonyi D. (2018b): „A periferizáció dimenziói fejlesztéspolitikai szempontból az Encsi járás példáján keresztül”. *Falu, Város, Régió* (1).

A TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁRA KÉSZÜLT
HALLGATÓI ESETTANULMÁNYOK

Párduc, oroszlán, gorilla... migráció? – Afrika médiareprezentációja a vezető magyar hírportálok tükrében

Jelen esettanulmány Afrika médiareprezentációját vizsgálja, és arra keresi a választ, hogy Magyarország vezető hírportáljai miként, és milyen kereteket alkalmazva mutatják be a kontinenst; annak érdekében, hogy rámutathasson az esetlegesen kirajzolódó mintázatokra. Mindjobban globalizált világunkban, melynek egyik legmeghatározóbb jelensége a migráció, elengedhetetlen a szakdolgozatomban megjelölt földrész vizsgálata kommunikációs szempontból.

Az elméleti háttér bemutatása során a dolgozat az Afrika ábrázolásáról szóló nemzetközi irodalom vizsgálatára fókuszál. Ennek áttekintése után kitér a kutatási kérdést kiegészítő hipotézisre, mely szerint a hírportálok elsősorban negatív képekkel operálnak a kontinensről szóló hírközlésekben.

A releváns következtetések érdekében, tartalomelemzéses kutatásra esett a választás, amely egyik változóját a szentimentelemzés adta. A kutatás eredményeképp elmondható, hogy noha pozitív elemek is előfordulnak, a vizsgált vezető magyar hírportálok inkább negatív képet kommunikáltak Afrikáról a 2015-ös évben.

Befejezésképp a kutatás kitér a megvalósítás során felmerült nehézségekre, a jövőbeli kiterjesztés lehetőségeire, illetőleg a témát érintő nemzetközi diskurzushoz való hozzájárulás eshetőségére.

BEVEZETÉS

A huszonegyedik század meghatározó jelenségeinek tárgyalásakor az egyik leggyakrabban elhangzó jellemző a globális mobilitás, ami egy igen sokrétű fogalom. Számos elemet felölel a globális turizmustól és a dokumentálatlan munkavállalástól kezdve, az emberkereskedelmen keresztül az országokat természeti, társadalmi vagy technikai katasztrófák következtében elhagyni kényszerült menekültekig (Castles & de Haas & Miller, 2014). Mindezen népességmozgás a globális politikai, gazdasági és társadalmi kapcsolatok szerkezetében és intézményeiben bekövetkező változásokhoz vezetett és vezet.

Világviszonylatban figyelemre méltó az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (2017) által publikált statisztika, amely rávilágít a nemzetközi migránsállomány³⁴

³⁴ Az ENSZ (n.d.) definíciója szerint a „migráns” (*migrant*) olyan személyt jelöl, aki lakóhelyet változtat, tekintet nélkül a döntés okára vagy jogállására. Általában megkülönböztetik a rövid távú

változásaira. Míg 2000-ben a szám 172 millió volt, addig ez 2010-re 220 millióra nőtt, 2017-ben pedig elérte a 257 milliót. Ez azt jelenti, hogy a világ össznépességének 3,4%-át teszik ki a migránsok. Ami az Európai Uniót illeti, az elmúlt évek tanulmányai (Eurostat, 2017a) két fő demográfiai trendet különítenek el: az egyik az öregedő társadalmat, míg a másik a növekvő migrációs áramlást érinti. Jelen tanulmány az utóbbira fókuszál.

A széles körben migrációs válságként emlegetett jelenséget 2015-től datálja a szakirodalom, mert ebben az évben rekordszámú, 1.255.600 menedékkérő³⁵ érkezett az unió területén kívülről, amely a korábbi években tapasztalt beáramlás dupláját jelentette (Eurostat, 2016). A szám tovább nőtt 2016-ban, ám 2017-ben jelentős visszaesést mutatott (Európai Parlament, 2017).

Magyarország viszonylatában is kiugró volt a 2015-ös év, mert hazánkban regisztráltak a második legtöbb menedékkérőt az Európai Unió tagországai közül (174 400 vagy 14%). Ennél is számottevőbb, hogy az ország népességéhez képest a regisztráltak száma (17.699/1 millió ember) Magyarországon volt a legnagyobb (Eurostat, 2016). A 14%-os részesedés 2016-ra 2.3%-ra (Eurostat, 2017b), míg 2017-re 0.5%-ra csökkent (Eurostat, 2018a).

A tanulmány szempontjából végül fontos megvizsgálni, hogy a menedékkérők mely földrészekről, országokból származnak. A 2015-ös évet vizsgálva, a kibocsátó országok listájának első három helyén Szíria, Afganisztán és Irak osztozik (Eurostat, 2016). Ezt követően, a top tízes listán legmarkánsabban az afrikai kontinens országai szerepelnek, úgy mint Eritrea, Nigéria, Szomália, Szudán és több szubszaharai állam. Sőt, a 2016-ban az EU-ban állampolgárságot szerző, nem másik tagállamból származó személyek 30%-a Afrikából érkezett (Eurostat, 2018b).

Az Európai Bizottság Közös Kutatóközpontja és az Európai Politikai Stratégiai Központ (2018) együttműködésében készült tanulmány felhívja a figyelmet a népességnövekedés és Afrika viszonyára, amely eredményeképp a kontinens népességének 40%-a Európa felé veszi az irányt. Évente körülbelül 1,4 millió afrikai hagyja el szülőföldjét, ám a becslések alapján ez a szám 2,8-3,5 millióra fog nőni 2050-re. Az előrejelzés szerint 30-40 évbe telik, mire az afrikai országok többsége eléri azt az egy főre jutó GDP küszöbhatárt, amelynél csökken a kivándorlás aránya. Az ismertetett információk okán kutatásom fókuszát Afrika képezi.

A statisztikai adatokkal alátámasztott relevancia és a személyes érdeklődés kiegészült azzal a ténnyel, miszerint a magyar politikai és közéleti napirend egyik, ha nem legdominánsabb témája 2015 óta a migráció (Bajomi-Lázár, 2018). Kommunikáció és médiatudomány szakos hallgatóként számomra mégsem a politikai irányvonal, hanem a kommunikációs aspektus a legérdekesebb. Ennek okán, jelen esettanulmányban arra a kutatási kérdésre keresem a választ, hogy Afrikát milyen módon reprezentálja a magyar média, azon belül is a vezető hírportálok. Az időbeli korlátozást a 2015-ös évre

vagy átmeneti migrációt, amely 3-12 hónapnyi vándorlást ölel fel, a hosszú távú vagy állandó migrációtól, ami több mint egy éves letelepedést jelent.

³⁵ Az ENSZ Menekültügyi Főbizottságának (n.d.) definíciója szerint a „menedékkérő” (*asylum-seeker*) olyan személyt jelöl, aki származási országa elhagyása után másik országban legalisan igényel menedéket az adott ország vonatkozó, hivatalos szervénél.

szűkítettem a fentiekben kifejtett adatok következtében. Meglátásom szerint, ebben a migrációtelített kontextusban elengedhetetlen annak vizsgálata, hogy milyen képet közvetít a média az egyes kibocsátó területekről – ez esetben Afrikáról – hiszen információforrásként szolgál a társadalom számára, és közvetetten alakítja a befogadók hozzáállását az esetlegesen Magyarországra érkező afrikai állampolgárokhoz és a magyar-afrikai kapcsolatokhoz.

A továbbiakban röviden ismertetem a témát érintő legfontosabb szakirodalmi háttérrel, amely során érintem Afrika képét és szerepét a nemzetközi hírekben. Ezt követően bevezetem a kutatási kérdést kiegészítő hipotézisemet. A harmadik alfejezetben bemutatom a választott módszertant, majd a kutatás eredményeit. Végül pedig megfogalmazok pár javaslatot a kutatás jövőbeli lehetőségeit illetően.

SZAKIRODALMI HÁTTÉR – AFRIKA A NEMZETKÖZI HÍREKBEN

Általában a külföldi, és a befogadók számára esetleg ismeretlen területet érintő híreket oly módon teszi a média érthetővé a közönség számára, hogy számukra releváns és megnyerő módon keretezi a messzi eseményeket. Ám a hírek efajta tálalása gyakran leegyszerűsítő, igaz és hamis elemeket vegyesen tartalmazó közlést eredményez (Gurevitch, Levy & Roeh, 1991).

Ahogy azt számos kutatás kimutatta, Afrika és a fejlődő világ kevesebbet szerepel a nemzetközi hírekben, mint a globális észak (Ogola, 2015). Mindemellett, a kritikai megközelítés képviselői gyakran hangoztatják, hogy a világ szegényebb részeiről félretájékoztatnak a nemzetközi hírek. Ezen belül az Afrikáról szóló tudósítások az idegenség, távolság és általánosításokon alapuló különbözőség üzenetét közvetítik. Ebron (2002) amellett érvel, hogy a kontinentst számos esetben etnikai harcok, éhínség és instabil politikai rendszerek terepeként keretezik a globális hírek.

Mindazonáltal fontos rögzíteni, hogy Afrika meghatározása és ezáltal értelmezése nem könnyű feladat. A kontinens közvetített és mediatizált képe különböző értelmezéseknek és érzékeléseknek ad teret. Ahogy Mudimbe (1988) is kifejti, Afrika mint koherens ideológiai és politikai egység az európai terjeszkedés során született meg, ám ez a kép számos újraértelmezésen ment keresztül azóta a helyi és diaszpórai értelmiség, ideológiai apparátusok, oktatási intézmények, utazói beszámolók és a média jóvoltából.

Az Afrikáról szóló híradásokat a kritikus hangok elsősorban epizódszerű, leegyszerűsített és negatív hangvételű információátadással vádolják, ami homogenizálja a kontinentst, túlzott hangsúlyt fektet a humanitárius ügyekre, leegyszerűsíti az etnikumokat és kiemeli a nyugat vezette „mentőakciókat” (Bunce, 2015). Valamint nagy hangsúlyt fektet a szenzációra, katasztrófákra, törzsi rendszerből fakadó konfliktusokra és a nem afrikai szereplők áldozatként vagy segítőként történő keretezésére (Palmberg, 2001). Az előbbiekre épülő reprezentáció egyszerre erőteljes és veszélyes: elmélyíti a negatív sztereotípiákat, felerősíti a neokolonialista hatalmi egyenlőtlenséget és aláássa az interkulturális összetartozást (Bunce, 2015). Ezen felül, Mengara (2001) egyfajta nyugati

rácsodálkozást vél felfedezni Afrikát illetően, ami tárgyiasítja, egzotizálja a kontinenst és a másságra, különbözőségeire építve szembeállítja a felvilágosult Nyugattal.

A képlet másik oldalán a híreket gyártó médiumok állnak, amikre csak ritka esetben jellemző akkora költségvetés, amelyből tudósítók tudnának küldeni a világ különböző pontjaira. Megoldásképp sokan helyi újságírók megbízását választják, akik viszont két fő megkötésre hívták fel a figyelmet Bunce (2015) mélyinterjú kutatásában. Egyrészt, eladható és a hírversenyben helytálló anyagokat várnak tőlük. Másrészt, nem szívesen alkalmaznak olyan munkatársakat, akik nem követik a nemzetközi újságírás fő normáit, úgy mint az objektivitás elvét. Ebből is fakadóan, a legelterjedtebb gyakorlat az adott ország hírügynökségének és/vagy a világ vezető hírügynökségeinek közléseire való támaszkodás (Bunce, 2015). Következésképpen megállapítható, hogy Afrika képe egy komplex kapcsolati hálón keresztül alakul folyton folyvást.

Ahogy a fentiek igazolják, a média hajlamos különböző sémákra támaszkodni az Afrikáról szóló híradásokban. Már Walter Lippmann is rámutatott 1922-ben, hogy a média meghatározó szerepet játszik a világról alkotott képek, elgondolások formálásában. Az egyén képtelen a világ összes történéseit személyesen megtapasztalni, így az őt körülvevő társas közegből konstruálja a számára valós képet. Társas világunkat pedig – többek között – a különböző csoportok, hatalmi kapcsolatok és nem utolsósorban a média alakítja (Gorham, 1999). Az ennek következtében esetlegesen kialakuló és közvetített sztereotípiák segítenek a kategorizációban és a világ értelmezésében (Lakoff, 1987). Ezen felül, alkalmasak kulturális elvárások kialakítására, ezáltal felgyorsítva az ítéletalkotás folyamatát.

MÓDSZERTAN

A választott módszer ismertetése előtt elengedhetetlen a kutatási kérdés kiegészítése egy hipotézissel, amely a szakirodalmi háttér feldolgozása nyomán fogalmazódott meg. A fentiekből egyértelműen kirajzolódik, hogy Afrikához nagyobb részben negatív konnotációjú kereteket, képeket kapcsol a média. Tekintve, hogy a magyar hírportálok hasonló hírszerzési gyakorlatot követnek és gyakran támaszkodnak a külföldi oldalakon publikált anyagokra, hipotézisként azt fogalmaztam meg, hogy Afrika médiareprezentációja a magyar hírportálok elsősorban negatív képekkel operál.

TARTALOMELEMZÉS

A hipotézissel kiegészített kutatási kérdés megvizsgáláshoz leíró tartalomelemzést végeztem, tehát a vizsgált üzenetek jellemzőire fókuszáltam (Neuendorf, 2002). A módszer alkalmas múltbeli vagy hosszabb időtávon megjelenő jelenségek vizsgálatára, illetőleg nagy mennyiségű adattal is meg tud birkózni. Egyik fő előnye, hogy beavatkozás-mentes technika, tehát az elemzés nem hat magukra az adatokra. Továbbá, a szisztematikus feldolgozás révén választ kaphatunk a tartalom túlmutató jelenségekkel

kapcsolatos kérdéseinkre, ezáltal elősegítve a nehezen megragadható jelenségek vizsgálatát (Krippendorff, 1995).

A hírek tartalomelemzéses kutatását illetően Neuendorf (2002) számos tanulmányról tesz említést, melyek a nők és kisebbségek ábrázolásától a tudományos cikkek népszerűsítéséig terjednek. Az esettanulmány szempontjából mégis az a nemzetközi híráramra vonatkozó megfigyelése jelentős, amely alapján a fejlődő országok bőségesen el vannak látva a fejlett világot bemutató hírekkel, míg fordított esetben elenyésző a világ fejlődésben levő területeit érintő hírek aránya.

ELEMZÉSI EGYSÉGEK

Elemzési egységnek a lentebb ismertetett három hírportál cikkeit választottam. Ugyanakkor az idő- és terjedelembeli korlátok miatt az elemzést nem a cikkek teljes szövegére, hanem csak a címekre és leadekre végeztem el. Továbbá, a címek és leadek elemzését az is validálja, hogy az olvasók 55%-a kevesebb, mint 15 másodpercet szán az oldalmegtekintésekre, és általában az őket fogadó szöveg mindössze 20%-át olvassák el, viszont ez a figyelem több mint 90%-ban a tartalom elejére, azaz a címekre és bevezetőkre koncentrálódik (GO-Gulf, 2018).

A mintavétel során azon cikkeket választottam ki elemzési egységeimnek, amelyek címében és/vagy leadében szerepel az *Afrika* vagy *afrikai* szó vagy egyéb afrikai ország neve, nemzetiség megjelölése (pl. *Botswana/botswanai*). Ez utóbbi a releváns elemzési egységek biztosítása végett volt fontos. Ezen kívül, a leszűkítő feltételek lehetővé tették, hogy cenzust alkalmazva a populáció összes elemét hiánytalanul felsoroljam, így a 2015-ös év minden, a fentiekkel egyező cikke elemzésre került. Számszerűsítve, 116 elemzési egységgel dolgoztam, amely mennyiség alkalmasnak bizonyult a kutatási kérdés megválaszolására.

Ami a cikkek forrását illeti, választásom a 2015-ös év három vezető hírportáljára esett, melyek az Origo, Index és 24.hu (Pálmai, 2016). A mintavételt segítette, hogy mindhárom weboldal rendelkezik „Afrika” címkével, ahol a témakörbe tartozó cikkeket csoportosítják, így az elemzési egységek eleve ezekből a listákból lettek kiválasztva. A Digitális Közönségmérési Tanács (DKT) adatai alapján az említett három hírportál vezeti az online hírpiacot a mai napig, mindössze a sorrend változott és változnak folyamatosan. Fontos kiemelni, hogy a DKT listáján egyéb oldalak is láthatók a fenti három „közé ékelődve”, de jelen tanulmány kizárólag a – kódkönyvben is definiált – klasszikus hírközlésre szakosodott portálok vizsgálatát tűzte ki célul. Ily módon kizárásra került például a Blikk és a Blog.hu.

VÁLTOZÓK, EGYÉB MÓDSZERTANI INFORMÁCIÓK

A kutatás során minőségi változókkal dolgoztam. Az egyik változó a „téma” volt, amely 14, a kódkönyvben (lsd. függelék) világosan definiált értéket vehetett fel. A kategóriák

meghatározásakor törekedtem arra, hogy kölcsönösen kizárók és együttesen kimerítők legyenek (Kovács, 2017). Ezen kívül, kiemelt figyelmet szenteltem annak, hogy a kategória meghatározások ne legyenek hatással a kapott eredményekre. Ennek érdekében utána néztem a nemzetközi gyakorlatnak, és e mentén definiáltam a kategóriákat (Ikon, 2016). Továbbá, az alábbiakban ismertetett másik változó, a szentimentek elemzése, biztosította a témákhoz rendelt negatív vagy pozitív töltetű szavak meghatározásának objektivitását.

A szentimentelemzés³⁶ a természetes nyelvfeldolgozás egyik területe, amely segítségével megismerhető a szövegekben rejlő, illetve mögöttük húzódó véleményhalmaz (MonkeyLearn, n.d.). Többek között, képes meghatározni kifejezések polaritását, tehát, hogy egy adott szöveg pozitív vagy negatív polaritású szavakkal operál. A módszer segítségével egy strukturálatlan adathalmaz strukturálttá, elemezhetővé válik.

Jelen tanulmány szempontjából kiemelkedő fontosságú volt egy olyan módszer választása, amely az emberi tényezőt megkerülve alkalmas a választott elemzési egységek pozitív/negatív töltetének meghatározására. Inputként az angol mintára készült Magyar Szentiment Lexikon szolgált, amely 1.748 pozitív és 5.940 negatív polaritású szót listáz (Szabó, 2014). A lexikonban szereplő szavakat Excel függvények kombinációjának köszönhetően automatikusan lefuttattam a 116 elemzési egységen, és rögzítettem a pozitív és negatív töltetű szavak számát. A módszerrel kapcsolatos magyar szakirodalom nyomán, a kapott szavak számát elosztottam a teljes szószámmal, ezáltal 0-tól 1-ig terjedő értékeket kapva (Balogh, Fülöp, Ilyés & Varjú, 2016). Ezután összevettem az értékeket a különböző témák egységeivel annak érdekében, hogy rálátást kapjak arra, hogy a szövegek inkább negatív vagy pozitív képekkel operálnak, illetőleg, hogy milyen eltérések fedezhetők fel a különböző témák között.

Noha a szentimentelemzés ígéretes és eredeti módszer, szükséges szót ejteni a korlátairól. A magyar szóképzés összetettségéből fakadóan néhány találat elvész, ugyanis a szavakat csak a listán szereplő alakjukban ismeri fel a program, ily módon például nem ismeri fel az *ölt meg* alakot (listán: megöl). Továbbá, a pozitív és negatív pólusú szavakat felismerni véli egymásban a rendszer, így fordult elő többször is például az *áld* találat az *áldozat* szóban, az *öl* találat a *közöl* szóban és a *vén* találat a *növény* és *törvény* szavakban. A korlátok korai felismerése arra készítetett, hogy egyesével egyeztessenem a találatokat a szövegrészetekkel. Eredményképp kirajzolódott, hogy a szentimentek 31%-át érintik a korlátozások, viszont csak az elemzési egységek 11%-nál következett be valós pólustorzulás. Magyarán 13 egységnél változtatott azon, hogy a szöveg összességében pozitív, negatív vagy semleges (ugyanannyi pozitív és negatív szentimenttel rendelkezik). Az említett változásokat rögzítettem, és a további elemzés során a már korrigált eredményekkel dolgoztam a megbízhatóság megőrzése okán.

Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a témák szentimentekkel való összekapcsolása termékeny és informatív megközelítésnek bizonyult. Mindemellett módszertani biztosítékot jelentett, hogy az általam kutatott képet egy validált lexikon segítségével

³⁶ A Cambridge Dictionary (n.d.) meghatározása szerint, a „szentiment” (*sentiment*) egy gondolat, vélemény vagy ötlet, amely egy helyzettel kapcsolatos érzelmen vagy egy helyzetről való gondolkodásmódon nyugszik.

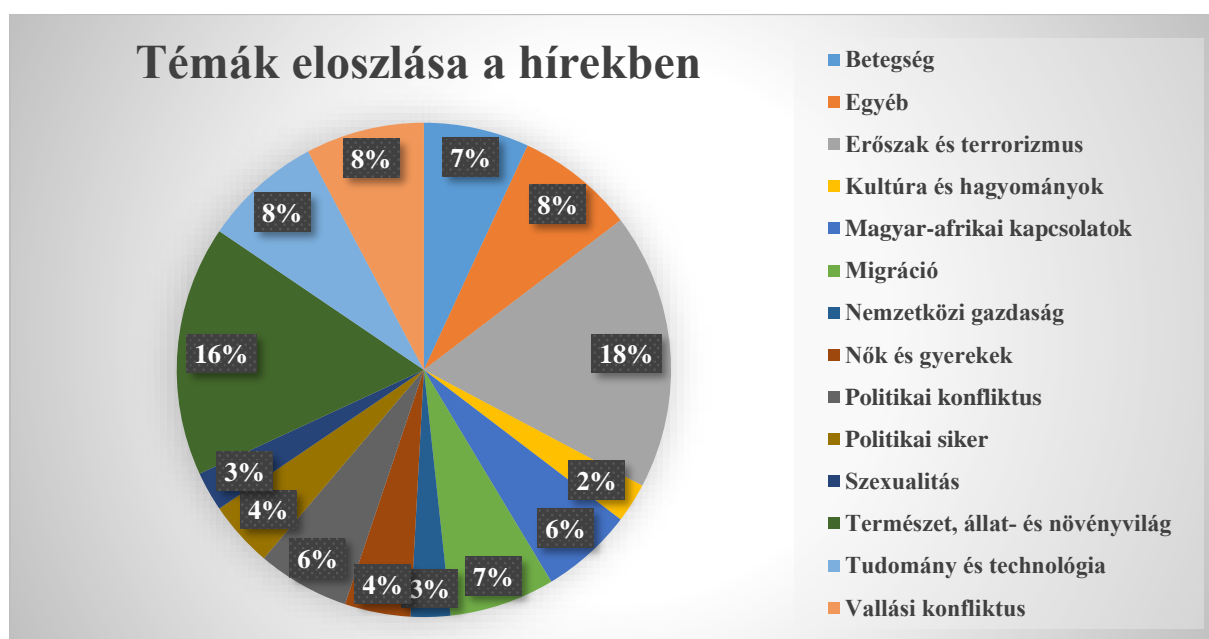
tárhattam fel. Így akár olyan eredmény is születhetett volna, miszerint az *Erőszak és terrorizmus* témakört pozitív polaritású szavak jellemzik.

A módszertani ismertető zárásaképp fontos megemlíteni, hogy a témabesorolás megbízhatóságának ellenőrzése végett felkértem Tóth-Szabó Csenge szaktársnőmet társkódolóknak. Korábban dolgoztunk már együtt tartalomelemzéses kutatáson, és ez esetben is gördülékenyen ment az együttműködés. Az elemzési egységek 100%-át, azaz 116 elemet sorolt be témakörök szerint. Eredményképp 88,8%-os egyezést kaptunk, ami gyakorlatban 13 egység eltérő megítélését jelentette. Az eltéréseket mérlegelve és a társkódoló válaszait integrálva helyenként (10-es, 11-es, 77-es egységek) változtattam az eredeti besoroláson, ezáltal is növelve és elfogadhatóknak ítélve az egyetértés fokát.

EREDMÉNYEK BEMUTATÁSA

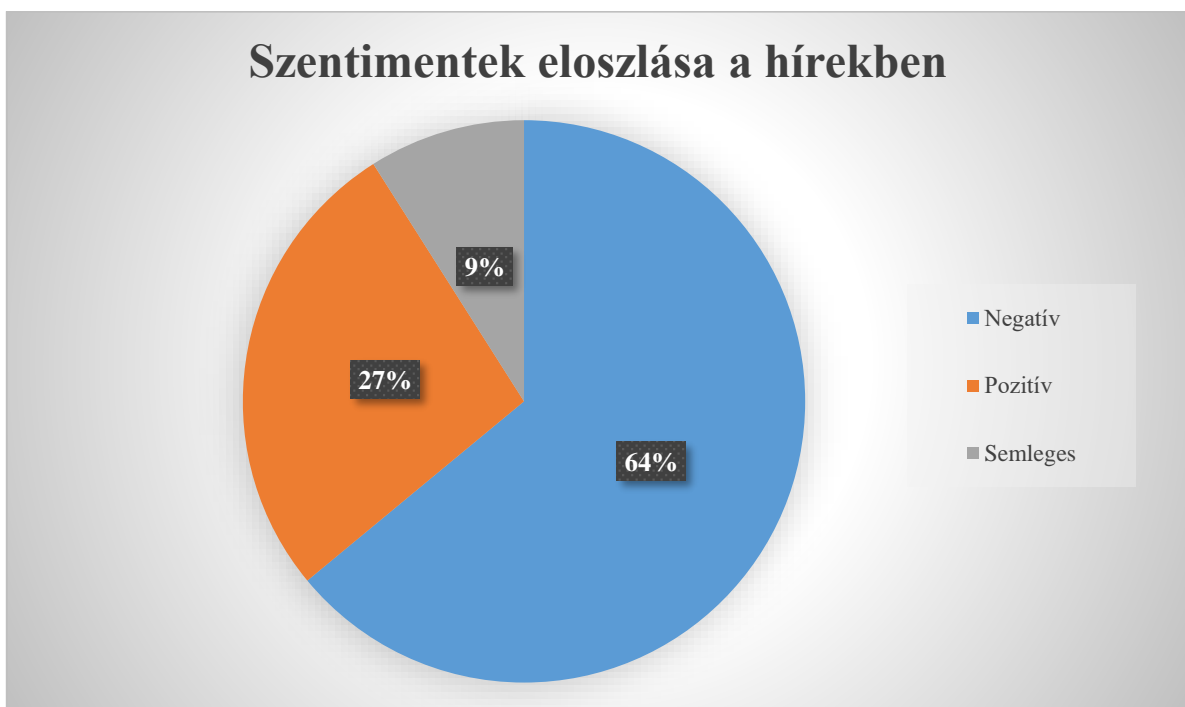
Az első változó, azaz témák tekintetében egy igen sokszínű kép rajzolódott ki. A vizsgált hírekről (pontosabban azok címeiről és leadeiről) első ránézésre elmondható, hogy változatos témákat érintenek, ám ha részletesebben elemezzük eloszlásukat, érdekes kép rajzolódik ki. A két leggyakrabban előforduló téma az *Erőszak és terrorizmus* és a *Természet, állat- és növényvilág*. Előbbi többnyire konfliktusos helyzetekről, erőszakos cselekedetektől számol be, amelyek legtöbbször súlyos következményekkel, áldozatokkal és gyakran halálesetekkel járnak. Utóbbi a kontinenst annak különleges természeti kincsei, állat- és növényfajai felől közelíti meg.

Az elemzési egységek között nagyjából egyező arányban fordulnak elő a *Betegség*, *Egyéb*, *Magyar-afrikai kapcsolatok*, *Migráció*, *Politikai konfliktus* és *Tudomány és technológia* témakörökbe tartozó hírek. Ennél elenyészőbb a *Kultúra és hagyományok*, *Nemzetközi gazdaság*, *Nők és gyerekek*, *Politikai siker* és *Szexualitás* témákba tartozó egységek aránya.

A tanulmány témafelvetéseként szolgáló *Migráció* témakör a kutató várakozásait alulmúlva a középmezőnyben foglal helyet 7%-os eloszlási aránnyal. Mindazonáltal, a témák összevetése a szentimentekkel fontos információval szolgált arról, hogy a vezető online hírportálok milyen szavakkal jellemezték az Afrikában történő eseményeket 2015-ben, ezáltal hozzájárulva a migrációs hullámról szóló diskurzushoz és lehetséges hatást gyakorolva a befogadók fejében kialakult képre.

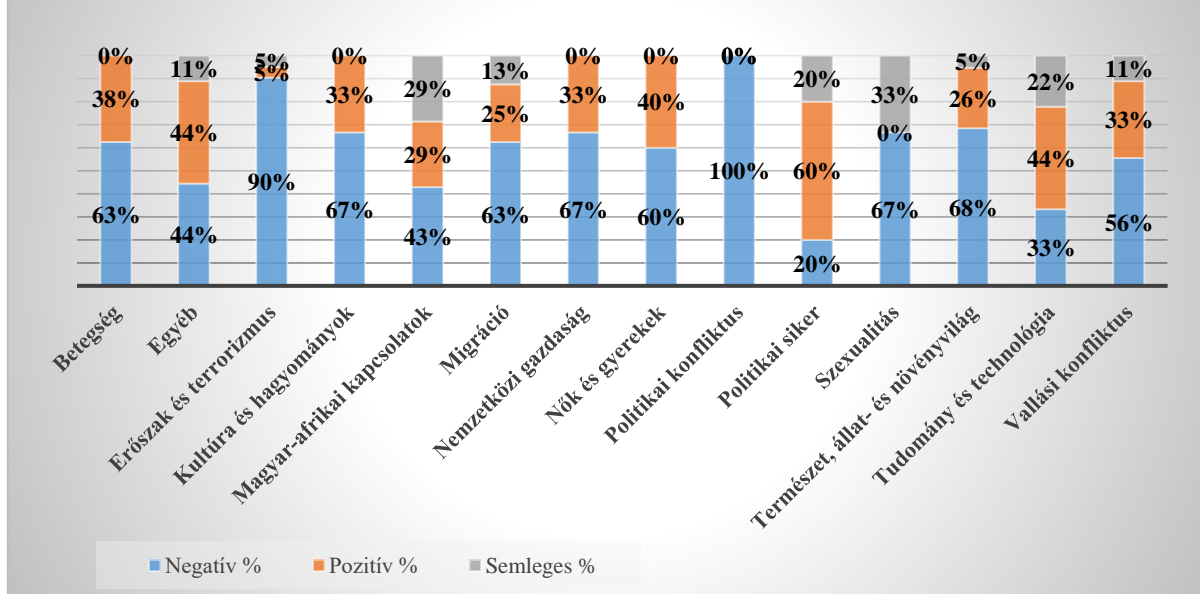
Általánosságban elmondható, hogy az elemzési egységek közel kétharmadát (64%) negatív szentimentek dominálják, a pozitív szentimentek aránya jóval kisebb (27%), míg semlegeség, vagyis egyenlő arányú negatív és pozitív szentimentérték mindössze 11 egységnél (9%) fordult elő.

Első ránézésre bebizonyosodni látszott a fentiekben megfogalmazott hipotézis, miszerint az online média általam vizsgált szegmense inkább negatív konnotációjú képeket társít az Afrikáról szóló híradáshoz. Ugyanakkor a végkövetkeztetések levonásához szükséges volt megvizsgálni a szentimentek témaköröként való eloszlását is, mivel az elemzésnek ez a lépése finomított az eredményeken.

Az utóbbi szemléltetésére oszlopdiagramot használtam, hiszen alkalmas a minőségi változók közötti összefüggések illusztrálására. Az eredmények alább láthatók, a fókusz megtartása végett csak a szembetűnő és a tanulmány szempontjából kulcsfontosságú értékeket részletezem.

Szentsimentek eloszlása témaköröként

A legnagyobb arányban előforduló témakört, az *Erőszak és terrorizmust* abszolút mértékben negatív szentsimentek uralkodnak. A második helyet elfoglaló *Természet, állat- és növényvilág* esetében noha többségben vannak, de már nem ennyire domináns a negatív szentsimentek aránya. Az előbbi témánál gyakran előforduló negatív szentsimentre példa az *áldozat, halál, terror*, míg az utóbbinál megjelenő *fogság, orv, vadász* szavakat részben tompítják a pozitív töltetű *gyönyörű, segít* szentsimentek.

A *Migráció* témaköre szintén színes. 63%-ban negatív töltetű szavak jellemzik, de 25%-ban jelen vannak pozitív, illetve 13%-ban semleges szentsimentek is. Ily módon elmondható, hogy a *veszélytől* elkezdve az *illegálison* keresztül a *lehetőségig* keverednek az értéktöltettel rendelkező szavak. Az elemzési egységek mérsékelt száma rámutat, hogy a fentiekben tárgyalt migrációtelített kontextusban nem kapunk szignifikáns eredményeket és meghatározó választ a kutatási kérdésre, ha csak ezt a témakört vizsgáljuk. Ebből adódóan bár külön figyelmet szenteltem a *Migráció* témájának, az elemzés során egy lapon kezeltem a többi kategóriával az összképre való rálátás céljából.

Mindössze két témát, a *Politikai sikert* és a *Tudomány és technológiát* jellemzik nagyobb arányban pozitív töltetű szavak. Az előbbi egyfajta igazolásként szolgált, a politika kategória korábbi kettéosztására. További érdekesség, hogy a *Politikai konfliktus* témát 100%-ban negatív szentsimentek uralkodnak. A többi témakör esetében is a negatív szentsimentek aránya a legnagyobb, ám kevésbé domináns módon, 43-67%-os többséggel.

A nemzetközi szakirodalomból kiemelt példákra visszacsatolva, az általam vizsgált magyar mintán is megfigyelhető a negatív hangvétellű információátadás, még ha ez nem is kizárólagos módon történik. Mindemellett megjelennek az

- Afrika mint instabil politikai rendszerek terepe,
- harc és erőszak dúlta színtér,
- áldozatkép,
- távolság,
- egzotikus kontinens különös állat- és növényfajokkal keretek.

Ugyanakkor a kutatás eredményeiből egyértelműen látszik, hogy az Afrikáról közvetített kép nem kizárólagosan operál a negatív elemekkel, egyes témákat kifejezetten pozitívan keretez. Így a helyes végkövetkeztetés az, hogy az általam vizsgált vezető magyar hírportálok inkább negatív képet kommunikálnak Afrikáról, amely ily módon válaszol kutatási kérdéseimre és alátámasztja hipotézisemet.

Végül, be szeretném emelni a diskurzusba Scott 2017-es, kritikus hangvételű tanulmányát, amely mítosznak nevezi a nemzetközi szakirodalom gyakori negatív fókuszát. Vizsgálata során azt a megállapítást tette, miszerint a létező szakirodalom beszűkült fókusszal kezeli az országokat, eseményeket, médiát és a különböző szövegeket, amely megközelítés nem szolgál kellően biztos alapként általános következtetések levonásához. A szerző nem tagadja az afropesszimizmus létét, kritikája elsősorban a korábbi munkák módszertanára irányul.

A kritika válasza egy újabb kritika volt, amit Nothias (2018) fogalmazott meg. Tanulmányában külön-külön, szisztematikusan vizsgálja a Scott által mítosznak nevezett negatív kép főbb elemeit, és eredményképp rávilágít, hogy az általánosan negatívnak tartott képről valójában nem lehet ennyire egyértelműen kijelenteni, hogy negatív, így a tévhit voltát is megkérdőjelezi.

Az említett két tanulmány reflektálja, hogy Afrika képe valóban egy komplex kapcsolati hálón keresztül alakul folyton folyvást. Felhívják a figyelmet a megfelelő módszertan kiválasztásának kulcsfontosságú mozzanatára, és egy élénk, kultúrákon átívelő diskurzusra bíztatnak. Mindez bizakodással tölt el azt illetően, hogy jelen tanulmányban sikerült megfelelő kutatási útvonalra lépni, és az eredmények akár a nemzetközi diskurzushoz is hozzájárulhatnak a magyar szegmens képviselésével.

KITEKINTÉS

Mint ahogy a legtöbb kutatómunkánál, jelen tanulmány esetében is felmerültek kihívások a munkálatok során. Először is, a statisztikai adatok feldolgozását említeném, ugyanis a migráció témakörének relevanciájából és popularitásából eredően jelentős mennyiségű adat érhető el a különböző szervezetek platformjain. Ez egyrésztől segítség, másrészt a kutató könnyen a bőség zavarába eshet. Ennek elkerülése végett, törekedtem a minél pontosabb keresésre és a megfelelő kulcsszavak alkalmazására.

A terjedelembeli határokból fakadóan, a téma szakirodalmi háttérét csak röviden érinti a dolgozat, egy nagyobb szabású kutatás során ki lehetne egészíteni az elméleti háttérrel a kép és a sztereotípiák működésének részletesebb bemutatásával, illetőleg a hírműfaj és egyes médiaelméletek ismertetésével.

A legnagyobb nehézségét a választott módszertan, azon belül is a szentimentelemzés korlátossága jelentette. A végkövetkeztetések megbízhatóságát veszélyeztető eltéréseket manuálisan korrigáltam, ám a következő bekezdésben kifejtett tervek megvalósításához mindenképpen érdemes átgondolni, hogy milyen módon lehetséges a torzítások előfordulásának csökkentése.

Ami a jövőbeli lehetőségeket illeti, meglátásom szerint számos módon és megközelítésből lehet továbbvinni a fentiekben kifejtett kutatást. Amint említettem, tervezem az elméleti háttér részletesebb és sokszínűbb vizsgálatát, illetve a tartomelemzés elvégzését nagyobb mintán. A 2015-ös év maradna a kiindulópont, amit kiegészítenék a 2016-os és 2017-es év cikkeivel egy átfogóbb kép érdekében. Mindemellett, érdekesnek vélem az eredmények összehasonlítását a befogadók véleményével, amihez egy online kérdőívben kérném a kitöltőket Afrika pár szavas jellemzésére. Tekintve e módszer hátrányait, a kapott eredményeket, a „fejekben kialakult képeket” csak kiegészítő információként, kezdetleges összehasonlításként kezelném.

Befejezésül, megfontolandónak tartom a Scott (2017) és Notthias (2018) által megfogalmazott kritikai meglátásokat Afrika médiareprezentációjának vizsgálatát illetően. A kutatás kiterjesztése során tanácsos lehet a Notthias-féle módszertan alkalmazása – amely során a Scott által kifejtett negatív berögződések (Afrika mint törzsi és sötét, homogenizált, hangtalan entitás) jelenlétét tanulmányozta a választott szövegekben – ezáltal hozzájárulva a nemzetközi diskurzushoz.

HIVATKOZÁSLISTA

- Bajomi-Lázár P. (2018). Migráció és média Közép/Kelet Európa uniós tagállamaiban. *Médiakutató. XIX. évf. 3-4.*, 63-88
- Balogh K., Fülöp N., Ilyés V. & Varjú Z. (2016). Migránsok, menekülők, bevándorlók: mit sulykol a média? *Nyelv és Tudomány*. Letöltve: <https://www.nyest.hu/hirek/migransok-menekulok-bevandorlok-mit-sulykol-a-media> Letöltés ideje: 2019.01.21.
- Bunce, M. (2015). International news and the image of Africa: new storytellers, new narratives? In Gallagher, J. (szerk.), *Images of Africa. Creation, negotiation and subversion* (pp. 42-62). Manchester University Press.
- Cambridge Dictionary (n.d.) Sentiment. *Cambridge Dictionary*. Letöltve: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sentiment> Letöltés ideje: 2019.01.21.
- Castles, S., de Haas, H. & Miller, M. J. *The age of migration: International population movements in the modern world*. 5. New York: Palgrave Macmillan.
- Ebron, P. A. (2002) *Performing Africa*. Princeton University Press.
- ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (2017). Trends in the international migrant stock: The 2017 revision (Excel). *UNDESA*. Letöltve: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates17.shtsh> Letöltés ideje: 2019.01.08.
- ENSZ Menekültügyi Főbizottság (n.d.) Asylum-seekers. *UNHCR*. Letöltve: <https://www.unhcr.org/asylum-seekers.html> Letöltés ideje: 2019.01.14.
- ENSZ (n.d.) Refugees and migrants. Definitions. *ENSZ*. Letöltve: <https://refugeesmigrants.un.org/definitions> Letöltés ideje: 2019.01.14.

- Európai Bizottság Közös Kutatóközpontja & Európai Politikai Stratégiai Központ (2018). New perspectives on African migration. *Európai Bizottság*. Letöltve: <https://ec.europa.eu/jrc/en/news/new-perspectives-african-migration> Letöltés ideje: 2019.01.14.
- Európai Parlament (2017). EU migrant crisis: facts and figures. Európai Parlament. Letöltve: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20170629ST078630/eu-migrant-crisis-facts-and-figures> Letöltés ideje: 2019.01.08.
- Eurostat (2016). Record number of over 1.2 million first time asylum seekers registered in 2015. *Eurostat*. Letöltve: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7203832/3-04032016-AP-EN.pdf/790eba01-381c-4163-bcd2-a54959b99ed6> Letöltés ideje: 2019.01.08.
- Eurostat (2017a). People in the EU – statistics on demographic changes. *Eurostat*. Letölve: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=People in the EU - statistics on demographic changes](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=People_in_the_EU_-_statistics_on_demographic_changes) Letöltés ideje: 2019.01.08.
- Eurostat (2017b). First time asylum applicants 2016. *Eurostat*. Letöltve: <https://ec.europa.eu/eurostat/news/themes-in-the-spotlight/asylum2016> Letöltés ideje: 2019.01.08
- Eurostat (2018a). First time asylum applicants 2017. *Eurostat*. Letöltve: <https://ec.europa.eu/eurostat/news/themes-in-the-spotlight/asylum2017> Letöltés ideje: 2019.01.08
- Eurostat (2018b). Migration and migrant population statistics. *Eurostat*. Letöltve: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/1275.pdf> Letöltés ideje: 2019.01.08.
- GO-Gulf (2018). How people read content online: Statistics and trends. *GO-Gulf*. Letölve: <https://www.go-gulf.ae/blog/how-people-read-content-online/> Letöltés ideje: 2019.01.11.
- Gorham, B. W. (1999). Stereotypes in the media: So what? *Howard Journal of Communication*. 10:4, 229-247
- Gurevitch, M., Levy, M. R. & Roeh, I. (1991): The Global newsroom: convergences and diversities in the globalization of television news'. In Dahlgren, P. & Sparks, C. (szerk.), *Communication and Citizenship* (pp. 195-215). London: Routledge.
- Ikon, A. O. (2016). *UK newspaper coverage of Africa: A content analysis of The Guardian, and The Daily Mail from the years 1987-1989 and 2007-2009* (doktori disszertáció). University of Leicester.
- Krippendorff, K. (1995). *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Kovács G. (2017). *Hogyan végezzünk tartalomelemzést?* (előadás) Budapesti Corvinus Egyetem.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things*. University of Chicago Press.
- Lippmann, W. (1922). *Public opinion*. New York: Macmillan.
- Mengara, D. (2001). *Images of Africa: stereotypes and realities*. Asmara: Africa World Press.

- MonkeyLearn (n.d.) Sentiment analysis: nearly everything you need to know. *MonkeyLearn*. Letöltve: <https://monkeylearn.com/sentiment-analysis/> Letöltés ideje: 2019.01.21.
- Mudimbe, V. Y. (1988). *The Invention of Africa. Gnosis, Philosophy, and the Order of Knowledge*. Indiana University Press.
- Neuendorf, K. A. (2002). *The Content Analysis Guidebook*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Nothias, T. (2018). How Western Journalists Actually Write About Africa. *Journalism Studies*. 19:8, 1138-1159
- Ogola, G. (2015). Constructing images of Africa: from troubled pan-African media to sprawling Nollywood. In Gallagher, J. (szerk.), *Images of Africa. Creation, negotiation and subversion* (pp. 21-41). Manchester University Press.
- Pálmai L. Á. (2016). Íme, a legolvasottabb híroldalak listája. *Főszerk.reblog*. Letöltve: <http://foszerk.reblog.hu/ime-a-legolvasottabb-hiroidalak-listaja> Letöltés ideje: 2019.01.10.
- Scott, M. (2017). The Myth of Representations of Africa. *Journalism Studies*. 18:2, 191-210
- Szabó M. K. (2014). *Egy magyar nyelvű szentimentlexikon létrehozásának tapasztalatai* (előadás) „Nyelv, kultúra, társadalom” Konferencia, Budapest.

FÜGGELÉK – KÓDKÖNYV

Hírportál: Nyomtatott újság képére készült hírközlő platform az online térben. Jelen tanulmány a látogatottsági statisztikában csak azon portálokat vette figyelembe, amelyek saját bevallásuk szerint is a klasszikus hírmagazin kategóriába tartoznak, profiljukat elsősorban nem a blogformátum, bulvárjelleg, apróhirdetések vagy linkgyűjtemény határozza meg.

Cím: Az online újságírásban a cikkek elkülönített tartalmi része, amely célja az olvasók figyelmének felhívása.

Lead: Az online sajtóban a címet követő bevezető mondatok összessége, mely célja az olvasó tájékoztatása, érdeklődésének megtartása. A lead formailag is elkülönül a cikk szövegétől: általában nagyobb betűtípussal, félkövéren vagy dőlt betűvel szedik. Azon elemzési egységeknél, ahol nincs formai elkülönítés, az első bekezdést kezeltem leadként.

TÉMÁK

Betegség: Ebbe a kategóriába azon hírek tartoznak, melyek fókuszja az egészségügy, azon belül is a betegségek, illetőleg az azokkal való küzdelem. Pl. Ebola, malária

Egyéb: Ez a kategória foglalja össze az olyan kis elemszámú (1-2) témák egységeit, mint sport, zene, sztárhírek és bűnügy.

Erőszak és terrorizmus: Ebbe a kategóriába azon hírek tartoznak, melyek erőszakos tartalomról számolnak be. Ide tartoznak a fegyveres zavargások, katonai megmozdulások, különféle harcok és terrorista cselekmények. Pl. Boko Haram

Kultúra és hagyományok: Ebbe a kategóriába azon hírek tartoznak, melyek az afrikai kultúra, szokások, hagyományok valamely elemét ismertetik. Pl. Varázslók piaca

Magyar-afrikai kapcsolatok: Ebbe a kategóriába azon hírek tartoznak, melyek a Magyarország és az afrikai kontinens közti kapcsolatokat érintik, mind gazdasági, mind kereskedelmi, mind történelmi szempontból. Pl. Magyar kereskedőház nyitása

Migráció: Ebbe a kategóriába azon hírek tartoznak, melyek a migráció (sokszor bevándorlás) témakörét érintik, beleértve annak minden szegmensét. Pl. Európát érintő menekülthullám

Nemzetközi gazdaság: Ebbe a kategóriába azon hírek tartoznak, melyek a magyar-afrikai gazdasági szálakon túlmutatnak, és nemzetközi, többoldalú kapcsolatokat érintenek. Pl. Kína szerepe a kontinensen

Nők és gyerekek: Ebbe a kategóriába azon hírek tartoznak, melyek többnyire a nők és gyerekek helyzetét, jogait érintik. Pl. Gyerekmunka

Politikai konfliktus: Ebbe a kategóriába azon politikai hírek tartoznak, melyek konfliktusos helyzetekről tudósítanak. Gyakori a kormányellenes megmozdulás, diktatúra, puccskísérlés és ezekhez hasonló fogalmak említése. Pl. Polgárháborús veszély

Politikai siker: Ebbe a kategóriába azon politikai hírek tartoznak, melyek az előző témához képest pozitívabb irányvonalat követnek, és a kontinensen rejülő politikai potenciálról értekeznek. Pl. Diktatúra megdöntése

Szexualitás: Ebbe a kategóriába azon hírek tartoznak, melyek a szexualitással kapcsolatos viselkedések, folyamatok és társadalmi jelenségek körét ölelik fel. Pl. Homoszexualitás büntetése

Természet, állat- és növényvilág: Ebbe a kategóriába azon hírek tartoznak, melyek Afrika természeti jelenségeit, katasztrófáit, és különleges állat- és növényvilágát mutatják be. Pl. Orvvadászat

Tudomány és technológia: Ebbe a kategóriába azon hírek tartoznak, melyek tudományos felfedezésekről, technológiai vívmányokról szólnak. Pl. Holdra szállás

Vallási konfliktus: Ebbe a kategóriába azon hírek tartoznak, melyek a vallási különbségek által generált konfliktusokat, és az azok elsimítására irányuló tevékenységeket ismertetik. Pl. Keresztény-muzulmán párbeszéd

Hegedűs Robin

Az áldozatos szülő: várja vissza, amit befektetett?

A gyerekekkel töltött idő szülői jólétre gyakorolt hatása

A családi élet vizsgálatában gyakran úgy tekintenek a szülő és gyerek együtt töltött idejére, mint egyfajta csodaszerre, mely minkét félre pozitív hatással van. A szülőség paradoxona és az intenzív szülőség koncepciója azonban abba az irányba mutat, hogy a gyerekvállalás és az együtt töltött idő csökkenti a szülők mentális jólétét. Dolgozatomban feltárom, hogy a szakirodalom hogyan közelít a családi jólét és az együtt töltött idő fogalmához, hazai és nemzetközi kutatások alapján bemutatom a két faktor összefüggéseit és ennek jellemzőit a szülők neme, végzettsége és munkaerőpiaci helyzete alapján. Vizsgálatomban a „Versenyfutás az idővel” c. kutatás 1000 szülőtől és kamaszkorú gyerekétől lekérdezett kapcsolt kérdőívéből származó adatokat használom. Az eredmények a leíró jellegű statisztikák mellett arra az összefüggésre mutatnak rá, hogy önmagában az együtt töltött idő mennyiségének elenyésző pozitív hatása, viszont a tevékenységek bontásában a közös étkezés és játék erős pozitív hatást mutat, míg a közös internetezés hatása erősen negatív a szülőkre nézve.

BEVEZETÉS³⁷

„Az áldozatos szülő enyhén és folyamatosan sértett – s várja vissza, amit befektetett.” – Írja Esterházy Péter a *Jó* c. esszéjében³⁸, melyben a jó szülőség és a gyerekek „hasznosságának” témáját járja körül. Miért is vállal az ember gyereket? Ez egy ösztönös cselekedet, vagy társul hozzá valamiféle racionális döntés? „*Te vagy az én apám? – Mgen. – Az édes apám? – Mgen. – És ez jó neked?*” – szól a fenti esszé bevezető passzusa, mely nem csak irodalmi, hanem szociológiai kérdésselvetésként is megállja a helyét. Mit nyújt egy szülőnek a szülővé válás? A szociológiában és pszichológiában nem új keletű a felvetés, hiszen számos kutatás épp az ellenkező irányba mutat, mint a közgondolkodásban jelenlévő csupa jót feltételező „*Apa mosdik, anya főz, együtt lenni jó*”³⁹ paradigmája. Régóta foglalkoztatja a kutatókat, hogy a szülővé válás nem csak a kiteljesedéssel, s mintegy az élet értelmével felérő esemény, de egy komoly megterhelés is a szülők szellemi és fizikai egészségét és jólétét tekintve.

³⁷ A szakdolgozat a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal által támogatott „Versenyfutás az idővel” című kutatáshoz (NKFIH K120086) kapcsolódóan készült. Kutatásvezető: Nagy Beáta

³⁸ Esterházy Péter: *A halacska csodálatos élete*. Magvető, Budapest, 2004

³⁹ Zelk Zoltán: *Este jó, este jó* in. *Száll az erdő*. Móra, Budapest, 1974

Kutatásomban arra keresem a választ, hogy milyen típusú, gyerekükkel együtt végzett tevékenységek vannak pozitív, illetve negatív hatással a szülők jólétére, illetve, hogy ebben milyen különbségeket találhatunk a szülők neme, iskolázottsága, illetve munkaerőpiaci aktivitásának tükrében. Ahogy azt a szakirodalmi áttekintésben be fogom mutatni, számos vizsgálat fókuszába került már a családon belüli időtöltés kérdése, de ezek elsődlegesen a gyerek jólétével foglalkoznak, illetve a szülők esetén is csak szűkre szabott területekről kaptunk képet. Tudomásom szerint Magyarországon még nem vizsgálták a gyerekekkel töltött idő szülők jólétére gyakorolt hatását, így a friss adatokra támaszkodó vizsgálatom új nézőpontot mutat be a családi élet vizsgálatában.

SZAKIRODALMI HÁTTÉR

Sok ember úgy gondolja, hogy a gyerekvállalással csupa boldogság költözik az otthonába, és az apró nehézségek ellenére mind az apa, mind az anya jóléte növekedni fog. Több kutatás azonban pont az ellenkezőjét mutatja. A szülőség paradoxonaként elnevezett jelenség Baumeisternél (1991) jelenik meg elők között, aki könyvében arra kereste a választ, hogy mi is az élet értelme, melynek vizsgálata során az egyik fontos boldogságtényező a gyermekvállalás vélt öröme és kiteljesítő ereje volt. Ennek elemzése során bukkan fel a fogalom, mely azt állítja, hogy önmagában a szülővé válás negatív hatással van a szülők mentális egészségére, növeli az általuk érzékelt stresszt és ezáltal csökkenti a jólétüket. Több frissebb kutatás úgy vélekedik, hogy ezeknek a negatív hatásoknak a hátterében az úgynevezett „intenzív szülőség” áll, mely a fenti erőforrásokhoz köthető megközelítéssel szemben a normák szintjén határozza meg a szülőkre gyakorolt hatásokat. A fogalmat Sharon Hays (1996) vezette be, aki a következőképpen definiálta: „a megfelelő gyermeknevelési módszer úgy határozható meg, mint gyermekközpontú, szakértők segítségét igénybe vevő, érzelmileg megterhelő, intenzív munkát és anyagi kiadásokat igénylő”. Charlotte Faircloth (2010) szerint a szülők a fentiek miatt még nagyobb nyomás alá kerültek, helyesebben szólva nagyobb nyomás alá helyezték magukat azzal, hogy a tevékenységeik sokkal szélesebb körét rendelték alá a gyerek megfelelő fejlődésének. A szülők nagyobb felelősséget éreznek a gyerek megfelelő fizikai, szellemi és érzelmi fejlődésében, mint annak előtte, a gyerek jóléte vált a családok elsődleges céljává. A szülőség paradoxona szerint tehát a szülők jólétét negatívan határozza meg a szülővé válás, mely sok kutató szerint az intenzív szülőséggel járó kiszélesedett feladat-körökkel együtt járó negatív hatások okoznak. Dolgozatomban ennek a nyomában járok, és arra keresem a választ, hogy az attitűdöktől függetlenül, önmagában az együtt töltött idő mennyisége, a magába foglalt tevékenységek típusai, valamint azok minőségi volta mennyiben járulnak hozzá.

Az egyik fontos különbségtétel a rutin- és a minőségi időtöltés között húzódik. Milkie és szerzőtársai (2010) a közös fókuszúság és a kétoldalú kommunikáció megjelenése alapján osztották két csoportba a tevékenységeket. A rutintevékenységek közé soroltakban nem jelenik meg mindkettő a fenti kritériumokból, így például ide sorolható a közös tévénézés, ahol ugyan a fókusz közös, de nem feltételez aktív kommunikációt. A

másik kategória a minőségi idő, ahova a szoros, közös fókuszú, kétirányú kommunikációval végzett közös tevékenységek tartoznak, például a közös tanulás vagy kirándulás a szülők jólétéhez.

A másik pontja a szülőégi paradoxon vizsgálatának maga a szülői jólét. Már a jó-lét szónak a használata is többdimenziós, de ha leválasztjuk a gazdasági használatától, akkor is magyarázatra szorul, hogy mire is értjük pontosan. Berntsson és Ringsberg (2014) vizsgálata alapján elmondhatjuk, hogy a fogalom egyaránt érinti a fizikai és szellemi egészség fogalmait, valamint a szociális környezetben való otthonosságot (ez utóbbi a WHO definícióban jelenik meg, a feldolgozott irodalmak azonban nem tárgyalták részleteiben). (Utter et al.,2017) Milkie és szerzőtársai (2015) a következő jelenségeket emelték ki meghatározóként a szülői jólét tekintetében: stressz-szint és a depresszió előfordulásának alacsony gyakorisága, valamint az élet egyes területeivel – kiemelt helyen a munka-magánélet egyensúlyal – való elégedettség, mint a jólét egyik fontos vetülete. Glass és szerzőtársai (2016) a jólét komponensei közé sorolják még az anyagi helyzettel való elégedettséget.

A KUTATÁSI MINTA ÉS MÓDSZERTAN

A „Versenyfutás az idővel” című kutatás során a szülőktől és gyereküktől lekérdezett 2017-es kapcsolt kérdőív eredményeit tartalmazó adatbázis képezi a vizsgálatom alapját. A lekérdezés 12-16 év közötti gyerekeket és szüleiket célozta, először a szülő, majd a gyerek válaszolt a kérdésekre. A kérdések az alábbi területeket fedték le: demográfiai változók, együtt töltött idő blokk, technológiahasználat blokk, munka-magánélet egyensúlyát vizsgáló blokk és jólét blokk. A vizsgált mintában 1000 szülő és gyermekeik válasza állt rendelkezésre.

A szakirodalomban és a kutatási kérdéseimben is az egyik kiemelt distinkció a minőségi és a rutin-idő szétválasztása. Milkie és szerzőtársai (2010) kutatásukban a minőségi időt a szoros, közös fókuszú, kétirányú kommunikációt magába foglaló tevékenységként határozzák meg. Ennek nyomán a válaszadók által felsorolt tevékenységeket az alábbiak szerint csoportosítottam:

Rutin-idő: Szokásos napi feladatok, közös tévé- és filmnézés, közös internetezés (ezek rutinszerűek, közös fókuszú, kommunikációt nem feltételeznek).

Minőségi idő: Közös tanulás⁴⁰, étkezés, olvasás, játék, számítógépes játék, beszélgetés (közös fókuszú, kommunikációt igénylő feladatok)

A vizsgálatunk által tárgyalt függő változó a jólét, melynek alapját a „Versenyfutás az idővel” lekérdezésének 15 kérdésére adott szülői válaszok adják. A válaszadóknak egy 10-es skálán kellett az életük egyes területeit értékelniük, melyek a következők voltak: mennyire elégedett az élete eddigi alakulásával, a jövőbeni kilátásaival, a lakásával, a

⁴⁰ A közös tanulás minőségi időbe sorolása bizonyos szempontból vizsgálva különösnek tűnhet, az ide sorolását Milkie és szerzőtársai (2010) ismérvei alapján tettem meg, hiszen a tanulás közös fókuszú és kétirányú kommunikációt igényel.

barátaival, a családon belüli kapcsolataival, a munkájával, a munkatársaival és a főnökével való kapcsolatával, az anyagi helyzetével, az életszínvonalával, a jövedelmével, az egészségi állapotával, a lakókörnyezetével, a szabadideje mennyiségével és az életével való elégedettségével általánosságban. Az együtt töltött idő jólétre gyakorolt hatásainál azonban egy főkomponens-elemzéssel létrehozott aggregált változót fogok használni, mely a 15 elégedettségi mutatóból 12-t tartalmaz.

KUTATÁSI KÉRDÉS ÉS HIPOTÉZISEK

Kutatásomban feltételezem, hogy nem csak a Rizzo és szerzőtársai (2012) által megmutatott attitűdök lehetnek befolyással a gyerekekkel töltött idő hatására, de az abban foglalt tevékenységek és azok minőségi volta is legalább olyan fontos. Roeters és Garcia (2016) vizsgálatukban a rutinszerű és minőségi idő eltérő hatásait vizsgálták a szülőknél, megállapítva, hogy ezek eltérő módon fejtik ki hatásukat az apákra és az anyákra. Kutatásuk igazolja, hogy a sikerérzetet és a válaszokból kiszűrhető stressz-szintet egyaránt befolyásolja az időtöltés típusa. Ennek nyomán az első kutatási kérdésem a következő:

1. Milyen típusú, gyerekekkel együtt végzett tevékenységek vannak pozitív, illetve negatív hatással a szülők jólétére?

Roeters és Garcia (2016) kutatása szerint míg a szülők jólétére leginkább a gyerekekkel töltött minőségi idő van pozitív hatással, addig a rutin foglalatosságok növelik a szülők stressz-szintjét és csökkentik a sikerérzetüket. Ennek alapján az első hipotézisem a következő:

H1.a: A megkérdezett szülők jólétére a minőségi időtöltés pozitív hatással van.

H1.b: A megkérdezett szülők jólétére a rutin időtöltés negatív hatással van.

A szülőknél nemük, végzettségük, foglalkoztatásuk, társadalmi státuszuk és a család szociális és kulturális környezete egyaránt befolyásolja, hogy mit is „nyújt” nekik a gyerekekkel töltött idő. Ezek a különbségek egyrészt a saját társadalmi helyzetükből fakadó gondolkodásmódnak és életszemléletnek tudhatók be, másrészt pedig az eltérő feltételeknek, melyeket pl. az anyáknak és apáknak, vagy a különböző végzettségű embereknek a környezetük biztosít. A második kutatási kérdésem a szülők nemének hatását vizsgálja:

2. Milyen különbségek láthatók az apák és az anyák között a gyerekekkel töltött idő jólétre gyakorolt hatásában?

Kutatások (Offer, 2014; Roeters és Garcia, 2016) szerint az anyák az apákhoz képest stresszesebbnek tartják a rutin gyerekneveléssel töltött időt. Ennek alapján az alábbi hipotézist állítom:

H2: Az anyák jólétére nagyobb negatív hatással van a rutin gyereknevelés, mint az apákéra.

A fentiek mellett dolgozatomban igyekszem választ találni Milkie és szerzőtársai (2010) és Roeters és Garcia (2016) vizsgálatai nyomán arra is, hogy a szülőket érő külső tényezők – mint a végzettségük, a munkájuk jellege, azzal való elégedettség, illetve a család gazdasági helyzete – mennyiben befolyásolják az együtt töltött idő szülőre gyakorolt hatását. Ennek alapján a harmadik kutatási kérdésem a következő:

3. Hogyan hat az összefüggésre a szülők iskolai végzettsége és munkája?

A fizetett munka hatással van a szülő gyerekneveléssel járó stressz-szintjére, azonban hatása nemenként ellentétes: míg az anyáknál a munka növeli, addig az apáknál épp, hogy csökkenti a stressz jelenlétét (Roeters és Garcia, 2016). Az iskolai végzettséget tekintve a korábbi eredmények azt mutatják, hogy a magas végzettségűeknél nagyobb a családdal töltött idő depressziótól védő ereje, illetve náluk a jólétükre is pozitívabb hatással van. (Crouter et al., 2004) A felsőfokú végzettségű apáknál a rutin időtöltés is pozitív hatást mutat, míg az alacsonyabb végzettségűeknél ez a szokottnál erősebb negatív befolyással van a szülő jólétére. (Milkie et al. 2010) Ezek nyomán a munkaerőpiaci és iskolai végzettségbeli változókat kontrollváltozóként fogom használni, és a következő hipotéziseket állítom fel:

H3.a: A magasabb végzettségű szülők jólétére pozitívabb hatással van a gyerekükkel töltött idő, mint az alacsonyabb végzettségűekére.

H3.b: A szülőkre végzettségük szintje szerint eltérő hatással van a gyerekükkel töltött rutin- és minőségi idő. A magasabb végzettségűeknél a rutin-idő is pozitív hatású, míg az alacsonyabb végzettségűeknél ez negatív hatást mutat.

H3.c: A fizetett munka befolyással van arra, hogy a szülők gyerekükkel töltött ideje milyen hatást gyakorol a szülők jólétére. Míg ez a hatás az apáknál pozitív, addig az anyáknál negatív.

ELEMZÉS, EREDMÉNYEK ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Dolgozatomban egyrészt körüljártam a két vizsgált területet, a „Versenyfutás az idővel” c. kutatás friss adataira támaszkodva mutattam be a mai magyar családokban együtt töltött idő és a szülők jólétének jellemzőit. Ezeket az eredményeket összefoglalva elmondhatjuk, hogy a szülők jólétét az életük különböző területeivel való elégedettség segítségével mérve szinte minden terület esetében a saját megítélés inkább optimistának mondható, a szülők válaszai a pozitív irányba tendálnak. A legfontosabb különbség az iskolai végzettség tekintetében rajzolódik ki, hiszen a magas végzettségűek az életük minden területével jelentősen elégedettebbek, mint a középfokú végzettséggel rendelkezők, akikhez képest pedig számottevő lemaradásban vannak az alacsony végzettségűek. Leginkább a családjukkal, barátaikkal és munkájukkal elégedettek a szülők, míg legkevésbé az anyagi helyzetük, jövedelmük és szabadidejük alakulásával voltak elégedettek. A legtöbb tétel a szülők pszichés jólétét vizsgálja, viszont az egészségükkel való elégedettségükön keresztül a fizikai jólétükről is képet alkothatunk, melyre szintén

az iskolai végzettség és a munkaerőpiaci aktivitás van meghatározó hatással. A fenti adatok azt mutatják, hogy a szülő általános jólétét nagyban meghatározza a munkája és annak szintjével együtt járó életszínvonal.

1. táblázat: A gyerekekkel egy átlagos hétköznapon töltött idő tevékenységek szerinti bontásban

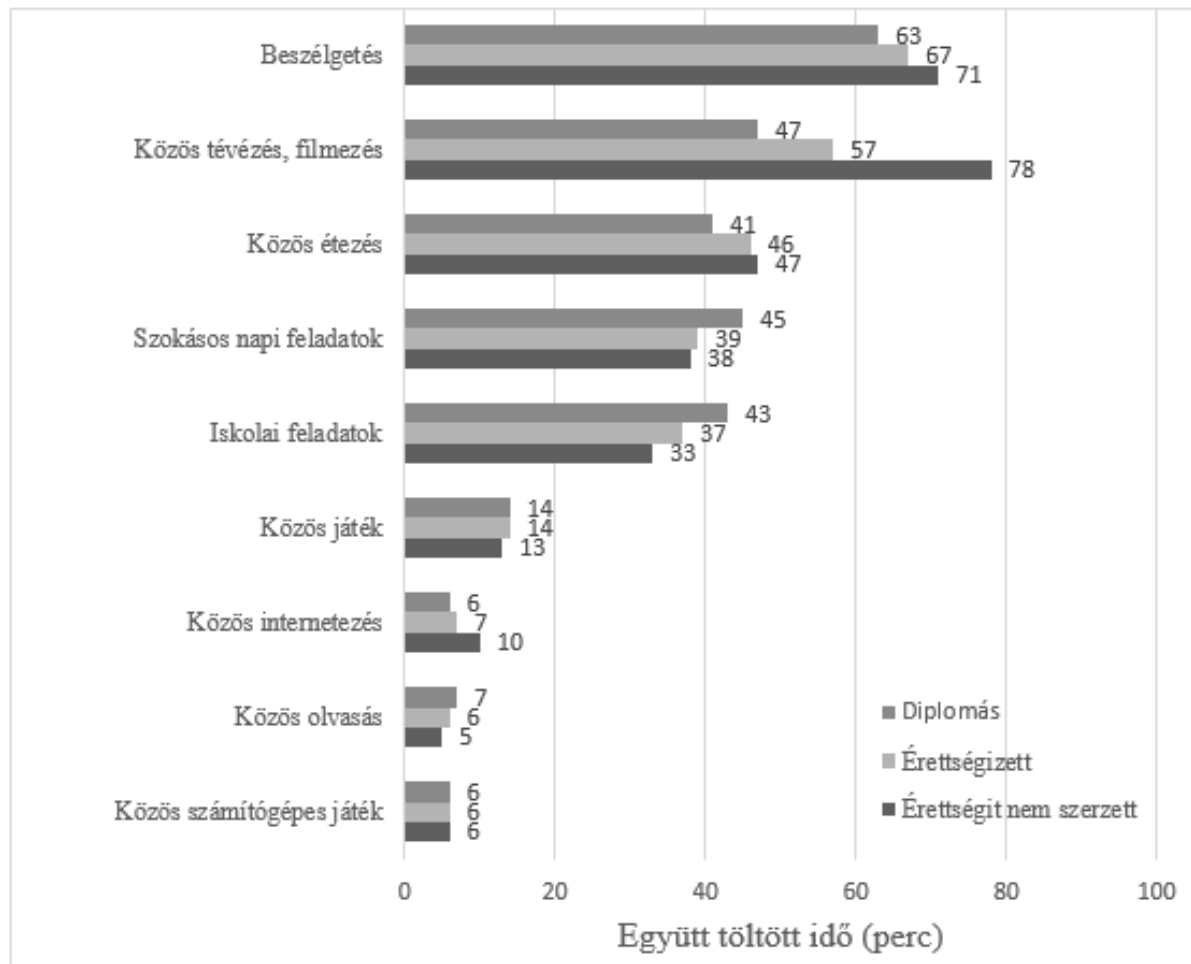
Tevékenység típusa	Nem tölt vele időt	Tölt vele időt	Ha tölt, akkor átlagosan hány percet egy napon?	Az összes megkérdezett átlagosan hány percet tölt vele egy napon?
Beszélgetés	7,8 %	91,7 %	74	68
Közös étkezés	10,6 %	89 %	52	46
Közös tévénézés, filmezés	35,5 %	64,1 %	101	65
Szokásos napi feladatok	35,3 %	63,1 %	63	40
Iskolai feladatok	43,1 %	56,3 %	64	36
Közös játék	74,5 %	24,6 %	55	14
Közös olvasás	86,4 %	12,7 %	47	6
Közös internetezés	87 %	12 %	66	8
Közös számítógépes játék	89,9 %	9,1 %	63	6

A másik kulcstényező a vizsgálatomban a szülők gyerekükkel töltött idejének magyarországi jellemzői. Craig és Mullan (2011) eredményeit megerősíti, hogy a gyerekek minél idősebbek, annál kevesebb időt töltenek szüleik társágában. A szülők között az anyákkal töltenek a gyerekek több időt, viszont ahogy Harcsa (2014) munkájában rávilágít, ez a különbség egyre csökken a szülőpárok között, az apák is egyre több időt töltenek gyerekeikkel. A leggyakoribb tevékenységek a beszélgetés és a közös étkezés, melyre tíz szülőből kilenc fordít idejéből. Vizsgálatom fontos distinkciója a minőségi- és rutinidő között húzódik, melyek 61-39% százalékban oszlanak meg az átlagos családokban. Azért tartom fontosnak ezt a különbségtételt, mert a korábbi kutatások eredményei (Milkie et al., 2015.; Roeters és Garcia, 2016) azt mutatták, hogy a minőségi idő növeli a szülők munka-magánélet sikerességét, míg a rutinidő csökkenti ezt, mellyel a szakirodalom mintegy azt a közvélekedést erősíti, hogy a minőségi idő a „jó és hasznos idő”, míg a rutinidő ezzel szemben álló „szükséges rossz és fárasztó” időtöltés.

Az együtt töltött idő tevékenységek szerinti bontása, figyelembe véve azok minőségi voltát, a leginkább a foglalkoztatás és a legmagasabb iskolai végzettség tekintetében mutat érdekes eltéréseket. A foglalkoztatás tekintetében szinte kézenfekvő, hogy a munkaerőpiacilag passzív szülők több időt töltenek a gyerekükkel, és ebben a különbségben leginkább a több tévé- és filmnézés és a beszélgetés mutat jelentős eltéréseket. Az iskolai végzettség szerinti felosztás azonban már sokkal érdekesebb eredményeket tartogat. Míg az alacsony végzettségűeknél a beszélgetés, tévé- és

filmnézés, valamint a közös étkezések az átlagtól leginkább eltérő időtöltések, addig a diplomás magas végzettségűek körében a kötelező napi teendőkkal és iskolai feladatokkal töltött idő mutatta a legnagyobb eltérést.

1. ábra: A szülő gyerekével töltött ideje tevékenységek szerinti bontásban a szülő végzettsége szerint.

Hogy értelmezni tudjuk ezt az eltérést, vissza kell nyúlnunk Crouter és szerzőtársai (2004) vizsgálatához, akik arra jutottak, hogy míg az alacsony végzettségűek szerint a gyerek fejlődése egy önjáró folyamat, ami a szülő hozzájárulásával vagy anélkül is, „természetes módon” megy végbe, addig a magas végzettségűek úgy nyilatkoztak, hogy ennek a fejlődésnek igenis a szülő aktív nevelése a záloga. Véleményem szerint ez a felfogás szorosan összefonódik az újabb vizsgálatokban megjelenő intenzív szülőség koncepciójával, mely szerint a szülőknek ugyanolyan elvégzendő munkája a gyereknevelés, mint a pénzkereső tevékenységük, melytől nagyban függ a gyerek szellemi, érzelmi és fizikai fejlődése. (Hays, 1996; Liss et al., 2012) Ezek alapján arra lehet következtetni, hogy az intenzív szülőség leginkább a magas végzettségűek csoportjára jellemző, ők érzik leginkább úgy, hogy a gyerek előremeneteléért elsősorban a szülők a felelősek. Ennek fényében, ha megvizsgáljuk, hogy a különböző végzettségi szintekhez tartozó szülők milyen tevékenységekre fordított időben térnek el az átlagtól, akkor azt láthatjuk, hogy az alacsony végzettségűek a tévé- és filmnézésre fordítanak jelentősen

több időt, míg a magas végzettségűek az iskolai és szokásos napi feladatokra szánnak többet az átlagnál. A fentiekből kiindulva azt a következtetést vonhatjuk le, hogy annak ellenére, hogy az alacsonyabb végzettségűek számszerűsíthetően több időt töltenek a gyerekek társaságában, annak nem feltétlenül a gyerek fejlődése a célja, így a közös tévénézést preferálják, viszont a magas végzettségűek a kevesebb rendelkezésre álló idejükben megpróbálnak a szerintük fontos tevékenységekre koncentrálni, mint például az iskolai és hétköznapi feladatok közös elvégzése. Más olvasat szerint pedig a kevesebb rendelkezésre álló idejüket próbálják a „fontos” területekkel kompenzálni.

Kutatásom fókusza arra irányult, hogy az együtt töltött idő fent leírt körülményei között önmagában a több együtt töltött időnek, vagy az abban foglalt tevékenységeknek van-e hatása a szülők jólétére, bármilyen „valutát” is fektet be a szülő a gyerekével való kapcsolatába – legyen az beszélgetés, számítógépezés vagy iskolai feladatok –, vajon megtérül-e a szülő számára a jólétét tekintve?

Az eredmények szerint önmagában a több együtt töltött időnek nincsen szignifikáns hatása a szülő jólétére, ahogy a minőségi- és rutinidő felosztásában sem tapasztalhatunk számottevő befolyást a szülő elégedettségi mutatójára (hozzátéve persze, hogy a minőségi időnek ugyan volt szignifikáns hatása, de ennek mértéke elenyészőnek tekinthető), tehát az idő önmagában nem tekinthető jó befektetésnek a szülő jólétét tekintve. A tevékenységek szerinti bontásból azonban már kirajzolódik, hogy melyik tevékenységek befolyásolják leginkább a szülő elégedettségét.

2. táblázat: A gyerekekkel töltött idő jólétre gyakorolt hatását tevékenységek szerinti bontásban vizsgáló regressziós modell.

		Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics	
		B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF
1	(Constant)	-,817	,163		-5,027	,000		
	Közös tévénézés, filmnézés	-,001	,000	-,041	-1,220	,223	,805	1,242
	Iskolai feladat	,000	,001	,017	,500	,617	,797	1,254
	Szokásos napi feladatok	,001	,001	,052	1,471	,142	,732	1,367
	Közös étkezés	,002	,001	,068	2,031	,043	,807	1,240
	Közös számítógépes játék	,000	,002	-,007	-,189	,850	,673	1,485
	Közös internetezés	-,004	,001	-,123	-3,342	,001	,676	1,480
	Beszélgetés	8,597E-5	,001	,005	,144	,886	,813	1,230
	Közös olvasás	,001	,002	,012	,350	,726	,803	1,246
	Közös játék	,005	,001	,139	3,953	,000	,738	1,356
	Szülő neme	-,134	,063	-,066	-2,134	,033	,943	1,061
	Munkaerőpiaci aktivitás	,706	,121	,183	5,857	,000	,933	1,072
	Felsőfokú végzettség	,605	,091	,221	6,647	,000	,827	1,210
	Középfokú végzettség	,274	,069	,133	3,952	,000	,811	1,234

a. Dependent Variable: Osszesített jólétmutató

A legerősebb pozitív hatást a közös étkezés mutatta, melyből egy órányi időtöltés egy átlagos hétköznapon 1,2 egységgel javítja a szülő jólétét, a tevékenység kiemelt pozitív hatása egybeesik a szakirodalom eredményeivel. (Offer, 2014) Ennek oka lehet az, hogy ez a tevékenység, amely általában az egész családnak szól, egy olyan közösségi rituálé, ami nagyban meghatározza a jólétet. (Milkie et al., 2015) Mindemellett láthatjuk az eredmény korlátosságát, hiszen az étkezések hossza csak kevéssel bővíthető, viszont láthatólag a szülők jólétét jelentősen javítja, ha erre a közösségi eseményre több odafigyelést és időt fordítanak a családtagok.

A másik fontos eredmény a közös játék pozitív hatása, mely ugyan elmarad a közös étkezésekéhez viszonyítva (egy óra közös játék 0,3 egységgel javítja a szülő jólétét), mégis a tevékenység flexibilitása és sokszínűsége miatt újabb, részletesebb vizsgálatok irányát is kijelöli. A kamaszkorú gyerekekkel való közös játék sokkal kevésbé egyértelmű, mint a kisebb gyerekeknél, a kategóriába foglalt tevékenységek megismerése és azok hatásának vizsgálata megmutatná, hogy a szülők számára mi a legpozitívabb hatású, a közös sportolás, a kreatív alkotójátékokkal töltött idő, vagy esetleg a másokat is bevonó közösségi- és társasjátékok együttes élvezete segíti a szülők elégedettségét. Különösen érdekes jövőbeni kutatási területnek tartom a játék családban betöltött szerepének közelebbi vizsgálatát, középpontba helyezve a digitális és az offline játékok különbségeit, hiszen ezeknek teljesen más helyzete van a gyerekek és a szülők nézőpontjából, miközben szerepük meghatározó a családtagok jólétét illetően.

A harmadik fontos eredmény a fent felvetett vizsgálati irányt árnyalja, hiszen az együtt töltött tevékenységek közül egynél mutatkozott szignifikáns negatív hatás: a közös internetezés esetében azt láthatjuk, hogy egy órányi ilyen időtöltés is 2,4 egységgel csökkenti a szülők jólétét. Ez a nagyon magas negatív hatás megmutatja, hogy a szülők nem viselik jól, ha a gyerekükkel töltött idejükben megjelenik az internet. Ennek egyik oka lehet, hogy a generációk eltérő rutinnal használják a digitális eszközöket, eltérő a digitális jelenlétük, így a közös internetezésük valójában egy közös térben lezajló, ugyanakkor szeparált cselekvés, melyben a nevelő nem feltétlenül tudja tartani a lépést a „digitális bennszülött” gyerekével, ami így a szülő frusztrációjához vezethet.

Összefoglalva a kutatásomban az intenzív szülőség együtt töltött időn keresztüli hatásának nyomában jártam, melynek mennyiségéről és minőségi voltáról megállapíthatjuk, hogy legfeljebb elenyésző hatással van a szülő elégedettségére. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy megvannak azok a tevékenységek, amibe érdemes a szülőnek időt fektetnie, ha nem csak a gyereke fejlődése, de a saját jólétének megőrzése és növelése a célja: a család közös érkezéseire és a gyerekekkel való közös játékokra érdemes időt fordítani. A digitális térhódítás mindennapi életünkre gyakorolt hatása bőven túlmutat a dolgozat keretein, a gyerekekkel való internetezés erős negatív hatással van a szülő jólétére, ennek elkerülése azonban nem olyan egyszerű a digitális technológiától egyre terheltebb hétköznapjainkban. Talán ez a tendencia egy-két generáció szülővé válása után mérséklődni fog, amikor kisebb szakadék lesz a szülők és a gyerekek digitális térben való otthonosságában. Ez a kérdés újabb érdekes kutatási területet villant fel, mely keresztmetszeti vizsgálat helyett idősorosan tudná feltárni, hogy milyen trendek mennek végbe a családon belüli internethasználat területén, mennyire közelít – ha közelít

egyáltalán – a szülők és gyerekeik digitális beágyazottsága. A technológia gyors ütemű fejlődése miatt egy állandó szintkülönbség lesz a gyerekek és szüleik között, vagy a digitális technológia elér egy olyan határt, amikor fő funkcióinak használata már mindenkinek született képessége lesz, és megszűnik konfliktusalapnak és frusztrációforrásnak lenni a családi életben?

IRODALOMJEGYZÉK

- Baumeister, R. F. (1991). *Meanings of life*. New York: Guilford.
- Berntsson, L. – Ringsberg, K. (2014). Swedish parents' activities together with their children and children's health: A study of children aged 2–17 years. *Scandinavian Journal of Public Health*, 42(15), 41-51. DOI: 10.1177/1403494814544901
- Craig, L. – Mullan, K. (2011). Shared parent-child leisure time in four countries. *Leisure Studies*, 31(2), 211-229. DOI: 10.1080/02614367.2011.573570
- Crouter, A. C. – Head, M. R. – McHale, S. M. – Tucker, C. J. (2004). Family Time and the Psychosocial Adjustment of Adolescent Siblings and Their Parents. *Journal Of Marriage & Family*, 66(1), 147-162. DOI: 10.1111/j.0022-2445.2004.00010.x-i1
- Faircloth, C. (2014). Intensive Parenting and the Expansion of Parenting. In Lee, E. – Faircloth, C. – MacVarish, J. (eds.): *P*. London: Palgrave: 25-50.
- Glass, J. – Simon, R. W. – Andersson, M. A. (2016) Parenthood and Happiness: Effects of Work-Family Reconciliation Policies in 22 OECD Countries. *American Journal of Sociology* 2016 122:3, 886-929
- Harcza I. (2014). Családi kohézió. A szülők és a gyermekek társas együttléte a mindennapok világában. A gyermekes családokban élők időfelhasználása. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. (Letöltve: 2018.11.09.)
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/muhelytanulmanyok5.pdf>
- Hays, S (1996): *The Cultural Contradictions of Motherhood*. New Haven, CT: Yale University Press
- Liss, M. – Schiffrin, H. H. – Mackintosh, V. H. – Miles-McLean, H. – Erchull, M. J. (2012). Development and validation of a quantitative measure of intensive parenting attitudes. *Journal of Child and Family Studies*. DOI:10.1007/s10826-012-9616-y.
- Milkie, M. A. – Kendig, S. M. – Nomaguchi, K. M. – Denny, K. E. (2010). Time With Children, Children's Well-Being, and Work-Family Balance Among Employed Parents. *Journal of Marriage & Family*, 72(5), 1329–1343. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2010.00768.x
- Milkie, M. A. – Nomaguchi, K. M. – Denny, K. E. (2015). Does the amount of time mothers spend with children or adolescents matter? *Journal of Marriage and Family*, 77(2), 355-372. DOI: 10.1111/jomf.12170
- Offer, S. (2014). Time with children and employed parents' emotional well-being. *Social Science Research*, 47, 192-203. DOI: 10.1016/j.ssresearch.2014.05.003
- Rizzo, K. M. – Schiffrin, H. H. – Liss, M. (2012). Insight into the Parenthood Paradox: Mental Health Outcomes of Intensive Mothering. *Child Fam Stud*, 22: 614. DOI: 10.1007/s10826-012-9615-z

- Roeters, A. – Gracia, P. (2016). Child Care Time, Parents' Well-Being, and Gender: Evidence from the American Time Use Survey. *Journal of Child & Family Studies*, 25, 2469-2479. DOI: 10.1007/s10826-016-0416-7
- Utter, J. – Denny, S. – Peiris-John, R. – Moselen, E. – Dyson, B. – Clark, T. (2017). Family Meals and Adolescent Emotional Well-Being: Findings From a National Study. *Journal of Nutrition Education & Behavior*, 49(1), 67-71.e1. DOI: 10.1016/j.jneb.2016.09.002

#mutimitiszol

A fiatalok alkoholfogyasztási szokásai

Az esettanulmány célja a fiatal generáció alkoholfogyasztási szokásainak, illetve alkoholfogyasztással kapcsolatos attitűdjeinek feltérképezése. A kutatás során alapvetően azokra a kérdésekre kerestük a választ, hogy jellemzően *mikor*, *mit*, *mennyit* és *kivel* fogyasztanak a fiatalok; milyen tevékenység kíséri az alkoholfogyasztást; valamint milyen mértékben uralkodik a csoportnyomás ezen alkalmak során.

A kutatás során kétféle módszertant alkalmaztunk: különböző – budapesti, VII. kerületi – bárókban végeztünk résztvevő megfigyelést a vizsgált korcsoportra vonatkozóan; valamint fókuszcsoporthoz beszélgetést rendeztünk egyetemi hallgatók körében. A résztvevő megfigyelés során megkülönböztettük a – feltételezhetően – középiskolás, valamint középiskolás kor feletti fiatalokat. Mindkét vizsgálati módszer során kiemelt hangsúlyt fektettünk a viselkedési minták, attitűdök azonosítására. A résztvevő megfigyelés szempontjainak, valamint a fókuszcsoporthoz beszélgetés vezérfonalának megalkotásakor egyaránt segítségünkre volt számos korábbi – jellemzően kvantitatív jellegű – kutatás eredménye.

Az eredmények szerint a vizsgálatba bevont bárókban kifejezetten jellemző a *nagyivás* jelensége; a kortársnyomás pedig a megfigyelések alapján, valamint a fókuszcsoporthoz beszélgetés résztvevői szerint is egy hangsúlyos tényező a fiatalok alkoholfogyasztásával kapcsolatban.

BEVEZETÉS

Magyarország – avagy az egymillió alkoholista országa? Jelenleg 800 ezer – ebből 550 ezer férfi – alkoholistát számolhatunk országunkban. Nemzetközi összehasonlításban Magyarország a májzsugorban – amely betegség a szeszes ital fogyasztásával közvetlenül összefügg – meghaltak számát tekintve évtizedek óta kiemelkedik (Rosta 2007). A fiatalok alkoholfogyasztását jellemző tendenciák azonban könnyedén vezethetnek ahhoz, hogy az említett szám elérje akár az egymilliót is. Már egészen fiatal korban, 8-10. évfolyamos diákok körében kialakul a havi több, mint hat alkalom rendszerességgel történő alkoholfogyasztás (Elekes 2012). Az adatokból arra következtethetünk, hogy a diákok gyakrabban, mint hetente fogyasztanak szeszes italt (Elekes 2012). A fiatalkori alkoholfogyasztás problémája azonban nem az elfogyasztott alkohol mennyiségében gyökerezik, hanem az *ivás*, mint *szokás* terjedésében. Ennek lehetséges oka a fiatalok korcsoportja esetében a kiemelt jelentőséggel bíró, úgynevezett *kortársbenyomás*, amely a fiatalok életének számos egyéb területén is érvényesül.

Jelen kutatás célja a probléma feltérképezése „testközelből”, résztvevő megfigyelés, valamint fókuszcsoportos beszélgetés segítségével. Az említett módszerek előnye a kvantitatív felmérésekkel szemben, hogy a szociális nyomás hatása jobban azonosítható, az alkoholfogyasztási szokások egyes szegmensei mélyebben megismerhetők, feltárhatók a motivációk, valamint attitűdök. A kutatás során elsősorban az egyetemista korosztály megfigyelésére törekszünk Budapesten, az Erzsébet körút vonalán található bárókban. A megfigyelés során továbbá a fókusz a nemek alkoholfogyasztási szokásainak különbözőségeire / hasonlóságaira helyezzük.

SZAKIRODALMI HÁTTÉR

ALKOHOLFOGYASZTÁSI FORMÁK A FIATALOK KORCSOPORTJA ESETÉBEN

Sok társadalomban elfogadott, sőt kulturális és gasztronómiai hagyománya van az alkoholfogyasztásnak: ennek átörökítése a szocializáció során történik a generációk között. A fiatalok körében egyre inkább jellemzőek a szélsőséges alkoholfogyasztási formák, ilyen például a *lerészegedés*, valamint a *nagyivás*. Az ESPAD felmérések kiválóan rávilágítanak ezeknek a formáknak az elterjedésére, ugyanis 1999-ről 2011-re kétszeresére (23%-ról, 45%-ra) nőtt azon 16 évesek aránya, akikre jellemző volt a nagyivás a kérdezést megelőző 30 napban (Elekes 2012, hivatkozva Arnold 2016).

A nagyivás fogalma (angolul: *binge drinking*) mértéktelen és rohamszerű szeszes ital-fogyasztást takar, amelynek az elsődleges célja a mielőbbi lerészegedés. A nagyivás és lerészegedés sok korcsoportot érint, de az előfordulás gyakorisága a késő serdülőkorban, valamint a fiatal felnőttkorban a legnagyobb (Farkas et al. 2012, Arnold 2016). A nagyivás erős kapcsolatban áll a későbbi, egész életen át tartó alkoholfogyasztással (Skultéti – Pikó 2006). A közelmúlt kutatásai a különböző preferált italfajtákra is kiterjedtek: az eredmények szerint a bor, a sör, a töményesz és az *alcopop*⁴¹ italok a leginkább népszerűek (Elekes 2012). Mind nemzetközi, mind hazai kutatások azt bizonyították, hogy a fiatalkori alkoholfogyasztás meghatározója makroszinten a családi szocioökonómiai háttér, a társadalmi helyzet, a társas mikrokörnyezet és a szociális motivációk. Az alkohol megkönnyíti a beilleszkedést, a kortársakkal való interakció megteremtését, illetve jelképe a szülőktől való függetlenedésnek. A kortársak mellett a felnőtteknek és a médiának is hatása van a serdülőkori alkoholfogyasztásra (Skultéti – Pikó 2006).

KUTATÁSI EREDMÉNYEK A HATÁRON BELÜLI ÉS HATÁRON TÚLI MAGYAR FIATALOK ALKOHOLFOGYASZTÁSÁVAL KAPCSOLATBAN

Egy 2000-ben indult kutatás célcsoportját a határon belüli és kívüli magyar, 15-29 éves fiatalok alkotják (Székely 2017). Az adatfelvétel kezdetekor a fiatalok 41 százaléka

⁴¹ Különböző ízesítésű szeszes italok, relatív alacsony alkoholtartalommal, amelyek elsősorban az alkohollal „ismerkedő” fiatalok körében népszerűek.

állította, hogy *egyáltalán nem* fogyaszt alkoholt; 2008-ban a válaszadók ötöde; 2016-ban pedig negyede nyilatkozta, hogy nem fogyasztott alkoholt a kérdezést megelőző évben. A fogyasztási szokásokat vizsgálva, a legnagyobb ingadozás az alkoholt *havonta vagy ritkábban* fogyasztók kategóriájában történt, amely megfelel az alkalmi ivók csoportjának. A *napi rendszerességgel* alkoholt fogyasztók aránya 2000-ben 1 százalék volt a populáción belül, amely 2016-ra 0,2 százalékra csökkent. A vizsgálatok szignifikáns különbséget mutattak a nők és a férfiak alkoholfogyasztási szokásai között: a napi vagy heti rendszerességű fogyasztás inkább a férfiakra bizonyult jellemzőnek. A fiatalok 43 százaléka nyilatkozta 2016-ban, hogy a kérdezést megelőző évben *ittas állapotba* került. A lányok ritkábban kerültek ilyen állapotba: arányuk 17-29 százalék között mozgott; míg a fiúkra kétszer akkora gyakorisággal volt jellemző, hogy ittasak. A nemek közti aránykülönbség 2004-ben háromszoros volt, friss adatok szerint pedig körülbelül kétszeresre csökkent (Ádám – Susánszky – Székely 2016).

A kutatás kitért a határon túli fiatalok alkoholfogyasztási szokásaira is, összehasonlítva azt a határon belüli fiatalok alkoholfogyasztási szokásaival. Elmondható, hogy a magyar fiatal férfiak fogyasztási szokásaihoz leginkább a felvidéki fiatalok fogyasztási szokásai hasonlóak: az *absztinensek* aránya körülbelül 20 százalék; az *alkalmi ivók* aránya a legmagasabb (70%). A fiatal nők fogyasztási szokásait vizsgálva – a magyar és a felvidéki fiatalok esetében is – azt tapasztalhatjuk, hogy az *absztinencia* és az *alkalmi fogyasztás* aránya kimagasló. Míg a magyar fiatalok 43 százaléka volt *legalább egyszer* részeg a kérdezést megelőző évben, a vajdaságban ugyanez az arány 78 százalék. További kockázati tényezőként azonosítható tehát, amennyiben valaki határon túli fiatal (Ádám – Susánszky – Székely 2016).

EGÉSZSÉGMAGATARTÁS ÉS PREVENCIÓS TEVÉKENYSÉG JELENTŐSÉGE AZ ALKOHOLFOGYASZTÁS VONATKOZÁSÁBAN

Az *egészségmagatartás*, mint fogalom azokat az attitűdöket és viselkedésformákat takarja, amelyek az egyén egészségének megőrzésére vagy éppen rombolására irányulnak. Az alkoholfogyasztás és egyéb káros szokások ronthatják az életminőséget és nagyban megrövidíthetik az életkilátásokat. Az egészségtudatos magatartás összefüggésben áll az életkorral, főleg a serdülőkorra jellemző az egészségkárosító magatartás növekedése: a dohányzás, alkoholfogyasztás és különböző szerek fogyasztása, amely mértéke később csökkeni kezd. Egy 2012-es felmérés kimutatta, hogy a különböző rizikómagatartások a fiataloknál sokszor együttesen jelentkeznek, tehát a dohányzás összefügg az alkoholfogyasztással, a táplálkozással és a korai szexuális tapasztalatok előfordulásával (Susánszky et al. 2012). Az önkárosító magatartás leginkább a 15-19 éves korosztályban jellemző, évente 40-60 százalékkal nagyobb az esélye az egészségkárosító magatartásoknak (pl. dohányzás, alkoholfogyasztás) (Ádám – Susánszky – Székely 2016).

A korai alkohol- és egyéb szerfogyasztás kapcsolatban áll a korai és kockázatos szexuális magatartással. Hazai és nemzetközi kutatások is megerősítették, hogy a fiatalok alkohol- és drogfogyasztás során gyakrabban mennek bele védekezés nélküli szexuális aktusba (Susánszky et al. 2012), amely komoly, hosszútávú következményeket vonhat

maga után, mint pl. lelki problémák, szexuális zavarok (Ádám – Susánszky – Székely 2016).

Hasonlóan tehát más addiktív szerekkel való találkozáshoz, az alkoholfogyasztással való találkozás is a serdülőkorra tehető. A serdülőkor azért is döntő fontosságú, mert az ebben az időszakban folytatott rendszeres szerhasználat predesztinálja a fiatalkori és felnőttkori szerfogyasztást. Az, hogy kinél alakul ki dependencia, ekkor még nem megjósolható, ezért is fontos a megfelelő prevenció és egészségfejlesztés (Balázs – Pikó 2013). Magyarországon a szakértők véleménye szerint a fiatalkori deviancia/erőszak megelőzésére és visszaszorítására szolgáló programok főként a szerhasználó fiatalokat, a lakóotthonokban/állami gondozásban élő fiatalokat és a roma fiatalokat célozzák. Legkevésbé a 18-24 éves lányok, a hajléktalan fiatalok, valamint az áldozattá váló fiatalok jelennek meg, mint célcsoportok. A prevenciós tevékenységek fő finanszírozója az Európai Unió, másodsorban a civil szektor, harmadsorban a mindenkori kormány, és legkisebb arányban profitorientált cégek. A prevenciós programok értékelése – amely egy meglehetősen költségigényes folyamat – azonban Magyarországon a megkérdezett szakemberek 40 százaléka szerint nem létezik; további 30 százaléka szerint pedig kifejezetten gyenge. A különféle programokról nincs rendelkezésre álló átfogó katalógus, nem azonosítható tehát, hogy összesen hány fiatalat érnek el egy évben (Albert – Tóth 2013).

MÓDSZERTAN

A 2018/19-es tanév első félévében hat különböző – az Erzsébet körúton található – bárban folytattunk résztvevő megfigyelést, összesen hét alkalommal. A megfigyelés időpontjait tekintve délutáni (4 óra és 7 óra közötti) és esti (7 óra utáni) időpontokban zajlott. Az időpontok megválasztásakor törekedtünk arra, hogy hétköznap és hétvégén, valamint szorgalmi- és vizsgaidőszakban található időpontokban egyaránt folytassunk megfigyelést. A résztvevő megfigyelés célja, hogy *közvetlenül* nyerjünk információt a fiatalok alkoholfogyasztási szokásairól, beleértve, hogy miként viselkednek és beszélnek az alkoholfogyasztás közben. A módszer segítségével jól észlelhetők az attitűdök, magatartások – amelyek más módszerekkel dolgozó kutatók figyelmét lehetséges, hogy elkerülnék (Babbie 2001:317). A megfigyelések során – hagyományos módon – papírra jegyzeteltünk az általunk előre összeállított szempontsor mentén minden lényeges és érzékelhető információt. A jegyzeteinket összesítve, a lényegi információkat táblázatokba rendezve használtuk fel az elemzés során.

A résztvevő megfigyelés kiegészítéseként fókuszcsoportos beszélgetést szerveztünk a Károli Gáspár Református Egyetem tréninghetének⁴² keretein belül, a beszélgetés résztvevői a Károli Gáspár Református Egyetem hallgatói voltak. A fókuszcsoportos beszélgetés módszerét azért választottuk, mert a fókuszcsoport mesterséges közegében

⁴² Egy rendhagyó tanítási hét, amikor az oktatók a szokásostól eltérő kurzusokat tarthatnak, amelyek közül a hallgatók szabadon választhatnak.

az attitűdök még pontosabban feltérképezhetőek, továbbá a fiatalokat bátorítja a csoportkörnyezet a spontán megnyilvánulásokra. A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés során a résztvevők beleegyezésével hangfelvétel készült; majd az elemzés alapját a hangfelvételtől készült kivonat képezte. A beszélgetés gerincét egy előre kidolgozott vezérfonal adta, amely számos, a témával kapcsolatban releváns kérdést foglalt magába. Elsőként a hallgatók alkoholfogyasztásra vonatkozó általános véleményeire voltunk kíváncsiak: ennek kapcsán részletesen kitértünk arra, hogy mennyire tartják jellemzőnek és elfogadottnak, ha egy fiatalos szeszes italt fogyaszt; továbbá arra, hogy jellemzően milyen típusú és mennyi alkoholos italt isznak. Nagy hangsúlyt fektettünk annak feltárására is, hogy milyen tényezők befolyásolhatják a fiatalok ivási szokásait, például mekkora szerepe van az árnyék és mennyire könnyű kiskorúként hozzáférni az alkoholhoz. Mivel a szakirodalom rávilágított arra, hogy az egészségkárosító magatartás gyakorisága a serdülőkorban jelentős mértékű (Susánszky et al. 2012); valamint a kortársak nagy hatást gyakorolnak az alkoholfogyasztási szokásokra (Skultéti – Pikó 2006), fontos kérdésként merült fel, hogy fiataloként egyáltalán mennyire lehet kimaradni a szeszes ital fogyasztásából, illetve léteznek-e olyan alkalmak, amikor az alkoholfogyasztás szinte kötelező tevékenység. Mindezek mellett röviden azokra a különbségekre is kitértünk, amelyek a férfiak és nők; felső- és közoktatásban résztvevők; illetve tanuló és dolgozó fiatalok között jelentkezhetnek az ivási szokások tekintetében. A beszélgetés végén pedig a prevenció témakörére is felmerült, amellyel kapcsolatban arra voltunk kíváncsiak, hogy a hallgatók mennyire tartják hasznosnak és eredményesnek az ilyen jellegű tevékenységeket.

Bár a csoportos beszélgetés egy előre kidolgozott vezérfonal mentén zajlott, mégis lehetőséget biztosítottunk a spontán kialakuló véleménycserére, amely során a résztvevők szabadon megoszthatták egymással észrevételeiket, tapasztalataikat.

Az említett két módszernek – a természetes, valamint a mesterséges közegben tett megfigyelésnek – az együttes használatát tartottuk a legkedvezőbbnek kutatási kérdésünk szempontjából.

KUTATÁSI EREDMÉNYEK

A FÓKUSZCSOPORTOS BESZÉLGETÉS EREDMÉNYEI

A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés – amelynek résztvevői kivétel nélkül nagykorúak voltak – eredményei szerint a fiatalok számára meglepő visszatekinteni arra, hogy önmaguk is milyen *korán* kezdtek alkoholt fogyasztani. Több résztvevő túlságosan is korainak titulálta ezt az életkort, és „*éretlenként*”, „*kislánként*” tekintettek vissza ekkori önmagukra. Az egyik résztvevő a következőképp nyilatkozott:

„Szerintem túl korán [az alkoholfogyasztást], most így visszagondolva, még kislány voltam, nem voltam elég érett ehhez.”

A résztvevők – jelen gondolkodásuk szerint – alapvetően 15-16 éves kor alatt nem tartják elfogadottnak az alkoholfogyasztást, de olyan vélemény is megjelent a

beszélgetés során, amely szerint 18 éves kor alatt sem kifejezetten elfogadható. A megkérdezettek véleménye szerint az alkoholfogyasztást részben a „lázadásra” való vágy, a deviáns viselkedés lehetősége; részben a szülőktől, nagyszülőktől, közvetlen környezetükben látott példa motiválja. Véleményük szerint a fiatalok elsősorban oldottabb hangulatra vágnak, vagy egy adott esemény (pl. koncert) élvezhetőségét szeretnék fokozni az alkoholfogyasztás által. Az alkoholfogyasztással kapcsolatos várakozások között megjelenik továbbá, hogy a közös alkoholfogyasztás során általában vicces, emlékezetes „sztorik” születnek, amelyek „összehozzák” a közösséget. A fogyasztás során – a fókuszcsoport résztvevőinek véleménye szerint – az ár a leginkább meghatározó tényező. Amikor arról kérdeztük a résztvevőket, hogy általában mit isznak a fiatalok az alábbi választ kaptuk: *“mindent, de főleg, ami olcsó”*. A sör, bor/fröccs mellett – ahogyan az a résztvevő megfigyelés során is kiderült – az úgynevezett *shot*⁴³ is rendkívül népszerű. Az utóbbi itálnak népszerűsége leginkább az olcsóságának köszönhető, ugyanis egy *shot*-ot akár már 200 forintért is lehet kapni.

A *lerészegedés* definiálásával kapcsolatban megoszlottak a vélemények: egyes résztvevők szerint a hangos beszéd, hangos nevetés is már a részegség jele, míg mások véleménye szerint akkor beszélhetünk lerészegedésről, ha az illető már fizikai tüneteket produkál pl. szédülés, hányinger/hányás. A megkérdezettek egyetértettek arra vonatkozóan, hogy elengedhetetlen egyfajta önkontroll elsajátítása és gyakorlása, azonban elismerték, hogy korosztályukban erősen jelen van a már említett *kortársnyomás*. A kérdéssel kapcsolatban több konkrét – pozitív és negatív – esetet is említettek a résztvevők: beszámoltak egymás szinte erőszakos, fogyasztásra való buzdításról, illetve az alkoholt nem fogyasztó társaikkal kapcsolatos teljes mértékű elfogadásról / megértésről egyaránt. Véleményük szerint, amennyiben valaki már rendelkezik jogosítvánnyal a társaságból, és autóval érkezik az összejövetelre, abban az esetben teljes tolerancia övezi az illető alkoholtól való tartózkodását. Szintén beszámoltak a résztvevők arról a speciális esetről, amikor valaki önmagára erőlteti az alkoholfogyasztást. A megkérdezettek szerint léteznek olyan alkalmak is (pl. esküvő, születésnap), amikor szinte „kötelező” az alkoholfogyasztás, illetlenség elutasítani a kínált alkoholos italt. Egy másik résztvevő véleménye szerint néha egy buliban is nehéz, hogy ne fogyasszon semmit az ember, szerinte a legnagyobb gond azzal van, hogy *“folyamatosan kell valami a kezébe”*. Az említett résztvevő annak érdekében, hogy ezt az érzést csökkentse, egy idő után már csak vizet fogyaszt. Ezt a megoldást hivatott alátámasztani a következő idézet:

„Én már bevezettem azt, hogy odamegyek a pulthoz egy szórakozóhelyen és kérek egy pohár vizet, és azt ingyen adják, mert csapból jön.”

Az egyik résztvevő szerint a baráti társaságban történő alkoholfogyasztás annak célját tekintve kétféle lehet: inkább a lerészegedésre, berúgásra irányuló; vagy inkább beszélgetésre irányuló.

⁴³ Két-három összetevőből kevert, mindössze 3-4 centiliter koktél, amelynek egy/több összetevője jellemzően valamilyen alkoholmentes ital pl. gyümölcslé.

A résztvevők szerint a szülők hozzáállása nagymértékben befolyásolhatja a gyermek alkoholhoz való hozzáállását. Elmondásuk szerint a túlzott tiltás a szülők részéről nem célravezető, mivel az a visszájára is fordulhat, és a gyermek „csak azért is” fogyasztani fog szeszes italt. Jó megoldásnak azt találták, ha a szülők a teljes tiltás helyett megtanítják a gyermeküket a mérsékelt alkoholfogyasztásra. A szakirodalom szerint a *szülői monitorozó viselkedés* protektív tényezőnek számít a fiatalok alkoholfogyasztása szempontjából, valamint a rizikófaktorként jelenlévő kortárs hatások szerepét csökkentheti; ugyanakkor, ha a szülői monitorozás gyengül, az felerősíti a kortárs hatásokat. (Márványközi – Rác – Németh 2013).

A Magyar Ifjúságkutatás adatai szerint a 15-19 évesekhez képest az idősebbek körében magasabb az alkoholfogyasztás kockázata (Hajdu 2016). A fókuszcsoportos beszélgetés során arról számoltak be a résztvevők, hogy véleményük szerint jelentős különbség van a kiskorúak és az idősebb korosztály alkoholhoz való hozzáállásában, valamint annak fogyasztásában. Míg a fiatalabb korcsoport számára az alkohol, mint „*tiltott gyümölcs*” jelenik meg, addig az idősebbek számára ilyen kontextusban már nem játszik különösebb szerepet. Habár úgy gondolják, hogy az egyetemisták nagyobb valószínűséggel fogyasztanak alkoholt, tapasztalataik szerint a kiskorúak összességében többet isznak. Ezt azzal magyarázták a résztvevők, hogy az egyetemisták a *kötetlenebb hétköznapiakból* adódóan többször mehetnek el szórakozni, de ekkor kisebb mennyiségű szeszes italt isznak meg; ezzel szemben pedig a fiatalabb korosztály tagjai ritkábban (leginkább hétvégén) mennek el *inni*, viszont ekkor nagyobb mennyiségű alkoholt fogyasztanak. Emellett a beszélgetés résztvevői úgy vélték, hogy a felsőoktatásban tanulók körében azért nagyobb az alkoholfogyasztás valószínűsége, mert az egyetemista élet számos színterén megjelenik ennek lehetősége. A *golyatábor*, az egyetemi bulik, a különböző összejövetelek, mind-mind olyan események, amelyeken az alkoholfogyasztásnak meghatározó szerepe van.

Az egyetemistákhoz hasonló korú, dolgozó fiatalok csoportját a résztvevők a középiskolások csoportjához hasonlították a kötöttségek tekintetében: jellemzően ők is inkább hétvégén fogyasztanak alkoholt, hétköznap kevésbé. Szintén különbségként azonosították a résztvevők a középiskolás, illetve az egyetemista korosztály között a lerészegedéssel kapcsolatos vélekedést. Véleményük szerint ugyanis, míg adott viselkedés bizonyos kor alatt elfogadható, vagy akár vicces, ugyanaz a viselkedés bizonyos (20-22 éves) kor felett már inkább kellemetlen, terhes a társaság számára. A résztvevők véleménye homogénnek bizonyult azzal kapcsolatban, hogy a fiatalok 18 éves kor alatt is megtalálják a módját az alkohol vásárlásának.

A fókuszcsoportos beszélgetés résztvevői által elmondottak alapján a nemek között található némi különbség a fogyasztott alkoholos ital típusát tekintve. Míg a fiúk inkább a sört kedvelik, a lányok inkább az édesebb italokat, illetve a (rozé)fröccsöt. A megkérdezettek véleménye szerint a fiúk esetében „*csapatsport*” a „*kocsmázás*”, amely a lányok esetében a kor előrehaladtával egyre kevésbé jellemző, sőt, akár *kínosnak* is minősülő tevékenység. A résztvevők a lakóhely függvényében is azonosítottak egyfajta különbséget. Véleményük szerint ugyanis vidéken – bár elterjedtebb az alkoholfogyasztás

– a középiskolás korosztálynak mégis nehezebb olyan bárt, kocsmát stb. találnia, ahol fogyaszthat alkoholt, ellentétben a budapesti középiskolásokkal.

A prevenciós programok kérdésében a fókuszcsoportos beszélgetés résztvevői szerint fontos az életkor, hogy mennyi idősen hallanak a prevencióról, azonban úgy látták, a hazai programok elsősorban arra irányulnak, hogy „*mit nem szabad*”, és sokkal kevésbé arra, hogy „*miért nem szabad*”. Véleményük szerint fontos lenne felkészíteni a fiatalokat arra, milyen hatásokkal járhat az alkoholfogyasztás, és akár lányként, akár fiúként, milyen kiszolgáltatott helyzetbe kerülhet egy fiatal alkohol befolyása alatt, az egyik lány „*felnőttfejjel*” visszagondolva úgy fogalmazott, hogy sokszor szerencséje volt neki is és a barátnőinek is, hogy nem történt baj és nem használták ki az ittas állapotukat.

A RÉSZTVEVŐ MEGFIGYELÉS EREDMÉNYEI

A résztvevő megfigyelés délutáni és esti időpontokban történt, mind hétköznap mind hétvégén, egy előre összeállított szempontrendszer alapján. A megfigyelni kívánt – 15-29 éves – vizsgálati csoportot, valamint a megfigyelési helyszínt – az Erzsébet körúton található *kocsmákat* – egyaránt előzetesen meghatároztuk. Az általunk összeállított szempontrendszer főbb elemei a következők voltak: *ki, milyen típusú* alkoholt fogyaszt; esetleg *keveri-e* a különböző típusú italokat; azt *milyen mennyiségben* teszi; *ki lehet-e maradni* az alkoholfogyasztásból úgy, hogy egy adott társaságban mindenki más fogyaszt; *milyen időközönként* rendelnek újra a megfigyeltek; jellemző-e a *rohamivás* a megfigyelt asztaltársaságoknál; *megváltozott-e* a *viselkedésük* alkohol hatására; *esznek-e* szeszes ital fogyasztás közben; *milyen a csoportok összetétele*; valamint *mivel töltik az időt* a csoportok. A vizsgált helyszíneken túlnyomórészt huszonévesek voltak jelen, akik két fő vagy nagyobb társaságként érkeztek az adott bárba. Továbbá, a szituáció jellegét tekintve bizonyos esetekben randevú / ismerkedés céljából érkezett párokat is megfigyelhettünk. Fontosnak tartjuk kiemelni továbbá, hogy az egyik délutáni megfigyelési időpontban egy négy fő, röviditalt *is* fogyasztó, középiskolás asztaltársaságot is lehetőségünk volt megfigyelni. A két megfigyelési időszak (délután / este) között főként az elfogyasztott alkoholos italok *mennyiségében* tapasztaltunk különbségeket.

A délutáni és esti időszakban egyaránt nagyrészt sört és a bort (fröccsöt) fogyasztottak a megfigyeltek, amely a fiúk és a lányok körében egyaránt jellemző volt. A rövidital fogyasztása – bár délután is előfordult –, este nagyobb gyakorisággal, valamint nagyobb mennyiségben volt megfigyelhető. Jellemzően egy rendelés során kért alkohol mennyisége egy egységnyi⁴⁴ volt, amely alól azonban kivételt képeztek azok a személyek, akik az adott *pub* akciós ajánlatát választották (pl. egy kancsó, tehát 1 liter fröccs). A megfigyelés során többen választottak ilyen jellegű ajánlatot, amit többnyire nem egy személy, hanem az egész társaság fogyasztott el. Fontos még hangsúlyozni, hogy a *shotok* rendelésekor egyszerre több pohárral kérték, amelyet szintúgy az egész társaság fogyasztott el, de ennek ellenére is egy főre több egységnyi rövidital (*shot*) jutott.

⁴⁴ Egy egységnek számít: 500 ml sör, 200 ml bor, 50 ml rövidital

Amennyiben valamely ital akciós volt, a fiatalok jellemzően ezt fogyasztották. Erre szolgál kitűnő példaként az egyik megfigyelési helyszín által kínált akció, amelynek keretében egyszerre két koktélt kedvezményesebb áron lehetett vásárolni. Az említett helyszínen férfiak és nők is előszeretettel fogyasztottak koktélt. Az alkohol hatása rövid időn belül is észlelhető volt, a társaságok egyre vidámabbnak, hangosabbnak bizonyultak. A nevetés mellett azonban sokszor a trágár beszéd, káromkodás is megfigyelhető volt mind a lányok, mind a fiúk körében. Az a tevékenység, amely kivétel nélkül jellemző volt az összes megfigyelt egyénre, illetve csoportra: a telefonnal való foglalkozás és ehhez szorosan kapcsolódóan a közösségi média folyamatos használata, valamint „szelfik” gyakori készítése. Az italozás közben előforduló témák elég változatosnak bizonyultak: a fiúk általában lány ismerőseikről/társaikról vagy sportról beszélgettek, valamint emlékekről, aktuális történésekről; a lányok fiúkról, jelen nem lévő személyekről (gyakran negatív jelzőkkel, illetve őket), szerelmi bánatról, egyéb titkokról, közösségi médiáról, tévéműsorról. A téma, ami általában minden asztaltársaságnál gyakorinak bizonyult volt nemtől függetlenül, az az egyetem témaköre (oktatók, órák). Lehetőségünk adódott olyan társaságot is megfigyelni, ahol voltak olyan személyek, akik nem ittak semmilyen alkoholt. Itt észrevehetően nagyobb hangsúly volt magán a beszélgetésen, mint az alkoholfogyasztáson. Továbbá lassabban is fogyott azoknak az itala, akik valamilyen szeszes italt fogyasztottak, illetve több idő eltelt a következő ital kikéréséig, mint ott, ahol mindenki ivott alkoholt.

Korábbi kutatásokból tudjuk, hogy főleg a serdülőkorra jellemző az egészségkárosító magatartás gyakoriságának növekedése: főleg dohányzás és alkoholfogyasztás, valamint különböző szerek fogyasztásának formájában. Továbbá egy 2012-es felmérés kimutatta, hogy a különböző rizikómagatartások a fiataloknál sokszor együttesen jelentkeznek, tehát a dohányzás összefügg az alkoholfogyasztással, a táplálkozással és a korai szexuális tapasztalatok előfordulásával (Susánszky et al. 2012). A résztvevő megfigyelés eredményeivel ezt alá is tudjuk támasztani, hiszen szinte minden asztaltársaságnál volt/voltak olyan személy/személyek, aki/akik dohányoztak is az alkoholfogyasztás közben – sőt, bizonyos esetekben ez az egész asztaltársaságra jellemző volt. Sokan eleve – a hideg ellenére is – kint foglaltak helyet, hogy szabadabb lehetőségük legyen a dohányzásra az alkoholfogyasztás mellett.

ÖSSZEGZÉS

A korábbi kutatási eredmények, valamint jelen kutatásunk eredményei alapján levonhatjuk a következtetést, amely szerint a fiatalok alkoholfogyasztási szokásainak változása, a szélsőséges alkoholfogyasztási formák elterjedése egy valóban észlelhető, érzékelhető probléma. A Budapesten kialakult *kocsma-kultusz*, a tömérdek, alacsony árban alkoholt kínáló bár / kocsmák a *nagyivás* jellegű alkoholfogyasztásra épül: gyengébb minőségű alkoholt kínál, diákok számára is könnyen elérhető áron, a kiszolgálás tekintetében gyakran eltekintve a 18 éves korhatártól. A kutatás egyik legfontosabb eredményének tekintjük, hogy a fókuszcsoportos beszélgetés során megkérdezett

huszonéves fiatalok hogyan reflektáltak a 15-18 éves önmagukra jellemző alkoholfogyasztásra. Ekkori önmagukat *éretlenként, naivként*, az alkohol valódi hatásaival, a lehetséges kiszolgáltatott helyzetekkel kapcsolatban tájékoztatlanokként értékelték.

Ahogy azt a fókuszcsoporthoz beszélgetés résztvevői is említették, a prevenció programok sokkal hangsúlyosabb szerepet érdemelnének, tartalmukat tekintve pedig teljes reformálásra szorulnak. A beszélgetésbe bevont egyetemisták szerint nem a frontális, *száraz* előadásnak van nagy hatása elsősorban; hanem annak, ha az adott korosztállyal sikerül megtalálni a közös hangot. Véleményük szerint a prevenció programok fókuszában nem annak kell állnia, hogy mit *ne csináljanak* a fiatalok és mi az, ami *tilos* számukra; hanem mindezek *miértjé*t szükséges megértetni, valamint a résztvevőkben egyfajta igényt kialakítani ennek megértésére vonatkozóan.

A fiatalok alkoholfogyasztási szokásainak vizsgálatát egy olyan kutatási témának tartjuk, amellyel érdemes és fontos foglalkozni. Jelen kutatásunk eredményei is megerősítik azt a vélekedésünket, amely szerint a kvantitatív felmérések mellett kvalitatív kutatások lebonyolítása is elengedhetetlen, ugyanis az ilyen jellegű kutatások során térképezhetők fel mélységeiben a különböző viselkedésmintázatok, attitűdök, vélekedések. Míg a kvantitatív adatfelvételeknek köszönhetően pontos információkat kaphatunk a fiatalok alkoholfogyasztási szokásaival kapcsolatban számszerűsíthető adatokról; a kvalitatív vizsgálatok segítenek a motivációk, hatások, befolyásoló tényezők azonosításában. Egy ilyen jellegű, átfogóbb kutatás során elért eredmények többek között kitűnő kiindulási alapként szolgálhatnak olyan célzott prevenció programok tervezésekor, amelyek vélhetően nagyobb hatékonysággal valósulnak meg a fiatalok megszólítása szempontjából.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- Albert Fruzsina – Tóth Olga (2013) Szerhasználatot és bűnelkövetést megelőző tevékenységek a 14-17 éves fiatalok és szakemberek nézőpontjából. *SOCIO.HU Társadalomtudományi Szemle*, (4), 26-41.
- Arnold Petra (2016) Alkoholfogyasztási szokások. In: Németh Ágnes – Költő András (szerk.) *Egészség és egészségmagatartás iskoláskorban*. Budapest: NEFI. 58-72.
- Ádám Szilvia – Susánszky Éva – Székely András (2016) Egészség- és rizikómagatartás alakulása a Kárpát-medencei magyar fiatalok körében In. *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében Magyar Ifjúság Kutatás*, Budapest 2018.
- Balázs Máté Ádám – Pikó Bettina (2013) Serdülőkorú alkoholfogyasztást befolyásoló tényezők: a szociális háló és a barátok szerepe. *Mentálhigiénié és Pszichoszomatika*, 14. évf. (1), 25-44.
- Earl Babbie (2001) *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó. Budapest.
- Elekes Zsuzsanna (2012) ESPAD 2011 (Európai Iskolavizsgálat a fiatalok alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásairól) ötödik hullámának magyarországi adatfelvétele = ESPAD 2011 - Fifth wave of the European School Survey Project on Alcohol and other Drugs. Munkabeszámoló. OTKA.

- Farkas Judit – Németh Zsófia – Urbán Róbert – Kökönyei Gyöngyi – Felvinczi Katalin – Kuntsche Emmanuel – Demetrovics Zsolt (2012) Az alkoholfogyasztás és a nagyivás (binge drinking) epidemiológiai, etiológiai és motivációs jellemzői: Áttekintő tanulmány. *Psychiatria Hungarica: A Magyar Pszichiátriai Társaság tudományos folyóirata*, 27 (5), 335-349.
- Hajdu Miklós (2016) Kockázati magatartások és szexualitás a magyar fiatalok körében. In: Nagy Ádám (szerk.) *Margón kívül. Magyar Ifjúságkutatás 2016*. Excenter Kutatóközpont. 154-178.
- Márványkövi Ferenc – Rácz József – Németh Ágnes (2013) Szülők szerepe a problémaviselkedésekben: A szülők még számítanak? Pszichoszociális rizikótényezők hatása 11. évfolyamos serdülők alkoholfogyasztására Magyarországon. *Magyar Pszichológiai Szemle*. 68 (3), 499-531.
- Pikó Bettina – Varga Szabolcs (2014) Mi motiválja a fiatalok dohányzását és alkoholfogyasztását? Magatartás-epidemiológiai elemzés. *Orvosi Hetilap*, 155(3), 100-105.
- Rosta Andrea (2007) *A deviáns viselkedés szociológiája*. Budapest-Piliscsaba: Loisir Könyvkiadó.
- Skultéti Dóra – Pikó Bettina (2006) *Fiatalkori alkoholfogyasztás: A szocioökonómiai háttér és a szociális hatások szerepe*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Susánszky, É. – Szántó, Zs. – Székely, A. (2016) Egészségügyi helyzetkép: kockázati magatartások. In Nagy, Á. – Székely, L. (szerk.): *Negyedszázad – Magyar Ifjúság 2012*. 242-279.
- Székely Levente (2016) A magyar fiatalok a Kárpát-medencében In. *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás*, Budapest 2018.

Hátrány a vidék?

Társadalmi egyenlőtlenségek a Budapesti Corvinus Egyetem kollégistái között

Az EFOP 3.6.3. "Tehetségből fiatal kutató" projekt keretében, társadalmi egyenlőtlenség témakörben íródott az esettanulmány. Az esettanulmány célja, hogy a Budapesti Corvinus Egyetem három nagy kollégiumán belül társadalmi egyenlőtlenséget, és hallgatói jövőképet tárjon fel. Kutatásunkban azokat a társadalmi egyenlőtlenségeket kívánjuk vizsgálni, amelyek a vidéki fiatalok élet és munkalehetőségeiben húzódnak meg. A kollégium, mint szállási lehetőség a hallgatóknak minden évben meghatározó pontja az egyetemi életnek. A diákok kimagasló tanulmányi és szociális pontok megszerzésével kaphatnak kollégiumi férőhelyet. Ez a közeg alapvető tere a vidékről feljött hallgatók kapcsolati háló és társadalmi tőke kiépítésének. A kollégiumi diákokat könnyen, és tudományosan is lehet vizsgálni. A tanulmány által képet kapunk a diákok társadalomról alkotott véleményéről, jövőképükről és a szocializációjuk során kialakult társadalmi tőkéjükéről.

Kulcsszavak: kollégium, egyetem, jövőkép, társadalmi egyenlőtlenség, vidék, társadalmi tőke, kapcsolati háló.

BEVEZETÉS

Amikor tudományos vagy közéleti diskurzusokban felmerül a társadalmi egyenlőtlenségek problémája, a területi egyenlőtlenségek aspektusa háttérbe szorul, olyan más esélyegyenlőségi problémákkal szemben, mint amelyek a nemi vagy etnikai hovatartozásból adódnak. Pontosán emiatt a származási hely milyenségének az életlehetőségekre és a minőségére való hatása erőteljesebb, mint valaha. A szembetűnő gazdasági és társadalmi különbségek vidék és város közt világszerte egyre növekvő mértékben mutatkoznak meg. Leghangsúlyosabban a 2008-as gazdasági világválság során szélesedtek ki a régiós különbségek, hiszen a lakhely erősen befolyásolja azt, hogy milyen szolgáltatásokat és munkahelyeket tudtak az emberek a közvetlen közelükből elérni (OECD, 2018). A térbeli egyenlőtlenségek legnyilvánvalóbban a jövedelmi egyenlőtlenségekben mutatkoznak meg a nagyvárosok javára. Az "urban advantage", avagy a városi előnynek is nevezett jelenség sok fiatalra készített, hogy a vidéki régiókból a nagy városokba költözzön, a tanulmányai és a sikeres pályakezdés érdekében. Ezért a térbeli elhelyezkedésből kifolyó társadalmi egyenlőtlenségeket döntéshozatali szinten is figyelembe kell venni, hogy jobban feltárjunk komplexebb társadalmi egyenlőtlenségeket.

A régiók közötti életszínvonal különbség Magyarországon rendkívül erős, hiszen történelmi okok miatt hazánkban egy "város hiányos" település hálózat alakult ki (Andorka, 2006). Az életkörülmények egyenlőtlensége beleivódott a kultúránkba és a Budapest-Vidék ellentét ma már egy teljesen elfogadott tény a közbeszédben. A budapestiek szemében, még a nagy vidéki városok is eltörpülnek, és a fiatal munkaerő inkább először külföldre távozik, minthogy az országon belül maradjon. Budapest rendkívül vonzó a vidéki fiatalok számára, vidéken pedig az egyetemen túl nem túl sok lehetőség akad. Legalábbis ez az általános elképzelés, de vajon tényleg így gondolkoznak-e a Corvinus Egyetem nem budapesti hallgatói?

A kar harminc éves fennállása jó alkalom arra, hogy megkérdezzük a vidéki hallgatókat arról, hogy miként élik meg a Corvinus kollégiumaiban a tanulmányi éveiket és azt, hogy ez és az egyetemi közeg mennyire integrálta és marasztotta őket a fővárosban. Tehát a Corvinus Egyetem milyen hatást gyakorolt az életükre. A diákok kollégiumi férőhelyének biztosítása az egyetem fennállása során mindig is fontos volt, hiszen a Corvinus Egyetem presztízse miatt rendkívül népszerű és vonzó a nem budapesti diákok között, akiknek az elszállásolása az egyetemhez közel meghatározó volt egész fennállása alatt. Szociológus Társadalomtudományi Karos hallgatókként véleményünk szerint, azért fontos az esettanulmányunk témája, mert az egyetem ezen szempontok figyelembevételével további olyan kutatásokat kezdeményezhet a kollégiumi viszonyokról, és az ott lakók szubjektív jólétéről, melyek alapjaiban javíthatják az egyetem hallgatóinak közösségi életét és a lemorzsolódás csökkentését.

Témánk középpontjában az áll, hogy megragadjuk azokat a lehetséges társadalmi egyenlőtlenségeket és hátrányokat, amelyek megjelenhetnek Magyarországon az egyik legjobb felsőoktatási intézményként is megítélt Corvinuson. Esettanulmányunk szigorúan lehatárolt a három adott kollégium hallgatóira és az ő szubjektív véleményükre és a helyzetükről. Külső objektív adatokat nem használtuk. Az egyetem többi diákját, és a szakkollégistákat kihagytuk az elemzésünk keretéből. Továbbá a "vidéket", mint fogalmat szintén egy torzított közbeszéd béli fogalomként használjuk, hiszen ebbe beleértjük, mint a vidéki városokat és egyéb település típusokat. A származási helyek során nem a foglalkozunk régiók specifikációival, ezért egy nagy általánosítással azokat a hallgatókat vizsgáljuk, akik nem Budapestről származnak.

Kutatási kérdéseink:

- a) Milyen természetű különbségek és egyenlőtlenségek észlelhetők és a vidéki/vidéki városi diákok esélyei közt?
- b) Hogyan befolyásolja a kollégiumi közösség a hallgatók társadalmi és kapcsolati tőkéjének kialakulását?
- c) Milyen jövőképpel rendelkeznek a mintánkban lévő hallgatók?

Hipotéziseink:

1. Feltételezzük, hogy a társadalmi egyenlőtlenség létezése és a kollégium lakói között van szignifikáns különbség.
2. Feltételezzük, hogy a Ráday kollégium lakói magasabb kapcsolati tőkével és kiterjedtebb kapcsolati hálóval rendelkeznek.

3. Feltételezzük, hogy azon alanyok, akik magasabb kapcsolati tőkével rendelkeznek, többször juthatnak előnyhöz.
4. Feltételezzük, hogy a vidékről feljött hallgatók az egyetem után is a fővárosban maradnak, és ott helyezkednek el.

TÉMA ELHELYEZÉSE SZAKIRODALMAKBAN

Esettanulmányunk fő témája nem illeszkedik egy meghatározott szakirodalmi rendszerbe, melyben elhelyezhetnénk vagy beágyazhatnánk, ezért más aspektusok és tudományos megközelítések bevonásával építettük fel az elméleti érvelésünk rendszerét.

Tanulmányunk vizsgált alanya, *-a kollégiumi közeg-* a módszertani szakirodalom szerint "tárgy jellegű esetnek" számít, hiszen a minta határai adminisztratív eszközökkel lettek kijelölve és meghatározva (Takács, 2017). Az esettanulmányok fajtájának egyik kiemelkedő problémája az általánosíthatóság kérdése, amire nagymértékben egyedi körülményekről van szó. Jelen esetünkben, egy magas presztízsű egyetem általánosságban privilegizált hallgatóin végeztük az elemzésünket. A fő paradigmátikus vonal, mely mentén eredményeink általános érvényt nyerhetnek, megtalálható a diákok regionális mobilizációjában, amely rendkívül lényeges következményekkel jár ma Magyarországon.

TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK A TELEPÜLÉSSZOCIOLOGIA TÜKRÉBEN

A magyar településszociológia gazdag szakirodalommal rendelkezik, amely részletesen feltárja Magyarországon a térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek összefüggéseit. A tényezők, melyek a különbségeket alakítják, mind régióként és település típusonként eltérnek. Továbbá szem előtt kell tartani azt is, hogy ezek a területi különbségek makró szintű mutatók alapján, mint például a jövedelem befolyásolva lehetnek olyan mikro szintű tényezők alapján, mint az egyének státusza. Alapvetésnek tekinthető, hogy olyan társadalmi csoportok, mint az értelmiségiek életmódjukból kifolyólag inkább városokban élnek. Ha a státuszt is figyelembe vesszük az elemzésünk során, akkor sokkal érzékenyebb különbségekre lelhetünk.

Baranyai Nóra és társai, tanulmányukban arra keresték a választ, hogy azonos társadalmi csoporthoz és státuszhoz tartozó egyének jóléti mutatói eltérnek-e nagyvárosokban és vidéken (Baranyai, 2015). A vagyoni különbségek egyértelműek voltak, hiszen munkaerőpiaci okokból vidéken nagyobb az emberek szegénységi fenyegetettsége, ezért még az azonos társadalmi pozíciójú emberek is rosszabb jóléti mutatókkal rendelkeztek vidéken. Azonban a státusz lényegesebben erősebb mutató, hisz a magasabb pozíciójú és végzettségű egyének, a státuszuknak megfelelő munka hiánya miatt nem helyezkednek el vidéken.

DIÁKOK ORSZÁGON BELÜLI VÁNDORLÁSA ÉS BUDAPEST

A mindennapi tapasztalat és más tanulmányok is kimutatták, hogy Budapest rendkívül vonzó a magyar diákok számára (Telcs, 2015). Az itteni egyetemek presztízse és a

munkalehetőségek miatt Budapest rendelkezik a legnagyobb vonzó hatással, így a felsőoktatás erősen koncentrálnak a fővárosban.

A szakirodalom szerint, ellensúlyozni Budapest eluralkodó jellegét, egy újfajta egyetemi szerepkörrel és megközelítéssel lehetne. Az úgynevezett *“negyedik generációs”* egyetemek olyan aspektussal rendelkeznek, ami hatással van a régiójukra is mind társadalmilag és gazdaságilag is fejleszti azt innováció és kutatási lehetőségek infrastruktúrájának bevezetésével az adott térséget (Lukovics, 2014).

KOLLÉGISTA DIÁKOK JÖVŐKÉPE

A kollégisták és az egyetemi hallgatók vizsgálata és életkörülményeik feltárása az ifjúságkutatások sajátos részét képezik ma már a felsőoktatás expanziójával, és elengedhetetlen visszajelzést nyújtanak ennek a szektornak (Papp, 2015). Hasonló tanulmányok rámutattak olyan összefüggésekre, hogy az egyetemi jelentkezések differenciálódhatnak társadalmi háttér szerint és hogy a diplomaszerezési motivációk is eltérnek.

Kutatásunk során megvizsgáltuk a mintánkban lévő egyetemisták jövőképét is, feltérképezve azt, hogy mennyire pozitív és konkrét a kollégiumban élő diákoknál. Összehasonlítási alapként felhasználtuk Szabó Andrea 2015-ös általános egyetemi hallgatói felmérését, hogy teljes képet kapjunk (Szabó, 2015). A tanulmány eredményeiből kiderül, hogy az akkori adatok szerint a magyar hallgatók jövőképe inkább kedvező, mint kedvezőtlen és hogy az anyagi helyzetük szubjektív megítélése és az elhelyezkedési lehetőségeik a munkaerő piacon összefüggnek egymással.

A KOLLÉGIUM SZEREPE A KAPCSOLATI ÉS TÁRSADALMI TŐKE TERMELESÉBEN

Számos kutatás kimutatta a fontosságát a társadalmi tőkének, amely az emberi kapcsolatokból származik, és ma már egy igen népszerű kutatási tárgy terület a társadalomtudományokban (Coleman, 1988). Fontossága mellett esettanulmányunk feltételezése az, hogy ez az elengedhetetlen tőkeforma a továbbiakban említendő kollégiumokban nagymértékben keletkezik. Gazdaságszociológiai megközelítésből ennek a tőkeformának az értéke a bizalomból és a szívesség cserékben is mérhető. Ez pályakezdő hallgatók számára egy rendkívüli előny egy ismeretlen és megváltozott környezetben. Az ismeretségi kötelezettségekből jutott hasznokra mi is rákérdeztünk a kérdőívünkben.

A kollégium tényezője azért is fontos számunkra, mert a kortás kapcsolatok nagy része itt alakulhat ki a kollégisták számára, melyek szintén egyenlőtlenség képző elemek lehetnek (Ceglédi, 2018). A kulturális tőke hiányában szenvedő rosszabb társadalmi helyzetből származó családokból kiszakadt hallgatóknak először a hallgatói közösségben van esélyük először elsajátítani az új környezettel járó, normákat és habitusokat. Ceglédi tanulmányában leírja, hogy az egyetemi közösségek azért is jelentős kapcsolati erőforrások mind inger és információ részén, mert az előzetes tanulmányok, a közoktatásban sokkal homogénebb közösségekben folytak. A hallgatói szocializáció befolyásolja a teljesítményt és a képességek elsajátítását, ami a későbbi munkavállalás

során fontos lehet. A mobilitással, melyet a társadalmi egyenlőtlenségek idéznek elő, kapcsolat és társadalmi tőke hiány lép fel a diákoknál és ez a felsőoktatás során csúcspontot ér el.

A diákok tanulmányi, akadémiai sikeressége sokban múlik a horizontális kor és hallgatótársbéli kapcsolatrendszerükön (Stadtfeld, 2019). Az informális kapcsolatokban rejlő megtartó erő megakadályozhatja a lemorzsolódást a felsőoktatásban, és kiegyenlítheti az esélyegyenlőségeket.

A MÓDSZERTAN

A kutatásunk során kvantitatív és kvalitatív módszereket alkalmaztunk. Célunk, hogy jelentésalkotó folyamatokat, a közösségen belüli viszonyokat tárhassunk fel. Megismerhessük a diáktársaink szubjektív véleményét a kollégiumi életről, illetve a társadalmi egyenlőtlenségekről alkotott képükről. Először, a kvalitatív vizsgálat alatt három hallgatót kérdeztünk meg. Személyes interjúink főként azzal a céllal készültek, hogy a meglévő kérdéseinket tágabban és személyesebben megismerhessük. Másodszor, a kvantitatív vizsgálat során online kérdőívet osztottunk meg a Budapesti Corvinus Egyetem három kollégiumában: a Kinizsi kollégiumban, Ráday és Tarkaréti kollégiumban. A célcsoportunk a vidékről érkezett hallgatók, így szakkollégiumokat és külföldieket nem vizsgáltunk. A felmérés online kérdőív formájában valósult meg. Összesen 65 válaszadás érkezett (n=65), ezek közül 38 válaszadó Tarkarétről, 10 válaszadás a Ráday kollégiumból, és 17 kitöltés a Kinizsi kollégiumból érkezett.

INTERJÚ ELEMZÉS

A kérdőív megosztása előtt három interjút készítettünk a három kollégiumból. A személyes véleményekre, a kollégiumhoz való hozzáállásukra, és céljaikra voltunk kíváncsiak. Mind hárman pozitívan élik meg a kollégiumban élest, és mindannyian több mint egy éve a kollégiumok lakói. Mind hárman másodéves alapszakos hallgatók az egyetemen. Azonban a szubjektív véleményük nagyban eltérőek.

'A' alany: A Tarkaréti kollégium lakója sok hallgatót ismer a kollégiumban, igazán közösségi ember. Szlovákiai kis faluból származik. Családcentrikus, véleménye szerint egy ideig Budapesten, majd később falun szeretne élni. Szeretne tovább tanulni, azonban nem az alapszakos tanulmányaival kapcsolatosan. Úgy gondolja, hogy társadalmi egyenlőtlenségek vannak, mint fizetésben, azonban nem gondolja úgy, hogy máshogy működne falun és Budapesten. Az alanyunk szavaival; részlet:

„Szeretnék egy állást, ami nem is fizet rosszul, emellett egy férjet és kettő vagy három gyereket. Igazából nem vagyok egy nagyon karrierista nő, vagy nem tartom magam annak, számomra inkább fontosabb a család. Legyen biztos jövedelemem, de nem várom, hogy cégvezető vagy hasonló legyek.”

'B' alany: A Ráday kollégium lakójának konkrét elképzelései vannak a jövőjével kapcsolatosan. Békés megyei községből származik. Megfontolt, határozott tervei vannak, szeretne tovább tanulni az alapszakos tanulmányain belül. Elképzelései szerint vagy Budapesten, vagy külföldön is dolgozna, szeretne kapcsolatokat építeni. A csoportmunkában véleményvezér. A társadalmi egyenlőtlenséget azzal indokolja, hogy más a férfi és női szerepek megítélése falvakon és városokon. Az alanyunk szavaival; részlet:

„Már középiskolában, és már az ottani emberek folyama és vonzása vonzotta a többi embert is, de így kérdés nélkül tudta mindenki, hogy Pestre kell jönni.”

'C' alany: A Kinizsi kollégium lakójának is konkrét tervei vannak a jövőjével kapcsolatosan. Heves megyei nagyváros lakója. Szeretne továbbtanulni, azonban nem az alapszakos tanulmányaival kapcsolatosan. A csoportmunka során aktívan részt vesz. Véleménye szerint, a társadalmi egyenlőtlenség megmutatkozik a fizetésben, és a női-férfi szerepeken belül is. Az alanyunk szavaival; részlet:

„Itt lepődtem meg először, hogy minden vidék. Én egy közepesen nagyvárosból jöttem, én nem gondoltam, hogy innen Pestről minden vidék. De ez nem megkülönböztetés, de itt hallottam először.”

Összességében azt a visszajelzést kaptuk, hogy saját ügyüknek tekintették a kutatásunk tárgyát. Habár, a társadalmi egyenlőtlenséget nem vélték felfedezni a saját életükben, a kollégium fontossága megkérdőjelezhetetlen mind a tanulmányaikban és a magán életükben. Meglepő eredmény, hogy milyen természetességgel tekintették azt, hogy lakóhelyüktől távol építsék fel jövőjüket. A távolságból adódó költségek nem súlyosak számukra. Az interjú után, a kérdőíves adatfelvétel alatt kíváncsiak voltunk, hogy az elhangzottak mennyire általánosíthatóak lesznek a kérdőív kitöltése során.

Az interjúk után pedig a kérdőív megosztásra került a kollégiumok internetes csoportjaikon belül. A következőkben pedig megvizsgáljuk a kollégiumok lakóinak véleményét a társadalmi egyenlőtlenségekről, a kollégista létről, az esetleges eltérések feltárására kerülnek.

LEÍRÓ STATISZTIKÁK

Mintánk értelmezéséhez szükséges a kollégiumok adottságait hallgatói perspektívából látni. A kollégium megítélésének különbségében fontos szerepet játszhat azok távolsága az egyetemtől, míg a Kinizsi és a Ráday kollégium pár perces gyaloglásra van az egyetem épületétől, addig a Tarkaréti kollégium az egyetemtől messzebb, tömegközlekedéssel egy óras távolságra van. Ezért a legvonzóbb ajánlat a hallgatók számára a Kinizsi és Ráday kollégium, azonban ezekbe a kollégiumokba kizárólag felsőbb éves hallgatók adhatják le jelentkezésüket. A külföldi hallgatók számáról nincsenek hivatalos adataink. Az összetétele inkább történetileg kialakult, mintsem versengési folyamat. „A Budapesti Corvinus Egyetem összesen 6 saját vagy bérelt kollégiumban tudja elszállásolni hallgatóit.

Így minden évben több mint 1500 fő részére tud lakhelyet biztosítani a fővárosban. A kollégiumokban 2-3, esetenként 4 és 5 ágyas szobákban történik a hallgatók elhelyezése” - olvashatjuk a Corvinus egyetemi honlapján (letöltve: <https://www.uni-corvinus.hu/index.php?id=p100010>).

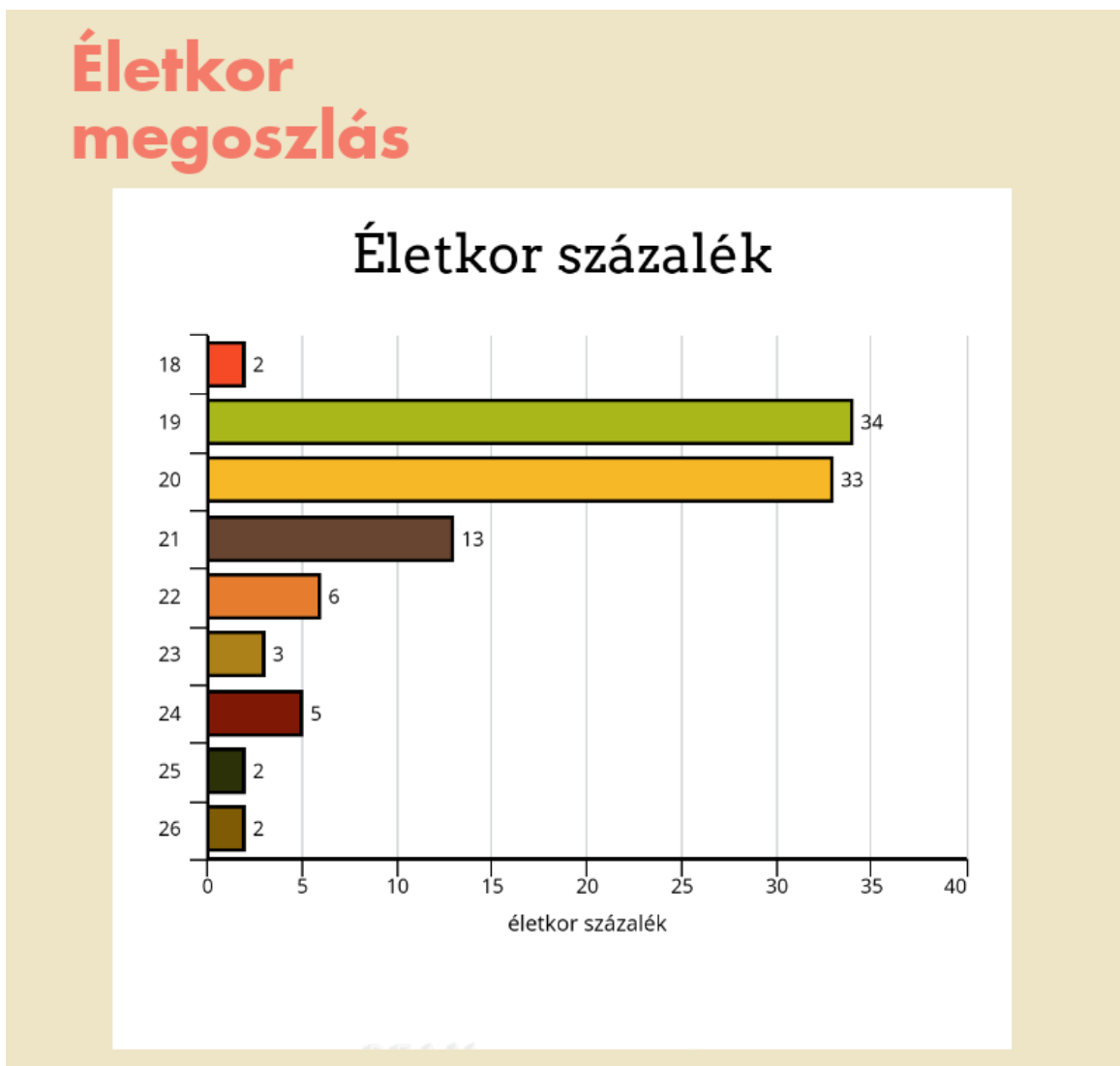
Azonban a szójárásban a hallgatók között megjelenik a Ráday kollégiumba való bekerülés presztízse. Mielőtt még megvizsgálnánk az eredményeinket, kitérünk általános leíró statisztikai adatokra. Az adatokat táblázatokban jelenítjük meg. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a leíró statisztikát infógrafikában is megjelenítjük a tanulmány végén.

1. ábra

Saját forrás

2. ábra

Saját forrás

A legtöbb válaszadás a Tarkaréti kollégiumból 58%, a Kinizsi kollégiumból 26%, a Ráday kollégiumból 16% érkezett. A legtöbb válaszadó 19-20 éves, tehát első éves alapszakos hallgató. Egyáltalán nem meglepő arány, hiszen a kérdőívünk célcsoportja a magyar vidéki hallgatók, a külföldiek jelen esetben nem szerepelnek a mintanagyságban. A külföldiek létszámáról hivatalos információnk nincsen, azonban a kitöltési arány reprezentálja az elérhető célcsoport nagyságát. Feltételezzük, hogy a Ráday, illetve Kinizsi kollégiumban több a külföldi hallgatók létszáma, a Tarkaréti kollégiumban azonban az első éves magyar vidéki hallgatók száma messze előzi a többi kollégiumét.

A kari megoszlás is magában foglalja a jelenlegi egyetemi struktúrát. Legtöbben a Gazdálkodástudományi Karon, majd a Társadalomtudományi és Nemzetközi Kapcsolatok Karon, és legkevesebb létszám a Közgazdaságtudományi Karon folytat egyetemi tanulmányokat. Ezt a megoszlást reprezentálja a kutatás is: 78 %-a „G” karról, 19%-a „T” karról, és 3%-a „K” karról érkezett.

Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből érkezett a legtöbb válaszadás. A grafikán látható, hogy az ország legkülönbözőbb megyéiből válaszoltak, többen Szlovákiából. A Budapesti Corvinus Egyetem kollégistái valószínűsíthetően nem területenként koncentráltan, hanem valóban országszerte érkeznek a kollégisták. Ez a néhány adat is árulkodó, hogy mennyire fontos biztosítani a kollégiumi férőhelyeket a diákok részére a jövőt illetően.

MAGYARÁZÓ STATISZTIKA

HIPOTÉZIS (1)

A következőkben azt vizsgáltuk, hogy kollégiumra lebontva, hogyan alakult a jövőképük, illetve a társadalomról alkotott képük a diákoknak. **Feltételezzük, hogy a társadalmi egyenlőtlenség létezése és a kollégium lakói között van szignifikáns különbség.**

Kereszt táblával 0,05% szignifikancia szinten vizsgáltunk.

1. táblázat

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1,652 ^a	2	,438
Likelihood Ratio	1,467	2	,480
Linear-by-Linear Association	1,317	1	,251
N of Valid Cases	64		
a. 3 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,31.			

Saját forrás

A táblázatban látható, hogy a Khi-négyzet teszt alapján a kollégium lakói és a társadalmi egyenlőtlenségek fennállása/nem létezése között nincsen összefüggés. Tehát az a hipotézisünk, miszerint a kollégisták és a társadalmi egyenlőtlenségek megléte között kapcsolat nem áll fenn, a kritériumoknak sem felel meg, így a hipotézisünket el kell vetnünk. A szubjektív kérdőív felvétel szerint nem áll fenn társadalmi egyenlőtlenség. A hallgatók nem érzékelik az egyenlőtlenséget, de ajánljuk, hogy a kutatáson kívül más makró faktorokkal, befolyásoló tényezőkkel például: lemorzsolódási aránnyal, tanulmányi ösztöndíj kifizetéssel további kutatásokban mérhető.

Továbbá nyitott kérdés formájában is vizsgáltuk a hallgatók véleményét, amelyek közül néhány jellemző és sokszor említett válaszokat felsorolunk.

3. ábra

„Munkahelyeken mindenképp vannak különbségek, bérek között, valamint a vezető pozíciókban betöltött arányoknál is, a férfi többség (de fölényesen) figyelhető meg.”

Saját forrás

4. ábra

„A férfiakat sokszor előnyben részesítik a tanulmányaik, munkájuk során is, egy nőnek sokkal jobban meg kell dolgoznia az elismerésért.”

Saját forrás

5. ábra

„Vannak olyan munkák, amelyet nők még mindig nem tölthetnek be, vagy nem látják szívesen adott szakterületen.”

Saját forrás

KAPCSOLATI TŐKE

HIPOTÉZIS (2)

Feltételezzük, hogy a Ráday kollégium lakói magasabb kapcsolati tőkével és kiterjedtebb kapcsolati hálóval rendelkeznek.

2. táblázat

Keresztábra						
			Melyik kollégiumban laksz?			Összes
			Kinizsi	Ráday	Tarkaréti	
Kapcsolati tőke	0-10	Darabszám	4	7	5	16
		%	25,0%	43,8%	31,3%	100,0%
	11-20	Darabszám	6	1	10	17
		%	35,3%	5,9%	58,8%	100,0%
	21-50	Darabszám	1	3	12	16
		%	6,3%	18,8%	75,0%	100,0%
	50 felett	Darabszám	0	0	4	4
		%	0,0%	0,0%	100,0%	100,0%
Összes		Darabszám	11	11	31	53
		Összes %	20,8%	20,8%	58,5%	100,0%

Saját forrás

Az ismeretségi kört megvizsgálva azt az eredményt kaptuk, hogy a Tarkaréti kollégium lakói jóval több embert ismernek a kollégiumon belül. A Ráday-ban lakók alacsonyabb

ismeretséget kötnek kollégiumon belül (0-10), Kinizsi kollégiumban több (0-20), Tarkaréti kollégiumban már megjelennek azok a hallgatók, akik több mint 50 hallgatótársukat ismerik. Az eredményekből adódóan felvetődik az a kérdés is, hogy a kollégisták milyen környezetből ismernek több személyt? A következő táblázat a kollégistákra lebontva összeveti az ismeretségi kör származását (kollégium, máshonnan, mindkettő, vagy egyik sem).

3. táblázat

Keresztábra						
			Melyik kollégiumban laksz?			Összes
			Kinizsi	Ráday	Tarkaréti	
Inkább a kollégiumból ismerse embereket vagy máshonnan?	kollégiumból	Darabszám	2	1	3	6
		%	33,3%	16,7%	50,0%	100,0%
	máshonnan	Darabszám	8	7	7	22
		%	36,4%	31,8%	31,8%	100,0%
	mindkettő	Darabszám	5	4	27	36
		%	13,9%	11,1%	75,0%	100,0%
Összes		Darabszám	15	12	37	64
		Összes %	23,4%	18,8%	57,8%	100,0%

Saját forrás

A Tarkarét kollégiumon belüli kapcsolathálója szintén jóval magasabb arányt mutat, mint a többi kollégiumnál. A Ráday kollégiumban legtöbben kollégiumon kívül építik ki kapcsolathálójukat, a Kinizsi kollégiumban a kollégiumon belül, illetve máshonnan alakult kapcsolathálójuk hasonló szinten mozog. Következtetésképpen azt vonhatjuk le, hogy a Tarkaréti kollégiumban nagyobb az összetartás, jobban ismerik egymást az ott lakók, illetve a kollégiumon kívül is szereznek kapcsolatot, magasabb a kapcsolati tőkékük. Természetesen a kollégiumon belül, hiszen mintanagyságban nem összeegyeztethető a Ráday kollégium lakóival.

HIPOTÉZIS (3)

Feltételezzük, hogy azon alanyok, akik magasabb kapcsolati tőkével rendelkeznek, többször juthatnak előnyhöz. A következőkben a kapcsolati tőke és az előnyös helyzetekhez való jutást vizsgáltuk.

4. táblázat

Keresztábra							
			kapcsolati tőke				Összes
			0-10	11-20	21-50	50 felett	
Jutottál már előnyös helyzetbe azért, mert a kollégiumban ismertél valakit?	Igen	Darabszám	9	11	15	3	38
		%	23,7%	28,9%	39,5%	7,9%	100,0%
	Nem	Darabszám	7	6	1	0	14
		%	50,0%	42,9%	7,1%	0,0%	100,0%
Összes		Darabszám	16	17	16	3	52
		Összes %	30,8%	32,7%	30,8%	5,8%	100,0%

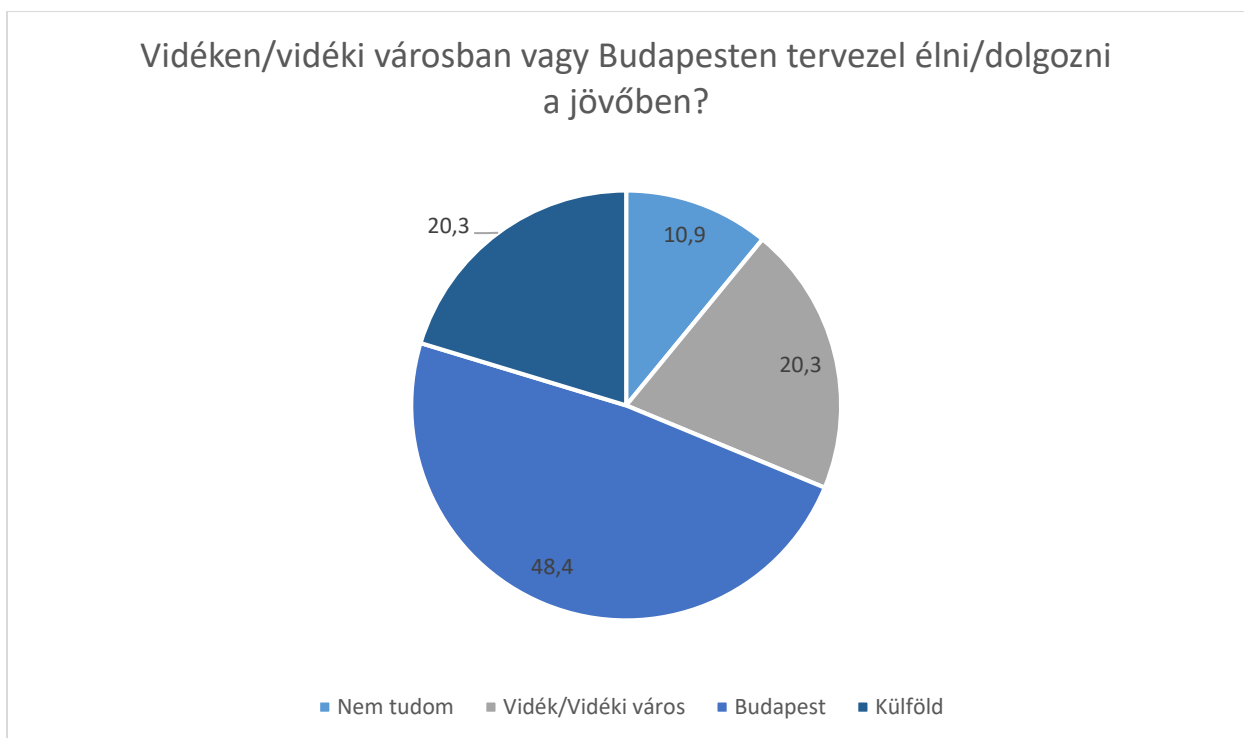
Saját forrás

Azt az eredményt kaptuk, hogy azok az alanyok, akik 11 és 50 fő között ismernek a kollégiumon belül személyeket, jutottak már előnyös helyzetbe ismeretség révén. Akik 0 és 10 fő között ismernek embereket, inkább nem jutottak előnyös helyzethez, és azok, akik 50 feletti kapcsolattal rendelkeznek előnyhöz jutottak, de kevesebb arányban a válaszadás miatt.

HIPOTÉZIS (4)

Feltételezzük, hogy a vidékről feljött hallgatók az egyetem után is a fővárosban maradnak, és ott helyezkednek el.

6. ábra

Saját forrás

A válaszadók 48,4%-a Budapesten tervezi a jövőjét, a hipotézisünk helytálló. A *vidéki város*, és *külföld* kategória ugyanakkora arányt mutat. A *nem tudom* kategória 10,9%, azzal indokolható, hogy a kitöltők javarészt első éves hallgatók, akiknek még nincs konkrét tervük, hiszen az egyetemi tanulmányaik első éveiben járnak.

KÖVETKEZTETÉSEK

A kollégium valóban fontos helyszíne a társadalmi tőke termelésében, mint gondoljuk, és ebből valós előnyökhöz juthatnak a hallgatók. Arra kérdésre, hogy nehezebb elhelyezkedni vidéken, mint városban a hallgatók 76%-a válaszolta azt, hogy nehezebb. Illetve, arra a kérdésünkre, miszerint ért-e megkülönböztetés azért, mert vidéki 81%-a válaszolt nemmel. Tehát, ezekből arra következtethetünk, hogy nem éri a hallgatóinkat

megkülönböztetés, de az elhelyezkedést illetően jóval nehezebbnek gondolják vidéken, mint a fővárosban. Zavaró tényező lehet az, hogy a hallgatók eleve Budapesten élnek tanulmányaik alatt, emiatt a perspektíva miatt választhatták ezt a felsőoktatási intézményt. A kollégiumok belső szervezettsége és programjai erősen befolyásolhatnák a szocializációs folyamatokat. Az általunk feltételezett társadalmi egyenlőtlenségek az esettanulmányunkban nem érzékelhetőek, viszont kontroll csoportok bevonását javasoljuk. Így olyan országos makrószintű elemzések szükségesek, ahol a fiatalokat is megkérdezésre kerülhetnének, akiknek nem volt lehetőségük magas presztízsű felsőoktatási intézménybe bekerülni.

AJÁNLÁS (OK), JAVASLATOK MEGFOGALMAZÁSA

Eredményeinket nem tekinthetjük véglegesnek, hiszen az esettanulmányunk általánosíthatósága kérdéses. Azonban kutatásunk kiinduló célja és fő témájának szüksége van arra, hogy tágabb társadalomtudományos körben vizsgálatra kerüljön. Magyarországon belüli régiós különbségek tekintetében a jelenlegi helyzet feltehetően súlyosbodik, itt gondolunk a mintánkban lévő hallgatókra, akiknek visszaadott jelzésükből adódóan szándékoznak a fővárosban maradni. Későbbiekben sor kerülhet a tanulmány válaszadás bővítésére.

Döntéshozatali szinten fontos aspektusa lehet a vidéki infrastruktúra tervezésében.

A Hallgatói Önkormányzat, a Kollégiumi Diákbizottságok is hasznosíthatják, képet kaphatnak a lakók véleményéről. Ezen felül további esélyegyenlőségi programok a felsőoktatásban, illetve oktatásügyi kérdésekben is bővíthetne a kutatás. Úgy gondoljuk, hogy a hasonló témájú és jellegű kutatások nagyban hozzájárulna ahhoz, hogy a jövő értelmiség céljait, terveit, meglátásait megértsük, és kezelni tudjuk.

HIVATKOZÁS

- Andorka R. (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Baranyai, N., Berki M., Halász L., Koós B., & Schuchmann J. (2015): *A nagyváros-térségi társadalmi jól-lét"(?) és a vidéki" jól-lét deficit"(?)*.
- Budapesti Corvinus Egyetem kollégiumainak tájékoztatója. Internet: <https://www.uni-corvinus.hu/index.php?id=p100010> (letöltve: 2019. 01. 22.)
- Ceglédi T. (2018): *Ugródeszkán, Reziliencia és társadalmi egyenlőtlenségek a felsőoktatásban*. Debreceni Egyetem: CHERD Oktatáskutatók Könyvtára.
- Coleman J. (1988): A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében, Megi.: Lengyel Gy-Szántó Z. szerk.: *A gazdasági élet szociológiája*. Budapest: Aula Kiadó, 127.
- Lukovics M., & Zuti B. (2014): *Egyetemek a régiók versenyképességének javításáért: „negyedik generációs” egyetemek?* Budapest: **Tér és Társadalom** 28 (4): 77-96.
- OECD (2018): Social and Welfare Issues. Internet: <http://www.oecd.org/social/inequality.htm#regions> (letöltve: 2019. 01. 22.)

- Papp Z., & Veres V. (2015): A szakválasztás és az iskolai kompetenciák társadalmi háttere és motivációi, nemzetiség szerint, a kolozsvári tudományegyetemek diákjai körében. Erdélyi Társadalom: Szociológiai Szakfolyóirat: ***A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszéke Magyar Tagozatának Folyóirata*** 13 (2): 35-64.
- Stadtfeld C., Vörös A., Elmer T., Boda Z., & Raabe, I. J. (2019): Integration in emerging social networks explains academic failure and success. Proceedings of the National Academy of Sciences. **PNAS** 116 (3): 792-797.
- Szabó A. (2015): ***Az egyetemisták és főiskolások Magyarországon***. Szeged: Belvedere Meridionale.
- Takács F. (2017): Az esettanulmány, mint módszertan a szociológiában. Budapest: ***Szociológiai Szemle*** 27 (1): 126–132.
- Telcs A., Kosztyan Z. T., Neumann-Virag I., Katona A., & Torok A. (2015): Analysis of Hungarian students' college choices. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. **Procedia Social and Behavioral Sciences** 191, 255-263.

Szczuka Borbála Júlia

Az elköltözés mozgatórugói

A szülői ház elhagyásának vizsgálata az Életünk fordulópontjai paneladatbázis alapján

A szülői ház elhagyása egy lépcsőfok a felnőtt élet elkezdéséhez. Az elköltözéshez azonban nem minden fiatalnak biztosítottak ugyanazok a feltételek – számtalan befolyásoló tényező határozza meg az elköltözés körülményeit, időzítését, célját. A téma szakirodalma alapján a szülők anyagi helyzete és iskolai végzettsége, illetve a családszerkezet fokozott mértékben hozzájárul a fiatalok közti elköltözésbeli különbségekhez. Tanulmányomban a szülői jövedelmi és iskolázottsági háttér mellett a testvérek közti születési sorrend hatását vizsgálom az elköltözés kockázatára az „Életünk Fordulópontjai” társadalmi-demográfiai panelvizsgálat adatai alapján. Főbb eredményeim részben megerősítik a korábbi kutatások állításait, miszerint a testvérek sorában legidősebb gyerekek nagyobb eséllyel költöznek el, mint fiatalabb testvéreik, ill. az egyedüli gyerekek. A rosszabb anyagi háttérrel rendelkezők elköltözési kockázata alacsony, az anyagi gondok nélkül élőké pedig magas. A szülői iskolázottság hatásával kapcsolatos feltevéseket nem igazolták az adatok.

BEVEZETÉS

A szülői házból való elköltözés a felnőtté válás folyamatának egyik első lépcsője. Az elköltözés esélyét, időzítését számos külső és belső tényező befolyásolhatja, így a szülői erőforrások, a lakáskörülmények, a családszerkezet, a társadalmi normák mind-mind hatással lehetnek rá. A téma szakirodalma szerteágazó, azonban a különböző időben és helyen készült kutatások eredményei nem konzekvensek. Tanulmányomban azokat a tényezőket ragadom meg, amelyek vizsgálatakor nem született egybehangzó eredmény a korábbi kutatások során, ezek közé tartozik a szülők iskolai végzettségének és jövedelmi helyzetének az elköltözésre gyakorolt hatása, emellett ritkábban kerül sor a testvérek közötti születési sorrend hatásának vizsgálatára a szakirodalomban.

Elemzésem alapjául a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének „Életünk fordulópontjai” társadalmi-demográfiai panel adatfelvétel 1. és 4. adatfelvételi hullámai szolgálnak. Az adatok vizsgálatához az eseménytörténeti elemzés módszerét használom.

A feldolgozott szakirodalom alapján egyértelműnek tűnik, hogy a család szerkezete és a testvérek száma befolyásolja a fiatalok szülői házból való elköltözését. Az azonban nem egyértelmű, hogy a testvérek közötti elköltözésbeli különbségek miből adódnak.

1. Van-e összefüggés a születési sorrend és az elköltözés között a többgyermekes családokban? Ha igen, akkor milyen alakú az összefüggés?

H1a: A testvérek sorában a legidősebb testvér költözik el nagyobb eséllyel.

H1b: A születési sorrend és az elköltözés összefüggése nem lineáris, a testvér sorszámának növekedésével nem egyenletes mértékben csökken az elköltözés kockázata.

H2: Az egyedüli gyerekekhez képest nagyobb eséllyel költözik el az, akinek van testvére.

Szintén nem egyértelmű a szakirodalomban, hogy a különböző társadalmi-gazdasági helyzetben élők között kik kezdenek nagyobb eséllyel önálló életet.

2. Hogyan befolyásolja a szülők anyagi helyzete gyerekeik elköltözését?

H3a: Az alacsony jövedelmű szülők gyerekei kisebb eséllyel költöznek el az átlagos jövedelmű családok gyermekeinél.

H3b: A magasabb jövedelmű szülők gyermekei nagyobb eséllyel költöznek el az átlagos jövedelmű családok gyermekeinél.

A szülők iskolai végzettségének hatása szempontjából is – mely összefüggésben állhat anyagi helyzetükkel – megoszlanak a kutatási eredmények.

3. Hogyan befolyásolja a szülők iskolai végzettsége az elköltözés kockázatát?

H4a: Az alacsony iskolai végzettségű szülők gyerekeinek elköltözési kockázata magasabb, mint a közepes végzettségű szülők gyerekeié.

H4b: A magas végzettségű szülők gyerekei szintén nagyobb eséllyel költöznek el, mint a közepes iskolázottságú szülők gyerekei.

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A szülői ház elhagyásának témájában készült tanulmányok sok szempontból vizsgálják, hogy melyek lehetnek azok a magyarázó tényezők, amelyek befolyásolják az elköltözés kockázatát és idejét.

Az egyik gyakran előforduló kérdéskör az elköltözés időzítésének vizsgálatakor a családszerkezet: több szerző vizsgálta az elvált és együtt élő szülők gyermekei közötti különbségeket (Mencarini et al. 2012; Furstenberg, 2010; Manzoni, 2016; Mulder, 2009; Tomaszewski et al., 2017), illetve az egyéb nem hagyományos családszerkezetben élők elköltözésének időzítését. (Aquilino, 1991; Mitchell et al., 1989, Cooney – Mortimer, 1999, idézi Blaauboer – Mulder, 2010) A testvérek számának is lehet hatása: a több testvérrel együtt élők korábban költöznek el otthonról (Goldscheider – Goldscheider, 1998; Mencarini et al. 2012; Takács-Murinkó, 2014), míg az egyik gyakran maradnak otthon hosszabb ideig. (Mulder, 2009; Takács-Murinkó, 2014, Aquilino, 1991) A testvérek között is lehetnek azonban különbségek, nem mindegy, hogy ki hányadik gyerek a családban, ugyanis az utolsó gyermekre például (elvált szülők esetén) nagyobb terhet helyez az édesanyja esetleges egyedül maradása, így az utolsóként otthon maradt testvéreknél

általában későbbre tolódik az elköltözés időpontja. Egy másik magyarázat szerint a kevésbé zsúfolt lakásban, miután az idősebb testvérek elköltöztek, kevesebb tényező készíti az utolsó otthon maradt gyermeket az elköltözésre. (Mencarini et al., 2012) Aquilino (1991) is azt találta, hogy az idősebb testvérek korábban költöznek el, mint fiatalabb testvéreik. Egy Ausztráliában készült kutatás 22 éven aluli fiatalok költözés-életútjait vizsgálva nem talált összefüggést a testvérek száma és az elköltözés között. (Tomaszewski et al., 2017) A fenti kutatásokkal ellentétben amerikai adatok szerint azok a fiatalok, akiknek felnőtt testvérei a szülői házban élnek, kevésbé valószínű, hogy elköltöznek. (South – Lei, 2015)

A fiatalok elköltözésének idejére hatással lehet a szülei iskolai végzettsége is. Mencarini és szerzőtársai (2012) azt találták, hogy a magasabban végzett anyák gyermekei későbbi életkorban költöznek el. Takács-Murinkó Livia (2014) a partnerrel való elköltözés időzítését vizsgálta az Életünk fordulópontjai panelvizsgálat adatai alapján: a magas végzettségű szülők a korábbi években késleltetnék gyermekeik partnerrel történő elköltözését, azonban 18-20 éves kor között támogatják a partner nélküli, leggyakrabban továbbtanulási vagy munkavállalási célú költözést. A későbbi éveikben (22 éves kor fölött) azonban attól függetlenül támogatják őket a saját háztartás kialakításában, hogy partnerkapcsolat céljából vagy anélkül történik.

Más tanulmányok a szülők iskolai végzettségének kimutatták a fentiekkel ellentétes hatását is: az átörökíthető szülői erőforrások, beleértve a szülők iskolázottságát, felgyorsítják a fiatalok továbbtanulás vagy függetlenedés céljából történő elköltözését. (De Jong Gierveld et al. 1991, idézi Mulder 2009) A magasabb végzettségű anyák gyermekei egy amerikai kutatásban is korábban költöztek el. (South – Lei, 2015) Az eddigiekben tárgyalt írásokkal szemben Tomaszewski és szerzőtársai (2017) tanulmányukban nagyon gyenge korrelációt mutattak ki az iskolázottság alatt értett szülői erőforrások és az elköltözés között, igaz, a panelvizsgálatban a legfrissebb hullámban szereplők is csupán 21-22 évesek voltak.

A szülők anyagi helyzete, társadalmi-gazdasági státusza nagyon meghatározó a gyermekek elköltözésében. Blaauboer és Mulder (2010) vizsgálatában a magasabb státuszú apák gyermekei alacsonyabb életkorban kisebb valószínűséggel költöznek el. A korral azonban megváltozik ez a hatás, így egy bizonyos életkor felett a magasabb státuszú apák gyermekei gyakrabban költöznek el, mint az esetleg addig otthon maradt rosszabb háttérű családok gyermekei. Ezt kiegészíti és alátámasztja az az eredmény, miszerint az alacsony társadalmi osztályba tartozó szülők gyerekeire a korábbi költözés jellemző (Goldscheider – Goldscheider, 1998), a nehezebb gazdasági körülmények közül jövő gyerekek függetlenebbek a szüleiktől 25 éves korukra. (Seiffge-Krenke, 2010) A szegényebb családi háttér azonban nem mindig vezet elköltözéshez, De Marco és Berzin (2008, idézi Manzoni, 2016) szerint kisebb a valószínűsége az ő elköltözésüknek, viszont – konzisztensen a többi tanulmány eredményeivel – aki elköltözik közülük, az fiatal életkorban teszi.

ADATOK ÉS MÓDSZEREK

A kutatás a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézete által végzett követéses panelvizsgálat, az Életünk fordulópontjai adatbázison alapul. Az adatfelvétel során a panel 1. hullámában, 2001–2002 fordulóján 18-75 éves, azaz 1926 és 1983 között született Magyarországon élő magyar állampolgárokat kerestek meg. Az adatbázis részletes adatokat tartalmaz a kitöltők családi körülményeiről, partnerkapcsolatáról, anyagi helyzetéről, lakáshelyzetéről, egészségügyi állapotáról, illetve retrospektív módon végigköveti a fontosabb fordulópontokat – többek között az első elköltözést a szülői házból, a házasságkötést, gyermekvállalást – életciklusuk során.

Az elemzéshez az 1. hullám 2001-2002-ben lekérdezett keresztmetszeti adatait ($n = 16363$), illetve a 4. hullám 2012-2013-ban lekérdezett keresztmetszeti adatait ($n = 12437$) használok fel. A két hullám adatai alapján létrehozott eseménytörténeti adatbázis adja kutatásom alapját, mely azoknak a válaszadóknak az adatait tartalmazza, akik mindkét adatfelvételi hullámban válaszoltak, és egy vagy több, 2001-ben még velük együtt élő, 2012/13-ra velük együtt vagy tőlük külön élő gyermekük van. A meghaltakat nem vesszük figyelembe.

A testvérek számának és sorszámának vizsgálatakor csak azokat a testvéreket tudtuk figyelembe venni, akik az első vagy a negyedik hullám háztartástáblája alapján bekerültek a mintába. Nagy részben ők a 2001-ben még otthon élő, 2012/13-ra pedig vagy még otthon élő, vagy már elköltözött gyerekek, de a gyereksorszám-változót még azelőtt hoztuk létre, mielőtt kiszűrtük volna a csak a 4. hullámban megjelenő gyerekek adatait. Az így kapott eredmények arra engednek következtetni, hogy a mintába került testvérekhez képest hogyan alakul az adott egyén elköltözése – lehet, hogy van olyan testvére is, aki kívül esik mintánkon, mivel pl. a 2001 után született testvérek nem kerültek a mintába.

A szülők anyagi helyzetére az első hullám mintájában a nettó havi háztartási jövedelem bevallott összegéből lehetne következtetni, azonban a kérdés érzékenysége miatt magas a válaszmegtagadók aránya. Erre megoldás lehet a szubjektív anyagi helyzet vizsgálata: az elemzésben a jövedelmi kategóriák helyett ezt a mutatót használok.

Az egyik szülő iskolai végzettsége az első hullám kérdőívéből kiderül, és amennyiben van házastársa vagy élettársa, az ő iskolai végzettségéről is találunk információt. A partner nem feltétlenül a gyerekmintában szereplő fiatal másik szülője, így nem biztos, hogy a minta egészére a birtokunkban van mindkét szülő iskolai végzettségére vonatkozó adat. A szülői iskolázottság magyarázó változó hatását végzettségpárokba sorolva vizsgálom meg, ugyanis nem biztos, hogy az egyik szülő végzettsége önmagában magyarázó változója lehet az elköltözés kockázatának. Az egyszülős háztartások (melyek a minta 14,7%-át teszik ki) így kimaradnak az elemzésből az iskolázottság változó kategóriáinak jobb átláthatósága miatt.

Elemzésem fő függő változója a szülői házból való elköltözés esemény bekövetkezése, mely vagy (még) nem történt meg, vagy ha igen, akkor a válaszadó akkori életkorának ismeretében kapunk róla információt (évre pontosan).

Az első kutatási kérdéshez használt fő magyarázó változó a testvérek sorszáma, melyet dummy változókként vonok be az elemzésbe. Emellett a mintában egyedüli gyerekként szereplőket is bevonom a regresszióba. A második kutatási kérdésben a szülők anyagi helyzetét egyes jövedelmi adatok hiányában az arra a kérdésre adott válaszokból ismerhetjük meg, melyben a megkérdezettek elmondják, hogyan jönnek ki a jövedelmükből. A kérdésre ötféle válasz adható, melyekből a 'nélkülözések között élnek' választ alacsony jövedelemnek tekintem, a 'hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak', 'beosztással épphogy kijönnek a pénzükből', vagy 'elfogadhatóan élnek' kategóriák a köztes értékek, és a 'gondok nélkül élnek' választ tekinthetjük magas jövedelemnek. A jövedelem kérdezéskori szintje következtetni enged arra, hogy milyen jövedelmi háttérrel rendelkezett az elköltöző fiatal a költözés előtt. Az anyagi helyzethez hasonlóan az iskolázottsági szint sem időben állandó, hanem dinamikus változó. A szülők iskolázottsága viszont feltételezhetően ritkán változik a gyerekek tizenéves kora alatt, habár fennáll az esélye, hogy a szülők ekkor magasabb végzettséget szereznek. Ettől eltekintve az eseménytörténeti elemzésbe csak egy korábbi végzettségi mutatót vonhatunk be, így harmadik kutatási kérdésem a szülők 2001-es, első lekérdezéskori iskolázottsági mutatóival fogom megválaszolni. Az anya és apa végzettségéből a mintában szereplők aránya alapján végzettségpárokat hozok létre.

A testvérek sorrendjének, a szülők anyagi helyzetének és iskolai végzettségének az elköltözés kockázatára gyakorolt hatását a szakirodalomban gyakran használt módszerrel, az eseménytörténeti elemzés módszerén keresztül (*event history analysis*) vizsgálom. (Allison, 1984) Az eseménytörténeti elemzés az eseményt úgy határozza meg, mely egy meghatározott időpontban történő átmenet két állapot között: esetünkben a szülői házból való első elköltözés bekövetkezése, mely egyszeri esemény. Mivel az elköltözés egy bizonyos életkor alatt kiugróan korai, egy bizonyos életkor felett kiugróan későinek számít, az elemzés során az alsó határt 16 éves korra, a felső határt 35 éves korra szokás tenni: ha az interjú időpontjáig vagy 35 éves korig nem történik meg az esemény, akkor a megfigyelés cenzorálttá válik. (Blaauboer – Mulder, 2010) Ha a kockázati időszakot a szokásostól eltérően két évvel leszűkítjük, és a 18 éves koruk előtt elköltözőket cenzorálnak minősítjük, csak kis mértékű az adatvesztés, ugyanis a harmadik hullám adatai alapján a nők kevesebb mint 10%-a, a férfiak kevesebb mint 5%-a költözik el 18 éves kora előtt a szülői házból. (Takács-Murinkó, 2014)

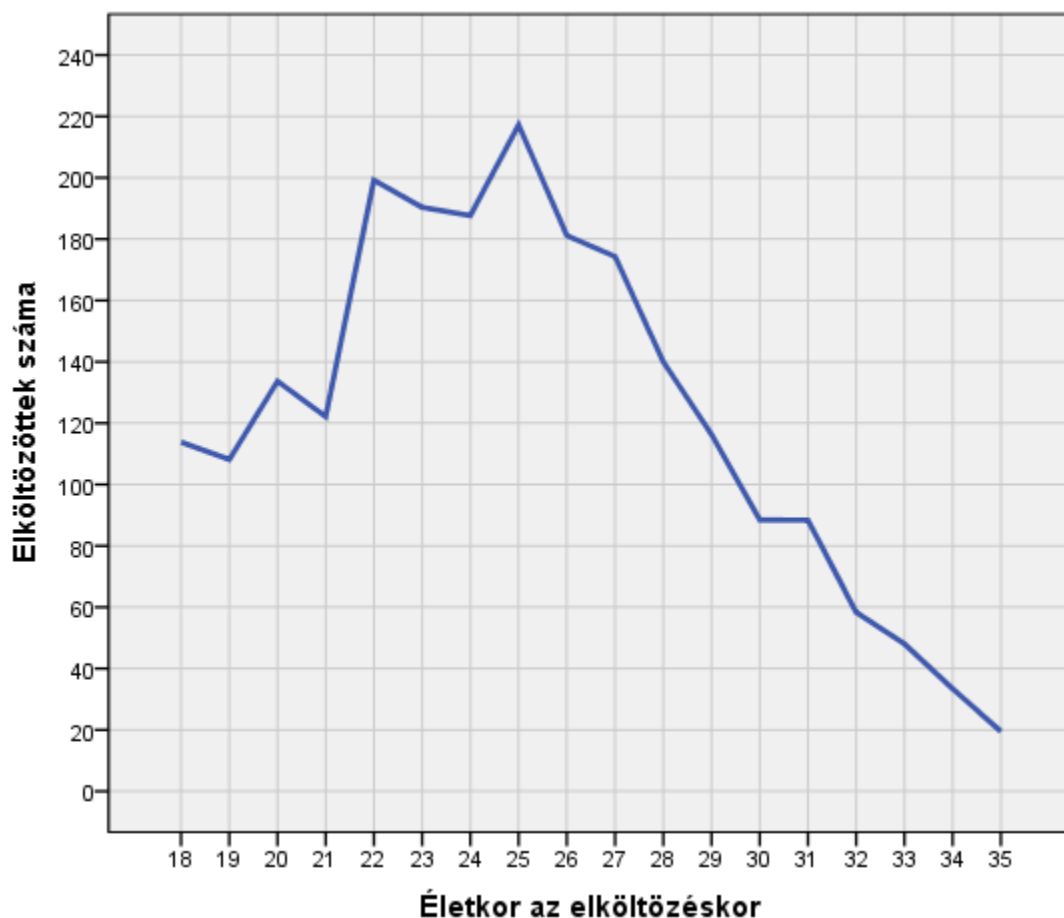
LEÍRÓ EREDMÉNYEK

A mintában a szülői házat elhagyó fiatalokon kívül olyanok is szerepelhetnek külön élő gyerekként, akiktől valójában kérdezett szülőjük költözött el, például válás következtében. Éppen ezért leszűkítem a mintát azokra, akiknél a különélés 18 éves korban vagy azután következett be: ezekben az esetekben nagyobb valószínűséggel feltételezhető, hogy valóban a gyerek költözött el a szülői házból, nem pedig „tőle költözött el” megkérdezett szülője. A kockázati periódus kezdete így a gyerek 18 éves kora, a megfigyelt időszak vége pedig 35 év, ugyanis ez után a szülői házból való elköltözés

eseménye ritkább. Kiszűröm ezen túl a 2001-nél, azaz a megfigyelési időszak kezdeténél korábban elköltözötteket. A mintában így az első hullám eredeti súlyainak használatával 5230 egyén maradt.

A minta elköltözéskori átlagéletkora 24,96 év, a szórás 4,11. Az elköltözési életkor módusza 25 év, mely egyben az elköltözések medián életkora is. Az elköltözés kockázata 18 éves korban mérsékelt, a 25. életévig nő, majd onnantól egyre csökken, mely azt mutatja, hogy aki 35 éves koráig nem tudott vagy nem akart elköltözni, az valószínűleg a rákövetkező évben sem fog elköltözni (1. ábra). A statikus elköltözési arány 42,4%, a megfigyelt periódusban a 18-35 éves minta ekkora része költözött el.

1. ábra: Az elköltözés életkora a teljes mintában

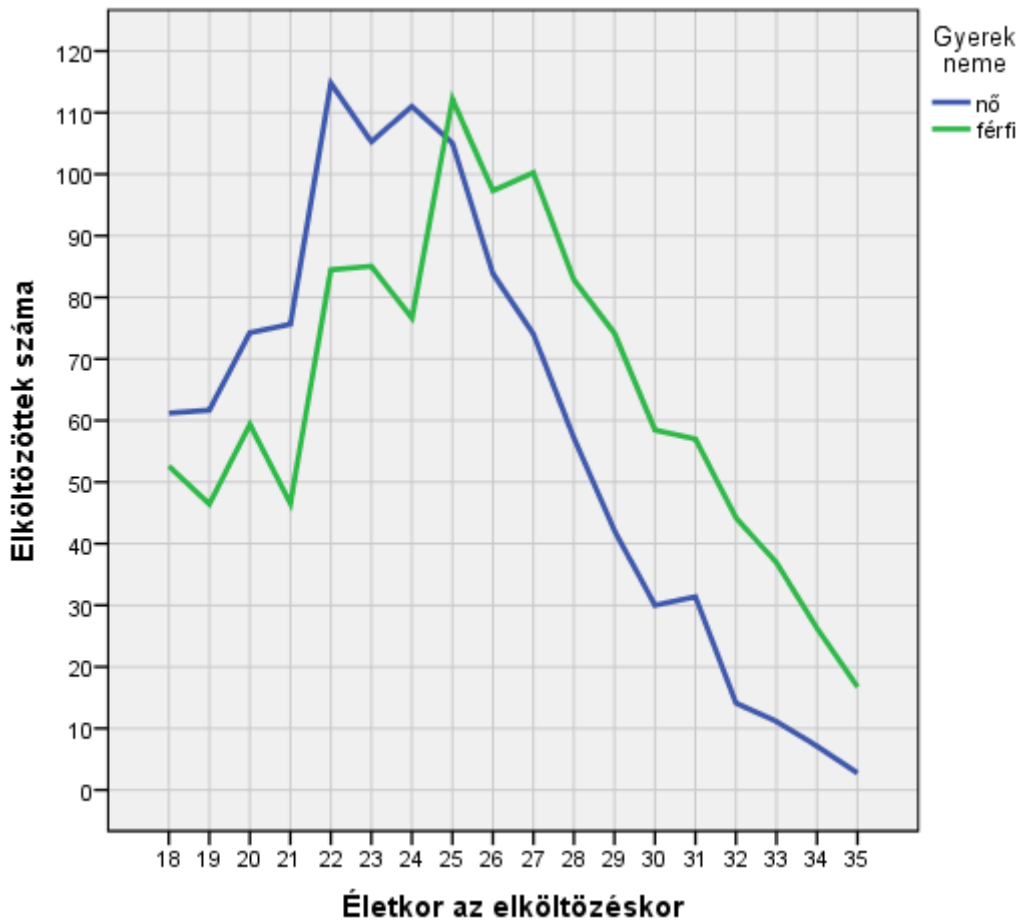
Megjegyzés: Saját számítás az Életünk fordulópontjai (ÉF) adatai alapján.

Az eseménytörténeti adatbázis a 2001-2013-ig tartó periódusban 392269 személyhónapot tartalmaz, melyek 0,6%-ában, azaz 2220 hónapban történt elköltözés esemény. Egy személyt átlagosan $392269/5230$, azaz 75 hónapig (6,25 éven keresztül) figyelünk meg.

A férfiak később költöznek el a szülői házból, mint a nők. Mintánkban a megfigyelt periódusban a 18-35 év közötti nők 46,2%-a, míg a férfiak 39,5%-a költözött el a szülői házból, azaz a nők 6,7 százalékponttal nagyobb arányban költöztek el, mint a férfiak. Az

elköltözés átlagos életkora nők esetében 24,11 év, a szórás 3,722, míg a férfiak körében 25,74 év, a szórás 4,291. Az elköltözés életkorát szemlélteti a 2. ábra.

2. ábra: Az elköltözés életkora férfiak és nők körében.

Megjegyzés: Saját számítás az ÉF adatai alapján.

A településtípust is figyelembe vesszük, mivel feltételezzük, hogy az ingatlanárak városi-vidéki különbségei befolyásolhatják az elköltözési hajlandóságot. (Tomaszewski et al., 2017; KSH, 2018) Mintánkban a fővárosban élők átlagos életkora az elköltözés idején 25,41 év, megyei jogú városokban 24,97 év, egyéb városban 25,14 év, illetve más településeken, községben élők közt a legalacsonyabb, 24,6 év. A statikus elköltözési arány azonban községekben a legkisebb, 39,7%. (Budapest: 44,6%, megyei jogú város: 46,1%, egyéb város: 42,4%).

A későbbi logisztikus regresszióelemzésekbe a nemet és a település jogállását kontrollváltozóként vonjuk be.

Az 1. táblázat összefoglalja az elköltözések magyarázó változók szerinti eloszlását, és feltüntettük az elköltözési hazárdot, ill. azt is, hogy hány megfigyelési egység, azaz személy-hónap tartozik a kategóriákhoz. A teljes mintában az elköltözési hazárdráta 0,0057, ami azt jelenti, hogy ezer főre havonta közel 6 elköltözés jut.

1. táblázat: A szülői házból való elköltözés eloszlása a magyarázó változók szerint

Változó	Elköltözések száma	Személy-hónapok száma	Hazárráta (x1000)
Teljes minta	2220	392269	5,7
Gyerek neme			
férfi	1157	227082	5,1
nő	1063	162968	6,5
Település jogállása			
Budapest	353	62280	5,7
megyei jogú város	465	73029	6,4
egyéb város	621	110953	5,6
község	781	146007	5,3
Testvér sorszáma			
egyedüli gyerek a mintában	621	114674	5,4
legidősebb testvér	851	136740	6,2
második testvér	649	118337	5,5
harmadik vagy többedik testvér	99	22518	4,4
Szülői iskolaivégzettség-párok			
apa alapfokú, anya bármi	273	52638	5,2
apa szakmunkás, anya alapfokú	283	43239	6,5
apa és anya szakmunkás	260	47878	5,4
apa szakmunkás, anya legalább középfokú	277	56557	4,9
apa középfokú, anya legfeljebb szakmunkás	117	22295	5,2
apa középfokú, anya legalább középfokú	356	57132	6,2
apa felsőfokú, anya bármi	348	54150	6,4
Szubjektív anyagi jólét			
nélkülözések között élnek	75	16759	4,5
hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak	377	67473	5,6
beosztással épphogy kijönnek a pénzükből	1146	202761	5,7
elfogadhatóan élnek	565	98621	5,7
gondok nélkül élnek	51	4600	11,1

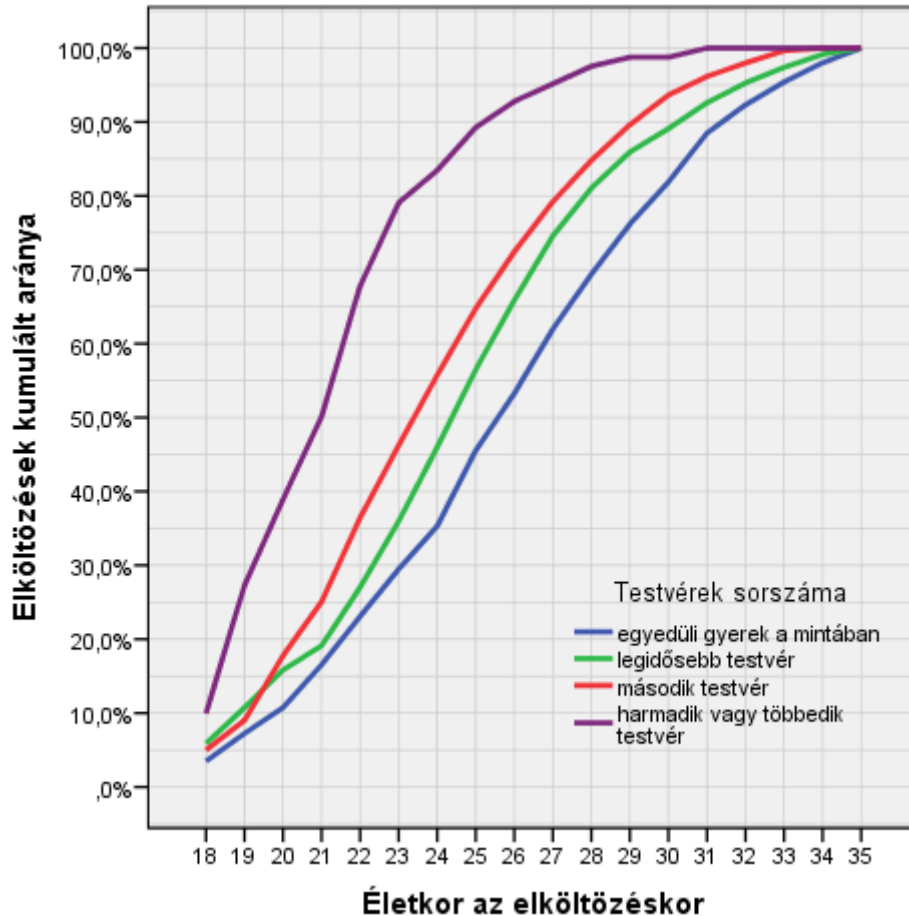
Megjegyzés: Saját számítás az ÉF adatai alapján.

SZÜLETÉSI SORREND

Mintánkban az egyedüli gyerekek elköltözéskori átlagéletkora 26,12 év, míg a legidősebb testvéreké 25,02 év, a második testvéreké 24,26 év, a harmadik vagy többedik testvéreké 21,71 év. A testvérek sorában hátrébb elhelyezkedők korábbi életévekben történő elköltözését szemlélteti a 3. ábra grafikonja is. Érdekes azonban a statikus elköltözési arányt is figyelembe venni, mely az egyedüli gyerekek körében 41,9%, a testvérrel

rendelkezőknél pedig az elsőtől a fiatalabb testvérek felé haladva egyre kisebb (a legidősebb testvérek körében 47,4%, második testvérek között 41%, a harmadik vagy többedik testvérek között 26,7%).

3. ábra: Kumulált elköltözési arány a testvérek sorszáma szerint a 18-35 évesek körében

Megjegyzés: Saját számítás az ÉF adatai alapján.

SZÜLŐK JÖVEDELMI HELYZETE

Az elköltözések statikus arányát a 2. táblázat tartalmazza a szubjektív anyagi jóléti kategóriák szerint.

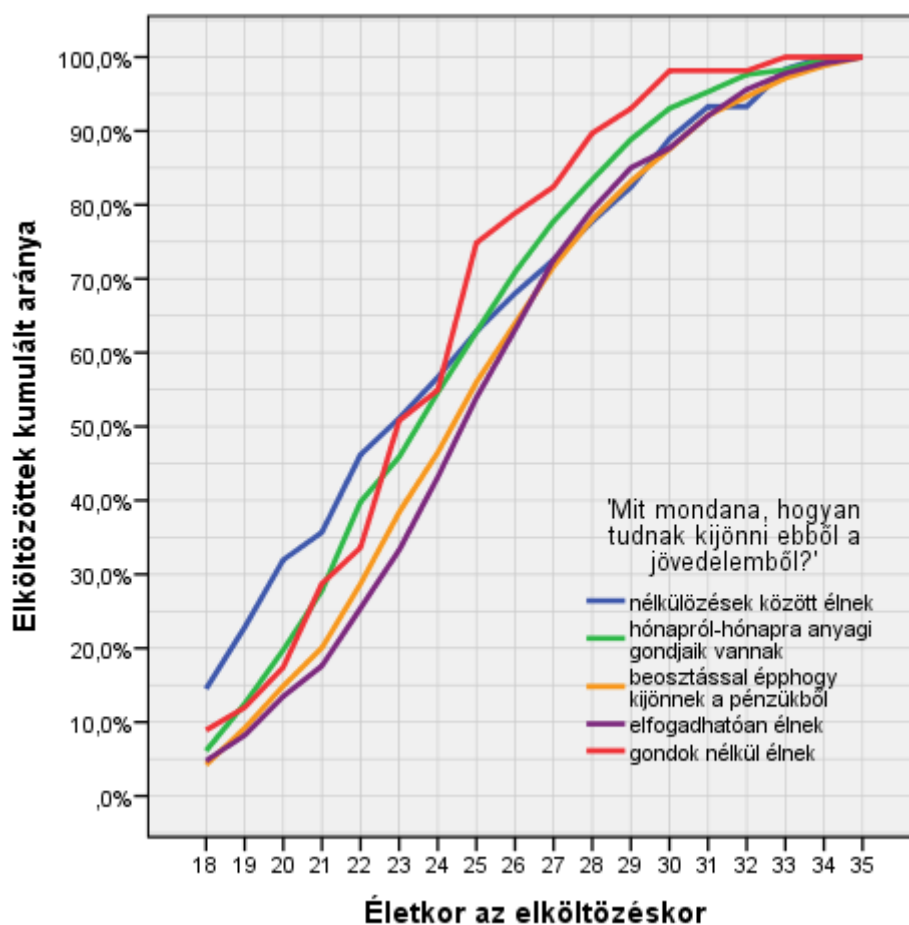
2. táblázat: Statikus elköltözési arány a szubjektív anyagi jólét függvényében

Szubjektív anyagi jólét	Elköltözöttek aránya
nélkülözések között élnek	36,6%
hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak	41,7%
beosztással épphogy kijönnek a pénzükből	42,6%
elfogadhatóan élnek	42,6%
gondok nélkül élnek	60,0%

Megjegyzés: Saját számítás az ÉF adatai alapján.

Az elköltözés életkorára vonatkozó információval szolgál a 4. ábra. A 'Beosztással épphogy kijönnek a pénzükből', illetve az 'Elfogadhatóan élnek' kategóriák lefedik a minta több mint 75%-át, így az elköltözési görbéjük átlagos szintet mutat. Érdekes külön megvizsgálni az önmagukat nélkülözéssel jellemzők csoportját, illetve a gondok nélkül élőket. Előbbiek elköltözési kockázata a korai éveken magas, azonban 22 éves kor után csökkenni kezd. Az anyagi gondok nélkül élők körében az elköltözés kockázata 23-25 éves korban éri el csúcspontját, 25 éves kor felett pedig egyre alacsonyabb annak az esélye, hogy aki eddig nem költözött el, a következő évben megteszi.

4. ábra: Kumulált elköltözési arány a szubjektív jóléti kategóriák szerint a 18-35 évesek körében

Megjegyzés: Saját számítás az ÉF adatai alapján.

SZÜLŐK ISKOLAI VÉGZETTSÉGE

A mintában szereplő gyerekek kérdezett szülőjének iskolai végzettsége mellett szerepelnek adatok a házastárs, élettárs vagy különélő partner végzettségéről is. Nem biztos, hogy a minta egészére a birtokunkban van mindkét szülő iskolai végzettségére vonatkozó adat: az esetek 58,7%-ában kérdezték az anyát a vizsgálat során, így az egyik szülő ismert végzettsége mellett a másik szülő esetében a kérdezett 2001-ben aktuális partneréről feltételezzük, hogy ő valóban a mintánkban lévő gyerek másik szülője. Feltételezésünk azon alapul, hogy a mintánkban maradt megkérdezettek 80,7%-a (4223

fő) házas volt az első hullám lekérdezésekor, közülük 3894 főnek (azaz a házasok 92,2%-ának) az első házassága állt fenn.

Most mindezen aggályok ellenére a kérdezett, illetve partnere legmagasabb befejezett iskolai végzettségéből létrehozott végzettségpárok alapján vizsgálom az iskolázottság hatását. A legmagasabb befejezett iskolai végzettségnek négy kategóriáját veszem alapul: alapfokú (legfeljebb 8 általános iskolai osztály), szakmunkásképző, érettségi (felsőfokú szakképzést végzettek is ideértve), és felsőfokú végzettség (főiskolai vagy egyetemi diploma). A leggyakoribb végzettségpárokat a 3. táblázat szemlélteti (az első hullámhoz tartozó súlyozással):

3. táblázat: A szülők iskolai végzettsége (a leggyakoribb párosítások jelölve)

		Anya legmagasabb iskolai végzettsége				Össz.
		alapfokú	szakmunkás	érettségi	diploma	
Apa legmagasabb iskolai végzettsége	alapfokú	483 10,8%	125 2,8%	78 1,7%	10 0,2%	696 15,6%
	szakmunkás	581 13,0%	656 14,7%	602 13,5%	109 2,4%	1948 43,7%
	érettségi	89 2,0%	202 4,5%	605 13,6%	171 3,8%	1067 23,9%
	diploma	17 0,4%	21 0,5%	233 5,2%	480 10,8%	751 16,8%
Összesen		1170 26,2%	1004 22,5%	1518 34,0%	770 17,3%	4462 100,0%

Megjegyzés: Saját számítás az ÉF adatai alapján

A kereszttábla alapján az alábbi leggyakoribb párosításokat hoztam létre, melyek mellett a statikus elköltözési arány is szerepel az első hullámhoz tartozó súlyozással (4. táblázat).

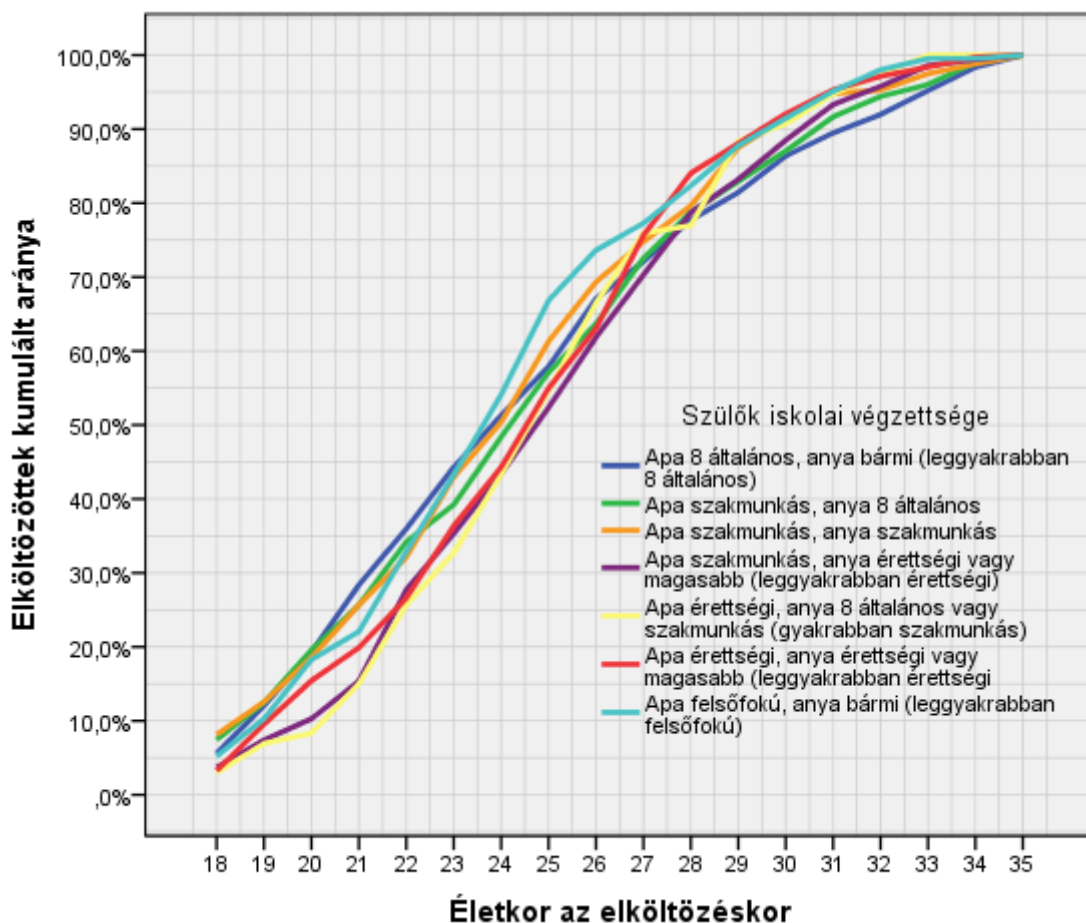
4. táblázat: Szülői iskolai végzettség-párok szerinti statikus elköltözési arány

Szülők iskolai végzettsége	Elköltözöttek aránya
apa legfeljebb alapfokú, anya bármi (leggyakrabban szintén alapfokú)	38,2%
apa szakmunkás, anya legfeljebb alapfokú	48,7%
apa és anya szakmunkás	39,6%
apa szakmunkás, anya érettségi vagy magasabb (leggyakrabban érettségi)	39,0%
apa érettségi, anya alapfokú vagy szakmunkás (gyakrabban szakmunkás)	40,2%
apa érettségi, anya érettségi vagy magasabb (leggyakrabban érettségi)	45,9%
apa felsőfokú, anya bármi (leggyakrabban szintén felsőfokú)	45,4%

Megjegyzés: Saját számítás az ÉF adatai alapján

Az 5. ábra szemlélteti az elköltözés életkori eloszlását a szülői iskolázottság függvényében. A korai években mérsékelt az elköltözés üteme a szakmunkás-érettségizett, illetve a két (legalább) középfokú végzettséggel rendelkező szülőpárok gyerekei körében, a legnagyobb arányban az alacsony végzettségűek költöznek el. Az elköltözés kockázata később kezd el növekedni a diplomás szülők gyerekei körében. 28 éves korra hozzák be őket az érettségizett szülők gyerekei az elköltözési arányban, a legalacsonyabb végzettségű szülők esetében pedig 23 éves kortól kezdve csökken a kockázat a többi végzettségpárhoz viszonyítva, minden más csoport megelőzi őket.

5. ábra: Kumulált elköltözési arány a szülők legmagasabb befejezett iskolai végzettsége szerint a 18-35 évesek körében

Megjegyzés: Saját számítás az ÉF adatai alapján

A REGRESSZIÓELEMZÉS EREDMÉNYEI

Az elemzés következő részében az eseménytörténeti adatbázison végzett regresszióelemzéssel vizsgálom, hogy a különböző családi háttér szerinti jellemzők hogyan befolyásolják az elköltözés kockázatát. A következő oldalon található 5. táblázat tartalmazza az első hullámhoz tartozó eredeti súly megtartásával számított eredményeket. A regressziós modellekben a fő magyarázó változók mellé kontrollváltozóként vontuk be a gyerek nemét, illetve a település jogállását.

A gyerek nemének szignifikáns hatása van az elköltözés kockázatára: a fiúgyerekek közel 0,8-szor kisebb eséllyel költöznek el a lányoknál.

A településtípus változó kategóriái közül referenciakategóriának Budapestet választottuk. Azt várhatnánk, hogy a magas ingatlanárak miatt a fővárosban élőkhez képest mindenhol nagyobb az elköltözés kockázata, azonban csupán a megyei jogú városokban élők együttthatója pozitív, az egyéb városok és községeké negatív, de egyik becslés sem statisztikailag szignifikáns.

5. táblázat: A szülői házból való elköltözés magyarázó modellje

Változó	B	Exp(B)	p
Testvérek sorszáma			
egyedüli gyerek a mintában	-,147*	,864	,012
legidősebb testvér (ref.)	0	0	0
második testvér	-,142*	,867	,011
harmadik vagy többedik testvér	-,407**	,665	,001
Szülők iskolai végzettsége			
apa legfeljebb alapkú, anya bármi	,012	1,012	,896
apa szakmunkás, anya legfeljebb alapkú	,220*	1,247	,011
apa és anya szakmunkás (ref.)	0	0	0
apa szakmunkás, anya érettségi vagy magasabb	-,102	,903	,242
apa érettségi, anya alapkú vagy szakmunkás	-,060	,942	,595
apa érettségi, anya érettségi vagy magasabb	,101	1,106	,226
apa felsőfokú, anya bármi	,118	1,126	,178
Szubjektív anyagi jólét			
nélkülözések között élnek	-,285	,752	,055
hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak	,016	1,016	,803
beosztással épphogy kijönnek a pénzükből (ref.)	0	0	0
elfogadhatóan élnek	-,029	,972	,615
gondok nélkül élnek	,564***	1,757	,000
Gyerek neme			
férfi	-,237***	,789	,000
nő (ref.)	0	0	0
Település jogállása			
Budapest (ref.)	0	0	0
megyei jogú város	,078	1,081	,322
egyéb város	-,028	,972	,709
község	-,078	,925	,296
Konstans	-4,946***	,007	,000

Megjegyzés: saját számítás az ÉF adatai alapján.

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001.

A SZÜLETÉSI SORREND HATÁSA

Először a születési sorrend hatását vizsgáljuk meg az elköltözésre. H1a hipotézisünk alapján azt várjuk, hogy a legidősebb testvér elköltözési kockázata nagyobb, mint a

fiatalabb testvéreké, így, ha ők lesznek a referenciakategória, a többi testvér együttthatójának előjele negatív lesz. A második, illetve a harmadik vagy többedik testvér együttthatója mindkét modellben negatív és szignifikáns, így a H1a hipotézis megerősítést nyert.

A születési sorrend és az elköltözés kapcsolatáról azt feltételezzük, hogy ugyan nem lineáris az összefüggés, de a testvérek sorában egyre hátrébb elhelyezkedők egyre kisebb eséllyel költöznek el. Ahhoz, hogy ezt megvizsgáljuk, a második testvért nevezzük ki referenciakategóriának. H1b hipotézisünk alapján azt várjuk, hogy a legidősebb testvér együttthatójának előjele pozitív, míg a harmadik vagy többedik testvér együttthatója negatív lesz (ha lineáris lenne az összefüggés, a két együtttható abszolútértékben megegyezne). A korábban közölt modellben (5. táblázat) csak a születési sorrendhez tartozó referenciakategória változott meg, az alábbi táblázat (6. táblázat) a fenti többváltozós becslés része.

6. táblázat: A születési sorrend hatása az elköltözésre (referencia: második testvér)

Testvérek sorszáma	B	Exp(B)	p
legidősebb testvér	,142	1,153	,011*
második testvér (ref.)	0	0	0
harmadik vagy többedik testvér	-,265	,767	,026*
egyedüli gyerek a mintában	-,004	,996	,944

Megjegyzés: saját számítás az ÉF adatai alapján.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

A várakozásnak megfelelően a legidősebb testvér együttthatója pozitív ($b=0,142$) és statisztikailag szignifikáns, míg a harmadik vagy többedik testvér együttthatója negatív ($b=-0,265$), és szintén szignifikáns. A becslések alapján H1b hipotézisünk is alátámasztottnak bizonyul: minél későbbi az egyén a testvérek sorában, annál kisebb elköltözésének kockázata, azonban a sorszám növekedésével valóban nem egyenletesen csökken a hatás. Elköltözési hajlandóságban nagyobb a szakadék a második és a harmadik vagy többedik testvérek között, mint az első és a második testvér közt.

Az egyedüli gyerekekhez képest is megvizsgáljuk a testvérral rendelkezők elköltözési kockázatát. Feltételezésünk szerint nagyobb eséllyel költözik el az, akinek van testvére, így azt várjuk, hogy ha a mintánkba egyedülként került gyerekek a referenciakategória, a testvérral rendelkezők együttthatóinak előjelei mind pozitívak lesznek. A 7. táblázat szintén a fenti (5. táblázat) többváltozós becslés része, csupán a referenciakategória változott meg.

7. táblázat: A születési sorrend hatása az elköltözésre (referencia: egyedüli gyerekek)

Testvérek sorszáma	B	Exp(B)	p
legidősebb testvér	,147*	1,158	,012
második testvér	,004	1,004	,944
harmadik vagy többedik testvér	-,261*	,771	,030
egyedüli gyerek a mintában (ref.)	0	0	0

Megjegyzés: Saját számítás az ÉF adatai alapján.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

A legidősebb testvér együttthatója pozitív ($b=0,147$) és statisztikailag szignifikáns. Várakozásunkkal ellentétben a második testvér együttthatója ugyan pozitív ($b=0,004$), de nem szignifikáns ($p=0,944$). A harmadik vagy többedik testvér együttthatója negatív ($b=-0,261$) és statisztikailag szignifikáns. Így a várttal ellentétben H2 hipotézisünk csak részben nyert megerősítést, miszerint az egyedüli gyerekek elköltözési kockázata a testvérek sorában első gyerekekéhez képest alacsonyabb. A fiatalabb testvérek azonban még az egykéknél is kisebb eséllyel költöznek el.

A SZÜLŐI JÖVEDELMI HELYZET HATÁSA

A regressziós modellbe bevont szubjektív anyagi jólét kategóriái azt mutatják meg, hogy hogyan jönnek ki jövedelmükből a kérdezett családok. Hipotézisünk szerint azt feltételezzük, hogy az átlagos helyzetben lévő háztartásokhoz képest (akik beosztással épphogy kijönnek a pénzükből) az alacsony jövedelműek gyerekei kisebb eséllyel, míg a magas jövedelmű családok gyerekei nagyobb eséllyel költöznek el, így a nélkülözések közt élők együttthatója negatív, míg az anyagi gondok nélkül élők együttthatója pozitív lesz. A regresszióban a legalsó szubjektív jóléti kategória együttthatója valóban negatív ($b=-0,295$), a legfelső kategóriáé pedig pozitív ($b=0,569$). Mindkét becslés statisztikailag szignifikáns ($p=0,047$, ill. $0,000$), ellentétben a közbülső két kategóriával: az átlagosnál kicsit rosszabbul, illetve valamivel jobban élők körében nem mutatható ki szignifikáns eredmény. H3a és H3b hipotéziseink azonban így is alátámasztást nyertek, a jövedelmi spektrum két végpontján lévő egyének körében más és más az elköltözés kockázata.

A SZÜLŐK ISKOLAI VÉGZETTSÉGÉNEK HATÁSA

Végül a szülők legmagasabb befejezett iskolai végzettségének hatását is megvizsgáljuk az elköltözésre. A H4a és H4b hipotézis szerint az alacsony és a magas végzettségnek is pozitív hatása van az elköltözésre: referenciakategóriának a mindkét szülő szakmunkás végzettségpárt megtéve azt várjuk, hogy az ennél alacsonyabb és magasabb végzettségnek pozitív lesz az együttthatója. A regressziós modellben az anyagi helyzetre, a születési sorrendre, a nemre és a településtípusra kontrollálva mind az alacsonyabb, mind a magas végzettségnek (kivéve a szakmunkás-érettségi párosításokat) valóban pozitív az együttthatója, azonban csak az apa szakmunkás, anya alapfokú végzettségű pár együttthatója ($b=0,220$) statisztikailag szignifikáns ($p=0,011$). Várakozásainkat ezek az eredmények részben erősítik meg: A H4a hipotézis csak annyiban nyer alátámasztást, hogy ha a szakmunkás apa mellett az anyának legfeljebb alapfokú végzettsége van, az pozitívan hat az elköltözésre. Az apa legfeljebb alapfokú végzettsége (mely leggyakrabban szintén alapfokú anyai végzettséggel jár együtt) nem növeli meg az elköltözés kockázatát. A H4b hipotézis szerint a magas végzettségnek is pozitív hatása van az elköltözésre, ezt azonban az adatok nem támasztják alá.

ÖSSZEGZÉS, KÖVETKEZTETÉSEK

Tanulmányomban a családi háttér különböző tényezőinek hatását vizsgáltam meg a szülői házból való elköltözésre. A szakirodalomban a testvérek számának vizsgálata mellett kevésbé kutatott a testvérek közti születési sorrend hatása az elköltözés kockázatára. További fő témáink, a szülők jövedelmi helyzetének és iskolai végzettségének elköltözésre gyakorolt hatásának tekintetében nem konzisztensek a korábbi eredmények. Az eseménytörténeti adatbázison végzett vizsgálatom eredményei részben megerősítik a korábbi nemzetközi kutatások eredményeit, azonban nem minden – szakirodalom alapján felállított – hipotézis nyert alátámasztást.

A születési sorrend feltételezett hatása az elköltözésre (H1a és H1b) beigazolódott, a legidősebb testvérek nagyobb eséllyel költöznek el, mint fiatalabb testvéreik, és – ugyan nem egyenletes mértékben, de – a testvérek sorszáma növekedésével csökken az elköltözés kockázata. Az egyedüli gyerekekhez képest azonban csak a testvérrel rendelkező legidősebb gyerekek költöznek el nagyobb eséllyel. A harmadik vagy többedik testvérek elköltözési kockázata még az egyedüli gyerekekénél is alacsonyabb. Nem mindegy tehát, ki hányadik testvér a sorban, ha az egyikéhez hasonlítjuk őket: H2 hipotézisünk csak a legidősebb testvérek viszonylatában nyert megerősítést.

A jövedelmi helyzet hatását a szubjektív anyagi jólét mutatóin keresztül vizsgáltuk. A magukat nélkülözések közt élőknek vallók elköltözési kockázata alacsony, H3a hipotézisünket részben alátámasztják az adatok. A H3b hipotézist megerősíti, hogy azok között, akik magukat anyagi gondok nélkül élőknek tartják, az átlagosnál nagyobb az elköltözés esélye.

A szülők iskolai végzettségének hatását a mintában legnagyobb arányban szereplő szakmunkás szülőpárokhoz viszonyítva vizsgáltuk. H4a hipotézisünket, miszerint az alacsony végzettségnek pozitív hatása van az elköltözésre, csak a szakmunkás apa-legfeljebb 8 osztályt végzett anya végzettségpár esetén tudtuk alátámasztani. A magas végzettség elköltözésre gyakorolt pozitív hatását (H4b) adataink nem bizonyították.

A dolgozat választ ad több, az elköltözés mozgatórugóival kapcsolatos általános kérdésre, azonban nyitva hagyja ezek lehetséges magyarázatait. Az Életünk fordulópontjai adatbázis 1. és 4. hulláma nem adott lehetőséget megválaszolni, hogy a szülői erőforrások milyen támogatási formákon keresztül örökítődnek át a gyerekekre, holott ez különösen fontos szempont lehet. A kutatás lehetséges folytatásában választ kereshetünk a testvérek közti különbségek magyarázatára a szülőktől kapott támogatás mértékének tekintetében, illetve megvizsgálhatjuk, hogy a különböző szülői támogatási formák akadályozzák vagy megkönnyítik-e a felnőtté válás folyamatát. Dolgozatom nem terjedt ki továbbá az elköltözés kockázatán túl annak időzítésének, életkorának vizsgálatára. Egy lehetséges későbbi kutatás során választ kaphatnánk arra, hogy létezik-e egy olyan életkori fordulópont, amely előtt és után másképpen hat a szülők anyagi helyzete vagy éppen iskolázottsága az elköltözési hajlandóságra.

IRODALOMJEGYZÉK

- Allison, Paul D. (1984). *Event History Analysis: Regression for Longitudinal Event Data*. Sage, California
- Aquilino, W. S. (1991). Family Structure and Home-Leaving: A Further Specification of the Relationship. *Journal of Marriage and the Family*, 53(4), 999.
- Blaauboer, M., & Mulder, C. H. (2010). Gender differences in the impact of family background on leaving the parental home. *Journal of Housing and the Built Environment*, 25(1), 53-71.
- Furstenberg Jr, F. F. (2010). On a new schedule: Transitions to adulthood and family change. *The future of children*, 20(1), 67-87.
- Goldscheider, F. K., & Goldscheider, C. (1998). The effects of childhood family structure on leaving and returning home. *Journal of Marriage and the Family*, 745-756.
- Központi Statisztikai Hivatal (2018). *Lakáspiaci árak, lakásárindex, 2017. IV. negyedév*. Statisztikai Tükör. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/lakaspiacar/lakaspiacar174.pdf>
Utolsó letöltés: 2018. november 25.
- Manzoni, A. (2016). Intergenerational Financial Transfers and Young Adults' Transitions In and Out of the Parental Home. *Social Currents*, 3(4), 349-366.
- Mencarini, L., Meroni, E., & Pronzato, C. (2012). Leaving mum alone? The effect of parental separation on children's decisions to leave home. *European Journal of Population/Revue européenne de Démographie*, 28(3), 337-357.
- Mulder, C. H. (2009). Leaving the parental home in young adulthood. *Handbook of Youth and Young Adulthood*, Abingdon, Routledge, 203-210.
- Seiffge-Krenke, I. (2010). Predicting the timing of leaving home and related developmental tasks: Parents' and children's perspectives. *Journal of Social and Personal Relationships*, 27(4), 495-518.
- South, S. J., & Lei, L. (2015). Failures-to-launch and boomerang kids: Contemporary determinants of leaving and returning to the parental home. *Social Forces*, 94(2), 863-890.
- Takács-Murinkó L. (2014). *Első elköltözés a szülői házból Magyarországon. A szülői ház elhagyásának időzítése, párkapcsolati környezete és családi háttér szerinti különbségei*. Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola.
- Tomaszewski, W., Smith, J. F., Parsell, C., Tranter, B., Laughland-Booÿ, J., & Skrbiš, Z. (2017). Young, anchored and free? Examining the dynamics of early housing pathways in Australia. *Journal of Youth Studies*, 20(7), 904-926.

„Coming out of the kitchen”

Két meghatározó korszak feminista dalszövegeinek összehasonlítása

A nők helyzetét tárgyaló dalok generációk óta jelen vannak a popkultúrában, hatnak a társadalomra. Kutatásunkban a 1960-70-es, illetve a 2000-2010-es évek feminista jellegű popdalainak szövegét vetettük össze, hogy megvizsgáljuk, milyen változások érhetőek tetten az évtizedek múlásával. Megfigyeltük, hogy a régi kor dalai elenyésző mértékben tartalmaztak trágárságot, illetve, hogy a metaforikus kifejezések is inkább jellemzőek a mai slágerekre – a korábbi időkben a direkter fogalmazásmód dominált. A dal előadóját illetően az utóbbi időben egyszerű a képlet: az általunk *felemelkedő nőként* definiált szerepben hallhatjuk az énekest, míg a 60-70-es években gyakorinak számított a *szerelmes* és a *történetmesélő* nő is. Közös vonás a két korszakban, hogy a dalok nagyjából felének fő konfliktusa a nők szerepe, azonban míg az első időszakunkban a dalok jelentős része szólt a szerelemről, addig manapság a nők elnyomása a másik kulcstényező. Azt gondoljuk, ha tisztább képet kapunk ezekről a dalokról, az is világosabbá válhat, hogy miképp vannak hatással a társadalomra.

PROBLÉMAFELVETÉS, VALAMINT A PROBLÉMAFELVETÉS INDOKLÁSA

Az egyes társadalmak folyamatosan formálódnak, alakulnak, hol gyorsuló, hol lassú ütemben fejlődnek és változnak. A társadalom alapvető vonásai mégis egyformák maradnak, hiszen szerkezetét évszázadok alatt megkövült alapzattá koptatta, csiszolta, nyújtta az emberiség.

Kérdés, hogy egy olyan unikális és sokára bekövetkező változás, mint amelyet a feminizmus mozgalma jelentett és jelent, változott-e a korról, vagy megőrizte vonásait, és nem hagyott nyomot rajta az elmúlt ötven év?

Kutatásunkban a 60-70-es évek feminista hangvételű, amerikai popdalainak szövegeit vetjük össze a 2000-es évektől napjainkig íródott, azonos üzenettel bíró dalokkal. Célunk, hogy megvizsgáljuk: változott-e az első nagy popdal-hullám óta a dalszövegek összetétele, üzenete. Amennyiben az idő múlásával szignifikáns változás figyelhető meg a vizsgált műfaj komponenseiben, szeretnénk bemutatni, milyen irányok mentén értelmezhető ez a változás. Azonban az is sokat mondó eredmény, ha nem tapasztalunk jelentős átalakulást a vizsgált tényezőkben, hiszen ezt további vizsgálódások során összevethető feminista mozgalom hatékonyságával.

Tudvalevő, hogy a feminizmus úgynevezett kritikai elmélet, amelynek jellegzetes célja mindenekfelett a változás előidézése. A kritikai elmélet nem szemlél, nem vizsgál, hanem hibákat keres, hibákra mutat rá, és változtatni akar (Aczél, 2018). Ezért érdemes megnézni, hogy a dalok összességében változtak-e, hiszen amennyiben lényegi változást

találunk, akkor az esetben az annak is betudható, hogy a cél elérése érdekében a dalok is átformálódtak.

A vizsgált dalokban elsősorban a fő konfliktusra, a szóhasználatra, a dalban megjelenő szerepekre, illetve a nemek ábrázolására helyezük a fókuszot. Igyekeztünk olyan, objektív szemmel vizsgálható tényezőket figyelembe venni, amelyek által mégis komplex képet kaphatunk ezekről az egyébként egyenként szubjektív szerzeményekről. Vizsgálódásunk elején három hipotézist fogalmaztunk meg:

1. Tartalmi különbség van a két korszak dalszövegei között.
2. A fő konfliktus tekintetében máshol van a hangsúly a két korszakban.
3. A második vizsgált korszakban a dalok komplexitása alacsonyabb.

Noha ez egyértelműnek tűnhet, fontosnak tartjuk, hogy konkrét számokkal kimutatható legyen az, hogy a dalszövegek jellemzői az idő múlásával változnak. Ez a későbbi vizsgálódások során egy hivatkozási alap lehet, illetve kiindulópontként szolgálhat a változásokat előidéző társadalmi jelenségek kutatásában. A második hipotézis a dal lényegére, a fő konfliktusra, tehát magára a témára helyezi a hangsúlyt. Azzal a feltevéssel indultunk neki a kutatásnak, hogy a két korszak közötti legfőbb különbséget az összes vizsgált tényező közül a dalok fő konfliktusában fogjuk megtalálni. A harmadik hipotézisünk egy objektíven igencsak nehezen mérhető szempontra vonatkozott: azt feltételeztük, hogy meg tudjuk állapítani, mi alapján tekinthető egy dalszöveg komplexnek vagy épp egyszerűnek, és ezt illetően osztályozni is tudjuk a dalokat.

A KUTATÁS TÉMÁJÁNAK, VALAMINT SZAKIRODALMI HÁTTERÉNEK BEMUTATÁSA

A feminizmus a hiedelmek és eszmék azon halmaza, amely egy olyan szélesebb spektrumú, társadalmi és politikai mozgalomhoz tartozik, ami a nők egyenlőségének elérését tekinti céljának. Emellett – éppúgy, mint a jelentése számára keretet biztosító mozgalom vezető ideológiája –, a feminizmus segítségével formát és irányt önthet a női mozgalom maga is, s formálódhat általa. A nők egyenlőséget keresnek az élet valamennyi területén, és számtalan stratégiából választhatnak (és választanak) kedvükre valót e cél elérése érdekében. A feminizmus önmagában nem képezi a törvényalkotás részét, a törvény azonban kiemelkedő szerepet játszott a nők egyenlőségéért zajló küzdelemben, mind megreformálandó területként, mind a reform eszközeként (Fiss, 1994).

A feminista mozgalom első hullámának a szüfrasset-mozgalomhoz köthető, ezt tekintjük mi is kiindulási pontnak. A szüfrassetek a nők választójogáért küzdöttek, olykor meglehetősen radikális lépéseket tettek azért, hogy ügyükre felhívják a köz figyelmét. A mozgalomnak az első világháború kitörése vetett véget – a háborús helyzet megkövetelte az asszonyok teljes erőkapacitását, hiszen különben a férfiak munkáját nem lett volna, aki elvégzi, és ez a birodalmak összeroppanásával fenyegetett (Bozóki & Sükösd, 1991).

A feminizmus az 1960-as években éledt újjá Amerikában. Ekkor azonban már az élet valamennyi területén egyenjogúságot követelt a nőknek, legyen szó karrierről vagy

szexualitásról. A férfi szemmel tárgyiasított női szépség ellen irányuló kiállás már a kor könnyűzenei felhozatalában is nyomot hagy, ez képezi vizsgálatunk tárgyát is. Emellett a feminizmus 1970-es évektől kezdve azokra a hétköznapi elnyomó magatartásformákra is figyelmet fordított, amelyek akadályozhatják a nők érvényesülését (példának okáért azokról a nyelvi fordulatokról beszélhetünk, amelyek noha valamilyen egészre vonatkoznak, a férfi megnevezésének valamely formájából épül fel maga a szó, ld.: mankind). A feminizmusnak köszönhetően jöttek létre olyan fogalmak, amelyek nagyon is létező és valós problémákat fedő jelenségeket hivatottak jelölni, mint amilyen a szexizmus is, amely azokat az előítélethez hasonlatos elvárásokat takarja, amelyek az ember biológiai neméből kiindulva, kötelező jelleggel illesztenek bizonyos fajta viselkedési mintázatokat az egyes nemekhez (Bozóki & Sükösd, 1991).

Ugyan a második hullám aktivistái között bőven akadtak olyanok, akik a teljes újrakezdés magabiztosságával és tántoríthatatlanságával léptek fel, mégis fontos megemlítenünk, hogy munkásságuk sikeressége teljességgel lehetetlen lett volna az első hullám politikai és társadalmi eredményei nélkül – akár a női választójogra, akár a női iskoláztatási jog megszerzése gondolunk (Pető, 2006).

Fontos megemlítenünk, hogy a feminizmus mint identitáspolitika valóban az 1980-as és '90-es években bontakozott ki. Ennek oka, hogy lényegében ekkor körvonalazódott, tudatosult a társadalom erre fogékony tagjaiban, hogy a női identitás meghatározása nem egy egyértelműen nyélbe üthető cselekedet, mint ahogy azt korábban gondolták. Nincsenek ugyanis egyetemesen érvényes női problémák (Magyari-Vincze, 2006).

Ma a feminizmus posztmodern korszakát éljük, melynek egyik jellegzetessége a túlhangsúlyozott nőiesség. Ez főképp öltözködés révén és explicit, verbális kijelentések útján valósítható meg. Fontos emellett annak hirdetése, hogy nem a férfinak, hanem saját magának akar tetszeni a nő (Aczél, 2018).

A társadalmi változások és hatások véleményünk szerint lenyomatként világosan nyomon követhetőek a művészeti alkotások vizsgálatával. Theodor W. Adorno szerint a művészet voltaképpen a felvilágosodás és a mítosz dialektikus folyamatának részét képezi, csakúgy, mint a filozófia, a kultúra, a tudomány. Emellett azonban a művészet egy olyan entitás is, ami párhuzamosan magában hordozza ennek a dialektikának a leállítására, meghaladására mutató lehetőséget. Adorno úgy véli, hogy a műalkotások egyszerre a társadalmi igazságnak és a társadalmi hamisságnak hordozói, és tisztább, pontosabb képet képesek adni az emberiség történelméről, mint a dokumentumok (Adorno, 2017).

Ezeket a fogalmakat, nézőpontokat tartjuk szükségesnek áttekinteni annak érdekében, hogy tiszta képet tudjunk nyújtani kutatásunk elméleti háttéréről és megalapozottságáról. Kutatásunk szakirodalmi háttere tehát többek között Owen M. Fiss, Magyari-Vincze Enikő és Pető Andrea munkásságain alapulnak.

A KUTATÁSI MÓDSZER (MINTA, ESZKÖZÖK, ELEMZÉSI ELJÁRÁSOK)

Kutatásunk során deskriptív tartalomelemzést végeztünk. Huszonhárom-huszonhárom dalt vizsgáltunk két időszávból, azaz összesen 46 dalszöveget elemeztünk. Az első időszak a feminizmus második hullámának kitörésétől, azaz az 1960-as évektől kezdődik, és a hetvenes évek végéig tart, a második időszak pedig 2000-től napjainkig. Ennek oka az, hogy fontos volt számunkra, hogy a két időszakot ne jellemezze a folytonosság, azaz ne rögtön egymás után következzenek, hiszen ez esetben nem lehet szignifikáns különbség egy 1979-es és egy 1980-as évben kiadott zeneszám szövege között. Ezért döntöttünk tehát úgy, hogy a 80-as és 90-es éveket, noha szociológiai és politikai okokból szintén tartogathat érdekességeket, ki kell hagynunk, és ez az időszak nem képezi mintavételünk alapját, ezáltal biztosítva, hogy a két időszak közti differencia jelei észrevehetőek és relevánsak legyenek.

A kutatást ketten végeztük, és kiküszöbölendő a személyiségünkből fakadó esetleges minimális torzító tényezőt, a vizsgálandó zeneszövegeket úgy osztottuk fel egymás között, hogy mindketten elemezzünk szöveget mindkét időszakból. Ezáltal biztosítottuk, hogy ne kapjon szerepet az, hogy kettőnk közül melyik elemző melyik dalokat vizsgálja. Emellett folyamatos egyeztetéssel zártuk ki a kétes helyzetek felbukkanását. A kutatás időtartama 2018. november 16. - december 23. volt.

Mintánkat olyan közismert, kizárólag amerikai dalok adták, melyek a feminizmussal kapcsolatosak. Fontosnak tartottuk, hogy a dal közismert legyen, hiszen bármilyen kulturális termék csak úgy hathat a társadalomra bármilyen mértékben is, ha széles körben ér el tömegeket. A feminizmussal való kapcsolatot azáltal biztosítottuk, hogy népszerű online weboldalok által közzétett listákból válogattunk. A weboldalok népszerűsége is fontos szempont számunkra kutatásunkban a fentebb említett okból. Az online oldalak népszerűségét, nagy látogatottságát igazoltnak tekintettük, amennyiben a Google kereső az első oldalán listázott találatok között adja ki a keresés elvégzésekor. Azok a dalok képezték mintánkat, amelyeket vagy a) egynél több, általunk felkeresett oldal ajánlott, mint feminista dal, vagy b) megítélésünk szerint kimondott népszerűségnek örvend, sokan ismerik (ezt támaszthatja alá példának okáért, ha huzamosabb ideig és feltűnő gyakorisággal játszották a rádiók). Az általunk használt honlapok linkjeinek gyűjteménye a mellékletben található.

GYAKORLATI ÉS SZERVEZÉSI KÉRDÉSEK

A kódkönyv és a kódolási ív szerepét egy Google Forms űrlap töltötte be, mindezt az átláthatóság és gyorsaság érdekében alakítottuk így. Az űrlap elején ismertettük a kutatás célját, illetve a kitöltéshez szükséges információkat. Az űrlap minden kérdése egy adott vizsgált kategóriának felel meg. Minden kérdés alatt definiáltuk a szükséges fogalmakat, és pontos utasítást adtunk arra vonatkozóan, hogy milyen szempontok figyelembevétele alapján dolgozzon a kódoló. Azt a feltételt igyekeztük teljesíteni, hogy az objektivitás érdekében minél átláthatóbban fogalmazzunk, ezáltal biztosítva, hogy egy tőlünk és a

kutatásunktól teljes mértékben független ember épp ugyanezt az eredményt kapja. Az űrlap a kérdésekkel és a magyarázatokkal, leírással a mellékletben található.

A gyűjtést követően felosztottuk egymás között a dalokat, az alapján, hogy mindkettőnknek egyforma arányban jusson a régi és új kor szövegeiből. Ezt azért tartottuk fontosnak, hogy esetleges mintázatok alapján ne váljon automatizmussá a kitöltés, hanem minden egyes szöveg kellő odafigyelést kapjon. A dalszövegek első elolvasását követően elkezdjük a kérdőív kitöltését, amely időnként okozott némi dilemmát. A nehezen eldönthető kategóriáknál a kérdések alatti leírás adott támpontot. Egy dalszöveggel átlagosan tíz percet foglalkoztunk.

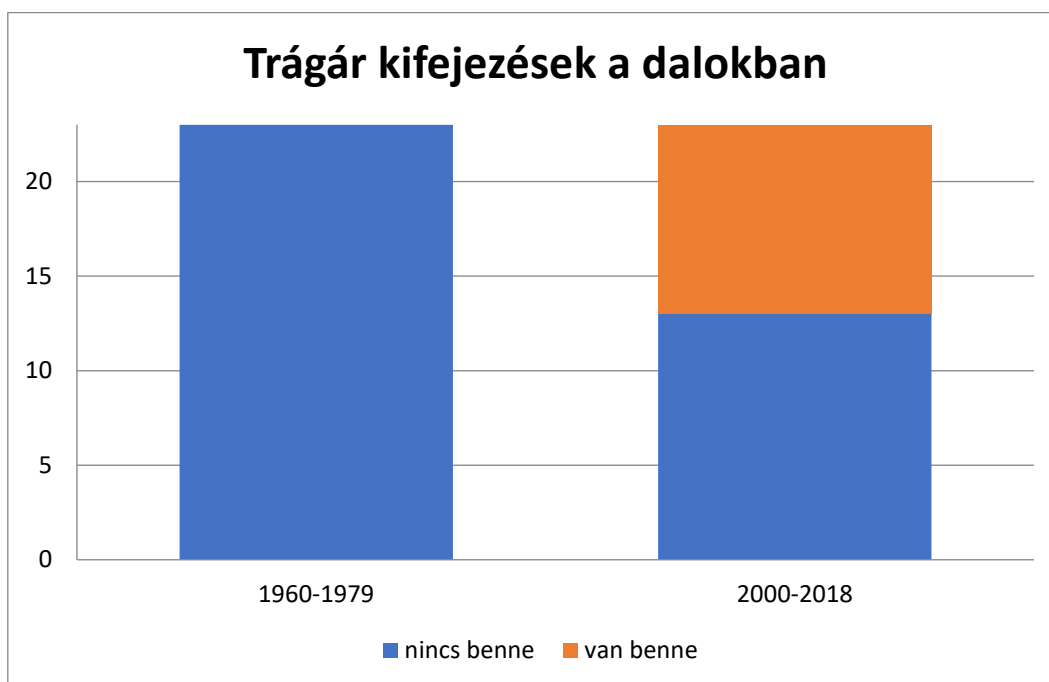
EREDMÉNYEK

A kódolást követően indokoltnak láttuk szűkebb kategóriákba sorolni az ismérveket annak érdekében, hogy a viszonylag alacsony mintaszám mellett is használható eredményeket kapjunk. Így az eredeti kódolási ívben látottakhoz képest kevesebb változóval dolgoztunk az elemzés során. Természetesen ügyeltünk arra, hogy kizárólag olyan új kategóriákat hozzunk létre, amelyek objektív szemmel elfogadhatóak, és nem torzítják el az eredményt.

Az SPSS statisztikai programcsomag segítségével a fő kutatási kérdések mentén kapcsolatvizsgálatot végeztünk az űrlapok eredményein. Azon túl, hogy az egyes kategóriákat önállóan is megvizsgáltuk, kereszttáblákat alkalmazva elemeztük az egyes kategóriák közötti kapcsolatokat. Az eljárás során Khi-négyzet próbával állapítottuk meg a kapcsolatok létezését. A kapcsolatok szorosságát pedig a Cramer-mutatóval ellenőriztük, amely minél közelebb van 1,0-hez, annál szorosabb kapcsolatot feltételez. A következőkben kiemelt eredmények 5%-os szinten szignifikánsnak bizonyulnak, és jellemzően közepesen erős a kapcsolat a változók között.

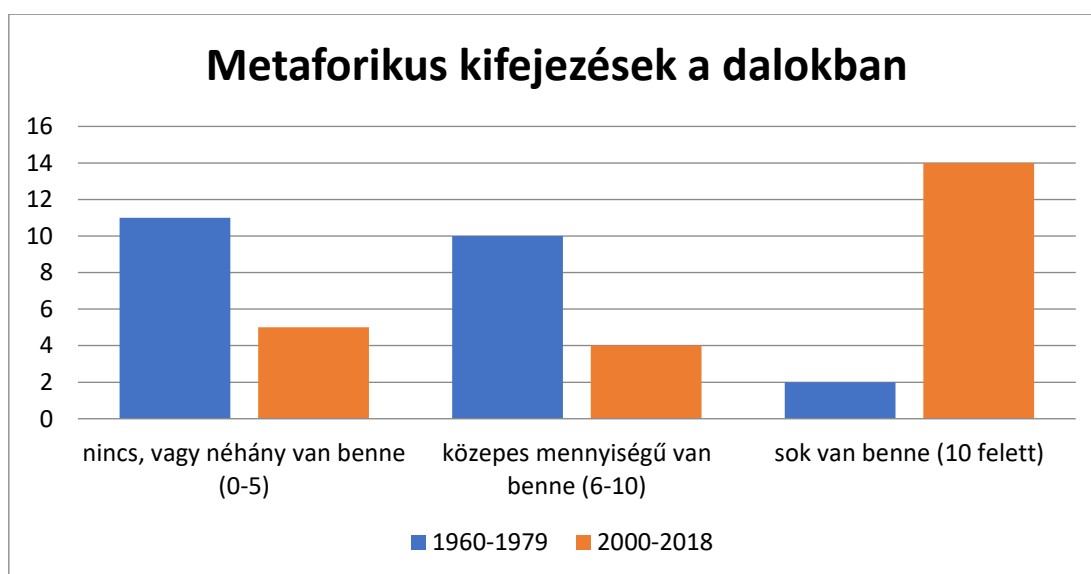
Az eredmények bemutatását azon logikai sorrend alapján végezzük el, amely a témával kapcsolatos érdeklődésünket és hipotézisünket is jellemzi, így a két vizsgált korszak kapcsán kapott eredményekkel kezdjük az ismertetést. A korszakokról elmondható egyik legkiemelkedőbb eredményünk az, hogy míg az 1960-70-es évek feminista dalszövegeiben egyáltalán nem találtunk trágár megnyilvánulásokat, addig a vizsgált 2000-2010-es években írott daloknak közel fele (tíz dal) tartalmaz ilyen kifejezéseket. A Khi-négyzet vizsgálat ebben az esetben is 5%-os szinten szignifikáns kapcsolatot mutat, a kapcsolat szorosságát mérő Cramer mutató közepesen erős kapcsolatot jelez (0,527). Bátorkodhatunk megállapítani tehát, hogy vizsgált mintánk alapján az első feminista pophullámban nem volt jellemző a trágár kifejezések használata. Ha a dalok hangulatát nézzük, már önmagában az is sokatmondó tényező, hogy alapvetően hevesebbek, dühösebbek az elmúlt két évtized dalai, mint a régi kor szerzeményei.

1. ábra: Trágár megnyilvánulások a két korszak dalaiban.

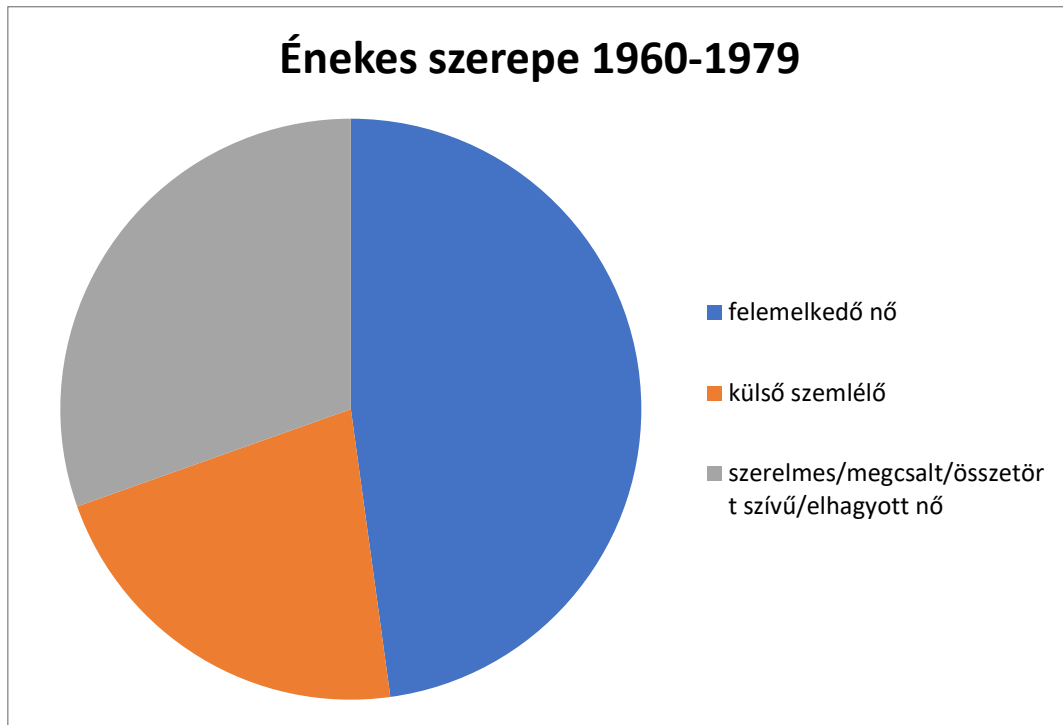
Szintén említésre méltó eredmény, hogy az újabb korszakban szembetűnően nagyobb mennyiségű metaforát találhatunk a dalszövegekben: a minta több mint felére, 14 dalra igaz, hogy több mint tíz metafora fordul elő a szövegükben. A korábbi korszakról pedig az mondható el, hogy a dalok közel felében egyáltalán nincs, vagy csupán néhány (maximum öt) metafora van. Ez az eredmény szintén 5%-os szinten szignifikáns kapcsolatot jelez a két tényező között, amelynek erőssége közepesnek mondható. Átgondolandó, hogy ezek alapján mire következtethetünk. Előfordulhat, hogy ha nagyobb mintán is elvégeznénk a kutatást, arra jutnánk, hogy a korábbi dalokban nyíltabban, tényszerűbben fogalmaztak a szövegírók.

2. ábra: A metaforikus kifejezések előfordulása a vizsgált dalokban.

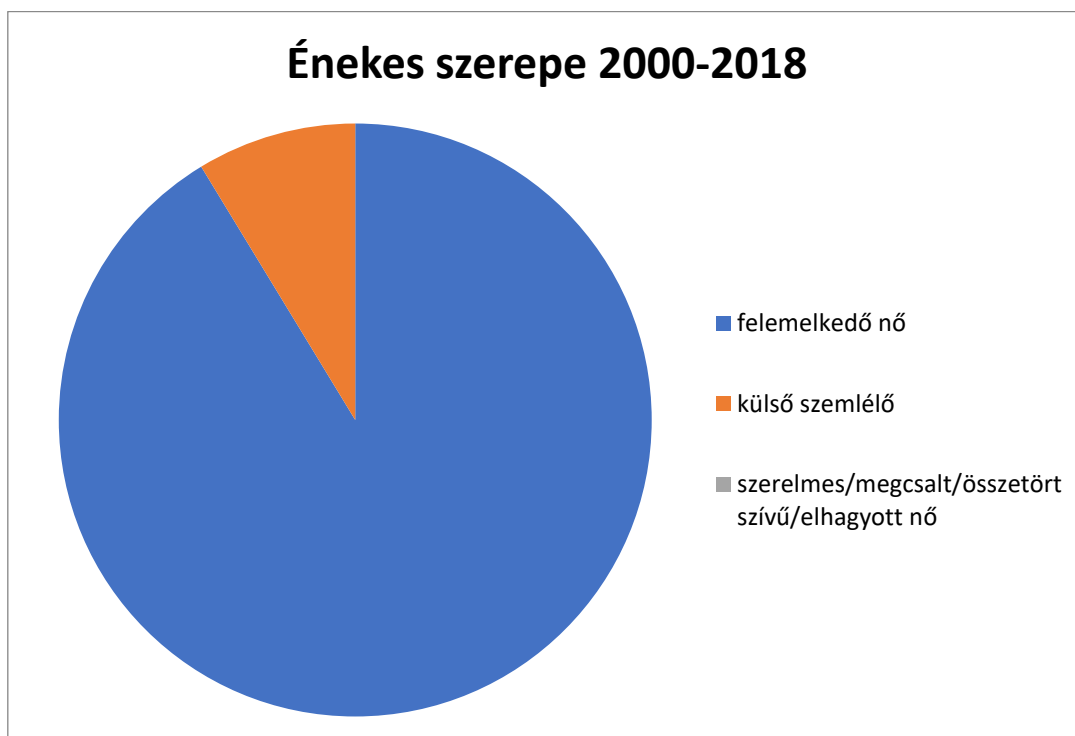

Míg a '60-70-es évekre az énekes szerepét illetően változatosság volt jellemző, tehát az általunk „felemelkedő nő”, „külső szemlélő” és „szerelmes/megcsalt/összetört szívű nő” egyaránt gyakran előfordult a dal megszólaltatójaként, addig manapság egyértelműen a „felemelkedő nő” szerepe a domináns. A modern dalok közel teljes egészében ebben a szerepben szólalnak meg.

3. ábra: Az első időszak előadói szerepeinek eloszlása.

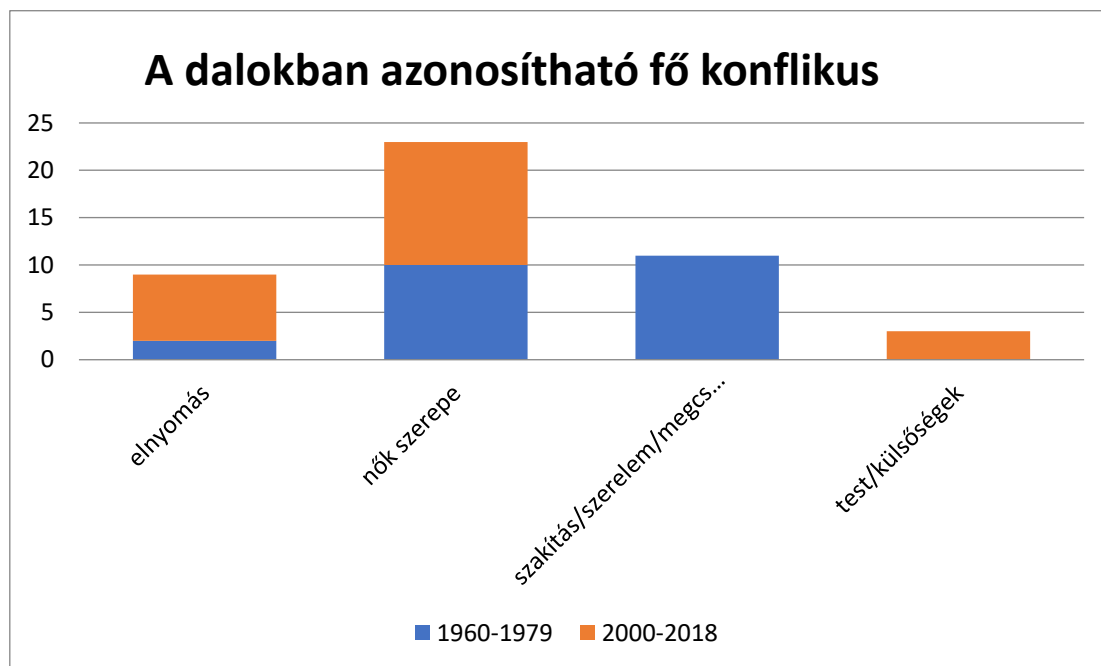

4. ábra: A második időszak előadói szerepeinek eloszlása.

Magas szignifikancia szinttel rendelkező, erős kapcsolat van a korszak és a dal fő konfliktusa között. Az első hullám dalai körülbelül fele-fele arányban szóltak a nők szerepéről és a szerelemtől. Az új korszak dalainak harmada az elnyomásról, több mint fele pedig a nők szerepéről szól. Hasonlóság tehát, hogy a nők szerepe mindkét korszakban jelentős számban tette ki a dalszövegekben megjelenő legfőbb problémát.

5. ábra: A két korszak dalaiban azonosítható fő konfliktus.

Talán egyértelműnek tűnő eredmény, mégis fontos, hogy számításokkal is bizonyítható, hogy a dalt előadó személy szerepe és a dalban megjelenített fő konfliktus között szignifikáns kapcsolat van (5%, közepesen erős). Tehát a felemelkedő nő kategóriába sorolt előadó túlnyomó többségben a nők szerepéről vagy az elnyomásról énekel, míg például a szerelmes szerepben tündöklő előadó a szerelemmel kapcsolatos jelenségekről: boldogságról, fájdalomról, megcsalásról, és így tovább.

Vizsgálódásaink alapján megállapítottuk, hogy azokban a dalokban jellemzően kevés metafora található meg, amelyekben a nők szerepe a fő konfliktus. Nem szignifikánsnak mondható eredmény, mégis érdekes megfigyelés, hogy azokban a dalszövegekben, amelyekben a szerelem témája a tárgyalt probléma, nem fordul elő trágár kifejezés. Megfigyelhető, hogy még a *girl power* jegyében íródott dalok is gyengédebb szóhasználattal élnek, ha a szerelemtől van szó. Utóbbi kategória a nők szerepéről szóló dalokban található meg legnagyobb arányban, méghozzá az összesen tíz darab trágár kifejezést tartalmazó dalból nyolc a nők szerepéről szól. Ezzel összevetve érdeklődésre számot adó megfigyelés az, hogy a nők szerepét tárgyaló dalok több mint fele a vizsgált („hétköznapi”, „klasszikus/felmagasztaló”, „nincs explicit kifejezés” és „szleng/trágár”) kategóriák közül a hétköznapi kifejezéseket használta. Ebből megállapíthatjuk, hogy a trágár kifejezéseket tartalmazó dalok jellemzően nem a nőket illetik csúnya szavakkal. Az erős, normasértő kifejezések használata egyfajta erődemonstrációként is felfogható: ha nincs más eszköz, maradnak szavak, és azok ereje, amellyel a nők érvényesülni próbálnak.

A trágár nyelvhasználattal kapcsolatos további megfigyelés, hogy azokban a dalszövegekben van a legkevesebb ilyen jellegű megnyilvánulás, amelyekben kifejezetten kevés a metafora is. Ezek alapján nem meglepő, mégis érdekes eredmény, hogy azokban a dalokban a legtöbb a trágár kifejezés, amelyek a legtöbb metaforát is tartalmazzák.

Összességében tehát elmondható, hogy vannak főbb csapásvonalak, amelyek az évtizedek múlásával sem változnak, azonban megfigyelhetőek jelentős módosulások is. Természetesen nem elhanyagolható tényező a dal szerzője, az énekes kiépített imázsa, az adott kor és kultúra fő meghatározó jegyei, azonban vizsgálódásunk során kizárólag a dalszövegeket vettük figyelembe. Későbbi kiterjesztésként a minta számának növelése mellett érdemes lehet ezen tényezőket is figyelembe venni, hiszen komolyabb összefüggéseket csak komplexebb vizsgálódással kaphatunk. Az, hogy a feminista dalok – és egyáltalán a dalok – befolyásolják-e inkább a társadalmat, vagy a társadalom van nagyobb hatással egy-egy szöveg megszületésére, jogos kérdés lehet, amelyre jelen dolgozat nem hivatott és nem is tud választ adni. Azonban örömmel konstatáljuk, hogy az eredmények alapján olyan téma vizsgálatába kezdtünk bele, amelyre megéri alapos kutatói munkát rászánni.

KITEKINTÉS – EGY FRISS NEMZETKÖZI KUTATÁS MEGERŐSÍTI EREDMÉNYÜNKET

Mint korábban írtuk, kutatásunk egyik legfőbb eredménye az, hogy az utóbbi két évtized dalaiban jelentős mértékben megfigyelhetőek a trágár kifejezések, míg a régi kor dalai közül egyben sem találtunk ilyen kifejeződést. Azt is kifejtettük, hogy a 60-70-es évekbeli dalszövegekben még jelen volt a szerelmes nő, mint a dal előadója, mára azonban ez már egyáltalán nem jellemző. Mindezeket felfoghatjuk úgy is, mint a temperamentum és a dalok hangulatának változását: feltételezhetjük, hogy a mai kor feminista slágerei dühösebbek, frusztráltabbak.

Ezt a feltételezést erősíti meg a *Journal of Popular Music Studies* című folyóiratban a közelmúltban publikált kutatás, amelyet a michigani Lawrence Műszaki Egyetem két kutatója készített. Elemzésükben az 50-es évektől napjainkig vizsgálták a popzenék szövegeit, és arra jutottak, hogy az évtizedek múlásával a düh folyamatosan nőtt a dalszövegekben. Az általuk vizsgált időszak elején, tehát az ötvenes évek közepén kiadott zenék szövegei voltak a legkevésbé haragosak, és azóta pedig folyamatosan növekvő tendenciát mutatott ez a jelenség, amely eddigi csúcspontját 2015-ben érte el. Lior Shamir, a kutatás egyik vezetője úgy foglalta össze ezen eredményeket, hogy a dalszövegekben megjelenő változások nem feltétlenül a szövegíró attitűdjét fejezik ki, sokkal inkább ahhoz alkalmazkodnak a szerzők, amit a fogyasztók szeretnének hallani (Népszava).

Noha a mi vizsgálódásunk kizárólag a feminista jellegű popdalokra szorítkozott, nem mehetünk el szó nélkül az általános tendencia és az általunk vizsgált minta jellemzőjének hasonlósága mellett.

A KUTATÁS JELENTŐSÉGÉNEK, ILLETVE HASZNOSULÁSI LEHETŐSÉGEINEK ÉRTÉKELÉSE

Hipotéziseink közül tehát az első, amelyben azt állítottuk, hogy lényeges tartalmi különbségek vannak a két korszak dalszövegei között, bizonyos mértékig beigazolódott. Láthatjuk például, hogy a korai feminista dalokra egyáltalán nem volt jellemző a trágár megnyilvánulás, manapság viszont rendszeresen előfordul. Az énekes által megjelenített szerep is változott az idők során: az 1960-70-es években sokkal inkább váltakoztak a szerepek, mint manapság, amikor egyértelműen a felemelkedő nő szerepe a domináns. Összességében tehát a számok alapján elmondható, hogy tartalmi különbség fedezhető fel a két korszak dalszövegei között.

Második hipotézisünk a két korszakban megjelenített fő konfliktus különbözőségét feltételezte. Ez a gondolat is bizonyosságot nyert, hiszen míg az első korszak dalai körülbelül fele-fele arányban szóltak a nők szerepéről és a szerelemről, addig manapság a dalok harmada az elnyomásról, több mint fele pedig a nők szerepéről szól. Belátható, hogy ahogy a társadalom is állandó változásban van, úgy a dalok szerzői is igyekeznek ezeket, a társadalom által szabott, változó igényeket tükrözni a slágerekben. Ismételten felmerül a kérdés, hogy a daloknak van nagyobb társadalomformáló ereje, vagy a társadalom elvárásainak hódolnak be a szövegírók, a nagyobb eladás reményében. Úgy tűnik, inkább utóbbi igazolódik be.

Harmadik hipotézisünket illetően, tehát arról, hogy a dalok komplexitása valóban alacsonyabb-e a második vizsgált korszakban, nem kaptunk elemzésre alkalmas, szignifikáns eredményeket. Azzal a feltételezéssel indultunk neki a vizsgálódásnak, hogy objektív szempontok alapján tudjuk majd osztályozni a vizsgált szövegeket ebben a kérdéskörben, azonban be kellett látnunk, hogy a komplexitás fokának megállapítása nem pusztán a nyers szövegen múlik. Ebben a kérdéskörben nehezen találtunk olyan fogódzópontokat, amelyek teljesen tudományos, objektív eredmények létrejöttét segítették volna elő. A komplexitás megállapításához a monotonitást, a verzék és refrének arányát, a refrének ismétlését, illetve a trágár nyelvezet megjelenését vettük alapul. A kutatás végül nem hozott szignifikáns eredményt ebben a kérdésben.

Összességében elmondható, hogy kutatásunk sikeresen zárult. Noha a minta számának alacsonyága miatt nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket a vizsgált témakör kapcsán, azt mindenképpen megállapíthatjuk, hogy érdemes a témával foglalkozni, hiszen már ennyiből is izgalmas eredményeket kaptunk. Célunk, hogy egy kiterjesztett kutatás keretein belül újult erővel, és a tapasztaltakból tanulva újra nekivágjunk a kutatásnak, immáron jóval magasabb elemszámú mintával. A dalok körét szeretnénk továbbá kibővíteni nem pusztán amerikai, de egyéb nemzetek nemzetközi ismertségre szert tevő slágereire is.

A kutatás eredménye számos területen alkalmazható. A különböző társadalomtudományok, a gender kutatás, a zenetörténet mindenképpen értékes információkat nyerhet ki egy ehhez hasonló vizsgálódás eredményeiből. A popkultúrának ezen ága is hatása van a társadalomra. Megkockáztatjuk, hogy még a téma iránt kevésbé érdeklődő személyek is fel tudnak idézni legalább egy olyan slágert, amely a nők

helyzetéről, női szerepből szól hozzánk. Fontos tanulmányoznunk, hogy milyen is ezeknek a daloknak az összetétele, és az idő múlásával hogyan változnak az egyes összetevők.

A feminizmus célját figyelembe véve is érdemes vizsgálódnunk: annak érdekében, hogy célját elérje, hajlandó-e a mozgalom alkalmazkodni a befogadó közeghez, tanul-e esetleges hibáiból? A dalok bizonyos elemeinek módosulásai tekinthetők-e egyfajta előrehaladásnak? Ezen kérdések fejtegetését az elméleti és kulturális háttér további alapos átvizsgálásával érdemes csak folytatni.

HIVATKOZÁSLISTA

- Aczél P. (2018. 11. 07.). Kommunikációelméletek (előadás). Budapesti Corvinus Egyetem.
- Adorno, T. W. (2017). *Az új zene filozófiája*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa Kiadó
- Bozóki A. & Sükösd M. (1991). Az anarchizmus társadalomfilozófiája és mai öröksége. A "nőiség" mint felforgatás: a feminizmus és az anarchista szellemiség. In: Bozóki A. & Sükösd M. (szerk.): *Anarchizmus (Modern ideológiák)*. Budapest: Századvég Kiadó
- Fiss, O. M. (1994). *What is Feminism?* Faculty Scholarship Series. 1331. Letöltve: 2018. 11. 29.
https://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=2308&context=fss_papers)
- Magyari-Vincze E. (2006). *Feminista antropológia elvek és gyakorlatok között*. Kolozsvár: Desire Alapítvány
- Népszava. *Egyre dühösebbek és szomorúbbak a dalszövegek*. Letöltve: 2019. 01. 29.
https://nepszava.hu/3023431_egyre-duhosebbek-es-szomorubbak-a-dalszovegek
- Pető A. (2006). Társadalmi nemek és a nők története. In: Bódy Zs. & Ö. Kovács J. (szerk.) *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest: Osiris Kiadó

WEBOLDALAK LISTÁJA

- <https://www.billboard.com/articles/news/pride/8022687/top-feminist-anthem-songs>
- <https://www.harpersbazaar.com/culture/art-books-music/a18832473/best-feminist-women-empowerment-songs/>
- <http://helloflo.com/4-timeless-1960s-girl-power-anthems-you-need-to-listen-to/>
- https://www.huffingtonpost.com/entry/16-feminist-songs-to-get-you-hyped-for-the-womens-march_us_587fa690e4b0c147f0bc6285
- https://www.huffingtonpost.com/entry/17-feminist-songs-that-were-ahead-of-their-time_us_56fc6b46e4b0daf53aeeaf5a?guccounter=1
- <https://www.marieclaire.com/celebrity/a10116/best-feminist-songs/>
- <https://media.gunaxin.com/ten-empowering-sixties-songs-women/200103>
- <https://www.nme.com/blogs/nme-blogs/feminist-songs-anthems-2329319>
- <https://www.refinery29.com/en-us/feminist-songs-about-women-empowerment-playlist>
- <https://www.theodysseyonline.com/20-feminist-songs-to-listen-to-this-summer>
- <https://www.timeout.com/newyork/music/best-feminist-songs-for-a-fierce-playlist>

A mediterrán országok kettős teherviselésének vizsgálata a migrációs válság hatására

Tanulmányom során arra a kérdésre keresem a választ, hogy az Európába irányuló migráció mekkora költségvetési terhet jelent a mediterrán országok számára. A kettős teherviselés vizsgálata során kitérek egyrészt arra a tényre, hogy ezen országok eddig is jelentős hiánnyal rendelkeztek – és ennek okaira –, másrészt, hogy ezt az alapvető költségvetési problémát még tetézi, hogy a bevándorlók is ezen országok első célállomásai. A tengerről érkező menekültek elsősorban a déli tagállamokat sújtják, akik az Európai Unió szabályoknak megfelelően kötelesek biztosítani egy méltó életszínvonalat, dologi támogatásokat – ezalatt értendő ruha, élelem, költőpénz és szállás –, továbbá orvosi és pszichológiai ellátást, valamint oktatást a gyermekek számára (Európai Parlament, 2013). Ezeknek a szabályoknak jelentős anyagi vonzata van, ha számításba vesszük, hogy 2015 óta közel két millióan érkeztek a mediterrán régióba. A helyzetet súlyosbítja, hogy a dublini rendelet eredményeképpen az itt beérkező és regisztrált bevándorlókat a többi tagállam jogszerűen visszaküldheti. Azt gondolom, hogy aktualitásából fakadóan releváns megvizsgálni, hogy milyen következményei lesznek ennek a kettős teherviselésnek tekintve, hogy 2021-től megváltozik az Unió pénzügyi mechanizmusa és nem fejlettség szerint kerülnek szétosztásra a pénzek. Az új mechanizmus alapja a bevándorlásból fakadó költségek szerinti megosztás lesz, azonban itt figyelembe kell vennünk, hogy azon országoknak is jelentős költségei keletkeztek, akik például kerítést építettek a migráció megállítása érdekében és az Európai Unió határainak védelméért. A tanulmány célja, hogy feltérképezze a jelenlegi helyzetet a mediterrán régióban, megvizsgálja a kettős teherviseléshez vezető okokat és következményeket vonjon le az adatokból.

SZAKIRODALMI HÁTTÉR

Ahhoz, hogy megvizsgáljuk a déli országok helyzetét érdemes először röviden áttekinteni, hogy mennyiben különböztek északi társaiktól már a csatlakozásuk előtt és milyen mértékű fejlődésen mentek keresztül, illetve milyen problémák merültek fel a fejlettebb országok utoléréséhez vezető úton. Addig amíg az északi bővülés során hasonló gazdasági szerkezetű és politikai berendezkedésű országok csatlakoztak, addig a déli bővítés során fejletlenebb gazdaságú, instabil politikai környezettel rendelkező országok integrációját kellett megoldani a Közösségnek. Ez esetben habár jelentős ellenérvek sorakoztak gazdasági szempontból, mégis fontos volt a csatlakozás politikai és biztonságpolitikai okokból (Nagy et al., 2013). A NATO déli irányú terjeszkedésétől kezdve a szovjet hatalom térnyerésének megakadályozásán át, az Európai Közösség pozíciójának megerősítése a

mediterrán térségben hozzájárult, hogy nagyobb érdekeltség fűződött ezen országok felvételéhez (Zsúgyel, 2000). Spanyolország, Görögország és Portugália elmaradottsága három lényeges pontban foglalható össze. Egyrészt a mezőgazdaság részaránya a termelésben és a foglalkoztatásban is igen magas volt. Azonban a termelékenység színvonala alacsony volt, az agrártermékek árait jelentősen támogatták, elavult technológiával és infrastruktúrával dolgoztak az alacsonyan képzett dolgozók. Másrészt a pénzügyi piacuk is fejletlen volt, gyakori állami beavatkozások és verseny nélküli helyzetek jellemezték a pénzügyi intézmények működését. Szűk tőkepiaccal, alacsony megtakarítással és központilag meghatározott kamatokkal rendelkeztek. Ez persze csökkentette az erőforrás-eloszlás hatékonyságát, a tőkemegtérülést és a jövedelmeket is. Harmadrészt, mind a szociális, mind a gazdasági infrastruktúra lényegesen elmaradt az Európai Közösség többi tagjához képest. Jóval alacsonyabb egészségügyi és szociális mutatókkal rendelkeztek. Elavult közlekedés- és telekommunikációs hálózat jellemezte a régiót (Nagy, 1999).

A csatlakozás után számos reformra volt szükség ahhoz, hogy egyrészt az eddig erősen befelé forduló és államilag nagy mértékben ellenőrzött gazdaságokban ki tudják építeni a piaci intézményeket és liberalizálni tudják a gazdaságot. Másrészt, hogy megteremtsék és fejlesszék a jóléti intézményrendszereket. A reformoknak köszönhetően Spanyolországban és Portugáliában is relatíve hamar érezhetőek voltak a pozitív következmények. Növekedtek a beruházások és ezzel párhuzamosan a termelékenység is, hiszen csak azok a vállalatok tudtak életben maradni, akik versenyképesek voltak (vagy a beruházásoknak köszönhetően azzá váltak). A termelési szerkezet átalakult a komparatív előnyöknek megfelelőre, ami alátámasztja azt a kijelentést, hogy utolérni a fejlett országokat lényegében endogén folyamat (Abramovitz, 1986). Vagyis alapvetően a belső folyamatok határozzák meg, a belső gazdasági és intézményi szerkezet átalakítása és a belső erőforrás-eloszlás. Itt mutatkozik meg Görögország eltérése, aki nem vezette be vagy nem vitte véghez a megfelelő reformokat, fenntartotta protekcionista gazdaságpolitikáját és állami túlszabályozását. A csatlakozással egyidőben a görög kormány expanzív költségvetési- és jövedelempolitikát folytatott, ezzel óriási hiányt felhalmozva a költségvetésben és a folyó fizetési mérlegben. Egyre növekvő infláció, munkanélküliség, stagnáló termelés és adóssághalmozás követte (Nagy, 1999).

MÓDSZERTAN

Alapvetően kvantitatív elemzésre épül a tanulmány. A vizsgált országok esetében először megnézzük, hogy milyen a gazdasági helyzetük, mekkora államadóssággal, államháztartási hiánnyal rendelkeznek, milyen egyenleget mutat folyó fizetési mérlegük. Illetve ezek tendenciáit vizsgáljuk, az évek során bekövetkezett változásokat és azok okait. A tanulmány célja bemutatni, hogy egyrészt a mediterrán régió országai milyen finanszírozási problémákkal küzdenek már évek óta. Másrészt pedig szemléltetni, hogy a migrációs válság mekkora plusz költségvetési terhet, mekkora többlet kiadást jelent számukra.

OLASZORSZÁG

Az alábbi táblázatok hivatottak bemutatni az olasz gazdaság helyzetének változását a migrációs válság kirobbanásától kezdve napjainkig. Ahogy az első táblázatban láthatjuk az ország GDP-je évről évre növekszik 2014 óta. 2013-ban még csökkent az előző évhez képest, azóta viszont gyorsuló növekedési ütem figyelhető meg.

2013	2014	2015	2016	2017
(%)	(%)	(%)	(%)	(%)
-1.7	0.1	0.9	1.1	1.6

1. táblázat: GDP változása az előző évhez viszonyítva

Ebben a táblázatban az államháztartási hiányra vonatkozó adatokat láthatjuk. Folyamatos deficit időszak állapítható meg az elmúlt öt év során, de 2014 óta ez a deficit mérséklődni látszik.

2013	2014	2015	2016	2017
(GDP %)	(GDP %)	(GDP%)	(GDP%)	(GDP %)
-2.9	-3.0	-2.6	-2.5	-2.4

2. táblázat: Államháztartási hiány GDP-hez viszonyítva (%)²

A harmadik táblázatban az államadósságot vizsgáljuk GDP %-ban megadva. Láthatjuk, hogy a migrációs válság óta 130% körül mozog az államadósság és csak gyenge javulás mutatkozik a tendenciában. Érdeemes megemlíteni itt – csak az összehasonlíthatóság kedvéért, hogy 2009-ben a válság után is „csak” 112% körül mozgott az államadósság. Viszont az olaszok mellett szól, hogy a migrációs válság előtt – például Görögországgal ellentétben – képesek voltak saját maguk finanszírozni az adósságukat. Nem volt szükségük külföldi tőke bevonására, a lakossági és vállalati megtakarításokból tudták fedezni.

2013	2014	2015	2016	2017
(GDP %)	(GDP %)	(GDP%)	(GDP%)	(GDP %)
129.0	131.8	131.6	131.4	131.2

3. táblázat: Államadósság GDP-hez viszonyított értéke (%)³

Végül a folyó fizetési mérleg egyenlegét láthatjuk GDP %-ban megadva. Pozitív, növekvő tendencia figyelhető meg a vizsgált időszakban. Ebből a táblázatból láthatjuk, hogyan képesek a már fentebb említettek alapján önmagukat finanszírozni. A magánszektorban felhalmozott többlet (folyó fizetési mérleg pozitív egyenlege) tudja fedezni az állami költségvetésben kialakult hiányt.

2013	2014	2015	2016	2017
(GDP %)	(GDP %)	(GDP%)	(GDP%)	(GDP %)
1.0	1.9	1.5	2.5	2.8

4. táblázat: Folyó fizetési mérleg egyenlege GDP-hez viszonyítva (%)⁴

Összességében megállapíthatjuk, hogy bár az olasz államadósság rendkívül magas, azért csekély javulás érzékelhető a tendenciában és ehhez még hozzájárul a folyó fizetési mérleg növekvő pozitív egyenlege. Így hosszú távon számíthatunk az olasz gazdaság stabilizálódására és erősödésére. Azonban érdemes megvizsgálnunk a migráció kapcsán felmerülő költségek alakulását is ahhoz, hogy ezt az állítást alátámaszthassuk.

2015-ben, amikor a migrációs válság kirobbant Európában, hozzávetőleg ötmillió külföldi élt Olaszországban, ami a teljes lakosság 8,3%-át jelentette. Nekik csupán 1/3-uk származott az Európai Unió valamely tagországból a többség Romániából (1,1 millió), Albániából (467 000), Marokkóból (437 000), Kínából (271 000) és Ukrajnából (230 000) érkezett. Olaszország két jelentős útvonal kapcsán is érintett, ezért nem meglepő, hogy az állami költségvetés számára egyre növekvő terhet jelent az illegális migráció elleni küzdelem, a segélyezés, a menedékkérők integrációja, illetve a migránsok által érintett területeken a társadalmi rend és az egészségügyi stabilitás fenntartása.

Az alábbi táblázatok mutatják a kormányzati kiadásokat GDP-hez viszonyított százalékos értékben illetve magát a GDP-t millió euróban megadva. Láthatjuk, hogy míg 2013-ban 819 388,53 millió euró, addig 2016-ra ez a szám 830 105,406 millió euróra nőtt, durván 20 milliárd euróval növekedtek a kormányzati kiadások.

2013	2014	2015	2016
51,065%	50,903%	50,247%	49,126%

5. táblázat: Az állami kiadások GDP-hez viszonyított aránya (%)⁵

2013	2014	2015	2016
(millió EUR)	(millió EUR)	(millió EUR)	(millió EUR)
1 604 599,1	1 621 827,2	1 652 085,4	1 689 747,6

6. táblázat: Olaszország nominális GDP-je (millió EUR)⁶

Számunkra leginkább azok a kiadások fontosak, amelyek közvetlenül összefüggnek a nemzetközi migrációs folyamatokkal, éppen ezért a továbbiakban a védelmi és szociális kiadások felé irányítjuk kutatásunk fókuszát. A következő táblázatban láthatjuk a katonai kiadások bővülését a Stockholm International Peace Research Institute adatai alapján (SIPRI, 2019). Megfigyelhető, hogy 2015 után nagyjából három milliárd euróval növekedtek a védelmi kiadások 2017-re, azonban ha jobban megvizsgáljuk láthatjuk, hogy 2013-ban szinte megegyezett a kiadások összege a 2016-os adattal. Ennek egyik oka

lehet, hogy 2013 és 2014 között 57.400-ról 170.100-ra nőtt a tengeren érkező migránsok száma, amely így kb. 296%-os emelkedést mutatott (Operational Portal, 2019).

2013	2014	2015	2016	2017
25 526	23 797,12	22 808,168	25 504,96	26 057,284

7. táblázat: Katonai kiadások (millió EUR)

Az olasz kormány mindezek ellenére csökkentette katonai kiadásait, ami végül 2015-re elérte a mélypontját. Háttérmagyarázatként szolgálhat, hogy 2014-ben vetettek véget a Mare Nostrum hadműveletnek, melynek havi 9 millió eurós költségét nem tudták finanszírozni. A hadművelet végével viszont elindítottak egy új, Triton nevű programot, aminek célja az illegális migránsok és embercsempészek hajóit katonai erővel visszafordítani Afrika felé, majd kiürített állapotukban megsemmisíteni azokat.

2013	2014	2015	2016	2017
3,1%	2,9%	2,7%	3,1%	3,1%

8. táblázat: A katonai kiadások aránya a teljes állami kiadásokból (%)

Hasonló tendencia figyelhető meg a katonai kiadások állami kiadásokból foglalt arányaiban is. Jól láthatjuk, hogy 2013-tól 2015-ig csökkent, majd 2017-re újra eléri a 3,1%-os arányt. A fokozott védelmi kiadások növekedéséhez hozzájárult a migrációs válság erősödése, amire katalizátorként hatott Angela Merkel, német kancellár bevándorlás-politikájának deklarációja.

Olaszországban 2013 és 2017 között 26 620-ról 128 850-re ugrott a menedékkérők száma. Ez körülbelül 484%-os emelkedést jelent. Önmagukban ezek a számok is mutatják, hogy mekkora többlet kiadást jelent az ország számára a menedékkérők ellátása, de hogy pontosabb adatot kapjunk nézzük meg mennyibe is kerül ez az államnak. 2015-ös adatok alapján egy menedékkérő napi ellátása 35 euróba kerül, ami mellé még napi 2,5 euró költőpénzt biztosítanak (Reuters, 2015). Ezek alapján kiszámolhatjuk, hogy míg 2013-ban egy hónapban közel 30 millió euró kiadást jelentett, addig 2017-ben ez az összeg durván 145 millió euróra duzzadt.

2013	2014	2015	2016	2017
26 620	64 625	84 085	122 960	128 850

9. táblázat: Menedékkérők száma⁹

	2013 (millió EUR)	2014 (millió EUR)	2015 (millió EUR)	2016 (millió EUR)
Oktatásügy	65 798	65 330	65 384	65 595
Szociális védelem	337 585	344 481	352 292,7	354 862
Egészségügy	115 172	116 052	116 062,3	116 884
Lakásügy, közösségi szolgáltatások	11 246	10 214	11 254	11 039
Szociális kiadások összesen	529 801	536 077	544 993	548 380

10. táblázat: Szociális kiadások (millió EUR)¹⁰

A táblázatból láthatjuk, hogy mintegy 18,5 milliárd euróval növekedett a szociális kiadások mértéke a vizsgált időszak alatt. Legnagyobb mértékben a szociális védelem ugrott meg - 105%-kal – amihez a fentebb kifejtett menedékkérőknek nyújtott tételek járultak hozzá jelentős mértékben.

GÖRÖGORSZÁG

Először térképezzük fel a görög gazdaság helyzetét. Ahogy a táblázatból láthatjuk a GDP változása az előző évhez képest hol pozitív, hol negatív, de az elmozdulások elég csekély mértékűek.

2013 (%)	2014 (%)	2015 (%)	2016 (%)	2017 (%)
-3.2	0.7	-0.4	-0.2	1.5

11. táblázat: GDP változása az előző évhez viszonyítva (%)¹¹

Ennek oka többek között, hogy a görög kormány Görögország válsága óta folyamatosan csökkent a GDP-növekedési előrejelzését költségvetésében, párhuzamosan a megszorító csomag bevezetésével. Ennek legfőbb eszköze a nyugdíjak lefaragás, valamint az adók emelése (Európai Parlament, 2014). Továbbá befagyasztották a közalkalmazottak béreit, tömeges elbocsátásokra került sor, a nyugdíjakra külön adót vetettek ki, a nyugdíjcsökkentés mellett. Csökkentették az oktatási, egészségügyi kiadásokat is, melyek mind hozzájárultak a kiadások csökkenéséhez (Berta & Szórfi, 2016).

Az alábbi táblázatban az államháztartási hiány alakulását láthatjuk, szinte folyamatos pozitív tendenciát mutat, mindössze 2015-ben romlott kis mértékben. 2015-ig deficités a görög gazdaság, de 2016 és 2017-ben már szuficités.

2013	2014	2015	2016	2017
(GDP %)	(GDP %)	(GDP%)	(GDP%)	(GDP %)
-13.2	-3.6	-5.6	0.5	0.8

12. táblázat: Államháztartási hiány GDP-hez viszonyítva (%)¹²

2013	2014	2015	2016	2017
(GDP %)	(GDP %)	(GDP%)	(GDP%)	(GDP %)
177.4	178.9	175.9	178.5	176.1

13. táblázat: Államadósság GDP-hez viszonyított értéke (%)¹³

Láthatjuk, hogy a görög államadósság még az olasznál is magasabb és a fő probléma, hogy nem képesek saját forrásokból finanszírozni, külföldi tőkére szorúlnak. A vizsgált időszak alatt nem figyelhető meg egyértelmű javulás vagy romlás, enyhén ingadozó eredményeket kapunk.

2013	2014	2015	2016	2017
(GDP %)	(GDP %)	(GDP%)	(GDP%)	(GDP %)
-2.0	-1.6	-0.8	-1.7	-1.8

14. táblázat: Folyó fizetési mérleg egyenlege GDP-hez viszonyítva (%)¹⁴

A folyó fizetési mérleg egyenlegei sem festenek túl fényes jövőt, a vizsgált időszak alatt folyamatosan negatív. Még mindig több a kiadási oldal, mint a bevételi és nem látszik, hogy a helyzet javulna. Összességében megállapíthatjuk, hogy bár Görögország GDP-jének alakulásában előre lépés mutatkozik és az államháztartási hiány is mérséklődni látszik, mégsem tartanak még az erősödés útján. Sem az államadósságukat nem sikerült csökkenteni, sem a folyó fizetési mérlegük egyenlegét javítani.

Görögország szintén két jelentős nemzetközi migrációs útvonalon fekszik Olaszországhoz hasonlóan. Egyrészt a Kelet-Földközi-tengeri útvonalról, másrészt a Nyugat-balkáni útvonalról érkeznek menekültek. Olaszországgal ellentétben az illegális bevándorlás elenyésző volt 2015 előtt, ám ezt követően ugrásszerűen növekedett a mértéke. Míg 2014-ben mindössze 41 ezren érkeztek a tengeren keresztül, addig 2015-ben közel 857 ezren (Operational Portal, 2019). A 2013 és 2017 közötti időszak során 8 225 menedékkérő száma 58 650-re növekedett (Európai Parlament 2018). A legtöbben Szíriából, Irakból és Pakisztánból érkeztek (International Migration Outlook, 2017).

Bár a gazdasági helyzet feltérképezésénél nem kaptunk valami biztató képet a görögök helyzetéről az állami kiadások csökkentek 2013 és 2016 között az OECD adatai alapján.

2013	2014	2015	2016
62,173%	50,168%	53,529%	49,111%

15. táblázat: Az állami kiadások GDP-hez viszonyított aránya (%)¹⁵

A csökkenésben szerepet játszott a kormány kiadáscsökkentő intézkedés-csomagja, melyre azért kerül sor a már említett válság után, hogy az ország megakadályozza az államkassza kiürülését (MTI, 2015). Ami a katonai kiadásokat illeti folyamatos növekvő tendenciát figyelhetünk meg.

2013	2014	2015	2016	2017
(millió EUR)	(millió EUR)	(millió EUR)	(millió EUR)	(millió EUR)
4 259,252	4 169,1	4 344,5	4 488,2	4 539,9

16. táblázat: Katonai kiadások (millió EUR) ¹⁶

2013	2014	2015	2016	2017
4,6%	4,6%	4,8%	5,2%	5,0%

17. táblázat: A védelmi kiadások aránya a teljes kiadásokban (%)¹⁷

A védelmi kiadások arányát vizsgálva Görögország teljes kiadásában arra a következtetésre jutunk, hogy jelentős változás nem történt a vizsgált időszakban, ugyan 2013 és 2016 között kis mértékű növekedés figyelhető meg.

2013	2014	2015	2016	2017
8 225	9 430	13 205	51 110	58 650

18. táblázat: Menedékkérők száma¹⁸

A menedékkérők száma drasztikusan emelkedett a vizsgált időszak alatt, 713%-os növekedés figyelhető meg 2013-hoz képest.

	2013	2014	2015	2016
	(millió EUR)	(millió EUR)	(millió EUR)	(millió EUR)
Oktatásügy	8 274	7 758	7 617	7 490
Szociális védelem	35 051	35 873	35 752	35 985
Egészségügy	9 313	8 364	8 295	8 552
Lakásügy, közösségi szolgáltatások	523	489	413	416
Szociális kiadások összesen	53 161	52 484	52 077	52 443

19. táblázat: Szociális kiadások (millió EUR)¹⁹

Az eltelt három év alatt azonban jelentős változást nem figyelhetünk meg a szociális kiadások tekintetében, lényegében stagnáltak. Az oktatásügy, a szociális védelem, az egészségügy, valamint a lakásügy értékeit összegezve a szociális kiadások tekintetében elmondható, hogy azok az ország GDP-jének közel 30%-át teszik ki.

SPANYOLORSZÁG

Spanyolország gazdasági növekedési üteme 2015 óta 3% fölötti, ami az uniós átlagot is meghaladja. Ennek egyik oka az export és a beruházások gyors növekedése, másrészt a fogyasztás élénkülése volt (Szabó, 2018). Bár Spanyolország GDP növekedése egyértelműen kedvezőbb helyzetet mutat, mint akár a görögöké, akár az olaszoké, láthatjuk, hogy kis mértékben lassuló növekedési ütem figyelhető meg.

2013	2014	2015	2016	2017
(%)	(%)	(%)	(%)	(%)
-1.7	1.4	3.6	3.2	3.0

20. táblázat: GDP változása az előző évhez viszonyítva (%)²⁰

Az államháztartási hiány mérséklődni látszik. Ugyan a vizsgált időszakban végig deficitese az ország gazdasága, enyhe javulás figyelhető meg.

2013	2014	2015	2016	2017
(GDP %)	(GDP %)	(GDP%)	(GDP%)	(GDP %)
-7	-6	-5.3	-4.5	-3.1

21. táblázat: Államháztartási hiány GDP-hez viszonyítva (%)²¹

Az államadósság is csökkenő tendenciáit mutat 2014 óta, ami a gazdaság erősödésére utalhat.

2013	2014	2015	2016	2017
(GDP %)	(GDP %)	(GDP%)	(GDP%)	(GDP %)
95.5	100.4	99.3	99	98.1

22. táblázat: Államadósság GDP-hez viszonyított értéke (%)²²

A spanyol gazdaság hasonlóan az olaszhoz hasonlóan képes adósságát finanszírozni, nincs szükség külföldi tőke bevonására. A folyó fizetési mérleg egyenlege mindvégig pozitív a vizsgált időszak alatt, számottevő változás nem figyelhető meg. A folyó fizetési mérleg egyenlegéből látható többletből finanszírozható az adósságuk.

2013	2014	2015	2016	2017
(GDP %)	(GDP %)	(GDP%)	(GDP%)	(GDP %)
1.5	1.1	1.2	2.3	1.8

23. táblázat: Folyó fizetési mérleg egyenlege GDP-hez viszonyítva (%)²³

Megállapíthatjuk, hogy a spanyol gazdaság kiegyensúlyozottnak látszik és felülmúlja az uniós átlagot. A kb. 2%-os növekedést még a katalán válság sem szakította meg. A sikeres válságkezelési intézkedéseknek köszönhetően – mint a szociális háló kiszélesítése, állami szerepvállalás növelése – következtében elérte a válság előtti szintet.

Míg Görögország és Olaszország inkább elzárkózik, addig Spanyolország nyitottabban áll a bevándorlókhoz. A migrációt egy globális kihívásnak tartják, amely konstruktív választ igényel. 2017-ben 22 ezer menekült érkezett az országba. A Földközi-tengeren át érkezők közel 38%-át teszi ki, jellemzően Algériából és Marokkóból indulnak meg (Euronews, 2018). Az állami kiadások a GDP-hez viszonyított arányában bár csökkentek, összeg értékben kis mértékű növekedés figyelhető meg.

2013	2014	2015	2016
45,562%	44,846%	43,725%	42,193%

24. táblázat: Az állami kiadások GDP-hez viszonyított aránya (%)²⁴

Az alábbi táblázatokból láthatjuk, hogy a katonai kiadások nőttek a vizsgált időszakban, 2014-ről 2015-re, illetve 2016-ról 2017-re volt jelentősebb ugrás. A teljes kiadásokból származó aránya hasonló képpen mozog, mint az euróban kifejezett katonai kiadások mértéke, számottevő változás nem észlelhető.

2013	2014	2015	2016	2017
(millió EUR)	(millió EUR)	(millió EUR)	(millió EUR)	(millió EUR)
12 986, 69	12 948	13 694,27	12 672,47	14 462, 389

25. táblázat: Katonai kiadások (millió EUR) ²⁵

2013	2014	2015	2016	2017
2,8%	2,8%	2,9%	2,7%	3,0%

26. táblázat: A védelmi kiadások aránya a teljes kiadásokban (%)²⁶

A benyújtott menedékkérelmek száma 4.513-ról 16.274-re növekedett 2013-ról 2016-ra, mely egy 260,6%-os növekedést jelent. Ezen ország tekintetében is megfigyelhető, hogy jelentős mértékben 2015-ben ugrott meg a menedékkérelmek száma (International Migration Outlook, 2017).

2013	2014	2015	2016
4 513	5 947	13 370	16 74

27. táblázat: A benyújtott menedékkérelmek száma

A szociális kiadások tekintetében Spanyolország is szociális védelemre költött a leginkább, amit az egészségügyi, majd az oktatásügyi kiadások követtek. A táblázatban láthatjuk, hogy közel négy milliárd euróval nőttek a mind szociális védelmi, mind az egészségügyi kiadások.

	2013 (millió EUR)	2014 (millió EUR)	2015 (millió EUR)	2016 (millió EUR)
Oktatásügy	42 081	42 520	44 360	44 914
Szociális védelem	184 448	183 476	184 340	188 289
Egészségügy	63 307	63 492	66 483	67 598
Lakásügy, közösségi szolgáltatások	4 681	5 174	5 561	5 403
Szociális kiadások összesen	294 517	294 662	300 744	306 204

28. táblázat: Szociális kiadások (millió EUR)²⁸

Összességében a spanyol gazdaság szerencsésebb helyzetben van, mint akár a görög, akár az olasz. Sokkal stabilabb képet kaptunk róluk a vizsgált adatok alapján. A menedékkérők számában mutatkozó tendencia ijesztő, bár a katonai és védelmi kiadások nem ugrottak meg számottevően a válság kirobbanását követően. Azonban elképzelhető, hogy a menekültek hatása még csak ezek után fog majd betetőzni és jobban kimutatható lesz majd a szociális kiadások részéről is.

KONKLÚZIÓ

A kutatás során arra jutottunk, hogy ezek az országok már a csatlakozásukkor sem indultak a legszerencsésebb helyzetből és egyik fél sem állt még készen a társulásra. Megállapíthatjuk, hogy a menekültválság még egy tényező lehetett az extra kiadások felmerülésével és a számos következményével, így valóban fenn áll a kettős teherviselés elmélete. Azonban a számok azt mutatták, hogy olyan jelentős mértékben, mint amennyire a kutatás elején feltételeztük, nincs költségnövelő szerepe a bevándorlásnak a mediterrán régióban. A védelmi kiadások és szociális ráfordítások bár növekedtek, mégsem olyan jelentős mértékben. Ennek oka lehet egyrészt, hogy az Európai Bizottság sürgősségi hozzájárulást biztosít a migráció okozta kihívásokhoz, másrészt nem a vizsgált országok számítanak a bevándorlók fő célpontjainak, ezért azok tranzit-jellege miatt sokan csak átutaznak, így a költségek nem náluk csapódnak le. A jövőbeni kilátások sem ígérnek növekedést a védelmi kiadások tükrében. Az európai nagyhatalmak között, főleg Spanyolország és Olaszország tekintetében (Csíki, 2017) továbbra sem várható változás, sőt Olaszországban valószínűleg csökkeni fog ez a tendencia idén (MTI, 2018). Regionális hatalmak, de instabil a gazdaságuk, ugyanúgy, mint a több éves recesszió által sújtott Görögországnak, így az elsődleges céljuk a gazdaság helyreállítása, fellendítése. A 2016-os Európai Unió és Törökország közötti megállapodás létrejöttével jelentős mértékben csökkent a bevándorlók száma is (BBC News, 2018).

HIVATKOZÁSJEGYZÉK

- Abramovitz, M. (1986): Catching up, forging ahead, and falling behind. *Journal of Economic History*. No. 2. [Online] Elérhető: https://www.jstor.org/stable/2122171?seq=1#page_scan_tab_contents [A letöltés ideje: 2019.05.15 10:34]
- BBC News (2018): Migration to Europe in charts [Online] Elérhető: <https://www.bbc.com/news/world-europe-44660699>
[A letöltés ideje: 2019.01.26 18.41]
- Berta, D. – Szórfi, Zs. (2016): Görög és magyar út a válságkezelésben [Online] Elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/berta-david-szorfi-zsolt-gorog-es-magyar-ut-a-valsagkezelesben.pdf>
[A letöltés ideje: 2019.01.24 20:35]
- Csíki, T. (2017): Hol a pénz? A NATO védelmi kiadási trendjei és a közös teherviselés kérdései [Online] Elérhető: <https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/svkk-elemzesek-2017-2-hol-a-penz-a-nato-vedelmi-kiadasi-trendjei-es-a-kozos-teherviseles-kerdesei-csiki-t.original.pdf>
[A letöltés ideje: 2019.01.25 20.02]
- Euronews (2018): Migrációs nyomás alatt Spanyolország [Online] Elérhető: <https://hu.euronews.com/2018/07/30/migracios-nyomas-alatt-spanyolorszag> [A letöltés ideje: 2019.01.25 12:14]

- Európai Parlament (2013): Európai Parlament és a Tanács 2013/33/EU irányelve a nemzetközi védelmet kérelmezők befogadására vonatkozó szabályok megállapításáról [Online] Elérhető: <http://data.europa.eu/eli/dir/2013/33/oj> [A letöltés ideje: 2019.01.18 18:57]
- Európai Parlament (2014): Görögország: a trojka sikertörténete vagy intő példa a megszorítások ellen? [Online] Elérhető: <http://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/eu-affairs/20140129STO34108/gorogorszag-a-trojka-sikersztorija-vagy-into-pelda-a-megszoritasok-ellen> [A letöltés ideje: 2019.01.24 20:46]
- Európai Parlament (2017) [Online] Elérhető: http://www.europarl.europa.eu/external/html/welcomingeurope/default_en.htm [A letöltés ideje: 2019.01.24 20:27]
- International Migration Outlook (2017): 41. kiadás, 29. o [Online] Elérhető: http://medienservicestelle.at/migration_bewegt/wp-content/uploads/2017/10/International_Migration_Outlook_2017.pdf [A letöltés ideje: 2019.01.24 20:32]
- Magyar Idők (2018) Olasz külügyminiszter: A védelmi kiadások tovább csökkennek jövőre [Online] Elérhető: <https://magyaridok.hu/kulfold/olasz-kulugyminiszter-a-vedelmi-kiadasok-tovabb-csokkennek-jovore-3333578/> [A letöltés ideje: 2019.01.25 17:32]
- Ministero Della Difesa [Online] Elérhető: http://www.marina.difesa.it/EN/operations/Pagine/Mare_Nostrum.aspx [A letöltés ideje: 2019.01.24 19:16]
- MTI (2015): Kiadáscsökkentő intézkedéseket fogadott el a görög kormány [Online] Elérhető: <https://ujso.com/kulfold/kiadascokkentoe-intezkedeseket-fogadott-el-a-gorog-kormany> [A letöltés ideje: 2019.01.24 21:27]
- Nagy A. (1999): A dél-európai országok európai integrációja és annak tanulságai – I. Közgazdasági Szemle, XLVI. évf., 1999. február (176–193. o.)
- Nagy Z., Györffy I., Sebestyén Szép T. (2013): EU Integráció + EU politikák [Online] Elérhető: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2011-0046_01_eu/tananyag/03_2.html [A letöltés ideje: 2019.01.19 16:12]
- Operational Portal (2019) [Online] Elérhető: <https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean/location/5205> [A letöltés ideje: 2019.01.24 18:59]
- Reuters (2015): Factbox: Benefits offered to asylum seekers in European countries [Online] Elérhető: [https://www.reuters.com/article/us-europe-migrants-benefits-factbox-idUSKCN0RG1M\]20150916](https://www.reuters.com/article/us-europe-migrants-benefits-factbox-idUSKCN0RG1M]20150916) [A letöltés ideje: 2019.01.24 19:32]
- SIPRI [Online] Elérhető: <https://www.sipri.org/databases/milex> [A letöltés ideje: 2019.01.24 18:54]
- Szabó, Zs. (2018): Uniós átlag felett a spanyol növekedés [Online] Elérhető: https://www.napi.hu/nemzetkozi_gazdasag/unios_atlag_felett_a_spanyol_novekedes.655811.html [A letöltés ideje: 2019.01.25 12:06]

Zsugyel J. (2000): Az európai integráció és intézményeinek története Bíbor Kiadó, Miskolc. 110 o.

ÁBRAJEGYZÉK

1. Eurostat (2019) [Online] Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/tec00115> [A letöltés ideje: 2019.01.23 15:32]
2. Eurostat (2019) [Online] Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/tec00127> [A letöltés ideje: 2019.01.23 15:40]
3. Eurostat (2019) [Online] Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/sdg_17_40 [A letöltés ideje: 2019.01.23 15:52]
4. Eurostat (2019) [Online] Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/tipsbp11> [A letöltés ideje: 2019.01.23 16:35]
5. OECD Data (2018) [Online] Elérhető: <https://data.oecd.org/gga/general-government-spending.htm> [A letöltés ideje: 2019.01.24 21:21]
6. Eurostat (2018) [Online] Elérhető: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_10_gdp&lang=en [A letöltés ideje: 2019.01.23 17:02]
9. Európai Parlament [Online] Elérhető: http://www.europarl.europa.eu/external/html/welcomingeurope/default_en.htm [A letöltés ideje: 2019.01.24 19:20]
10. Eurostat (2018) [Online] Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/tepsr_sp11 [A letöltés ideje: 2019.01.24 20:02]
11. Eurostat (2019) [Online] Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/tec00115> [A letöltés ideje: 2019.01.24 20:42]
12. Eurostat (2018) [Online] Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/tec00127> [A letöltés ideje: 2019.01.24 20:55]
13. Eurostat (2018) [Online] Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/sdg_17_40 [A letöltés ideje: 2019.01.24 21:02]
14. Eurostat (2019) [Online] Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/tipsbp11> [A letöltés ideje: 2019.01.24 21:09]
15. OECD Data (2018) [Online] Elérhető: <https://data.oecd.org/gga/general-government-spending.htm> [A letöltés ideje: 2019.01.24 21:21]
16. SIPRI [Online] Elérhető: <https://www.sipri.org/databases/milex> [A letöltés ideje: 2019.01.24 18:54]
17. SIPRI [Online] Elérhető: <https://www.sipri.org/databases/milex> [A letöltés ideje: 2019.01.24 18:54]
18. Európai Parlament [Online] Elérhető: http://www.europarl.europa.eu/external/html/welcomingeurope/default_en.htm [A letöltés ideje: 2019.01.24 19:20]

19. Eurostat [Online] Elérhető:
<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> [A letöltés ideje: 2019.01.24 22:25]
20. Eurostat (2019) [Online] Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/tec00115> [A letöltés ideje: 2019.01.25 11:29]
21. Eurostat (2018) [Online] Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/tec00127> [A letöltés ideje: 2019.01.24 20:55]
22. Eurostat (2018) [Online] Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/sdg_17_40 [A letöltés ideje: 2019.01.24 21:02]
23. Eurostat (2019) [Online] Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/tipsbp11> [A letöltés ideje: 2019.01.24 21:09]
24. OECD Data (2018) [Online] Elérhető: <https://data.oecd.org/gga/general-government-spending.htm> [A letöltés ideje: 2019.01.24 21:21]
25. SIPRI [Online] Elérhető: <https://www.sipri.org/databases/milex> [A letöltés ideje: 2019.01.24 18:54]
26. SIPRI [Online] Elérhető: <https://www.sipri.org/databases/milex> [A letöltés ideje: 2019.01.24 18:54]
28. Eurostat (2018) [Online] Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/tepsr_sp110 [A letöltés ideje: 2019.01.24 19.43]
29. Eurostat (2019) [Online] Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/tec00115> [A letöltés ideje: 2019.01.25 11:29]

Schneider Richárd

Kiegészítő gondolatok a Kuznets-hipotézishez és a Williamson-görbéhez

Cáfolatok vagy gondolati pluralizmus?

A (gazdasági) integrációk kezdetén, azok fejlődésével párhuzamosan, a fejlesztésorientált politika által meghatározott nemzetközi környezetben látott napvilágot Simon Kuznets fordított-U hipotézise (1955) és Jeffrey Gale Williamson szintén fordított-U elmélete (1965). A két tézis közül mindkettő a területi kutatások meghatározó konstrukciói, mindkettő alapfeltevése az, hogy empirikus adatok és elemzések alapján az országok gazdasági fejlettsége és az adott ország társadalmában megfigyelhető jövedelemkülönbségek (Kuznets – hipotézis), illetve regionális egyenlőtlenségek (Williamson – hipotézis) közötti összefüggés egy fordított-U alakú görbével írható le. Azonban bizonyos körülmények között ezen görbék kiegészítésekre, módosításokra szorulhatnak. Jelen tanulmány a regionális közgazdaságtan és a gazdaságinövekedés-elmélet ezen két meghatározó úttörője által megfogalmazott elméleteket foglalja magában: a két eredeti koncepció lényegi ismertetése mellett kitér azok nemzetközi fogadtatására és tudományos, szakmai megítélésük alakulására, továbbá kritikai értékelésükre, illetve az azokhoz fűzött főbb kiegészítésekre, bizonyítva, hogy az említett elméletek és kiegészítéseik az alaptézisek cáfolata helyett egy progresszív, gondolati pluralizmust megalapozó és a konstruktív vizsgálódást elősegítő tudományos közeget alkotnak.

BEVEZETÉS

A klasszikus és a neoklasszikus közgazdaságtani elmélet a piac, illetve a „láthatatlan kéz” jelentőségét kiemelve elvet minden külső – így többek között a regionális, kohéziós, fejlesztési politika eszköztárával történő – beavatkozást a gazdasági folyamatokba. Ezzel ellentétben a keynesiánus gazdaságpolitika, illetve az időben őt követő elméleti közgazdaságtani irányzatok – mint Kuznets, továbbá Williamson fordított-U hipotézise – esetében létjogosultsága van a külső beavatkozásnak, mely lehetőséget teremt arra, hogy ezen közgazdaságtani irányzatokat a versenyképesség javítására, a regionális vagy jövedelmi diszparitások csökkentésére tett erőfeszítések oldaláról vizsgáljuk meg. Abban az esetben, ha a gazdaság és a piac kizárólag komparatív előnyök által meghatározott, nem igazán van értelme versenyről, továbbá területi versenyképességről beszélni, a piaci automatizmusok feltehetően megoldást kínálnak a területi különbségek mérséklődésére. Tekintettel arra azonban, hogy a komparatív előnyök mellett kompetitív előnyök is befolyásolják és alakítják a gazdaság struktúráját, már szükségessé válhat a piaci automatizmusok mellett a külső beavatkozások végrehajtása, hiszen ebben az esetben

már beszélhetünk mind versenyről, mind regionális és területi versenyképességről (Fenyővári – Lukovics, 2008).

A fentiekkel párhuzamosan érdemes röviden megemlíteni a nemzetközi környezet változásait, annak hatásait az elméleti közgazdaságtanra. A második világháborút követően a nemzetközi érában az a pozitív várakozásokkal teli felfogás kezdett elterjedtté válni, miszerint a háborús pusztítást követően elérkezett a fejlődés korszaka, s az elmaradott, fejlődő, gyarmati és volt gyarmati államok felzárkóztatása előtérbe kerülhet, a gazdasági prosperitás globális támogatása a kizsákmányolás helyébe léphet. Ez az elképzelés egészen az 1970-es évek második feléig⁴⁵ rányomta bélyegét a nemzetközi politikára és gazdaságra.

Bizonyos esetekben az a tapasztalatom, hogy egyes, sokszor újszerű és innovatív gondolatokkal fűszerezett hipotézisek és gondolatok esetében a kritikai közeg erősödése és a kifejtett gondolatokat megalapozni és alátámasztani hivatott – olykor a még kiforratlan módszertan, vagy éppen elégtelen mennyiségű vagy minőségű adathalmaz okán – elégtelen empiria tudományos és tudománypolitikai elfogadhatósága és megkérdőjelezhetősége az értékes gondolatok elillanását, visszavonását, átalakítását, kiforgatását, végezetül azok cáfolatát vonja maga után, miközben az eredeti koncepció esetleges hiányosságai ellenére számos terület éppen az eredeti gondolatok által fejlődhetett, hiszen eg innovatív gondolat megszületése után annak kiegészítésére, módszertani igényességének és empirikus kutatásának tökéletesítésére már adott a lehetőség. Ezekből kifolyólag, továbbá tekintettel arra, hogy a témakör milyen óriási és szerteágazó, azt társadalomtudományi és közgazdaságtudományi multidiszciplinaritás jellemzi, s többek között a regionális politika és fejlesztési (kohéziós) politika területeit is érinti, kétségteljesen szükséges egy hatékony lehatárolása a témakörnek. Ezen okból a tanulmány a két elmélet rövid ismertetését követően azok speciális helyzetekben való alkalmazhatóságára, esetleges hiányosságaikra, vagyis az elméletekre vonatkozó „cáfolatokra”, és az alaptézisekhez fűzött kiegészítésekre helyezi a hangsúlyt – ennek egy részletesebb szemléltetését, vagyis a fordított-U görbe alakulását a Kínai Népköztársaság tekintetében végzem⁴⁶–, melynek célja, hogy megalapozott szakirodalmi háttér prezentálása által bebizonyítsa, hogy a két elmélet a mai napig megkérdőjelezhetetlen mérföldkövei a regionális tanulmányoknak és a területi kutatásoknak, s az elméleteket ért kritikák a gondolati pluralizmus irányába hatottak, még ha némelyiknek olykor a cáfolat

⁴⁵ Többek között a Bretton-Woods-i nemzetközi rendszer vége és ezáltal a rögzített árfolyamrendszer feladása az évtized elején; az 1973-as és 1979-es olajválság – melyek közül utóbbival párhuzamosan zajlott le az iráni forradalom és az afganisztáni szovjet intervenció –; a vietnámi háború lezárása, majd az ország déli részének lerohanása az északiak által; a Pol Pot által vezetett Kambodzsában az évtized második felében megfigyelhető rémuralom során bekövetkezett éhség és népirtás, összességében pedig a kis-hidegháború időszaka jelentette a fejlesztésorientált közeg végét.

⁴⁶ A Kínai Népköztársaság, mivel e tekintetben nem hagyható figyelmen kívül a nemzetközi közösséget érintő hatalmi egyensúlyi viszonyok jelenlegi átalakulásának folyamatai, a kínai gazdasági növekedés potenciális lehetőségei, ezáltal pedig többek között Robert Gilpin hegemon stabilitás elméletének, Immanuel Wallerstein világrendszer-szemléletének vagy Samir Amin kapitalista világrendszer hanyatlását taglaló gondolatainak relevanciája a 21. század kihívásainak tükrében.

volt is a célja. E vizsgálat módszertanát tekintve, az elméleti és történeti elemek relációjában a két eredeti koncepciót taglaló tanulmányok és az azokhoz kapcsolódó – kiegészítéseket, cáfolatokat és bizonyításokat felvonultató – szakirodalom⁴⁷ áttekintése lesz a segítségemre.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy nem célozom az egyes elméletek matematikai, statisztikai, közgazdaságtani modelljeinek számszerű képletekkel való szemléltetése, illetve az indikátorok magyarázata.

KUZNETS FORDÍTOTT-U HIPOTÉZISE – EGY EKLATÁNS ELMÉLET GONDOLATI PLURALIZMUSA

Az 1901-es születésű, közgazdasági Nobel-éremes Simon Kuznets 1955-ben publikálta a hipotézist felvázoló tanulmányát (Kuznets, 1955). Ahogyan említettem, a Kuznets – hipotézis alapvetően egy fejlesztésorientált politika által dominált nemzetközi környezetben jött létre, és – annak ellenére, hogy Kuznets felhívja a figyelmet az elmélet korlátaira⁴⁸ – az akadémikus berkekben is többnyire „fekete-dobozként” (Moran, 2005), univerzális igazságként kezelték, kritikák leginkább a saját közegéből érték, rámutatva ezzel az elmélet hiányosságaira és lehetséges alkalmazási területeinek konkretizálására. Az elmélet amellet, hogy beleillett a fejlődési modellek gondolatmenetébe, a korabeli empirikus vizsgálatok inkább alátámasztani látszottak az érvényességét, mintsem cáfolni, a korabeli (leginkább fejlesztéspárti) politikusok kezébe pedig egy olyan adut adott, melynek lényege, hogy a fejlődés elkerülhetetlen – olykor negatívnak ítélt – mellékhatásait képző társadalmi egyenlőtlenségeket a további fejlődés lesz képes automatikusan csillapítani. Az 1970-es évek végétől, az 1980-as évek elejétől azonban a körülmények változásával az elmélet egyetemes, törvényszerű volta megkérdőjeleződött, s megnyílt az út a modellre irányuló tudományos kritika és vita előtt, ami a kiegészítések mellett, az empirikus cáfolatokon keresztül egy gondolati pluralizmusig vezetett, melyben az elmélet interpretációi olykor teljesen különböznek egymástól, s egészen a szélsőséges véleményeket⁴⁹ is magában foglalják (Gyuris, 2011).

Igaz, hogy Kuznets elméletét a környezetterheléssel is kapcsolatba hozták, s már olyan terminusok használata érzékelhető a szakirodalomban, mint a „környezeti Kuznets-görbék”, azonban – tekintettel a közgazdász alapfeltevésére – a következőkben kizárólag a gazdasági fejlettség és a jövedelemkülönbségek között megfigyelhető összefüggésről és az ahhoz fűzött kiegészítésekről lesz szó.

⁴⁷ A szakirodalom áttekintését a teljesség igénye nélkül, azonban a célnak megfelelő mennyiségű és minőségű irodalom tanulmányozásával végzem.

⁴⁸ Kuznets, Simon [1955] 26. oldal: *„In concluding this paper, I am acutely conscious of the meagerness of reliable information presented. The paper is perhaps 5 per cent empirical information and 95 per cent speculation, some of it possibly tainted by wishful thinking”.*

⁴⁹ Idézi Moran, 2005. 229. oldal: *„The Kuznets curve is fiction.”* (Rodrik, 1998); *„The empirical status of the Kuznets hypothesis in ... multicountry context remains unsettled.”* (Ram 1997); *„(This) study’s findings offer broad support for Kuznets’s hypothesis.”* (Randolph-Lott 1993).

A Kuznets által 1955-ben felvázolt elmélet szerint egy ország gazdasági fejlettsége és az országban megfigyelhető jövedelemkülönbségek között egy fordított-U alakú görbével leírható összefüggés figyelhető meg. Másszóval az elmaradott és prosperáló (alacsony és magas gazdasági fejlettségű) térségeket egyaránt mérsékelte, „alacsony”, míg a közepesen fejletteket markáns társadalmi diszparitások jellemzik, azaz a gazdasági fejlődés megindulásával párhuzamosan a jövedelemkülönbségek növekedni, majd egy adott gazdasági fejlettség elérését követően csökkenni kezdenek. Acemoglu és James a csökkenő szakaszt illetően történelmi és korabeli bizonyítékokra hivatkozva kijelentik, hogy az a politikai reformok és azok utóhatásainak következménye, melyre erős nyomást gyakorol a társadalom és a növekvő jövedelmi egyenlőtlenségekből adódó politikai instabilitás (Acemoglu – James, 2002). Kuznets eleinte az Egyesült Államokat, Angliát és Németországot vizsgálta, mely során arra a következtetésre jutott, hogy a jövedelem relatív eloszlása már az 1920-as évektől, sőt már az első világháborút megelőző évektől kezdődően – ilyen típusú fejlődési modellt követve – a jövedelemegyenlőség irányába tart (Kuznets, 1955).

Érdekes 1991-ben Rati Ram megjegyzése a Kuznets-hipotézis relációjában, egyrészt, mert az elméletet a gazdasági növekedés és a családi jövedelmek kettőségeivel vizsgálja, mely során éppen egy U alakú görbe rajzolódik ki az összefüggés ábrázolásakor, cáfolva ezáltal Kuznets eredeti koncepcióját (Ram, 1991). Ezzel összefüggésben pedig figyelemre méltó Augustin Kwasi Fosu meglátása is, mely során kritikát fogalmaz meg Rati Ram említett föltevésével szemben abban a tekintetben, hogy annak ellenére, hogy a családi jövedelmek oldaláról vizsgálódik, mégsem veszi figyelembe az olyan lényeges, és a jövedelemeloszlást akár alapjaiban is befolyásoló tényezőt, mint a családi kapcsolat/összetétel („*family composition*”). Ezen a téren felhívja a figyelmet és hangsúlyozza, hogy a házassági kapcsolat, illetve az egyedülálló állapot alapjaiban elkülönítendőek egymástól, hiszen utóbbi megtakarítási potenciálja általában véve messze a házastársi megtakarítások alatt van. És miközben Ram 1991-ben az általa megalkotott U alakú görbét követve már a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedését ábrázolja az Egyesült Államokat illetően, addig az említett családi összetétel – mint új változó – beemelésével láthatóvá válik, hogy az egyedülálló társadalomban elfoglalt aránya permanens növekedést mutat a házastársi kapcsolatban élők hátrányára, mely ezáltal alapjaiban kérdőjelezi meg Ram elméletét (Fosu, 1993). Ezzel kapcsolatban Ram válaszként, amellet, hogy adatokkal támasztja alá az Egyesült Államok esetében általa megalkotott U-alakú görbét, kiemeli, hogy nem cáfolni szándékozott Kuznets munkáját és elméletét, hanem arra kívánt rámutatni, hogy rövidtávon a konvergencia szakaszt követően növekednek a társadalmi diszparitások, és túl korai lenne elkötelezni magunkat egy fordított-U alakú görbe mellett, akkor is, ha esetleg hosszútávon akár a Kuznets-görbéhez inkább hasonlító haranggörbét feltételezhetünk (Ram, 1993). Ezzel kapcsolatban úgy gondolom, hogy Ram újszerű vizsgálati irányt képviselt, és inkább az elmélet körüli diskurzus progresszív fejlődését eredményezte, amikor a családi összetétel révén új változót emelt be a vizsgálati körbe.

A Kuznets-hipotézissel kapcsolatban folytatott tudományos viták során továbbá felvetődik a kérdés, miszerint mennyiben feleltethető meg egymásnak egy idősoros (time-

series) és egy keresztmetszeti (cross-sectional) adatokon nyugvó kutatás, adatsokaság, és ezek összevetéséből mennyiben érvényesek a következtetések. A későbbiekben ugyanez a gondolat és kritika a Williamson-hipotézissel kapcsolatban is felmerül.

Yu Hsing és David J. Smyth 1994-ben más oldalról közelítették meg a kérdést. Az Amerikai Egyesült Államok tekintetében külön a fehér és külön a fekete lakosság tekintetében vizsgáldtak, mely során arra a következtetésekre jutottak, hogy az Egyesült Államokra vonatkoztatva nem érvényes Kuznets hipotézise, éppen ellenkezőleg, Ramhoz hasonlóan szerintük is egy U-alakú görbével szemléltethető leginkább a gazdasági fejlődés és a jövedelmi egyenlőtlenségek közötti kapcsolat. A szerzők az összefüggésben megfigyelhető fordulópontra 1971-1972-re teszik, amikor is az Egyesült Államok veszített a világgazdaságban eddig birtokolt versenyelőnyéből és egyre relevánsabbá kezdett válni a kereskedelmi mérleghiánya, miközben az energiaválság (olaj) is kezdett kibontakozni. Ez tehát a jövedelemkülönbségek csökkenésének végét is jelentette egyúttal, melynek kapcsán a szerzők kitérnek arra is, hogy az általuk erre az időre mért 14 250\$ – 14 700\$ egy főre jutó GDP jelentette azt a szintet, mely egyúttal a görbe felszálló ágának kezdetét is meghatározta (Hsing – Smyth, 1994). Véleményem szerint, a szerzők ezen a ponton a társadalmon belül megfigyelhető etnikai, történelmi aspektusokkal kapcsolatos tényezők alapján történő elemzési módszer felé irányították a figyelmüket, mely az eredeti Kuznets-görbe átalakítását vonta maga után, s amely – akár cáfolatként kezeljük, akár nem – érdekes kiegészítése az alaptézisnek.

1999-ben pedig – újból – megerősítést nyert Kuznets fordított-U elmélete, mikor is John A. List és Craig A. Gallet szintén ilyen típusú görbével jellemezte a gazdasági fejlődés és az egy főre jutó jövedelemeloszlás között megfigyelhető kapcsolatot, kiegészítve azzal, hogy a leszálló ág után ismét egy felívelő szakasz kezdődik, mely a jövedelemkülönbségek növekedését szemlélteti. Habár a két változó közötti kapcsolat meglétének vonatkozásában nem kívánnak közvetlen következtetéseket levonni és magyarázattal szolgálni, további hivatkozások mellett ők is említést tesznek a szolgáltatói szektor felé való elmozdulásról, mely többek között magyarázatként szolgálhat az új felívelő szakaszról (List – Gallet, 1999).

A fenti kritikák és megjegyzések csak töredékei annak az anyagnak és szakirodalomnak, amely valamilyen formában kiegészíteni, megerősíteni, vagy éppen cáfolni kívánja Kuznets hipotézisét, azonban úgy gondolom megfelelően szemlélteti azt a sokszínű, gondolati pluralizmust megvalósító tudományos vitát, mely az elméletet körülvette.

A WILLIAMSON – HIPOTÉZIS: ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI HÁTTÉR A SOKSZÍNŰ KIEGÉSZÍTÉSEKHEZ

Az 1935-ben született amerikai közgazdász, Jeffrey Gale Williamson 1965-ben publikálta saját, empirikus kutatásokon nyugvó alaphipotézisét. A Williamson-hipotézis szintén az 1970-es évekig tartó fejlesztésorientált nemzetközi politikai környezetben látott napvilágot, azonban egy évtizeddel a Kuznets-hipotézist követően. Ez bizonyos értelemben azt jelentette, hogy „túl későn” vált széleskörben ismertté, amikor is a fejlesztésorientált közeg már átalakulóban, lecsengőben volt, vagyis nem vált, nem válhatott egy jóformán megkérdőjelezhetetlen igazsággá. A saját közegében éppen a meggyengülni látszó oldal nem tehetette meg, hogy kritikával éljen egy olyan elmélettel szemben, melynek föltevéseit számos országra, országcsoportra, különböző időszakokban vizsgálták és ellenőrizték, mi több, jóformán minden esetben jól használhatónak bizonyult. Az alaptézishez több esetben fűztek kiegészítéseket, azonban majdnem minden esetben megfelelő elméleti és módszertani háttérrel biztosított a területtel foglalkozók számára. A fejlesztésorientált-politikával szembehelyezkedő elméletek (főként az 1970-es évek második felétől) és irányzatok pedig mondhatni nem is foglalkoztak az elmélettel, így nem került kritikák keresztútjába. Az alapmodell létjogosultságát és jelentőségét illetően, azt jóformán egyöntetű elismerés és elfogadás jellemzi, azonban a kiegészítések révén a megítélése és értelmezése az idő folyamán folyamatosan változott. A koncepciót – ellentétben Kuznets elméletével – mindvégig radikális kilengésektől mentes kritikai közeg vette körül, ami egyúttal megvédte a komoly bírálatoktól, azonban lehetőséget sem biztosított arra, hogy korának vezető alapkövévé válhasson (Gyuris, 2011).

Williamson az országok gazdasági fejlettsége és regionális fejlettségi tagoltsága közti összefüggés vizsgálata során megállapította, hogy – akárcsak Kuznets elméletéhez hasonlóan – ebben az esetben is egy fordított-U alakú görbével szemléltethető leginkább a kapcsolat. Vagyis az elmaradott és prosperáló (alacsony és magas gazdasági fejlettségű) térségeket egyaránt mérsékelt, „alacsony”, a közepesen fejletteket pedig jelentősebb regionális diszparitások jellemzik, azaz a gazdasági fejlődés megindulásával párhuzamosan a regionális különbségek növekedni, majd egy adott gazdasági fejlettség elérését követően csökkenni kezdenek. Másszóval, a fejlődés korai szakaszaiban a régiók egy főre jutó jövedelme egyenlőtlenebbé válik, a későbbi szakaszok során azonban egyenlőbbé. Az ipari forradalom kibontakozására és kiteljesedésére alapozva egymaximumú haranggörbét feltételez Williamson, melynek alakját 4 hatótényező⁵⁰ determinálja. Ezek a hatótényezők eleinte tehát a területi divergencia irányába hatnak, vagyis a fejlődés a természeti erőforrásokban bővelkedő térségekben indul meg, mely ezáltal több munkaerőt és tőkét vonz a területre. Mindezt a kormányzati politika is támogatja, hiszen a közigazgatás csúcsszerveként a cél a mihamarabbi gazdasági prosperitás, és a fejlesztési eredmények kézzelfoghatósága. Az idő előrehaladtával és a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan azonban új ásványkincsek jelenhetnek meg,

⁵⁰ A 4 hatótényező: 1. rendelkezésre álló természetierőforrás-vagyon, 2. munkaerő-áramlás, 3. tőkeáramlás, 4. kormányzati politika.

bizonyos esetekben a gazdasági szerkezet átalakítása, átstrukturálódása válik szükségessé, felértékelődnek az elmaradottabb területek, így a munkaerő és tőke fokozatos visszaáramlása figyelhető meg az elmaradott térségek irányába, melyet – tekintettel a már kézenfekvő „gazdasági fejlettség”-re – immáron a kormányzati politika is támogat és hangsúlyt fektet a területi különbségek csökkentésére és az elmaradottabb térségek támogatására, felzárkóztatására. Ez pedig a területi konvergencia irányát fogja kijelölni (Amos, 1988).

Érdekes, hogy 1965-ben Williamson nem mond semmit arról, hogy pontosan milyen alakja van a görbének, értem ezalatt azt, hogy annak felszálló ága esetében mekkora regionális diszparitások jelentik a kiindulópontot, ahogyan arról sem ejt szót, hogy a leszálló ág vonatkozásában teljesen megszűnnek-e azok. Ezen a téren kizárólag szövegesen utal Kuznets 1955-ös tanulmányára. Ábra helyett egy 24 országot átfogó elemzést végez, melyből 16 országot helyez el egy táblázatban többek közt aszerint, hogy a területi egyenlőtlenség tekintetében növekvő, stagnáló vagy csökkenő tendenciát mutatnak. Ebben az esetben pedig fontos megjegyezni, hogy az adatok hiánya miatt a fordított-U görbe bal oldali, felszálló ágát, ha akarta volna, sem tudta volna hitelt érdemlően megalkotni, hiszen a legelmaradottabb államokról nem álltak rendelkezésre a megfelelő mennyiségű és minőségű adatok.

Williamson az empirikus vizsgálat módszertani problémáira is felhívja a figyelmet, mely kapcsán reményekkel teli álláspontot fogalmaz meg.⁵¹

Ahogyan Kuznets elméletével kapcsolatban is Rati Ram kritikával él (Ram, 2011), Williamson feltevésével szemben is megfogalmazódik a bírálat, miszerint az egyenlőtlenségek egy országon belüli időbeli változásairól (longitudinális) szól az elmélet (akárcsak a Kuznets-hipotézis), azonban ennek főlvázolásakor több, eltérő fejlettségű ország adott időpontban mért adataira (keresztmetszeti) támaszkodik az empirikus vizsgálat, ami a következtetések helytállóságát vonhatja kétségbe.

A Williamson-hipotézis tekintetében is kiegészítések sokasága teszi teljesebbé a koncepciót értékes és érdekes meglátásokkal. A dolgozat terjedelmi korlátait figyelembe véve nem vállalkozok a Williamson hipotézist érintő kiegészítések maradéktalan felsorolására, azonban néhány, az elmélethez fűzött kiegészítés megemlítése úgy gondolom éppen elegendő lehet az olvasó számára, hogy bebizonyítsa, ezen kritikai közeg – éppúgy, mint Kuznets elméleténél – a gondolati pluralizmus irányába hat, mely az elmélettel kapcsolatos progresszív gondolkodást ösztönzi, ahelyett, hogy olykor ezen kritikákat az alaptézis cáfolataiként, az eredeti görbe érvénytelenségét bizonyító konstrukciókként kezeljék.

Amos az Amerikai Egyesült Államokra vonatkozó adatok alapján a fordított-U görbe jobb oldali, leszálló ágának továbbrajzolására hívta fel a figyelmet, egy új divergens (felszálló) szakaszt vizionálva (Amos, 1988). Emellett Lee míg Dél-Koreát illetően szintén erre az álláspontra jutott és az ezredfordulón új felívelő (divergens) szakaszt vázolt fel, addig Japánban ugyanekkor már egy újabb leszálló (konvergens) szakaszt körvonalaz

⁵¹ Idézi Gyuris, 2011 10. oldal: „Csak remélhetjük, hogy e megkötöttségek egyike sem elég súlyos ahhoz, hogy kétségbe vonja az adatokból kiolvasott figyelemre méltó összefüggéseket.”

(Lee, 2004). Egy további tanulmány pedig 14 nyugat-európai ország vonatkozásában, az 1980 és 2002 közötti időszakot vizsgálva szintén új divergens és konvergens szakaszt említ (Ezcurra és Rapún, 2006). Mindezek mellett – magyar vonatkozást sem figyelmen kívül hagyva – Lackó László időben csökkenő amplitúdójú hullámvonalat rajzol fel. Ennek keretében jóformán korlátlanul kiterjeszti a Williamson által felvázolt fordított-U görbét, miközben minden gazdaságfejlődési ciklushoz (Kondratyev-ciklus) egy-egy haranggörbét rendel (Lackó, 1986).

A fentiek tudatában beláthatjuk, hogy különböző országok és országcsoportok tekintetében érdekes meglátások születtek, s mind Kuznets, mind Williamson elméletéhez számos kiegészítést fűztek, melyek valamilyen módon a fordított-U modell módosítását, a görbe alakjának megváltoztatását, kiegészítését szorgalmazták, előidézve az elméletekkel kapcsolatos új elemzési, kutatási területek megjelenését, a meglévő változók mellett további változók bevonásával való vizsgálati módszertan kidolgozását, új – a görbe alakjára és a mögöttes tartalomra vonatkozó – prognózisok megszületését.

A fordított-U modell alkalmazási lehetőségeit vizsgálva a volt szocialista országok és a Kínai Népköztársaság vonatkozásában, további érdekes gondolatok születtek és a progresszív kutatási tevékenységet serkentették. Ha az előbbieket kapcsán a példa kedvéért a közép-kelet-európai államokra fordítjuk a figyelmünket, az első fontos megjegyzés, hogy ezekben az államokban a fejlett kapitalista gazdaságokkal szemben, kvázi meghatározó volt egy adott időszakban a politikai instabilitás, gazdasági kockázatokkal való szembesülés, miközben a megfelelő intézményi keretek, a mobilitást könnyítő infrastruktúra és az ehhez hasonló tényezőkből adódó, a regionális konvergenciát megtestesítő centrifugális erők nem igen voltak meghatározóak. További unikális vonás, hogy a területi konvergencia sokkal erőteljesebb megvalósulása figyelhető meg („szocialista nivellálódás”) a hasonló fejlettségű kapitalista államokkal szemben. Nemes Nagy József azonban rávilágít, hogy ennek oka nem igazán az elmaradott területek, régiók felzárkóztatásának célja, hanem inkább egy „lefelé nivellálás” következménye, melynek fő hajtóereje a tömegtermelés mellett az egyenlőségen alapuló bér- és jövedelemrendszer (Nemes, 2005). Ezzel jóformán a fordított-U görbe alakját befolyásoló új változó került a figyelem és a kutatás homlokterébe, vagyis a politikai berendezkedés és a mögöttes politikai-gazdasági ideológia, melynek a társadalomra és kohéziós politikára mért hatása igencsak releváns tényező lehet ezen a téren is.

Újabb jellegzetessége a szocialista országoknak, hogy jelentős hatással bír a modell tekintetében a rendszerváltás korszaka, az átmeneti időszak, mely során az országon belüli fejlettebb régiók specifikusan váltak a külföldi tőkeberuházások célpontjaivá, az innovatív technológiák, a tőke-, információ- és technológiafelhalmozás bekebelezőivé és főszereplőivé, ezáltal gerjesztve és erősítve a területi és jövedelmi egyenlőtlenségek növekedését (Monastiriotis, 2014), mely talán a mai napig tart. Ezen államok köre a fordított-U görbe tekintetében tehát egyedi jellegzetességekkel bírnak ebben az esetben is, vagyis a politikai-gazdasági szerkezetváltás hatással lehet a fordított-U görbe alakjára, vagy legalábbis annak egy pontján kiigazításra adhat okot.

Cifrusz Márton egy 52 országot átfogó vizsgálat keretében az adott országok gazdasági fejlettsége, és az azokhoz tartozó gazdaság szerkezeti formák regionális heterogenitása

közötti kapcsolatot elemezte. Ennek eredményeképpen a fordított-U alakú görbe jobb oldali, leszálló, konvergens szakaszát vázolta fel, és szoros összefüggést vélt felfedezni a két változó között. Az általa, koordinátarendszerben elhelyezett trendvonal⁵² és az egyes kontinensek-nagyrégiók (azon belül pedig az államok) ahhoz képest való pozicionálása azon következtetésnek adott teret a részéről, miszerint a kelet-közép-európai államok a rendszerváltozások egyenlőtlenségnövelő hatása ellenére a trendvonal alatt helyezkednek el, vagyis az elemzett országok együttes összevetéséből megkapott világtrendnél kiegyenlítettebbek, azok közül csak Szlovénia és Oroszország került e térségből a trendvonal fölé (Cifrusz, 2007).

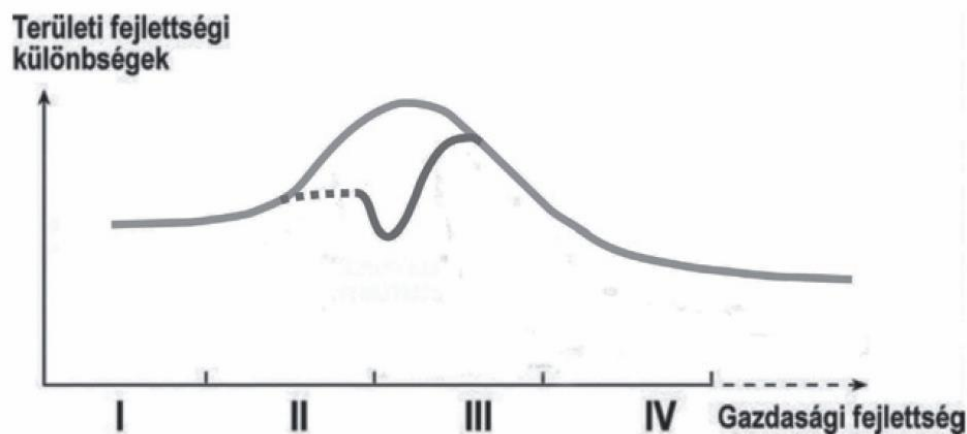
A kínai modell relációjában, habár az a volt szocialista országok görbéjének rajzolatát követi és a speciális „szocialista-nivellálódás” is megfigyelhető, itt is megmutatkoznak bizonyos egyedi sajátosságok. Kína az előző bekezdésben tárgyalt vizsgálatban viszonylag kiegyenlített, s homogén országnak minősül, mely főleg a Mongóliával való összehasonlítás során mutatkozik meg. Ez nem kétséges, tekintve, hogy a vizsgálat szerint, a megmutatkozó viszonylag magas dél-koreai gazdaságszerkezeti heterogenitás mellett Mongólia a legheterogénebb állam az összes közül (Cifrusz, 2007). A területi korlátokat figyelembe véve nem szeretnék kitérni Kína e témát érintő történelmi sajátosságaira, illetve a szintén ezt a területet érintő térbeli szabályszerűségekre, pontosabban a nyugat-kelet ellentétre, mely során a nyugati régiókat az elmaradott, szegényebb, míg a keleti régiókat a fejlettebb területekkel azonosítják, nem beszélve a népesség országon belüli koncentrációjáról. Mindezek ellenére hangsúlyozni kell, hogy a területi kutatások tárgyában kétségtelenül esszenciális jelentőséggel bírnak ezek a tényezők is az ország vizsgálatakor, s további kutatási területet jelenthetnek a fordított-U görbével kapcsolatban betöltött szerepük tekintetében.⁵³

A kínai összefüggést prezentáló görbe egészét tekintve (1. ábra): egy enyhe felszálló szakaszt követően a Mao-korszak speciális „szocialista nivellálódása” következik (szaggatott vonal), melyet a gazdasági reformok által előidézett – eleinte – konvergens (sötétszürke vonal leszálló ága), azt követően pedig divergens (sötétszürke vonal felszálló ága) szakasz követ.

⁵² Az országos szerezettől való vektoros módszerrel mért átlagos regionális eltérés részletesebb tárgyalását, a vektoros módszer leírását lásd: Cifrusz, 2007.

⁵³ Lásd ezeket bővebben: Gyuris, 2007.

1. ábra – A Williamson-görbe poszt-szocialista változatának sajátos érvényesülése Kínában (Forrás: Gyuris, 2009)

A fordított-U alapgörbe meredek felszálló ágának hiányát Gyuris Ferenc a korban e társadalmat jellemző félf feudális viszonyokkal magyarázza, melyet aztán nem a szocialista modell tipikus „nivellálódási” időszaka követ, hanem az erőteljes iparosítás következtében az addigi homogenitás fenntartása és az esetleges diszparitások csökkentése. Rendkívül érdekes a szerző azon meglátása, miszerint az itt megmutatkozó speciális „nivellálódást” követő konvergencia – melynek oka véleményem szerint nagyrészt a Teng Hsziao-ping 1978-1979-es „nyitás és reform politikájaként” elhíresült időszak és az akkor végrehajtott gazdasági reformintézkedések – a kelet-közép-európai rendszerváltásokhoz hasonló tartalommal, azokkal azonban ezen a téren teljesen ellentétes hatásokkal következett be (területi divergencia helyett éppen konvergencia), melynek egyik fő oka, hogy a reform időszakában az addig legfejlettebb észak-keleti régió helyett a dél-keleti területek váltak nyitottá a külföldi beruházók előtt, mely révén ezen területek megindulhattak a felzárkózás útján, megindítva ezáltal a konvergencia előretörését. A déli területek permanens fejlődése azonban rövid időn belül az északi tartományok fejlettségének elérését, azok leelőzését is eredményezte, mely innentől kezdve a divergencia irányába hatott a Kínai Népköztársaságban (Gyuris, 2011). Ez azt jelenti, hogy a területi diszparitások tekintetében és a fordított-U görbe alakjával kapcsolatban az egyes régiók – a globalizáció korszakában kétségkívül – gazdasági és nem utolsósorban politikai nyitottsága, vagyis többek között a külföldi beruházások előtt álló lehetőségek az adott régió vonatkozásában relevanciával bírnak.⁵⁴

Ezen a ponton érdemes megemlíteni Hiroshi Ohnishi 2007-es tanulmányát, mely Williamson gondolatainak és a Kuznets-hipotézisnek egyfajta szintézisét, ha úgy tetszik együttes alkalmazását foglalja magában. Többek között Williamson 1991-es tanulmányára⁵⁵ alapozva, az indikátorok időbeli kiterjesztésével (1952-2004 közötti időszakot vizsgálva), Ohnishi a Kuznets által felvázolt fordított-U görbét alkotja meg azzal a szemlélettel, mely a Kínai Népköztársaság regionális egyenlőtlenségeit vizsgálja az

⁵⁴ Gondoljunk itt a keleti, partmenti területekre, s főként a különleges gazdasági területekre (Special Economic Zones).

⁵⁵ Williamson, J. Gale [1991]: *Inequality, poverty and history*. Basil Blackwell, Oxford.

alapján, hogyan változnak az interregionális és intraregionális diszparitások az évek, évtizedek során, majd ezeket nyugati-közép-keleti (west-middle-east) régiókra bontva, mi több, tartományi szintű bontásban vizsgálja meg, elhatárolva az általa „magas” és „alacsony” jövedelmi viszonyokat tükröző területeket, melyek révén a szerző által említett Yao-Zhang szerzőpár⁵⁶ tollából már ismert és használt „homogén és heterogén klubok”⁵⁷ fogalmát is feleleveníti. A Kínai Statisztikai Évkönyv (Chinese Statistical Yearbook) adatai alapján pedig ezzel kapcsolatban azt a következtetést vonja le, hogy míg a régióon belüli különbségek csökkennek (főként a keleti területeken, ahol 2005-ben Shanghai és Peking a negyedik, 2006-ban pedig a nyolcadik és hetedik leglassabban növekvő terület volt országos viszonylatban⁵⁸), addig a régiók közötti diszparitások egyelőre növekedést mutatnak ebben az időszakban (Ohnishi, 2007).

Ahogy fent említettem, annak ellenére, hogy az országos (kínai) statisztikai adatok 2005-ben még nem támasztották alá az elképzelést, és továbbra is egy területi divergencia volt megfigyelhető az országgal kapcsolatban, többek között Nemes Nagy József már akkor egy új konvergencia szakaszt vizionált (világosszürke vonal leszálló ága), kirajzolva ezáltal a fordított-U modell egy sajátos esetét (Nemes, 2005). Ezt Ben Westmore – kiemelve az OECD 2017-es China Economic Survey következtetéseit – már statisztikailag is alátámasztotta, hiszen az adatok alapján 2008 óta konvergencia figyelhető meg a Kínai Népköztársaságban a regionális különbségekre vonatkozó mérőszámok tekintetében, még ha a háztartásokra vonatkoztatott elkölthető jövedelem kapcsán igen elhanyagolható is a csökkenés. Az említett cikk alapján pedig többek között az adórendszer jellege is új változóként jelenhet meg a fordított-U görbével kapcsolatos koncepció és kutatási irány témakörében, hiszen annak speciális vetületei alapjaiban hatással lehetnek a területi diszparitások alakulására, ezáltal pedig a görbe alakjára (Westmore, 2017). Mindenesetre az előző bekezdésben említett Ohnishi-tanulmány kiváltképpen rámutatott arra, hogy egyéb változók bevonása az elemzési körbe, és a mögöttes tartalom vizsgálata a regionális egyenlőtlenségek területén részletesebb és érvényesebb következtetések levonására adhat okot, ami jelen esetben szintén a Kuznets-hipotézissel és a fordított-U görbével kapcsolatos gondolati pluralizmust erősíti, ahelyett, hogy az alaptézist alátámasztó tanulmányok pusztán egyszerű argumentumként szolgálnának az alapkonstrukcióhoz.

⁵⁶ Yao, S. – Z. Zhang, 2001, idézi Ohnishi, 2007.

⁵⁷ A keleti tartományokban megfigyelhető regionális konvergencia kapcsán, a relatíve „alacsony” jövedelmi viszonyokkal rendelkező területek felzárkózása figyelhető meg a „magas” jövedelmi viszonyokkal rendelkező területek irányába. Ebben az esetben a tanulmány szerint Guangdong, Shangdong, Liaoning, Jiangsu, Zhejiang és Fujian tartományok egy ilyen homogén „klubot” alkotnak.

⁵⁸ Míg a legnagyobb gazdasági növekedés a Belső-Mongólia Autonóm Területen volt megfigyelhető.

ÖSSZEGZÉS

Mind a Simon Kuznets nevéhez fűződő fordított U-modell, mind a Jeffrey Gale Williamson által felvázolt, szintén fordított-U alakú görbét felvázoló elmélet egy hasonló, fejlesztésorientált politika által meghatározott nemzetközi környezetben született meg. A „williamsoni” tézis egy évtizeddel későbbi megjelenése azonban éppen elegendő volt ahhoz, hogy a Kuznets-hipotézist körülvevő kritikai közeg és szemlélet megváltozzon, a nemzetközi fejlesztésorientált politika népszerűsége megtörni látszott, s ez a dolgozat során említett alapvető különbséget jelentett a két elmélet tudományos elismertségét és népszerűségét, kritikai vizsgálatát illetően. Mindkét elmülethez számos kiegészítést fűztek, mely a modellek speciális vonatkozásaira, az alaptézisek új változókkal való ellenőrzésére és vizsgálatára hívják fel a figyelmet. Ez a kritikai hozzáállás inkább a gondolati pluralizmust segítette elő a két tézis vonatkozásában, hiszen egyes országok, országcsoportok, fejlődő és fejlett államok tekintetében olyan gondolatok tették színesebbé az alaphipotéziseket, melynek szemléletes példája többek között a dolgozat során tárgyalt „kínai modell”, s melyek valamilyen formában mindig visszanyúlnak az alaptézisek gondolataihoz. Összességében pedig, mindezek tudatában kijelenthetjük, hogy a két elmélet jelentősége a területi kutatások és regionális tudományok területén a mai napig megkérdőjelezhetetlen, mind elméleti, mind gyakorlati, módszertani háttérrel biztosít az e témában kutatók számára. Olykor az alapvetően cáfolatként értelmezett szakirodalom esetében is egyes szerzők (pl. Ram, 1993) maguk hangsúlyozzák az általuk írtakkal kapcsolatban a részükről érkező kiegészítő, gondolati pluralizmust elősegítő szándékukat.

Végezetül fontosnak tartom megemlíteni, hogy egyetértek azzal az állásponttal, mely szerint az alapgörbe és az egyéb görbék bizonyos esetekben csak a vizsgált ország, országcsoport esetében megfigyelhető fejlődési modellt illetően érvényesek, nem feltétlenül foglalják magukba a fejlődési lehetőségek, irányok sokszínű variánsait felvonultató más államokat. Továbbá osztom ugyanezen szerzők azon véleményét is, miszerint az elemzést ki lehetne és ki is kellene terjeszteni egyéb változókra is, úgy, mint például a demokratizálódási folyamatra⁵⁹, mely például a volt szocialista, egyes szub-szaharai országok, továbbá egyéb kelet-ázsiai államok tekintetében további érdekes kutatások tárgyát képezheti (Acemoglu – James, 2002). De ezen a téren irányadó lehet a már említett Ram-féle „family composition” oldalról közelítő elemzési irány, és az egyéb, szintén említett, történelmi, politikai berendezkedés alapján történő vizsgálati metodika.

⁵⁹ Érttem ezalatt például, hogy a különböző politikai rendszerekben, a demokratikus berendezkedés egyes megjelenési formáiban, annak szintjein milyen erős befolyásolási képességgel bír a társadalom a jövedelmi és területi diszparitások csökkentésére tett politikai reformok, intézkedések vonatkozásában az állami kormányzat ilyen típusú politikájára.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Acemoglu, Daron – James, A. Robinson [2002]: *The Political Economy of The Kuznets Curve*. Review of Development Economics, 6(2), 183-203.
- Amos, O. M., Jr. [1988]: *Unbalanced regional growth and regional income inequality in the latter stage of development*. Regional Science and Urban Economics, 4., 549–566.
- Czirfusz Márton [2007]: *Struktúrák regionális egyenlőtlenségei*. Tér és Társadalom, XXI. évf. 1. szám, 69-83.
- Ezcurra, R. – Rapún, M. [2006]: *Regional Disparities and National Development Revisited. The Case of Western Europe*. European Urban and Regional Studies, 4., 355–369.
- Gyuris Ferenc [2007]: *A fejlettség regionális egyenlőtlenségei Kínában*. Tér és Társadalom, XXI. évf. 3. szám, 143-165.
- Gyuris Ferenc [2011]: *A Williamson-hipotézis. Egy koncepció tartalma, kritikája és utóélete*. Tér és Társadalom, 25. évf. 2. szám.
- Fenyővári Zsolt – Lukovics Miklós [2008]: *A regionális versenyképesség és a területi különbségek kölcsönhatásai*. Tér és Társadalom, XXII. évf. 2. szám, 1-20.
- Fosu, Augustin Kwasi [1993]: *Kuznets's inverted-U hypothesis: Comment*. Southern Economic Journal. January, Vol. 59 Issue 3, p523-527.
- Kerekes Sándor [2016]: *Gazdasági, környezeti és társadalmi fenntarthatóság*. In: Pénzügyekről másképpen. Fenntarthatóság és közösségi pénzügyek. Szerkesztette: Kerekes Sándor, Wolters Kluwer Kft. Budapest, ISBN 978 963 295 586 5.
- King, Stephen [2016]: *China's Path to tackling regional inequality*. Financial Times, URL: <https://www.ft.com/content/9c6203d8-e1d9-3ca3-818a-e55b409ece94> - Utolsó letöltés ideje: 2019. 01. 28.
- Kuznets, Simon [1955]: *Economic Growth and Income Inequality*. The American Economic Review, Vol. 45, No. 1. pp. 1-28.
- Lackó László [1986]: *A területi fejlődés jellege*. Területi Statisztika, 3., 205–219.
- Lee, S-S. [2004]: *Spatial Dynamic Variations of Regional Inequality in Korea and Japan*. Studies in Regional Science, 1., 97–116.
- List, A. John – Gallet, Craig A. [1999]: *The Kuznet's Curve: What Happens After the Inverted-U?* Review of Development Economics, 3(2), 200-206.p.
- Monastiriotis, Vassilis [2014]: *Regional growth and national development: transition in Central and Eastern Europe and the regional Kuznets curve in the East and the West*. Spatial Economic Analysis, 9 (2). pp. 142-161. ISSN 1742-1772 DOI: 10.1080/17421772.2014.891156, URL: <http://eprints.lse.ac.uk/56731/> - Utolsó letöltés ideje: 2018. 12. 29.
- Moran, Timothy Patrick [2005]: *Kuznets's Inverted U-Curve Hypothesis: The Rise, Demise, and Continued Relevance of a Socioeconomic Law*. Sociological Forum, Vol. 20, No.2. pp. 209-244.
- Nemes Nagy József [2005]: *Fordulatra várva – a regionális egyenlőtlenségek hullámai*. In: Dövényi Z., Schweitzer F. (szerk.): *A földrajz dimenziói*. MTA FKI, Budapest, 141–158.

- Nemes Nagy József – Jakobi Ákos – Németh Nándor [2001]: *A jövedelemegyenlőtlenségek térségi és településszerkezeti összetevői*. Statisztikai Szemle, 79. évfolyam 10-11. szám 862-884.
- Nemes Nagy József [1990]: *Területi egyenlőtlenségek dimenziói. Adalékok egy „kvázi elmélethez”*. Tér és Társadalom 4. évf. 2. szám 15-30.
- Ohnishi, Hiroshi [2007]: *Forming Kuznets Curve among Chinese Provinces*. The Kyoto Economic Review 75 (2), 155-163.
- Ram, Rati [1993]: *Kuznets's inverted-U hypothesis: Reply*. Southern Economic Journal. January, Vol. 59 Issue 3, p528-532.
- Ram, Rati [1991]: *Kuznets's Inverted-U Hypothesis: Evidence from a Highly Developed Country*. Southern Economic Journal, April, p1112-1123.
- Stern, David, I. [2003]: *The Environmental Kuznets Curve*. Department of Economics, Rensselaer Polytechnic Institute, Troy, NY 12180, USA.
- Szlávik János [2013]: *Fenntartható gazdálkodás*. Wolters Kluwer Kft., Budapest, ISBN 978 963 295 346 5.
- Westmore, Ben [2017]: *An immediate Chinese challenge: further addressing vast income inequality*. OECD Ecoscope, URL: <https://oecdecoscope.blog/2017/03/21/an-immediate-chinese-challenge-further-addressing-vast-income-inequality/> - Utolsó letöltés ideje: 2019. 01. 28.
- Williamson, Jeffrey Gale [1965]: *Regional inequality and the process of national development: A description of the patterns*. Economic Development and Cultural Change, 4., 3-84.
- Yao, S. – Z. Zhang [2001]: *On regional inequality and diverging clubs: a case study of contemporary China*. Journal of Comparative Economics 29 (3): 466-484.
- Yu Hsing – Smyth, David J. [1994]: *Kuznet's inverted-U hypothesis revisited*. Applied Economics Letters, 1. 111-113.p.

A hulladékmentes életmód mozgalom magyarországi képviselőinek kommunikációs stratégiája

A klímaváltozás napjaink egyik legvitatottabb témája. Amíg a világ egyik fele önkéntesekkel, demonstrációkkal és hulladékcsökkentéssel küzd a Föld megmentéséért, a nagyhatalmak olykor úgy tűnhetnek, hogy az ellentétes irányba tartanak. De mi is igazán a klímaváltozás, és hogyan függ össze a hulladéktermeléssel?

A hulladék előreláthatólag 2050-re ellepi az óceánokat és kiszorítja az évmilliók óta ott lakó halakat, miközben a mikroműanyagokra bomló hulladék olyan üvegházhatású gázokat bocsát ki magából, mely felgyorsítja a klímaváltozás káros hatásait. Hogyan változtathat tehát az átlagember a klímaváltozáson?

Legegyszerűbb módon a hulladéka csökkentésével, mely fogalom köré épült az egyre népszerűbb hulladékmentes mozgalom. Esettanulmányomban azt kutatom, milyen kommunikációs stratégiát használnak a hulladékmentes életmód képviselői egy szebb jövő reményében.

BEVEZETÉS

A környezetvédelem és a klímaváltozás témakörei évek óta az általam leginkább foglalkoztatottak közé tartoznak. Rengeteg olyan döntés van, amit egyszerű emberként nem tudunk befolyásolni, és Földünk sorsa gyakran úgy tűnik, kizárólag a nagyhatalmak kezében van. Azonban kis emberként kötelességünk megtenni a környezet védelmében azt, amit meg tudunk, például az ételpazarlás és a túlzott vásárlás elkerülése, vagy akár a villany lekapcsolása, ha elmegyünk otthonról.

A hulladék csökkentését is pontosan ebbe a kategóriába sorolom, hiszen valamit nem megvenni egyszerűbb, mint megvenni. Magyarországon egyre elterjedtebb a hulladékcsökkentő és a hulladékmentes életmód. Budapesten 2018-ban két csomagolásmentes üzlet is nyílt, ezen kívül több olyan webshop is üzemel, amely hulladékcsökkentésben hasznos alternatívákat kínál, kezdve a többször használható, bevásárláshoz használatos vászontáskáktól a fém szívószálakon keresztül a hulladékmentes életmóddal kapcsolatos számtalan könyvig.

A hulladékmentes mozgalom külföldön is nagy népszerűségnek örvend. Néhány héttel ezelőtt kezdtem meg Párizsban a külföldön töltött szemeszteremet, és örömmel vettem észre, hogy számos üzlet kínál csomagolásmentes vásárlási opciót, legyen szó élelmiszerről, kozmetikumokról, vagy a ház körül használt tisztítószerokról, ezenkívül számos szelektív hulladékgyűjtő ponttal és figyelemfelkeltő üzenettel találkoztam.

De hogyan vívják a harcukat a környezetvédelemért küzdő magyar vállalkozók? Milyen kommunikációs stratégiát alkalmaznak, milyen kommunikációs eszközöket választanak, hogy felhívják a lakosság figyelmét arra, hogy a hulladéktermelésük csökkentésével milyen pozitív hatással vannak közvetlen környezetükre, a klímaváltozás visszaszorítására és általában a világra egyaránt? Hogyan működnek ezek a kommunikációs eszközök, és milyen más eszközöket lehetne még alkalmazni? Esettanulmányomban ezekre a kérdésekre keresem a választ.

SZAKIRODALMI HÁTTÉR

A KLÍMAVÁLTOZÁS KUTATÁSÁNAK TÖRTÉNETE

A globális felmelegedés és a klímaváltozás két olyan fogalom, melyet gyakran helytelenül használnak egymás szinonímáiként. Globális felmelegedésnek nevezzük azt a folyamatot, mely során a Föld átlaghőmérséklete megnövekedik. Klímaváltozásnak vagy éghajlatváltozásnak azt hívjuk, mely során az éghajlat hosszú távon és jelentősen megváltozik, ebbe beleértve a csapadék mennyiségét és minőségét, a hőmérsékletet, a széljárást, szélsőséges időjárási körülményeket. A klímaváltozás utal a globális felmelegedés által okozott megváltozott időjárási viszonyokra.

A klímaváltozás azonban nem új fogalom, hiszen amióta világ a világ, a Föld klímája változik. A 18. században kutatók megállapították, hogy a Föld mai arcának kialakulásáig számos különböző korszakon, földtörténeti koron ment keresztül, ezzel együtt a bolygó éghajlata is számottevően változott az évmilliók során. Joseph Fourier az 1820-as években felfedezte az üvegházhatást (Bárány, 1999), majd 1856-ban Eunice Newton Foote jött rá arra, hogy a légkörben felfedezhető szén-dioxid az üvegházhatás kiváltó oka (Reed, 1992). A 20. században további kutatások folytak a napfoltokkal, napsugárzással, a Föld pályájával, vulkánokkal és óceáni áramlatokkal kapcsolatban, melyek mind még több információt adtak arról, hogy hogyan és miért változik Földünk klímája. Az 1960-as években merült fel először az, hogy az emberi tevékenység okozza globális felmelegedést, de a feltevés még további húsz évig nem kapott sok figyelmet. James Hansen amerikai klímakutató volt az első, aki, később híressé vált tanúságtételt tett az amerikai Szenátus előtt az ember által okozott klímaváltozás veszélyeiről.

A klímaváltozás kutatása napjainkban egyre nagyobb figyelmet kap, azonban hosszú út vezetett idáig a Föld korszakainak és ősi klímáinak megismerésétől addig a megállapításig, hogy létezik ember által okozott klímaváltozás. De vajon tényleg létezik? Mit gondolnak erről a klímakutatók?

KLÍMAKUTATÁS NAPJAINKBAN

A publikált kutatások alapján a klímakutatók 90 - 100 százaléka ért egyet azzal, hogy létezik ember által okozott klímaváltozás, mely adat összhangban van a Cook *et al.* tanulmányában megjelenő 97 százalékos egyetértéssel (konszenzussal) a kutatók körében (2016). Cook és társai 11 944 absztraktot vizsgáltak meg klímaváltozással

kapcsolatos tanulmányok témakörében, melyek közül 4014 foglalt állást a jelenlegi globális felmelegedés kapcsán. Ezen tanulmányok szerzői szintén 97 százalékban támogatták a konszenzust (Cook et al., 2016).

Azonban vannak, akik cáfolják az ember által okozott felmelegedés létezését. A Global Warming Petition Project, más néven Oregon Project a következőt állítja:

“Nincs meggyőző tudományos bizonyíték arra, hogy az emberi szén-dioxid-kibocsátás, a metán vagy más üvegházhatású gázok okozzanak a belátható jövőben a Föld légkörében katasztrofális felmelegedést, és megzavarják a Föld éghajlatát. Mi több, jelentős tudományos bizonyítékok találhatóak arra, hogy a légköri szén-dioxid növekedésének számos jótékony hatása lehet a természetes növényi és állati környezetre” (2007).

A petíciót több, mint 31 ezer amerikai tudós írta alá, ebből több, mint 9 ezer ember rendelkezik doktori fokozattal, azonban a petíció eredetisége és hitelessége többször is meg lett kérdőjelezve, többek között azért, mert megjelentek olyan aláírók is, mint például az 1882-ben elhunyt Charles Darwin, vagy a Spice Girls egykori énekesese, Geri Halliwell.

A fenti állásfoglalások alapján azt mondhatjuk, hogy a kutatók többsége egyetért az ember által okozott klímaváltozás tényével, és országok, vállalatok, egyének egyaránt megkezdték a felkészülést a változásra, valamint vállalták a további hatások csökkentését. 1992-ben megszületett az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezménye, mely globálisan intézményi keretek között biztosítja az éghajlatváltozás kezelését. Ezt a keretegyezményt kiegészíti a Kiotói jegyzőkönyv (ismertebben Kiotói egyezmény), melyet aláíró országok vállalták, hogy 2012-ig visszaszorítják az üvegházhatású gázok kibocsátását. Az egyezményt 2012-es lejártával további 8 évre, 2020-ig meghosszabbították.

Bár számos törekvés létezik a globális felmelegedés és a klímaváltozás problémájának visszaszorítására, Földünk sorsa gyakran az aktuális politikai nagyhatalmak kezében van. A brazil külügyminiszter, Ernesto Araújo szerint “a klímaváltozás a „kulturális marxisták” összeesküvése, hogy aláássák a nyugati világ gazdaságát, és Kína növekedését segítsék elő” (The Guardian, 2018). Donald Trump amerikai elnök pedig többször hangsúlyozta, hogy “meggyőződése szerint nem csak az emberi tevékenység okozza a globális felmelegedést. Elnöki beiktatása után nem sokkal pedig bejelentette, hogy kormányszata vagy kilép majd a párizsi klímaegyezményből, vagy az amerikai gazdaságnak kedvező feltételekkel újratárgyalja a megállapodást” (Index, 2018).

A nagyhatalmak nagyban befolyásolják a klímaváltozással kapcsolatos legfőbb történéseket, azonban mivel járulhat hozzá az átlag ember a környezet védelméhez, a klímaváltozás visszaszorításához? Van egyáltalán kapcsolat a hulladéktermelés és a klímaváltozás között?

A HULLADÉK ÉS A KLÍMAVÁLTOZÁS KAPCSOLATA

A klímaváltozás és a hulladék kapcsolatában ebben az esettanulmányban elsősorban a műanyagok túlzott mértékű használatában és azok helytelen, gyakran nem létező újrahasznosításában gyökerező okokat vizsgálom.

A műanyag feltalálása megközelítőleg 100 éve történt, tömeggyártása körülbelül 70 évvel ezelőtt kezdődött. A valaha leggyártott műanyagok körülbelül 9 százaléka lett újrahasznosítva, 12 százaléka elégetve, a fennmaradó rész pedig a mai napig körülöttünk van, elsősorban a Föld óceánjaiban. A Science magazin 2015. februári számában megjelenő kutatás szerint, melyet a *UC Santa Barbara's National Center for Ecological Analysis and Synthesis (NCEAS)* egyik kutatócsoportja végzett, minden évben 8 millió tonnával nő az óceáni hulladék, jelenleg 150 millió tonna szemét úszik a vízben (Le Guern, 2018). Ezt úgy kell elképzelni, mintha percenként egy egész szemétszállító autónak megfelelő műanyagot öntenénk az óceánba. A növekvő műanyagmennyiség arra ad következtetést, hogy 2050-re több műanyag lesz az óceánban, mint hal, bár az igazán pesszimista tudósok szerint erre az évre a halak és egyéb tengeri élőlények teljesen eltűnnek majd a vizekből. Ezen kívül a mikroműanyagok is óriási problémát jelentenek: a műanyag (PET) palackok fényesítésére használt BPA például megzavarhatja a hormonháztartásunkat, a palackok rugalmasságához használt DEHP pedig rákkeltő hatású.

A legnagyobb problémát amellet, hogy az élőlények táplálékkal tévesztik össze a műanyagokat, valamint a mikroműanyagok rendkívül káros hatással vannak az emberi szervezetre, a bomláskor keletkező üvegházhatású gázok jelentik: például metán és etilén, melyek hozzájárulnak a klímaváltozáshoz.

A műanyagok fajtái közül a leginkább használt műanyagok egyben a legkárosabbak is. Ezek a polikarbonát, az akril, a polipropilén, a polietilén-tereftalát (PET), a polisztrén, valamint polietilén nagy és kis sűrűségű változata (HPDE és LPDE). A kis sűrűségű polietilén egy olcsó anyag, mely rendkívül népszerű: ebből készülnek például a műanyag palackok vagy a hálós csomagolások, melyekkel gyakran találkozhatunk a zöldséges boltokban. Világszerte ebből kerül a legtöbb a szemét közé, és ez a legtöbb gázt előállító műanyagfajta.

A fent említett okok miatt a világon, és ezzel Magyarországon is egyre népszerűbbek a hulladékcsökkentő életmódok, például a *zero waste* (hulladékmentes) vagy *low-impact* (alacsony hatás) mozgalmak. Hogyan tudjuk egyénileg befolyásolni a globális hulladéktermelés mértékét, és ezzel visszaszorítani a klímaváltozást?

A HULLADÉKMENTES ÉLETMÓD

Mindenekelőtt a vásárlás mértékének visszafogásával, a meglévő dolgok csökkentésével és azok újrahasznosításával tudunk befolyással lenni a hulladéktermelésre. Amikor újrahasználnunk egy tárgyat, vagy úgy döntünk, kevesebb termékkel végzünk el egy feladatot az életben, akkor az így kompenzált termék előállításához felhasznált nyersanyagok kitermeléséhez, a szállításához, feldolgozásához, egy kifejezéssel a termékek gyártásához szükséges energiából lényegesen kevesebbet használunk fel. Ez pedig azt jelenti, hogy nem csak a felgyülemlett hulladék számát nem növeljük, hanem a fel nem használt energiával további üvegházhatású gázt sem juttatunk a légkörbe. Ehhez hozzájárul még az adott termék szállítása által keletkezett hulladék és káros gázok mennyisége, például kipufogógáz szárazföldi szállítás esetén. A hulladékcsökkentés,

hulladékmentesség tehát a klímaváltozás megfékezésének szempontjából kulcsfontosságú.

Az életvitelszerű hulladékmentességre való törekvést hulladékmentes (zero waste) életmódnak nevezzük. “A hulladékmentesség lényege, hogy minimálisra csökken a mindennapi életvitel során keletkező hulladék-, valamint szemét mennyisége. A hangsúly azon van, hogy minimálisra csökken, nem pedig azon, hogy elérjük a teljesen mentes, nulla hulladék állapotot, mert ez egyszerűen lehetetlen” (Hulladékmentes, 2018). A hulladék ebben a formában azt a fajta, már nem újrahasznosítható dolgot jelenti, mely egyébként a szeméttelre, a szemétegetőbe vagy az óceánokba kerülne. “Fontos, hogy a hulladékmentes életmód elérése egy törekvés, nem pedig egy állapot” (Hulladékmentes, 2018).

A hulladékmentes életmódot követő emberek és cégek a környezetvédelem mellett számos más előnyről számolnak be, például egyszerűbb életről, hiszen a csomagolásmentes alternatívák kis száma miatt csökken a “bőség zavara” egy üzletben, pénz megtakarításáról, mivel a csomagolás költsége sok esetben nem érinti a vásárlót és ezzel pénzt tud spórolni, valamint egészségesebb étkezésről, mert a hulladékmentes életmódot követők szinte teljesen kiiktatják a gyorséttermi ételeket, és helyette csomagolásmentes élelmiszerekből főznek egészséges ételeket.

A mozgalom híres külföldi képviselői például Bea Johnson, a *Zero Waste otthon* szerzője, valamint Lauren Singer, a *Trash is for Tossers* YouTube csatorna bloggere, valamint a *Package Free Shop* csomagolásmentes bolt és a *Simply Co.* csomagolásmentes és környezetbarát mosószeret gyártó cég alapítója és tulajdonosa.

MÓDSZERTAN

MÓDSZERTAN BEMUTATÁSA

Esettanulmányomban a hulladékmentes életmód magyar képviselőinek kommunikációs stratégiáját vizsgálom az általuk elérhetővé tett források alapján. Tanulmányom tervezése során két kutatási módszer merült fel elsősorban, a kvalitatív tartalomelemzés és a mélyinterjú készítés, mivel a téma átfogó megismerése végett ezeket tartottam a legcélravezetőbb módszereknek. A hulladékmentes életmód magyar képviselői azonban ezúttal nem tudtak rendelkezésemre állni egy mélyinterjú lebonyolításában, többek között az egyik csomagolásmentes bolt bővítése és egy új bolt nyitása is túl elfoglalttá tették a potenciális interjúalanyokat. A kvalitatív tartalomelemzés során viszont átfogó képet kaphatunk a szóban forgó cégek jelenlegi, külső szemlélő által is megfigyelhető kommunikációs stratégiájáról.

KVALITATÍV TARTALOMELEMZÉS

A kvalitatív tartalomelemzés során a hulladékmentes életmód három magyarországi képviselőjének közzétett tartalmait elemeztem az elmúlt egy hónapból (2018. december 15. és 2019. január 15. közötti időszak), elsősorban a közösségi média oldalakon, a honlapon, valamint a sajtómegjelenések alkalmával közzétett tartalmakat. Az elemzés

során vizsgáltam a kommunikációs elemek (például bejegyzések, fotók, videók) gyakoriságát, formátumát, és hangvételt, továbbá megvizsgáltam az adott cégek honlapjának felépítését és a vizsgált időszakban a sajtóban megjelenő tartalmakat.

EREDMÉNYEK

A HULLADÉKMENTES ÉLETMÓD MOZGALOM KÉPVISELŐI MAGYARORSZÁGON

Az esettanulmányban a következő három, hulladékmentes életmóddal üzletszerűen foglalkozó magyar céget vizsgáltam: *Hulladékmentes.hu* zero waste életmód blog és webáruház, *Ne pazarolj* zero waste shop & cafe, és a *Ligeti bolt* csomagolásmentes bolt. Mindhárom cég csomagolásmentes termékeket kínál, a csomagolásmentes kifejezés ebben az értelemben azt takarja, hogy a termékek vagy nem rendelkeznek egyáltalán csomagolással (például gabonák, tésztafélék, hüvelyes zöldségek), és a vásárló a saját csomagolásában tudja megvásárolni (például vászonzsákokban, dobozban, ételhordóban), vagy a csomagolás teljes mértékben újrahasznosítható (például a lekvárok üvegei), vagy komposztálható (például festék nélküli papírcsomagolás). A legnagyobb különbség a boltok között, hogy a *Hulladékmentes.hu* webáruház nem rendelkezik mintabolttal, ennél a cégnél teljes mértékben online folyik a vásárlás.

A *Hulladékmentes.hu* platformon élelmiszereket nem lehet vásárolni, hanem elsősorban a hulladékmentes életmódhoz hasznos termékekkel találkozhatunk, például bevásárláshoz és tároláshoz használható termékekkel (csatos üvegek, zsákok), higiéniai termékekkel (fa fésűk, rozsdamentes acél borotvák, szappanok, fa fogkefék) és egyéb termékekkel, például konyhai eszközökkel, illóolajokkal. A honlap az áruházon kívül hulladékmentes életmóddal kapcsolatos blogbejegyzéseket is tartalmaz, online hulladékmentes háztartás tanfolyamot és interaktív előadás, személyes és vállalati tanácsadói szolgáltatásokat is kínál. Bár a honlap nem olyan letisztult, mint a bolttal rendelkező társai oldalai, mindent egyértelműen megtalálhatunk rajta.

A *Ne pazarolj* és a *Ligeti Bolt* online vásárlási lehetőséget nem kínál, viszont mindkettő rendelkezik Budapesten üzlettel. A *Ligeti Bolt* piliscsabai alapítású, de a város kicsinek bizonyult egy csomagolásmentes bolt fenntarthatóságához (*Ligeti Bolt*, 2018), ezért 2018-ban Budapestre költözött a cég, majd néhány hónap után bővítésbe és egy újabb bolt megnyitására kezdett. A *Ne pazarolj* 2018 végén nyílt Budán, és a bolt egy kávézót is üzemeltet az emeleten. Mindkét bolt kínálata elsősorban magyar, a bolthoz minél közelebbi termelőktől származik, néhány egzotikus magféléttől, teájtól és Magyarországon nem gyártott hulladékmentes terméktől eltekintve (például kesudió vagy hulladékmentes fogkrém). A kínálatba tartoznak többek között zöldségek, tészták, lisztek, gabonák, pékáru, fűszerek, édességek, aszalványok, müzlik, lekvárok, szörpök, olajok, ecetek, magvak, hüvelyesek, háztartási eszközök és tisztítószer.

A *Ne pazarolj* bolt weboldala letisztult, professzionális, egy kreatív bemutatkozó videóval mutatja meg a bolt misszióját, a vásárlás menetét és magukat az alapítókat. A bolt összes kapható terméke fel van sorolva az oldalon. A weboldalhoz egy külső blog is tartozik, ahol házi praktikák, receptek, tippek találhatók rövid bejegyzések formájában,

2018 szeptemberéig körülbelül havi rendszerességgel jelentek meg posztok. A bolt egyébként szemléletformáló programoknak és műhelyeknek is helyszínnül szolgál.

A Ligeti Bolt csomagolásmentes bolt egy esztétikus weboldallal rendelkezik, ahol a cég bemutatkozásán túl instrukciókat kap a látogató a csomagolásmentes boltban való vásárlás menetéről, elolvashatja a terméklistát, valamint a gyakran feltett kérdésekre is választ kaphat. Ehhez a weboldalhoz blog és kiegészítő szolgáltatások listája nem tartozik.

A HULLADÉKMENTES ÉLETMÓD MOZGALOM KÉPVISELŐINEK KOMMUNIKÁCIÓS STRATÉGIÁJA

A három vizsgált üzlet kommunikációs stratégiáját a közösségi oldalakon közzétett és megosztott tartalmakon keresztül vizsgáltam. A Hulladékmentes.hu webáruház kifejezetten aktívan és tudatosan használja a közösségi média platformok által nyújtott lehetőségeket. A cég Facebook oldalán a vizsgált időszakban 23 poszt született, ami azt jelenti, hogy majdnem mindennapos a tartalommegosztás ezen a platformon. Minden bejegyzés tartalmazott képes és szöveges tartalmat, egy pedig saját készítésű videót. Gyakori a külső cikk, blogbejegyzés megosztása, összesen 11 alkalommal osztott meg a Facebook oldal valamilyen külső honlapról tartalmat. 12 alkalommal interaktív bejegyzést osztottak meg, melynek keretein belül üzenetre, kommentálásra, nyereményjátékban való részvételre buzdította az oldal a követőit. Összességében közvetlen hangvételi bejegyzések láthatóak, melyeken belül vannak játékkal, a boltban való kedvezménnyel, recepttel kapcsolatos tartalmak, egy alkalommal a Ligeti Bolt nyitásával kapcsolatban is megosztásra került egy bejegyzés. Gyakori a saját hashtagek használata. A Facebook oldal igen népszerű, több, mint 21 ezer követővel rendelkezik, a vizsgált hónapban a legnépszerűbb poszt 222 reakciót kapott.

A bolt Instagram oldala egységes, letisztult képet nyújt, nyilvánvalóan tudatosan használja a Hulladékmentes.hu a közösségi média ezen platformját is. A vizsgált hónap során 9 bejegyzés született, melyek 2019. január 7-től napi rendszerességgel lettek megosztva, a legnépszerűbb ezek közül 463 kedvelést ért el. A képes és a hosszú szöveges tartalom előnyt élvez a videókkal szemben, a Facebook-on megosztott tartalmaktól egy-két kivételtől eltekintve eltérő tartalmakat láthatunk. Gyakori a saját hashtagek használata, és egy saját képsorozat is folyamatosan megosztásra kerül "Minden lépés számít" címmel. Az oldal több mint 4300 követővel 450 poszttal rendelkezik, közvetlen, tegező, barátságos hangvételi tartalmak jellemzik.

A Facebook és az Instagram oldalakon kívül a Hulladékmentes.hu aktív YouTube csatornával is rendelkezik, ahova az elmúlt hónapban egy videó került feltöltésre *Milyen a környezettudatos karácsonyfa?* címmel. A csatorna 667 követővel rendelkezik, a vizsgált videó körülbelül 1200 fős nézettséget, a legnépszerűbb videó pedig 9000 fős nézettséggel a *Csomagolásmentes bolt nyílt Budapesten!* című videó, mely a Ligeti bolt nyitása alkalmából került a csatornára.

A Ne pazarolj csomagolásmentes bolt a Hulladékmentes.hu oldalhoz hasonlóan igen aktívan használja a legnépszerűbb közösségi oldalt, a Facebook-ot. Az elmúlt hónapban 24 bejegyzést tett közzé, ebből 14 volt képes tartalom, majdnem duplaannyi közvetlen hangvételi bejegyzés, mint személytelen, vagy szöveg nélküli. Jellemzőek a termékek

bemutatására használt bejegyzések, a nyitvatartásról adott tájékoztatás, a receptek, valamint a külső forrásból, de a boltról készült bejegyzések megosztása: a Ne pazarolj boltról a vizsgált hónapban 6 blogbejegyzés is született: a tudatosvasarlo.hu, a mandiner.hu, a magyarhang.org, a funzine.hu, az okopamacs.blog.hu és az elobolygonk.hu weboldalakon. A bejegyzések több, mint ötöde tulajdonképpeni tartalommarketing bejegyzéssel volt kapcsolatos, ami vélhetően összefüggésben van a bolt gyorsan ívelő népszerűségével. Néhány hónappal ezelőtti nyitása óta már több, mint 7800 követővel rendelkezik az oldal, a legnépszerűbb poszt elérte a 255 reakciót.

A cég Instagram oldalán a nyitvatartással és sajtómegjelenésekkel kapcsolatos bejegyzéseket leszámítva ugyanazokat a posztokat találhatjuk meg, mint a bolt Facebook oldalán, néhány extra képes bejegyzéssel, így a vizsgált hónapban ez a szám 22. Összesen 107 bejegyzéssel rendelkezik az oldal és 1700 követővel, az elmúlt hónapban a legnépszerűbb poszt elérte a 304 kedvelést, ami a követők alacsony számával összevetve kimagasló elérési arány. A cég YouTube csatornával is rendelkezik, azonban az aktivitás itt elenyésző: 10 hónappal ezelőtt egy házi készítésű fogkrém, 3 hónapja pedig a bemutatkozó videó került a csatornán nyilvánosságra, a videók 700 és 180 megtekintést értek el, a csatornának pedig 14 követője van. Ebből arra következtethetünk, hogy a Ne pazarolj ezt a csatornát nem használja tudatosan kommunikációs- és marketingcélokra.

A Ligeti bolt csomagolásmentes üzlet az előző két elemzett céghez hasonló aktivitással használta a közösségi média oldalakat, a YouTube lehetőségét leszámítva, ugyanis ez a bolt nem rendelkezik saját csatornával. Azonban a népszerű videómegosztó oldalon számos videót találunk velük kapcsolatban, például televíziós szereplést, vagy bloggerek látogatásáról szóló saját készítésű videókat.

A vizsgált hónapban 30 darab bejegyzés került nyilvánosságra a Facebook-on, ami azt jelenti, hogy szinte mindennapos volt a tartalommegosztás. Néhány esetben egy-egy nap kimaradt, azonban volt olyan nap, amikor háromszor is osztott meg bejegyzést a Ligeti bolt. Közvetlen hangvételi posztok jellemzik, gyakori a hashtagek és emoticonok használata. Egyedülálló módon, a másik két vizsgált céggel ellentétben a külső tartalmak megosztásától eltekintve magyarul és angolul is elolvashatjuk a bejegyzéseket. Általában a poszt szövege már két nyelven van elkészítve, kivételt képeznek ez alól az olyan bejegyzések, ahol a kép maga tartalmazza az angol nyelvű szöveget, a bejegyzés leírásában pedig a magyar fordítást olvashatjuk. Nyolc alkalommal fordult elő termékmegjelenítés a posztokban, és számos, összesen hét darab motivációs, vagy motivációs idézetet tartalmazó bejegyzést osztottak meg. Előfordult a vásárlók által generált tartalom megosztása is két alkalommal, ahogy külső tartalom, sajtómegjelenés megosztása is. Utalt a bolt a Hulladékmentes.hu egyik nyereményjátékára, valamint hasonló témájú oldal (Humusz Szövetség) tartalmának megosztása is előfordult. A Facebook oldal több, mint 9500 követővel rendelkezik, a legtöbb reakció 408 volt az alatt a bejegyzés alatt, amely a cég második üzletének nyitásával volt kapcsolatos.

A bolt Instagram oldala több, mint 3700 fős követőtáborral hasonló bejegyzéseket oszt meg ezen a platformon, mint a Facebook-os oldalukon, a legtöbb esetben a képes és a szöveges tartalom megegyezik, de 3-4 releváns hashtaggel van kiegészítve. Itt is jellemző

a magyar-angol kétnyelvűség, a külső tartalmak továbbosztása, termékek bemutatása és a motivációs bejegyzések.

Érdemes megemlíteni, hogy a nyilvános közösségi oldalak mellett a Ligeti bolt egy több, mint 700 fős zárt csoportot is működtet a Facebook-on belül, ahol az érdeklődők és a vásárlók közvetlenül kaphatnak híreket a bolt kínálatával kapcsolatban, valamint kapcsolatba léphetnek a tulajdonosokkal, megoszthatják észrevételeiket, kérdéseiket egymással.

A KVALITATÍV TARTALOMELEMZÉS EREDMÉNYEI

A kvalitatív tartalomelemzés eredményei megmutatták, hogy egy külső szemlélő milyenek látja a hulladékmentes életmód három meghatározó magyar képviselőjének kommunikációs stratégiáját. A Hulladékmentes.hu webáruház alapja a weboldal, melyet számos platformon népszerűsít interaktív bejegyzésekkel, folyamatosan kérdésekre, hozzászólásokra, játékokban való részvételre, egy szóval interakcióra ösztönzi a követőit. Más forrásokat, cikkeket és leőhelyeket is megoszt, tippeket, trükköket, recepteket gyárt, ezt gyakran akár videós formában. Az Instagramra a másik két vizsgált céggel ellentétben egyedi tartalmat készít.

A Ne pazarolj csomagolásmentes bolt intenzíven használja a külső tartalomgyártók adta lehetőségeket, számos alkalmat megragad arra, hogy a saját közönségükön kívül is számos emberhez, olvasóhoz, potenciális vásárlóhoz eljusson a bolt híre. Tudatosan használják a Facebook és az Instagram közösségi platformokat, egyedi tartalmakat, például recepteket tesz közzé, és kezdetleges videós tartalmak is megjelennek, kérdés, hogy a bolt kommunikációs stratégiájában ennek mennyire lesz jövője.

A Ligeti bolt nem csak a környezetvédelemmel kapcsolatos, de egyéb motivációs bejegyzésekben is bővelkedik, és számos alkalmat talál a bolt termékeinek bemutatására, akár a vásárlók szemszögéből is. Egyedi módon egy zárt csoport által is kapcsolatot teremt az érdeklődőkkel, ahol barátságos, közvetlen hangnemben kommunikál a vásárlókkal.

A cégek között felfedezhető az egymásra utalás, kifejezetten a Hulladékmentes.hu és a Ligeti bolt között észrevehető az együttműködés, az egymásra utaló tartalmak gyártása és a bejegyzések, blogposztok megosztása.

ÖSSZEGZÉS

Az egyre nagyobb népszerűségnek örvendő hulladékmentes életmódot promotáló csoportok a kvalitatív tartalomelemzés eredményei alapján kifejezetten tudatosan, változatosan használják a kommunikációs eszközöket, legyen szó a saját közösségi média csatornáikról, vagy külső médiumról, például blogról vagy online magazinról. Felfedezhető a közös cél és az ez által szentesített együttműködés. A cégek nem egymással versengve, hanem egymást segítve közvetítenek információt a több ezer fős követőtáboraiknak a hulladékmentes életmóddal és a környezetvédelemmel kapcsolatban. Nem csak a boltok által kínált termékeken van a hangsúly, hanem gyakran előkerülnek egyéb környezetvédelmi, innovációs és motivációs témák. A közönség és a követőtáborok nagyságából és reakcióiból arra következtethetünk, hogy van a magyar

fogyasztóknak igénye ilyen tartalmakra, és egyre nagyobb érdeklődés övezi a hulladékmentes és hulladékcsökkentő életmódot.

Természetesen sokkal átfogóbb képet nyújthatna a boltok saját beszámolója, illetve az ő rendelkezésükre álló adatokból levont következtetések a közönség elérésével és visszacsatolásával kapcsolatban, nem beszélve a jövőbeli tervekről és a tudatos kommunikációs stratégiákról. Azonban külső szemlélőként, külső kutatóként is részben megállapítható, hogy milyen kommunikációs stratégiát alkalmaz(hat)nak a hulladékmentes életmód mozgalom magyarországi képviselői.

AJÁNLÁSOK, JAVASLATOK, TOVÁBBI KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK

Esettanulmányomban rávilágítottam a klímaváltozás és a hulladék elválaszthatatlan kapcsolatára. 2050-re kritikussá válhat az óceánok állapota, és az emberek nem várhatnak tovább a nagyhatalmak döntéseire, közbelépésére. Az óceáni hulladék bizonyítottan hozzájárul az üvegházhatású gázok kibocsátásához, ez a hulladék pedig sok esetben az átlag emberek háztartásából kerül először a szemetesbe, majd a szeméttelpre, végül az óceánba. A hulladékmentes életmód olyan alternatívát kínál, amellyel könnyen, és már az átlag emberek számára is elérhető módon csökkenthetjük a hulladéktermelésünk mértékét. A tanulmányban kifejtett legkárosabb műanyagok kifejezetten olyan célokat szolgálnak, melyeket csomagolásmentes boltban való vásárlással szinte teljesen kiiktathatunk az életünkben.

A világon azonban még mindig sok szkeptikus gondolja úgy, hogy valójában az ember egyáltalán nem járul hozzá a klímaváltozáshoz, és gyakran ha az ember által okozott klímaváltozás tényét nem is cáfolja, nem változtat az életmódján ennek megfékezése végett. Ebben a problémakörben fontos igazán a hulladékcsökkentő és hulladékmentes életmód mozgalmak képviselőinek megfelelő kommunikációs stratégiája, hogy az üzenet eljusson azokhoz, akik tudnak változtatni: hozzánk, mindennapi emberekhez.

A téma természetesen számos további kutatási lehetőséget rejt magában, hiszen a klímaváltozás kutatása sosem volt még ennél sürgetőbb. Érdemes lenne a hulladékmentes életmódot képviselő cégvezetők szempontját is megvizsgálni, valamint nemzetközi kutatást végezni, kifejezetten a hulladékmentességet promotáló egyének közötti együttműködést tekintve. Ezen kívül számos más témakör van a klímaváltozással kapcsolatban, és ennek a kommunikációjának kutatására is időt és lehetőséget kell biztosítani, mielőtt még túl késő lesz megfékezni a folyamatot.

HIVATKOZÁSJEGYZÉK

- Bárány, L. (1999). Magyar nagylexikon VIII. Magyar Nagylexikon.
- Reed, E. W. (1992). Eunice Newton Foote. American women in science before the civil war. University of Minnesota.
- Cook, J. (2016). Consensus on consensus: a synthesis of consensus estimates on human-caused global warming. IOP Publishing Ltd.
- Henry, D. (2008). Climate change petition pits scientists against each other. Minnesota Daily.

8. Elektronikus hivatkozások

- Dezső, A. (2018). Trump továbbra sem hisz a klímaváltozás veszélyeiben. Index.
Letöltve 2019.01.28.
https://index.hu/kulfold/2018/11/27/trump_tovabbra_sem_hisz_a_klimavaltozas_veszelyeiben/
- Hulladékmentes.hu. (2019).
Letöltve 2019.01.28.
<https://hulladekmentes.hu/>
- Le Guern, C. (2018). When the mermaids cry: the great plastic tide. Plastic Pollution.
Letöltve 2019.01.28.
<http://plastic-pollution.org/>
- Ligeti bolt. (2019).
Letöltve 2019.01.28.
<http://csomagolasmentes.hu/>
- Ne Pazarolj! (2019).
Letöltve 2019.01.28.
<https://www.nepazarolj.hu/blog/>
- Watts, J. (2018). Brazil's new foreign minister believes climate change is a Marxist plot. The Guardian.
Letöltve 2019.01.28.
<https://www.theguardian.com/world/2018/nov/15/brazil-foreign-minister-ernesto-araujo-climate-change-marxist-plot>

AKADÉMIAI NAP – TUDOMÁNYOS KONFERENCIA

2019. ÁPRILIS 5. 10.30-14.30

HELYSZÍN: BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM, III. ELŐADÓ

10.30-11.30

Angol nyelvű szekció: (chair: István Benczes)

Viktória Endrődi-Kovács: The effects of Foreign Direct Investments on the Hungarian economy and society

Attila Melegh: The fear of population replacement. Longer-term demographic change in Central and Eastern Europe and the history of population discourse

Zoltán Gálik: Integration or Disintegration in Europe

11.30-12.00 Kávészünet

12.00-13.00

Magyar nyelvű szekció: (vezeti: Várnagy Réka)

Székely Levente: Forever young senior: generációs percepciók

Dúró József: A visegrádi országok migrációs politikájának változásai 2015 óta

Varga Ágnes: Szinergiák: egy kutatás margójára

13.00-13.30 Kávészünet

AKADÉMIAI NAP – MESTERSZAKOS HALLGATÓK ESETTANULMÁNYAINAK

BEMUTATÁSA, DÍJÁTADÓ

2019. ÁPRILIS 5. 13.30-14.30

HELYSZÍN: BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM, III. ELŐADÓ

Szczuka Borbála Júlia: Az elköltözés mozgatórugói. A szülői ház elhagyásának vizsgálata az Életünk fordulópontjai paneladatbázis alapján

Béni Alexandra: Párduc, oroszlan, gorilla... migráció? – Afrika médiareprezentációja a vezető magyar hírportálok tükrében

Hegedűs Robin: Az áldozatos szülő: várja vissza, amit befektetett? – A gyerekekkel töltött idő szülői jólétre gyakorolt hatása

Mádi Bianka, Pajor Luca Sára: Hátrány a vidék? - Társadalmi egyenlőtlenségek a Budapesti Corvinus Egyetem kollégistái között

Jakab Klaudia, Mikó Fruzsina, Ungvári Mária: #mutimitiszol. A fiatalok alkoholfogyasztási szokásai

ÜNNEPI zárófogadás

2019. ÁPRILIS 5. 15.00-TÓL

HELYSZÍN: FŐÉPÜLET, AULA
